METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN İSMET PAŞA'LI YILLARI 1944 1973

YARI SİLAHLI, YARI KÜLAHLI BİR ARA REJİM

1960 - 1961

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 66 / 5

ISBN 975 - 494 - 176 - 9 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 276 - 5 (5. Kitap)
91 . 06 . Y. 0105 . 0398

Birinci Basım 1967

Gözden Geçirilmiş İkinci Basım
Aralık 1991

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Telefaks: 431 77 58
Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Telefaks : 527 41 19
Cağaloğlu - İstanbul

5 Mayıs 1992

METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
1944 – 1973

YARI SİLAHLI, YARI KÜLAHLI BİR ARA REJİM 1960 – 1961

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

METİN TOKER'İN DİĞER KİTAPLARI

— Vadim O Kadar Yeşildi ki... (Çeviri, 3 cilt)
— Bir Diktatörün İktidar Yolu (Akis Yayınları)
— İsmet Paşayla 10 Yıl (Akis Yayınları, 3 cilt)
— Rus Geldi Aşka, Rusun Aşkı Başka (Akis Yayınları)
— Şeyh Sait ve İsyanı (Akis Yayınları)
— Avrupa "Bir Şeyler" Arıyor (Akis Yayınları)
— 4 Buhranlı Yıl (Burçak Yayınları)
— Tek Partiden Çok Partiye (Milliyet Yayınları)
— Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu (Akis Yayınları)
— Solda ve Sağda Vuruşanlar (Akis Yayınları)
— Orak ile Çekiç Arasında Kalanlar (Akis Yayınları)
— Not Defterinden (Milliyet Yayınları)

(Yukarıdaki kitapların tamamı tükenmiştir.)

dizgi : faruk kaya
tel : 230 85 76
baskı : demircioğlu matbaacılık
tel : 434 14 71

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

BİRİNCİ BÖLÜM
Asker Kışlasından Çıkıyor 11

İKİNCİ BÖLÜM
Bir İktidar Nasıl Devrildi? 48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MBK ile CHP Arasında Kara Kediler 83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Pembe Günler Kararmaya Başlıyor 128

BEŞİNCİ BÖLÜM
14'lerin Sonu 163

ALTINCI BÖLÜM
Sivil Demokratik Rejime İlk Adımlar 202

YEDİNCİ BÖLÜM
Yassıada ve İnfazlar 363

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Bir Dönemin Sonu 301

5. KİTAP

YARI SİLAHLI, YARI KÜLAHLI BİR ARA REJİM

(1960 – 1961)

GİRİŞ

Bu kitap dizisi (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları – 1944/1973) planlandığında "Darbeden Demokrasiye" başlığını taşıyacak 5. cilt 1960 – 1965 arasını kapsayacaktı.

Yani 27 Mayıstan İsmet Paşa hükümetlerinin sonuna...

Arada, "27 Mayıs dönemi", yani 1960 – 1961, yani Meclisin kapatılmasıyla parlamentonun 1961 Anayasası uyarınca ve 1961 seçimiyle çalışmaya başlayıp ilk İsmet Paşa hükümetinin kurulması dönemi birdenbire, büyük ilgi uyandırarak kamuoyunun gündemine geldi.

Özellikle 1991 yazında yayımlanan "Demirkırat" televizyon dizisiyle...

Bu dizi, daha ziyade çok partili demokratik parlamenter rejime geçiş hikâyesiyle Demokrat Partinin kuruluşundan, Menderes ve iki arkadaşının idamıyla biten yaşamını anlatıyordu. Dramatik son, duygusallığı dolayısıyla, daha önce aslında verilmiş olayları, DP'nin hazin akıbetine yol açan davranışlarını birinci plandan ikinciye attı. Hatta bazıları o bölümleri yok sandı ve eleştiriler yaptılar. Dizinin ilk sekiz programı eski DP'lilerin, son ikisi 27 Mayısın nedenlerini başka türlü değerlendirenlerin memnunsuzluğuna yol açtı.

Bu da dizinin, objektif ölçüleri korumaya çalıştığının kanıtı sayılır. Belki "hazin son" ilk gösterilip oraya nasıl varıldığı adım adım ekrana getirilseydi, Yeşilçam filmlerinin bitişlerinde uyanan acıma duygularını o kadar etkili kılmazdı.

Bu, gerçeklere dayanması gereken bazı değer yargılarını çarpıtmıştır.

Bundan dolayıdır ki "27 Mayıs dönemi"ni kitap dizimizde bir ayrı cilt yapmayı tarihi aydınlatma açısından daha yararlı bulduk. Zaten dönem o kadar çok ve değişik, hatta çelişkili sayılabilecek olaylarla doludur ki...

27 Mayıs; ne sadece ilk günlerin coşkulu şenliği, ne sadece ciddi ve inançlı bir demokratik çabanın ürünü olarak, ülkenin kavuştuğu en ileri anayasa, ne de sadece Yassıada dramı, onu izleyen infazlar trajedisidir.

27 Mayıs bunların hepsidir. Bir de, 1961 seçimlerinden sonraki "Çankaya zirve toplantısı" vardır.

Meclis açılacak mıdır, açılmayacak mıdır?

"Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları"nın tarihini adım adım izlerken onun orada koyduğu hayati ağırlığın önemini iyi bilmek lazımdır.

İsmet Paşa yaşarken ve sonraları birçokları onun gücüne kendi kendilerine teşhisler koymaya kalkışmışlardır. "İsmet Paşa isteseydi şöyle yapardı", "İsmet Paşa isteseydi böyle yapardı" lafları hep işitilmiştir, hâlâ da işitilmektedir. "İsmet Paşa isteseydi 12 Adaları alırdı", "İsmet Paşa isteseydi 27 Mayıs olmazdı", "İsmet Paşa isteseydi infazları önlerdi" lafları söylenir, durur.

İsmet Paşa bunlara hep gülerdi. Söyleyenleri de "Maskaralar!" diye küçümserdi. "Bırakınız da ben kendi gücüme, kendim teşhis koyayım" derdi.

Bu ciltte ele alınan olaylarda İsmet Paşanın gücü, o kadar istediği halde, "Tahkikat Komisyonu" kurup çok partili demokratik rejime paydos demeye kalkan DP iktidarını seçim yoluna sokmaya yetmedi.

İsmet Paşanın gücü, o kadar istediği halde, 27 Mayıstan üç ay sonra DP'nin de katılmasıyla bir seçime gitmeyi Milli Birlik Komitesine kabul ettirmeye yetmedi.

İsmet Paşanın gücü, elinden gelen bütün çabaları gösterdiği halde infazları önlemeye yetmedi.

Allahtan ki, "Çankaya zirve toplantısı"nda parlamentonun açılmasını sağlamaya yetti. Allahtan ki, başbakanlığı döneminde birtakım sergüzeştçi subayın darbe heveslerini bastırmaya yetti. Bunlar rejimin kesin karaya oturtulmamasını güven altına aldı. Ondan sonra kim nasıl gelirse gelsin hedef olarak seçimi ilan etmek zorunluluğundan kendisini kurtaramadı.

Asker olsun, sivil olsun...

Bu kitapta bütün bunların hikâyesini bulacaksınız.

1991

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKER KIŞLASINDAN ÇIKIYOR

I

Herhalde bütün Türkiye'de, İsmet Paşanın 27 Mayısın tertipçisi, hazırlayıcısı, plancısı olduğu sözlerini duyduğunda, okuduğunda en fazla gülen insan benim. Zira 27 Mayıs sabahı, saat beşi geçerken, her şeyden habersiz uyumakta olan İsmet Paşayı ben uyandırdım ve orta ihtilal olduğunu ben haber verdim. İsmet Paşa beni dikkatle dinledi, "Demek, oldu!" dedi ve ekledi:

"Kalkıp, giyineyim..."

Ertesi sabah ise yine ben, Orgeneral Gürsel ile İsmet Paşanın ilk telefon konuşmalarına aracılık edecek ve ihtilalin başının söylediği şu sözleri CHP genel başkanına aktaracaktım:

"Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizden korktuk. Ama, başka çare kalmamıştı."

27 Mayıstan bir akşam önce, Ayten Sokaktaki evlerimizin ortak bahçesinde İsmet Paşayla kol kola bir süre gezinmiş, oradan buradan konuşmuş, birbirimize iyi geceler dileyerek, ertesi gün bizi neyin beklediğinden habersiz, yataklarımıza çekilmiştik. Bildiğimiz ve gördüğümüz, bütün Türkiye'nin ihtilal koktuğu ve ihtilalin "geliyorum" diye diye gelmekte olduğuydu. Bu İsmet Paşayı endişelendiriyor, beni rahatlatıyordu. Aradaki yaş farkının gereği olacak, İsmet Paşa ihtilalin beraberinde getireceği güçlükleri düşünüyor, ben günün güçlüklerinin son bulmasının ferahlığını umuyordum. Ama başka çare kalmadığında –birçok insan gibi– ikimiz birleşiyorduk.

Beni o sabah, saat dörtte, telefonda bir kadın sesi uyandırdı. Ses pek heyecanlıydı.

"Metin Beyle mi görüşüyorum?" diye sordu.

Uyku mahmurluğuyla,

"Evet. Benim" karşılığını verdim.

Telefondaki ses şöyle devam etti:

"Askeri birlikler Çankaya'yı zaptettiler. Cumhurbaşkanı ve Koraltan tevkif edildiler. Haberiniz var mı?"

"Öyle mi? Hayır, haberim yok.." dedim.

Günlerdir bu tür telefonlara öylesine alışmıştım ki... Uykumun en tatlı yerinde birisi ya bir ihtilali, ya İsmet Paşaya bir suikast haberi veriyor, bazen de bir sarhoş ses "bizler"i nasıl bir akıbetin beklediğini fazla edebi sayılmayacak anlatım biçimiyle bildiriyordu. Telefondaki kadın sesi benim umursamazlığımdan dolayı biraz şaşkın, devam etti:

"İhtilal oldu ve hükümet devrildi.."

Konuşmaya son vermek için "Siz kimsiniz, hanımefendi?" diye sordum. Denediğim için biliyordum ki, böyle durumlarda telefon yüzde doksan kapanmaktadır. Nitekim karşımdaki hanım da "Bir vatandaşınızım" dedi ve telefonu kapattı.

Yatağımda öteki tarafıma döndüm, "deli kadın" diye söylendim ve yine uyudum. Sonra bundan dolayı öylesine utanacaktım ki... Telefon eden meğer, karşımızdaki evde oturan, İsmet Paşayı tedavi etmekte olan Prof. Dr. Zafer Paykoç'un eşiymiş. Uzun süre bu, Paykoçlarla bizim aramızda bir şaka konusu oldu ve Bayan Paykoç bana takılmaktan hiç vazgeçmedi.

Bu haberin ötekilerden farklı olduğunu o gece nerden bilebilirdim ki?

İkinci telefon birincisinden hemen bir çeyrek saat sonra geldi. Ses yine bir kadın sesiydi, ama bu seferki adını verdi. Leyla Çambel'di. Leyla Çambel bir Alman ajansının muhabirliğini yapıyordu, o sıralarda yabancı gazeteciler Türkiye'ye doluşmuş olduğundan kendisiyle sık sık görüşüyorduk ve genç kadın Atatürk Bulvarının tam üstünde oturuyordu.

"Ben Leyla Çambel, Metin Bey.." dedikten sonra yarı İngilizce, yarı Fransızca konuşmaya başladı. Biraz önce evinin önünden tanklar Çankaya'ya doğru çıkmışlardı. Cumhurbaş-

kanının durumunu bilmiyordu. Fakat Koraltan'ın tevkif edildiği kesindi. Bayar'ın da ele geçtiğini birisi telefonla bildirmişti. Demokrat iktidar herhalde devrilmişti. Leyla Çambel sözlerini tekrar Türkçe bağladı:

"Mutlu olsun... Kutlu olsun..."

Telefon kapandıktan sonra bir süre öyle kaldım. Uykum açılmıştı. Gerçi, Demokrat iktidar devrilmişse Leyla Çambel niçin ihtilal haberini yarı Fransızca, yarı İngilizce vermişti? Telefonları dinleyen iktidar söylenen İngilizce ve Fransızca lafları mı anlamayacaktı? Ama genç kadının öyle, bazı tuhaf huylarının bulunduğunu da biliyordum.

Yatağımdan kalktım, pencereden sokağa baktım. Gün ağarmak üzereydi. Telefonlarda verilen haber doğruydu: Hem İsmet Paşanın evi, hem bizim ev süngülü askerler tarafından kordon altına alınmıştı. Kaldırımın üstünde bir general ile bir yarbay dolaşıyordu. Yarım dakika içinde sırtıma bir gömlek, ayağıma bir pantolon ve ayakkabı geçirerek aşağıya indim, mutfak kapısından bahçeye çıktım. İki ev arasında, bahçeden geçen bir yol vardı. Fakat dışarıya adımımı atmıştım ki genç bir Harbiyelinin makineli tabancasıyla burun burna geldim. Harbiyeli "Gir içeri!.. Yasak..." diye bağırdı. Sonra yüzüme dikkatle baktı, silahını indirerek,

"Affedersiniz, tanıyamadım. Buyrun..." dedi.

Bu sırada general –bir tuğgeneraldi– beni görmüştü. Bahçeye girdi ve yanıma geldi.

"Hayrola Paşam" diye sordum.

General kendisini tanıttı. Tuğgeneral Gani Güvener'di. Ordu idareyi ele almıştı. Kendisi İnönü'nün evinin güvenliğini sağlamakla görevliydi. Komuta ettiği kıta genç Harp Okulu öğrencilerinden oluşuyordu. Askeri birlikler gece saat üçte harekete geçmişlerdi. Her şey yolundaydı ve ihtilal başarıya ulaşmıştı. Bayar ve Koraltan yakalanmışlardı. Durum yakında radyodan tüm Türkiye'ye duyurulacaktı. Generale,

"Paşayı uyandırıp haberdar edeyim" dedim.

Gani Güvener işlerin mükemmel gittiğinden öylesine emindi ki,

"Hiç rahatsız etmeyin, Metin Bey... Ne zaman uyanırlarsa kendilerine o zaman arz ederiz" diye yanıt verdi.

"Aman Paşam, olur mu hiç?" dedim ve İsmet Paşanın

evinin zilini çaldım. Çaldım, bir daha çaldım, fakat işittiremedim. Bizde o evin de bir anahtarı vardı. İçeriye gidip onu getirdim. Kapıyı açtım. Kapı aralandı ama, arkasından zincirliydi. Tekrar zili denedim. Olmadı. Bu sırada Gani Güvener, İsmet Paşanın Cumhurbaşkanlığı sırasında kendisinin, Muhafız Alayında kıta komutanlığı yaptığını anlatıyor, etraftaki Harbiyeliler ise bizi dikkatle dinliyorlardı. Hepsinin heyecanlı ve biraz şaşkın oldukları göze çarpıyordu.

Gani Güvener'e eve dönüp tıraş olacağımı, belki o vakte kadar kayınvaldemin uyanabileceğini söyledim ve öyle yaptım. Biraz sonra bizim telefon tekrar çaldı. Kayınvaldemdi. Turhan Feyzioğlu telefon etmiş, telefon sesini duyurabilmiş ve olanları kısaca anlatmıştı. Kayınvaldeciğim sormuştu:

"Paşayı uyandırayım mı?"

Turhan, İsmet Paşanın, hele o günler ne sudan nedenlerle uykusundan kaldırıldığını bildiği için gülmüş.

"Aman Hanımefendi, bu sefer uyandırmayıp da ne zaman uyandıralım?" demiş.

Buna karşın kayınvaldem, Paşayı uyandırmak için beni çağırmayı tercih etmişti. Üzgün bir sesle,

"İhtilal olduğu doğru mu, Metin Bey?" dedi.

"Geliyorum şimdi" dedim, hemen karşıya geçtim. Yolda General Güvener İstanbul radyosunun yayına başladığını, Ankara'da teknik bir gecikme olduğunu, fakat yayının başlamak üzere bulunduğunu söyledi. Bildirdiğine göre başkentteki harekât, başarıyla, hemen hemen tamamlanmıştı ve ordu her yerde duruma egemendi.

İsmet Paşayı uyandırdım,
verdim, öğrenmiş olduklarımı anlattım. İsmet Paşa yatağının üzerine oturmuş, dikkatle beni dinliyordu. İlk sorduğu şu oldu:

"Ordu nerelerde ne dereceye kadar egemendir?"

Gani Güvener'in verdiği bilgiyi tekrarladım. İsmet Paşa bunun üzerine, harekete kimin komuta ettiğini öğrenmek istedi. Bilmiyordum. Bunu General Güvener'e sormuştum. Fakat o da bilmiyordu. İhtilali hazırlayanlar hiç ad vermemişlerdi.

"Herhalde bir orgeneraldir" dedim.

"Kim olabilir?" diye sordu.

Bir tahmin yapmadım. O da bir ad söylemedi.

Kalktı, tıraş oldu ve giyindi. Saat altıydı ki Gani Güvener kendisini gördü, bilgi verdi. Bu sıralarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin ilk bildirisi radyolarda okunmuştu. Bunu not ettim ve İsmet Paşaya uzattım. İsmet Paşa düşünceli bir tavırla okudu, beğendi. Beğendiği, demokrasi ilkelerine sadık kalınacağı vaadi ile dış politikayla ilgili kısımlardı.

"Dikkatli davranmışlar" dedi.

Bu sırada ben, generalin yanındaki yarbaydan ilk hareketler hakkında ayrıntılı bilgi alıyordum. Kıtalar Harp Okulundan hareket etmişler. Hareketin plancıları Harp Okulunda toplanmışlar. İnönü'nün evine yollanan kıta Anıtkabir'in altındaki toprak yoldan – o sırada topraktı– geçme emrini almış. Bunun nedeni, yol üstünde polis karakolunun bulunmasıymış. Sıkıyönetimin gece sokağa çıkma yasağı ancak saat dörtte sona erdiğinden askeri vasıtalar içinde silahlı Harbiyelilerin naklinin, üzerinde polis bulunan bir yolda dikkati çekmesinden korkulmuş. Yarbay,

"Namık Gedik tarafından polise, kuşku uyandıran asker hareketlerinin derhal Emniyet Genel Müdürlüğüne bildirilmesi için emir verildiğini haber aldık" dedi.

Plan gereğince kıta, Tandoğan Meydanının kenarından kıvrılarak İsmet Paşanın Ayten Sokaktaki evi civarına gelmiş. Orada, evin tam karşısında, gözcülük yapan bir polis görmüşler. Öğrencilere komuta eden topçu yarbayı doğruca polisin üzerine yürümüş, tabancasını istemiş. Polis, kuzu gibi, bir şey sormaya bile gerek görmeksizin tabancasını uzatmış, arkadaşlarının da İsmet Paşanın evinin yanına park etmiş gri Chevrolet içinde uyuduklarını bildirmiş. Bunun üzerine yarbay arabaya gitmiş, kapıyı açmış, yatan iki sivile kim olduklarını sormuş. Sivillerden biri polis olduğunu söylemiş, bunun üzerine yarbay ondan da tabancasını istemiş.

Bu, Uşak olaylarından sonra her türlü gizliliği bırakarak İsmet Paşayı açıktan takip eden polis arabalarından biriydi. İçindeki memurlar, İsmet Paşa yanında birisiyle bir taksiye binince, indiğinde gidip şoförü sıkıştırırlar, ondan, otomobilde konuşulanları sorarlardı. Bir tanesi tabancasını yarbaya vermek istememiş, direnmiş. Bunun üzerine yarbay, "Seni şimdi vurdururum" demiş. Polis yola gelmiş, ta-

bancasını uzatmış. Arkadaşı ise hiç direnmemiş. Yarbay, silahtan arındırdığı polisleri İsmet Paşanın evinin karşısındaki duvar dibine dizmiş, başlarına da bir Harbiyeli dikmiş. Daha sonra çevrede dolaşan üniformalı iki polisi daha yakalayıp oraya getirmişler. Ben yarbayla konuşurken onlar melul melul etraflarına bakınıyorlar, başlarına neyin geleceğini düşünüyorlardı.

Tabii bir şey gelmedi.

Bu sırada ihtilalin haberi duyulmuştu. Mahallede evlerin pencereleri, kapıları yavaş yavaş açılıyor, sokağa çıkma yasağına rağmen birçok insan ihtiyatlı bir şekilde adımını dışarı atıyordu. İsmet Paşanın evi önüne ilk gelenler mahallenin sakinleri oldu. Ayten Sokakta oturanların çoğu CHP'liydi. Bu mahalle, –zaten Mebusevleri adını taşır– 1946-50 arasındaki CHP iktidarı devrinde yapılmıştır. Kooperatife tabii Meclisin DP'li milletvekilleri de katılmışlardır. Örneğin bizim evin yanında Hasan Polatkan'ın evi vardı. Fakat ihtilal günü Maliye Bakanı, Eskişehir'de Başbakanla beraberdi. Onun için, Polatkan'ın evine o sabah kimse gelmedi. Komşular İsmet Paşanın evi önünde süratle büyük bir kalabalık oluşturdular. Alkışlıyor, tezahürat yapıyorlardı. Onlara çok geçmeden subaylar da katıldı. Daha sonra da, sokağa çıkma yasağının fazla ciddi olmadığını anlayan halk kitleleri Ankara'nın dört bir yanından Ayten Sokağa yöneldiler. Ortalık çok geçmeden ana baba günü haline geldi. Partili milletvekilleri ve subaylar evin içine giriyor, İsmet Paşanın elini öpüyorlardı. İsmet Paşa da onların yüzünü okşuyor, başarılar diliyordu. Fakat kimkime, dumdumaydı. İsmet Paşanın yanında, daha baştan, bir doktor albay belirmişti. Üniformalıydı. Kendisini bir görevli sanıyorduk. O da öyle davranıyordu. Sonradan doktor albayın bir emekli subay olduğunu, ihtilali duyunca sırtına üniformasını giyip İsmet Paşanın evine koştuğunu öğrenecektik.

O gün İsmet Paşayı ziyaret eden subaylar arasında Albay Alpaslan Türkeş'in de bulunduğunu ben bizzat Türkeş'ten duymuşumdur. Türkeş'in anlattığına göre İsmet Paşanın evi önündeki kalabalığın sürekli arttığı haberi ihtilal karargâhı Harp Tarihi Enstitüsüne gelmiş. Bunun üzerine Türkeş telaşlanmış. Bir tank birliğini güvenlik önlemi alma-

sı için İsmet Paşanın evine yollamış. Kendisi de yanına Muzaffer Karan'ı alıp durumu bizzat görmek maksadıyla Ayten Sokağa gelmiş. Eve girmiş, üst kata çıkmış, o İsmet Paşanın elini, İsmet Paşa da onun yanaklarını öpmüş. Bunu Türkeş, ihtilalin ilk aylarında, Başbakanlık binasındaki müsteşarlık odasında yaptığımız uzun konuşmaların birinde anlattı. O sırada Türkeş'in, vaktiyle Turancılık suçundan tutuklandığı için İsmet Paşaya karşı kinli olduğu, tutukluyken yapılan işkence sonunda parmaklarının ezik kaldığı, bunları İsmet Paşaya gösterip "Bak Paşa, bunu bana sen yaptırttın" dediği Demokratlar tarafından fısıltı halinde yayılmaktaydı. Türkeş'le bunu konuşuyorduk. İhtilalin kudretli albayı pozundaki Türkeş, söylentileri yalanladı, İsmet Paşaya olan saygısından söz ederek yaptığı ziyareti anlattı. Bir tank takımının Ayten Sokağa geldiği hatırımdadır ama, Türkeş'i hiç hatırlamıyorum. İsmet Paşanın hafızasında da, o gün Türkeş bulunmuyor. Ama albayın anlattıklarının doğru olmaması için hiçbir neden yoktur. 27 Mayıs sabahı İsmet Paşanın evi, tavaf edilen bir tapınak gibiydi. Gelenlerin büyük çoğunluğunu subaylar oluşturuyordu. Zaten Harbiyeliler eve ancak onları alıyor, tezahürat yapan halk çoğunluğunu İsmet Paşa balkona çıkarak selamlıyordu. Bu, tabii, gösterileri büsbütün arttırıyordu. O gün, hemen bütün kentin İsmet Paşanın evi önünden geçtiğini söylemek, abartma olmaz.

Ben, gelen subaylardan bir tanesini hatırlıyorum. İsmet Paşanın yanındaydım. Yandaki bizim evden bir kurmay subayın beni çağırdığı haberi geldi. Gittim. Orta boylu genç bir kurmay beni kütüphanede bekliyordu. İhtilal Komitesi adına geldiğini, İhtilal Komitesi adına İsmet Paşaya bir mesajı olduğunu söyledi. İsmet Paşanın evi kalabalık bulunduğundan bunu benim vasıtamla iletmeyi tercih etmişti. İhtilal Komitesi, İsmet Paşanın dışarıya çıkmamasını, bir gösteriye neden olmamasını, demeç vermemesini istiyordu. Subay, bu kesin kararı bana iletirken çalımlıydı, yüksekten konuşuyordu. Daha ziyade emreden bir tavrı vardı. Adını sordum.

"Lüzum yok" dedi.

"Siz komiteden misiniz?" diye üsteledim.

Komiteye mensup olanların adlarının açıklanmayacağını belirtti. Söylediğine göre ihtilali idare edenler adsız kala-

caklar, görevlerini bitirerek kıtalarına döneceklerdi. Yapılan hareket ordunun ortak etkinliğiydi. Kahraman yaratılmasını ordu istemiyordu. Sonradan, o gün gelen bu subayın Kurmay Albay Emin Aytekin olduğunu öğrenecektim. İhtilal Komitesi adına yapıldığı söylenerek 27 Mayıs günü İsmet Paşayla kurulan tek temas bu oldu. Üstelik Emin Aytekin'in hiç yetkisi yokmuş, kendiliğinden kalkıp Ayten Sokağa gelmiş, böyle çalım satmış. Bu kurmay albay sonradan İstanbul'a sıkıyönetimin kurmay başkanı tayin edildi. Tâlât Aydemir hareketlerini takiben de emekliye ayrıldı. Verdiği mesajı, daha doğrusu getirdiği tebliği İsmet Paşaya ilettim. Dikkatle dinledi ve önemli buldu.

"Bizimle bir ilişkileri olsun istemiyorlar demek" dedi.

Kendisinin zaten dışarıya çıkmak gibi bir niyeti yoktu. Çıkmak istese bile iki adım atması hemen hemen olanaksızdı. Fakat İsmet Paşa o gün, kendisini görmeye gelen partisi mensuplarına ihtilal idaresinin işlerine karışmama direktifi verdi. Halbuki birçok CHP ileri geleni heyecanlıydı. Örneğin Ferit Melen üç gün sonra aybaşı olduğunu söylüyor, derhal Maliye Bakanlığına gidip duruma el koymayı teklif ediyordu. Memur aylıklarının dağıtılması ancak öyle mümkün olacaktı. Daha başka bazı CHP'lilerin de, iktidarın otomatik olarak kendi partilerine devredileceğinden o gün emin bulunduklarına kalıbımı basarım. İsmet Paşayı ziyarete gelenlerden birçoğu, aklında müstakbel kabineyi yapıyor ve tabii bunda kendisine, ihtisasına göre bir bakanlık ayırmayı da ihmal etmiyordu.

O sabah gelenler arasında duruma, İsmet Paşanın koyduğu doğrultuda teşhis koyan tek kişi İsmail Rüştü Aksal'dı. Aksal, biraz da karamsar yaradılışının sonucu, askerin gitmesinin gelmesi kadar kolay olmayacağından endişe duyduğunu söylüyor ve zor bir devrin açıldığını belirtiyordu. Genel Sekreterine İsmet Paşa cesaret verdi. Sükûnet tavsiye etti. Yapılacak başka bir şey olmadığını söyledi. Her şeyi sakin karşılamak, acele etmemek, beklemek lazımdı. Emin Aytekin'in getirdiği mesaj ihtilalcilerin kampında esen hava hakkında bir fikir veriyordu. İsmet Paşa,

"İhtilal yapan genç subay böyledir" dedi.

Kim bilir, belki de genç bir subayken katıldığı 1908 hareketini hatırlıyordu.

O gün ziyaretler akşama kadar, bu minval üzre gitti. Ankara, bir karabasandan uyanmış kent görünümündeydi. İhtilal idaresi saat 16.00'da zaten işlemeyen sokağa çıkma yasağını, resmen de kaldırdığında özellikle Kızılay mahşer yerine döndü. Herkes sevinç içindeydi. Bir otomobille kenti dolaştım. Halk sokaklarda rastladığı subayları, Harbiyelileri öpüyor, "aslanlarım" diye onların sırtlarını sıvazlıyor, coşkun bir heyecan yürekleri dolduruyordu. Binalar kendiliklerinden bayraklarla donatılmış, tertipsiz talimatsız, içten gelen bir bayram başlamıştı. Saat 16.00'da bütün Türkiye'deki hareket çoktan bitmiş, Menderes'in de Kütahya'da yakalanıp nezaret altına alındığı haberi resmen verilmişti. Radyolarda marşlar çalıyor, Harp Okulu ve Gazi Osman Paşa marşları sürekli tekrarlanıyordu. Herhalde, 27 Mayıs 1960 gününü Ankara'da yaşamış olanların bunu unutmaları olanaksızdır.

Bizim evlerin güvenliğini sağlayan Harp Okulu birliğinin yorgunluktan bitap düştüğü, öğleye doğru fark edildi. Sabahleyin biz, evdeki bütün yoğurtlardan bir kazan içinde ayran yapmış, buna buz doldurmuş, çocuklara vermiştik. Sonra, İsmet Paşanın evine ciple gelen bir subaydan rica ettim, beni yanına aldı, gidip bir bakkal dükkânı açtırdık, ne kadar yoğurt varsa onları da satın aldım, evde yeniden ayran yaptık, tekrar Harbiyelilerle sonradan gelen tank kıtasının erlerine verdik. Fakat öğleye doğru, genç Harbiyeliler arasında, fiziksel olmaktan çok ruhsal yorgunluk sonucu bayılmalar başladı. Bunun üzerine subayları onları değiştirdiler. Yerlerine, kendileri gibi genç başka öğrenciler geldi. Bunlar yedek subay öğrencileriydi. Onların da ellerinde tüfekler, makineli tabancalar vardı. Kısa bir süre sonra, bir kurşun sesiyle hepimiz yerlerimizden fırladık. Ne oluyordu? Dışarıya çıktım, ne olduğunu öğrenince gülmekten kendimi alamadım. Silah kullanmaya alışık olmayan bir yedek subay adayı tüfeğini yere düşürmüş, tüfek patlamıştı. Bu, devam etti. Arada bir ya bir tüfek, ya bir makineli tabanca, yanlışlıkla yahut kazara patlıyordu.

Özden o sırada, ağabeyi ve yengesiyle birlikte İsviçre'de bulunuyordu. Yengesinin bir rahatsızlığı vardı, tedavi için gitmişlerdi. Ben evde çocuklar ve onlara bakan kadınla yalnızdım. Herkes gibi bizim kızlar da heyecan içindeydi. Sevmedikleri polisler gittiği ve yerlerine, sevdikleri askerler gel-

diği için memnundular. Gülsün onlara ayran dağıtanlar arasındaydı. Daha küçük olan Nurperi ise, balkondan "harekât"ı izliyordu. Yedek subay adaylarının patlattıkları kurşunlar artınca, Gülsün'ü eve soktum ve onun da, Nurperi'nin de başlarını dışarıya uzatmamalarını tembihledim.

Şimdi, aradan geçen bunca yıl sonunda, bu satırları yazarken bile düşünüyorum. Tüfek tutmasını bile doğru dürüst bilmeyen dal gibi çocuklar ve onların üç saat içinde devirdikleri ceberrut, kendini kuvvetlinin kuvvetlisi sanan bir iktidar... 27 Mayısın bir "subay ihtilali" olduğu kesindir. Başka bir gerçek, harekâtın son derece ustalıkla, tam kurmayca planlanmış bulunduğudur. İsmet Paşanın tahmin ettiği gibi ihtilalciler ilk aşamada Mehmetçiği hiç kullanmamış, vurucu kuvvet olarak Harp Okuluna ve özellikle onun subay sınıfına güvenmişlerdi. Ama harekâtın bu kadar çabuk ve böylesine kolay, kansız başarıya ulaşmasındaki asıl sır, DP iktidarının bütün itibarını kaybetmiş bulunmasından başka neydi ki?. Nitekim daha sonra iki defa, fakat bu sefer itibarsız değil, sağlam bir iktidara karşı aynı Harp Okulu birtakım maceracılar tarafından ayaklandırıldığında, girişimlerin ikisi de bir gece içinde kırılacak, iki defasında da ordunun çoğunluğu yasal iktidardan yana tavır alacak ve harekât bastırılacaktır. 27 Mayıs sabahı asker - sivil, Türkiye'de bir tek kimsenin iktidar lehinde küçük parmağını dahi kaldırmamış olması ve bütün Türk Silahlı Kuvvetlerinin aynı hedefte birleşmesi, ülkenin başında o sabah, kendisinden nasıl nefret edilen bir idarenin bulunduğunu kanıtlamaya yeter.

Ayten Sokaktaki şenlik geceye kadar sürdü. Gelenler, gidenler o saate kadar eksik olmadı. Akşamüzeri evi dolduranlar, daha ziyade yerli ve yabancı gazetecilerdi. İsmet Paşa bunların hiçbiriyle görüşmedi, bir şey söylemedi. Bunda, Emin Aytekin tarafından getirilen mesajın rolü vardır. İsmet Paşa bir yandan, komitenin işlerini güçleştirir hale düşmek istemiyor, öte yandan da durumun aydınlanmasını bekliyordu.

İsmet Paşaya ihtilalin başından direkt ilk haber ertesi sabah, erken bir saatte geldi. Ben daha da önce –kimin gözünü uyku tutuyordu ki– yandaki eve gelmiştim. İsmet Paşayla kahvaltı ediyorduk. Henüz gazeteleri bile getirme-

mişlerdi. Telefon çaldı. Ben açtım. Orgeneral Cemal Gürsel'in emir subayıydı. Kim olduğumu sordu. Söyledim. "Sayın Orgeneral"in "Sayın Paşamız" ile görüşmek istediğini bildirdi. İsmet Paşaya haber verdim. Telefonun yanına geldi: "Konuşmamıza yardım et" dedi. –İsmet Paşa telefonda rahat duyamazdı– Emir subayı, "Sayın Orgenerali bağlıyorum" dedi. Cemal Gürsel'in sonradan o kadar alışacağımız tok, kalın babacan sesi geldi. Yavaş ve tane tane konuşuyordu.

"Sayın Paşam.." dedi.

İsmet Paşa buna,

"Buyurunuz Paşa Hazretleri.." diye karşılık verdi.

Gürsel şöyle devam eti:

"Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, Sayın Paşam.."

İsmet Paşa,

"Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim" dedi.

Cemal Gürsel rahatlamış bir tarzda teşekkür etti. Sesinde saygı kadar minnet tonu da vardı. İsmet Paşa da iyi birkaç söz daha söyledi. Telefon kapandı.

İsmet Paşayla birlikte kahvaltı masasına döndük.

"Gayet saygılıydı. Nasıl bir havada olduklarına teşhis koymak henüz güç. Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar, hem de benimle açık ilişkileri olsun istemiyorlar. Bakalım, göreceğiz" dedi.

Biraz düşündü. Sonra ekledi:

"Fakat kendilerine bütün yardımı yapacağım. İyiniyetliler ve işlerinin güçleştirilmemesi lazımdır.."

Ziyaretler o gün de erken başladı ve geç vakte kadar devam etti. Topçu Yarbayı Salih Yakal, yarı irtibat memuru, yarı İsmet Paşaya verilmiş bir yaver gibi İsmet Paşanın yanındaydı. İsmet Paşa, kendisinin çok yardımını gördü. Salih Yakal ziyaretçiler arasında başarılı bir seçme yapıyor, herke-

si içeri bırakmıyor, halk evin önüne toplanınca İsmet Paşadan balkona çıkıp onları selamlamasını istiyor, bu suretle kalabalıkların uzun süre Ayten Sokakta durmasını önlüyordu.

İsmet Paşa o gün de evden dışarı çıkmadı. Partili arkadaşları eve geldiler ve orada önemli bir konu görüşüldü. Ülke bir sorunlu yönetimden kurtulmuştu. Tabii en fazla ferahlayanlar, en çok baskı altında bulunan CHP mensuplarıydı. Bunlar, yurdun her tarafında coşkun şenlikler, bu arada taşkınlık da yapıyorlardı. İhtilalcilerle bazı CHP ileri gelenleri arasında resmi olmayan temaslar olmuştu. Komite bunun üzerine CHP'nin dikkatini çekmişti. İsmet Paşada da zaten böyle bir korku vardı. On yıldır ezilen CHP'liler günü, şimdi kendi günleri görüyorlardı. Bunun üzerine, İsmet Paşa arkadaşlarıyla birlikte bir genelge hazırladı ve İhtilal Komitesinin iznini alarak bunu bütün parti örgütüne telgrafla bildirdi. Komitenin iznini aldı, zira komite partilerin faaliyetini yasaklamıştı.

Genelge, ihtilalin ikinci günü yapılmıştır. Sonradan, CHP'lilerin taşkınlıkları, ihbarcılıkları çok söylenecektir. Bu genelge, bunlarda genel merkezin bir sorumluluğu olmadığını göstermektedir. İhbarcılık, bir yaygın hastalık halinde, ihtilalin hemen peşinden, aylar süren bir devre ülkeye musallat oldu. Bugün o ihbarlara ve dayanağı olmayan bütün gazetelere yansıyan iddialara bakınca üzülmemek, hatta millet olarak rahatsızlık duymamak kolay değildir. Taşkınlık CHP'liler tarafından yapılsa da, ihbarcılıkta bir parti tekelinden söz etmek yanlıştır. Özellikle taşrada, herkes herkesi ihbar ediyordu.

İsmet Paşanın Aksal, Satır, Feyzioğlu ve öteki arkadaşlarıyla evde hazırladığı genelgede şöyle deniliyordu:

"Şanlı Türk ordusu memleketi maddi ve manevi çöküntüye götüren, açıkça anayasa dışı baskı idaresine son vermiş, milletin mukadderatını eline almıştır. MBK (Milli Birlik Komitesi) Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel aziz milletimize hitabesinde MBK'nin temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak, devlet idaresini süratle millet iradesine tevdi etmek kararında olduğunu bildirmiştir. Bu zaman zarfında vatandaşları-

mız arasında huzur ve sükûnu muhafaza etmenin büyük kıymeti vardır. CHP teşkilatı (örgütü) böyle nazik devirlerde sirayet istidadı (yayılma eğilimi) gösteren intikam hislerinden, hususi garaz temayüllerinden ciddi olarak sakınmalı, vatandaşları da bu gibi his ve temayüllerden (eğilimlerden) korumak için çalışmalıdır. MBK'nin dürüst bir demokratik nizamı tesis etmek hususunda kesin karar sahibi olması, hal ve ati (gelecek) için memlekette huzuru, güveni sağlayan büyük teminattır. Vatandaşlarımız eşit, dürüst ve serbest seçimleri sükûn ile ve Türk ordusunun temiz geleneklerine tam bir güven içinde beklemektedirler. Hepinize sevgi ve saygılar sunar, vatana hizmet yolunda başarılar dilerim."

Telgrafların altındaki imza, İsmet İnönü idi.

İhtilal idaresinin ilk kabinesi o gece ilan olundu. Yeni rejim kurulmuştu. Bunun üzerine İsmet Paşa, kutlamak için Cemal Gürsel'den bir randevu istememi söyledi. Devlet ve Hükümet Başkanlıklarını MBK Başkanlığıyla birlikte üzerine almış bulunan Gürsel'in emir subayına bu isteği ilettim. Randevu süratle verildi. "Sayın Orgeneral" "Sayın Paşamız"ı ertesi gün saat 16.30'da bekliyordu. İsmet Paşa, Başbakanlığa kendisiyle birlikte gitmemi söyledi. Gürsel, İsmet Paşayı odasının kapısında karşıladı. Odası, iki gün önce Adnan Menderes'in oturduğu odaydı. Onlar ikisi, baş başa kapandılar ve yirmi dakika görüştüler. Ben, yaverlerin ve özel kalem müdürünün bulunduğu odada bekledim, genç ihtilalcilerle görüştüm. Özel kalem müdürlüğü masasında oturan, İrfan Solmazer'di.

Cemal Gürsel iki gün sonra, 30 Mayısta, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i İsmet Paşaya yolladı. Bizim evin kütüphanesinde iki saate yakın konuştular. Sarper, dış politika konusunda İsmet Paşanın fikirlerini, görüşlerini öğrendi. 3 Haziranda Devlet Bakanı Âmil Artüs, İsmet Paşaya geldi. Samimi hava devam ediyordu.

5 Haziran, Kurban Bayramıydı. İsmet Paşa, Gürsel'in emir subayına telefon etmemi istedi. Devlet Başkanına bayram tebriki ziyareti yapacaktı. Emir subayı biraz sonra yanıt vereceğini söyledi. Zaman geçti, emir subayı randevunun ertesi gün tespit edileceğini bildirdi. Ertesi gün bir haber çıkmadı. Daha ertesi gün de... İsmet Paşadan, tekrar bir telefon

açıp açmamam gerektiğini sordum. "Açma" dedi. İki önder, Cemal Gürsel'in 6 Ağustosta, âdeta gizlice, Başyâver Ağası Şen tarafından Heybeliada'ya, İsmet İnönü'nün evine getirilişine kadar artık doğrudan doğruya hiçbir temasta bulunmayacaklardı.

Acaba ne olmuştu?

II

Orgeneral Gürsel, emirlerini peygamber buyruğu sayacağını bildirdiği adamın kendisine, ilk görüşmelerinde ne söyleyeceğini tahmin ediyor muydu, bilmiyorum tabii. Fakat İsmet Paşanın sözlerini ihtilalin başının pek basit bulduğu ve "İsmet Paşa da bu muymuş?" diye burnunu kıvırdığı muhakkaktır. Nitekim Gürsel, böyle bir izlenimi komitede belirtmiş. İhtilalin başı İsmet Paşanın söylediklerindeki kerameti ancak daha sonra ve parça parça anlayacaktır.

Görüşmede önce karşılıklı nazik sözler edildikten, İsmet Paşa hareketi tebrik edip başarılar diledikten sonra Gürsel durum hakkında bilgi vermiş. O sırada harekât her yerde tamamlanmıştı ve ihtilalciler ülkeye bütünüyle egemen durumdaydılar. İsmet Paşa anlatılanları dikkatle ve ilgiyle dinlemiş. Memnun olduğunu belirtmiş. Bu arada, "bir tecrübeli asker arkadaş" olarak ihtilalin başına üç "basit tavsiye"de bulunmuş. Gürsel'i şaşırtan, bu tavsiyelerin basitliği olmuş. Sonradan, komitenin bazı üyeleri de bana anlatmışlardır: Gürsel, İsmet Paşayla konuşmasını kendilerine aktardığında onlar da, bu "peygamber buyrukları"nı pek yüzeysel ve değersiz bulmuşlar.

İsmet Paşa Gürsel'e demiş ki:

"Paşa Hazretleri, orduyla münasebetlerinizi iyi muhafaza ediniz ve orduya hâkim kalınız."

Gürsel hemen şu yanıtı vermiş:

"Bir endişemiz yok. Biz orduya hâkimiz ve ordu bana bağlıdır. Ordunun başkomutanı benim ve otoritem mutlaktır. Ordudan herhangi bir hareketin gelmesi söz konusu olamaz."

Gürsel ancak, İrfan Tansel'i Hava Kuvvetleri komutanlığından alıp Amerika'ya göndermek istediğinde, o 1961 Hazi-

ranının dramatik günü, Çankaya'nın üzerinden jetler gürültüyle ve alçaktan uçtuğunda İsmet Paşanın ne demek istediğini kavrayacaktır.

İsmet Paşa devam etmiş:

"Paşa Hazretleri, kendi aranızda bölünmemeye dikkat ediniz!"

Gürsel, İsmet Paşaya "bunu da nereden çıkarıyorsun" der gibi bakmış ve bütün komitenin kendi emrinde bir ve beraber olduğunu söylemiş, orduya nasıl hâkimse komiteye de aynı kudretle kumanda ettiğini, hiçbir itaatsizliğin söz konusu olmayacağını bildirmiş.

İhtilalin başı bu ikinci "basit tavsiye"nin kerametini anlamak için çok beklemeyecek, 13 Kasım 1960'ta, bölünmenin sonucu olan 14'ler operasyonunu eliyle yapacaktır.

İsmet Paşanın üçüncü tavsiyesi şu olmuş:

"Seçimlere bir an önce gidiniz!"

Türkeş'in iddiası, bu tavsiyeden sonra Gürsel'in kendisine, İsmet Paşa hakkında "iktidar için bir an önce gerdeğe girmeye hevesli güvey kadar aceleci" dediğidir. Dedi mi, demedi mi bilmem ama, gerçek, ihtilalin başının o tavsiyeyi de gereği gibi değerlendiremediğidir. Seçimlere çabuk gidilmemesinin komiteye, orduya ve ülkeye verdiği zarar bugün artık herkesin gözleri önündedir. Gidilebilseydi hiç olmazsa bir "infaz ayıbı" yaşanmayacaktı.

İhtilalden aylar, hatta yıllar sonra, ihtilalci grubun İstanbul'daki "temel taşları"ndan biri olan Orhan Erkanlı bana demiştir ki:

"Biz 27 Mayısta ihtilali yaptık, fakat 28 Mayısta ne yapacağımızı hiçbirimiz bilmiyorduk. Zira biz ihtilali, 27 Mayıs için planlamamıştık."

Gerçekten de, ihtilalcilerin kampına, 27 Mayıs ile geçici anayasanın –ve Milli Birlik Komitesini oluşturan 38 kişinin adının– ilan edildiği 12 Haziran arasında tam bir karışıklık, şaşkınlık ve dağınıklık egemen oldu. Düşünmek lazımdır ki o günler, daha sonra ülkeyi yönetecek MBK'nin kaç kişiden oluşacağı ve üyelerin kimlikleri hareketin başındaki Gürsel tarafından dahi bilinmiyordu. Zaten Gürsel dahi oraya sonradan getirilip oturtulmuştur. Bundan dolayı ilk demeçlerinin birinde "20 kişilik bir MBK"den söz etti. 12 Haziranda

bu komite 38 kişi olarak açıklandığında aradaki çelişkiyi soran bir gazeteciye MBK sözcüsü "Onlar Ankara'da bulunan üyelerdi, sonra İstanbul'dakiler de geldi, o zaman sayıları 38'i buldu" diye inandırıcılıktan uzak bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Halbuki 27 Mayıs sabahı ihtilalcilerin elinde ne ciddi bir komite kadrosu, hatta ne de bir komitenin gerekliliği fikri vardı.

İsmet Paşa ihtilalcilerin kampındaki bu havayı, özellikle Gürsel'in bol bol vermeye başladığı, birbirini tutmayan demeçlerinden çıkarmakta güçlük çekmedi. O sıralarda, gözü "hemen iktidar"da olan çok CHP'li ihtilalin başının bir demecinden umutlanıyor, bir demecinden karamsarlığa düşüyordu. İsmet Paşa ise, sadece durumu takip ediyor, gerçek bir ışığın gelmesini bekliyordu. İhtilalciler, belki Alpaslan Türkeş hariç, ihtilali "askeri bir görev" olarak yapmışlardı ve niyetleri, gerçekten, iktidarı en kısa zamanda bir seçim yapıp sivil idareye devretmek ve kıtalarının başına dönmekti. Sonradan, iktidarı bırakmama fikrinin en koyu taraftarlarından olacak Orhan Kabibaylar, Orhan Erkanlılar bile o günler "Biz ayağımızın tozuyla geldik, ayağımızın tozuyla gideceğiz" diyorlardı. İsmet Paşa, ihtilalin ikinci günü Gürsel'in Başbakanlıkta yaptığı bir basın toplantısından haberdar oldu. Toplantıda bulunan bazı gazeteciler ihtilalin başının sözlerini Ayten Sokağa getirdiler. Vakit, geceydi. Gürsel gazetecilerle akşamın sekizinde görüşmüştü. İsmet Paşa, basın toplantısının notlarını dikkatle okudu. Notları getiren gazeteciler tabii İsmet Paşadan da bir şeyler istiyorlardı. Fakat o, konuşmadı. Gazeteciler gittikten sonra Gürsel'in sözlerini tekrar gözden geçirdi.

Gürsel, seçimlerin üç ay içinde yapılacağını tahmin ettiğini söylemişti. Ancak asıl kararı, hemen ihtilal günü bir kısmı İstanbul'dan getirtilen, bir kısmı Ankara'da bulunan bilim adamlarının oluşturduğu Anayasa Komisyonu verecekti. İhtilalciler bu komisyonu derhal kurmuşlar, onlardan, en kısa zamanda seçimi yapmanın yolunu sormuşlardı. Eğer Türkiye'de askerler bir buçuk yıl iktidarda kalmışlar ve bu arada içlerinden, iktidar süresini daha da uzatmak isteyenler çıkmışsa bu, bilim adamlarının "en kısa zamanda seçimin yolu"nu göstermemiş ya da gösterememiş olmalarının sonucudur. 28 Mayıs gecesi İsmet Paşaya getirilen notta, "Seçim-

lerde politikaya atılacak mısınız?" sorusuna Gürsel'in aynen şu karşılığı verdiği yazılıydı:

"Ben, idareyi seçilecek meclisin hükümetine teslim ettikten sonra çekileceğim. Ordudan ve politikadan ayrılıp sade bir vatandaş olarak köşeme döneceğim. Çünkü bu hareketi bir makam elde etmek için değil, sadece bir vazife diye yapıyorum. İdareyi devredince isimsiz bir vatandaş olarak köşemde kalacağım."

Halbuki aynı Cemal Gürsel, birkaç gün sonra, görüştüğü bir Yugoslav gazetecisinin sorusunu bir "Milli Birlik Partisi"nin "mümkün olabileceği"ni söyleyerek yanıtlıyordu. Bu konuşmanın haberini İsmail Rüştü Aksal İsmet Paşaya 4 Haziranda getirdi. Haberin önemi şuradan bellidir ki, bunu İsmet Paşa, kullandığı küçük cep acendasına kaydetmek gereğini duymuştur. Acendanın o sayfasında, bu konuda yazılı olan şudur:

"İs. Rüştü'nün ziyaretinde Cemal Paşa'nın bir Yugoslav gazetecisine cevabı= Milli birlik partisi mümkündür."

Bu demeç, bizim gazetelere ancak 14 Haziranda aktarıldı. Ertesi gün, MBK sözcüsü Sami Küçük aynı gazetelerde büyük başlıklarla yayımlanan şu demeci veriyordu:

"Milli Birlik Partisi kurulmayacak ve bu ad bir parti adı olamayacak."

Çelişki, o karışık 27 Mayıs - 12 Haziran devresinin tek çelişkisi değildir. Gürsel ve birçok komite arkadaşı bilim adamlarının kendilerine hemen bir anayasa hazırlayıverecekleri ve bunun yanına bir de seçim kanunu katıverecekleri umut ediyorlardı. Gürsel bunların bir referandumdan geçirilmesini bile gereksiz buluyordu. 28 Mayıstaki o basın toplantısında, bu konuda şöyle demiş:

"Seçimin üç ay içinde yapılacağını tahmin ediyorum. Anayasa ve Seçim Kanunu elimize geçtikten sonra Danıştay, Yargıtay ve Barolar gibi müesseselerden seçilecek heyetin tetkikine sunacağız. Ve yeni seçilecek Meclisin ilk toplantısında Mebusan ve Âyan Meclisleri ortak oturumuna getirilecektir."

Cemal Gürsel'in aynı toplantıda eski iktidarın sorumlularının yargılanmasına ilişkin sözleri de bir başka çelişkiyi yansıtmaktadır. Gazeteciler "Eski devlet ve hükümet ricali-

nin muhakemesi ne zaman yapılacak?" diye sormuşlar. Gürsel şöyle yanıt vermiş:

"Ben hiç kimseyi muhakeme etmem. İlerde kurulacak hükümet bu işi yapsın. Muhakeme hakkını, kurulacak milli iradenin hâmili olan hükümete bırakıyorum."

Gürsel bu görüşünü bir gün sonra, yani 29 Mayısta yabancı gazetecilerle konuşurken de tekrarladı. Yabancı gazeteciler sabık başbakana ve bakanlara ne yapılacağını merak ediyorlardı. İhtilalin başı şöyle dedi:

"Sabık hükümet erkânından hiçbirisini muhakeme edecek değiliz. Eğer icap ediyorsa, seçimden sonra kurulacak hükümet kendilerini normal mahkemelere sevkedecektir."

Bundan iki gün sonra, 31 Mayısta Gürsel hem yerli, hem yabancı gazetecilerin katıldığı bir başka basın toplantısı yapıyor ve gene şöyle konuşuyordu:

"Halen hükümet olarak bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon, mevcut delillere istinaden tahkikat yapacak, muhakeme, normal seçimlerle iktidara gelecek normal hükümet organlarına devredilecektir."

Halbuki aynı gün, hükümet aynı Cemal Gürsel başkanlığında toplanmıştı. O toplantıda alınan resmi karar şuydu:

"a) Sorumlular hakkında tahkikat icra edilmesi,

b) Tahkikat heyetinin hâkimlerden kurulması için Adliye Vekâletine selahiyet verilmesi,

c) Tahkikat heyetince suçlu görülenlerin Divanı Âli tarafından muhakeme edilmeleri,

d) Sanıklara her türlü kanuni teminatın sağlanması."

Bunun yanında Cemal Gürsel o gün de, seçimlerden sonra "basit bir vatandaş olarak halk içinde kaybolacağı"nı tekrarlıyor, bir soruya karşılık da seçimlere DP'nin katılabileceğini söylüyordu.

Bunlar, ihtilali takip eden ilk günler, ihtilalci subayların her şeyi ne kadar kolay ve basit gördüklerinin işaretleridir. Komite üyeleri, daha sonraları, Cumhuriyet gazetesi kendileriyle teker teker konuştuğunda, üzerlerinde en fazla hangi kitabın etki bıraktığı sorusuna "Polly Anna" ve "Beyaz Zambaklar Memleketinde" yanıtını vereceklerdir. Gerçekten de, o devrede, başta Gürsel'in kendisi, bir askeri ihtilali başarıya ulaştırmış bulunan kimselerin hemen hepsi birer

Polly Anna'dırlar ve bütün güçlüklere o iyimser küçük kızın gözleriyle bakmaktadırlar.

İşte, daha harekât günü, ülkenin en ünlü hukuk otoritelerinden oluşan bir Anayasa Komisyonunu, yani bilim heyetini göreve çağırmamışlar mıdır? Bilim adamları, bunlar! Subaylar hazırlıksız bile olsalar, şüphesiz onlar bir daha ihlal edilmeyecek bir anayasa yapmanın sırrına vakıftırlar (bilmektedirler) ve milli iradeyi gereği gibi gerçekleştirecek bir seçim yasasını hemen hazırlayacaklardır. Eline bu anayasayı aldın, o seçim yasasıyla da bir dürüst seçim yaptın mı, işin bitmiştir. Tak silahını, dön kışlana! İhtilalci subayların nazarında bir dev şişesinden dışarı fırlamıştır. Subaylar, devi şişesine tekrar sokacaklardır.

İhtilalciler ancak zamanla, devleri şişelerine geri sokmanın onları oradan çıkarmak kadar kolay olmadığını anlayacaklardır. İsmet Paşa bunu tecrübesiyle bildiğinden dolayıdır ki, bütün memnun görünüşüne rağmen düşünceliydi, özellikle de yalnız kaldığında uzun uzun dalıyordu. Cemal Gürsel'i ziyaretinin dönüşünde İsmail Rüştü Aksal'ın, hemen bir sokak ötedeki evine uğradı, ona ihtilalin başıyla olan görüşmesini aktardı. Gürsel'i sakin ve kendinden emin bulmuştu.

İsmet Paşa ertesi sabah, Cemal Yıldırım'ı eve çağırdı. Cemal Yıldırım, Menderes'in Tahkikat Komisyonu tarafından, bizim Kurtul –Altuğ– ile birlikte tevkif edilmişti ve hapisaneden ihtilalle çıkmıştı. İsmet Paşa ona geçmiş olsun dedi, fakat kendisine bir de görev verdi. İhtilalci subaylar Cemal Yıldırım'ın arkadaşlarıydı. –Cemal Yıldırım, kendisinin onları nasıl etkilediğini öyle bir abartıyordu ki...– Şimdi, kendileriyle bir temas kurması lazımdı. Durum neydi, İsmet Paşa buna doğru bir teşhis koymak istiyordu. Bunun için de önce, ihtilalcilerin kimler olduğunun bilinmesi gerekiyordu. O günler, ne kadar kurmay subay varsa, bunların hepsi kendilerini komitenin bir mensubu ve hareketin planlayıcısı gibi gösteriyorlardı. Hepsi, ihtilal adına konuşma yetkisini kendilerinde görüyorlardı. Cemal Yıldırım, bu konuya bir açıklık getirebilirdi.

Bu teşebbüse, "CHP'nin MBK'ye çengel atma operasyonu" adı verilebilir. Cemal Yıldırım –ki hemen, tanıdığı komi-

te mensuplarını, örneğin Sıtkı Ulay'ı bulmuş, onu İnönü'yle görüştürmek istemiş, fakat ilk günler komiteciler bunu göze alamamışlar– görevli tek şahıs değildi. Ekrem Özden de, tanıdıkları olduğunu söylüyordu. Suphi Baykam, askeri yargıç olan arkadaşı Fikret Ekinci vasıtasıyla, zaten, daha ihtilalden önce İsmet Paşaya ordudaki hava hakkında haber getiriyordu. Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, Emin Paksüt, Turgut Göle, hatta İsmail Rüştü Aksal kolları sıvadılar. İhtilalcilerle CHP'liler arasında başka bir aracı grup, MBK tarafından görevlendirilmiş bilim adamları oldu.

Ancak, böylesi "vasıtalı temas" bir sakınca doğurmakta da gecikmedi. İhtilalcilerle temas kuran her CHP'li kendisini "İsmet Paşa adına" konuşuyor gibi göstermeye başladı ve tabii ortalık az zamanda daha fazla karıştı. İhtilalcilerden bir kısmının, MBK devrinde "İsmet Paşanın görüşü" diye bildiği görüşler, ancak onu söyleyenlerin düşüncesini yansıtmış, İsmet Paşanın bazen bunlardan hiç haberi olmamıştır, bazen de kendisi, aslında tam aksi düşüncede olmuştur.

İsmet Paşa aynı sabah CHP'nin merkez yönetim kurulunu resmi olmayan bir toplantıya çağırdı, öğleden sonra da kendi milletvekilleriyle görüştü. Onlara yaptığı tavsiye hep sükûnet ve sessiz kalmaydı. Bütün CHP örgütünce aynı tavrın gösterilmesini istiyordu. Henüz ne yapacağını tayin etmemiş bir ihtilal idaresine en büyük yardım bu olacaktı ve bu onları, aşırılıklardan da koruyacaktı. İsmet Paşanın bu tavsiyelerinde Cemal Madanoğlu'nun bir gün önce bizim eve yaptığı bir ziyaretin de rolü olduğunu sanırım.

O gün İsmet Paşa, dinlenmek için çekilmişti. Ben de bizim evin kütüphanesinde yabancı gazeteleri okuyordum. Birden kapı açıldı, içeriye kalabalıkça bir subay grubu gülle gibi girdi. En önde uzun boylu, kalın kara kaşlı, görünüşü sert, tavırları aceleci, yakışıklı bir tümgeneral vardı. Cemal Madanoğlu'yla ilk karşılaşmamız böyledir. Sonraları, sert görünüşünün sadece bir dış kabuk olduğunu anlayacaktım.

"Metin Toker!" dedi.

"Benim" diye yanıt verdim ve yer gösterdim. Fakat o oturmadı.

"Ben Ankara Komutanı Cemal Madanoğlu'yum" dedi.

İsmet Paşaya iletilmek üzere bana bir şey söylemek istiyordu.

"İsmet Paşa yandaki evde, Paşam. İsterseniz buyurunuz sizi götüreyim.." dedim.

"Yoo" diye itiraz etti ve "Şimdi, öbür taraftaki Hasan Polatkan'ın evinden geliyorum. Hanımıyla görüştüm. Ona, kocasını merak etmemesini söyledim. İyi olduğunu, emniyette bulunduğunu bildirdim. Oraya gitmemde bir sakınca yok. Fakat, İsmet Paşaya uğrarsam laf çıkar. Zaten, laf çıkmaya bile başladı. Benim bir teklifim var. Onu size söyleyeceğim, siz İsmet Paşaya anlatınız" dedi.

Sonra, teklifini söyledi. Biraz önce Sıtkı Yırcalı ve arkadaşlarıyla birlikteymiş. İlk gün onlar da Demokrat milletvekilleri arasında toplanmışlar –yani tevkif edilmişler– ama, sonradan Madanoğlu onları bıraktırmış.

"Sıtkı Bey bana bir liste yaptı. Suçsuz DP milletvekillerinin adını verdi. Onları salıverdim" dedi.

Devam etti:

"Biz bu hareketi kardeş kavgasına son vermek, partiler arasında dostluğu tekrar kurmak için yaptık. Ben, bunu herkese gösterecek bir şey düşündüm. Bir yanıma Sıtkı Yırcalı'yı, Şemi Ergin'i, öteki tarafıma Kemal Satır'ı, Turhan Feyzioğlu'nu alacağım ve halkın gözü önünde Kızılay'dan Sıhhiye'ye kadar yürüyeceğim. Bu suretle herkes, durumu görüp öğrenecek. Tam bir dostluk yürüyüşü. Ne dersin?"

Cemal Madanoğlu Polly Anna'yı da aşmıştı!.. İki Demokrat ve iki Halkçıyla beş yüz metre yürüyecek ve bu, ihtilalin felsefesini yansıtacaktı!..

"Vallahi bilmem ki, Paşam. Bana biraz çocukça geliyor. Orada sizi kaç kişi görür ki? Sonra, sizi tanırlar mı? Bunu daha etkili bir tarzda ilan etseniz, durumu öyle anlatsanız..."

Tümgeneral, sonradan daha iyi tanıyacağım "babacan külhani" tavrıyla,

"Yok yok.. Sen bunu Paşaya böyle söyle. Bana birini göndersin" dedi.

"Ben söylemesine söylerim" dedim.

Çıkıyordu. Veda etmeden,

"Ha, bak! Bu sizin Kasım Gülek'e söyleyin. Az daha tevkif ettirecektim. Soytarı gibi ortaya çıkmış, Atatürk Bulvarında tur atıyor, kendisini alkışlatıyor, tezahürat yaptırtıyordu. Derhal evine gönderdim. İstemiyorum, böyle şey. Bu

sefer için, haydi, onu tevkif ettirmeyeyim dedim. Ama bir daha yaparsa hiç dinlemem. Ne biçim adam o, öyle.."

Sonra güldü:

"Hoş, sen daha iyi bilirsin ya, malı!" dedi ve geldiği gibi fırtına estirircesine çıkıp gitti.

İsmet Paşanın evine geçtim, İsmet Paşaya ziyareti anlattım. İsmet Paşanın güleceğini sanıyordum. Gülmedi. Aksine, düşünceli bir tavırla,

"Bu Paşanın kendi fikri miymiş, yoksa komitenin kararı mıymış?" diye sordu.

"Bana kalırsa, kendi fikrine benziyordu. Ama bilmem tabii.." dedim.

Kemal Satır'ı bulmamı söyledi, ona, gidip Cemal Madanoğlu'yla görüşmesini tembihledi. Tabii, bu ekzantrik tümgeneralin planı yürümedi. Halk, sokakta gördüğü salıverilmiş Demokratlar aleyhinde tezahürata başlayınca, bilim heyeti de DP grubu mensupları arasında akla mantığa uygun bir ayrım yapılamayacağını söyleyince bütün iktidar milletvekilleri tekrar Harp Okuluna alındılar. Ama Madanoğlu'nun bu eğilimi İsmet Paşanın CHP'ye verdiği talimatlar üzerinde rol oynadı.

İsmet Paşa, Mayısın 31'inde de sabahleyin İsmail Rüştü Aksal'a uğradı ve ona, bir akşam önce Selim Sarper'le yaptığı görüşmeyi anlattı. Sarper'le esas itibariyle dış politika konuşmuştu. Yeni iktidarın Dışişleri Bakanına, Batı Bloku içinde kalınması gerektiğini, ilk bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılığın açıklanmasının iyi bir davranış olduğunu söylemiş, "huysuz bir müttefik" olunmaması gerektiğini anlatmıştı. Ama konuşmada, tabii, başka konulara da değinilmiş, İsmet Paşa, yeni idare ve onun başındakiler hakkında bilgi almıştı. Doğrusu istenilirse Sarper'in de henüz, bildiği fazla bir şey yoktu. Gürsel'den söz ederek, ona güvenilebileceğini belirtti, iyi niyetin egemen göründüğünü söyledi. İktidar o günler ne yapacağını bilmiyordu ki, bunu Sarper bilebilsin. İsmet Paşa Aksal'la, gelen başka bilgilerin de ışığı altında durumu görüştü. Öğleyin yemekte Fuat Köprülü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Yakup Kadri ve eşi Leman Hanım vardı. Leman Karaosmanoğlu, Burhan Belge'nin kardeşidir. Burhan Belge, ilk tevkif edilen DP milletvekilleri arasında-

dı. Leman Karaosmanoğlu sürekli ağlıyor, İsmet Paşadan "bir şeyler yapmasını", kardeşini kurtarmasını istiyordu. Yakup Kadri ise "Paşa Hazretleri ne yapsın, hanım" diye ona çıkışıyordu. Burhan Belge'nin kız kardeşine göre ağabeyini Demokratlar yakmıştı, yoksa o kötü bir insan değildi! Yemekte, Menderes'in aleyhinde en fazla konuşanlar iki Karaosmanoğlu ile Köprülü oldular. İsmet Paşa dinliyordu. Kayınvaldem ise, Leman Hanım ağlayıp durduğu için onun kadar üzgündü. Sofrada Yarbay Salih Yakal da vardı. İsmet Paşa ondan Harp Okuluna telefon edip Burhan Belge hakkında bilgi istemesini rica etti. Burhan Belge iyiydi. Cam çay fincanıyla kahvesini içiyordu.

İhtilalin ilk günlerinin bu karışıklığının temel nedeni, sonradan Orhan Erkanlı'nın söylediği, ihtilalin 27 Mayıs için planlanmamış bulunmasıdır. Pekiyi, ihtilal hangi tarih için planlanmıştı ve daha önemlisi, ihtilalci örgüt neydi?

27 Mayıstan bu yana, ihtilalin nasıl hazırlandığına ilişkin nice anılar söylenmiş, yazılmış, anlatılmıştır. Hatırlarım, Albay Türkeş bunun köklerini, teğmen olduğu 1940'lara kadar götürüyordu. Kendisine "Gölgedeki Adam" adını veren ve bütün işleri kendisinin idare ettiğini ilan eden bir meçhul şöhret –doğrusu ya, Türkiye'de Dündar Seyhan adını 22 Şubattan, hatta 21 Mayısta tevkif edilmesinden önce kim duymuştur ki?– daha da eğlenceli iddiaları ortaya atmıştır: 1954'te yüzbaşıymış, bir akşam, bir başka yüzbaşıyla, Orhan Kabibay'la subay gazinosunda sucuklu yumurta yiyip kafa tütsülüyorlarmış, ülkenin durumunu konuşmuşlar, ülkeyi ancak kendilerinin, askeri ihtilalle kurtarabileceklerini düşünmüşler, "Eh, bir gizli örgüt de en az iki kişiyle kurulur, biz de burada iki kişiyiz, haydi, kuralım" demişler, bir de yemin etmişler ve altı yıl sonra 27 Mayıs'ı gerçekleştiren grup böyle doğmuş. Hatta, Dündar Seyhan ihtilalin başsızlığını da o geceki bir hatalarına vermiştir. O gece, biri ötekine, öteki diğerine "lider sen ol" demiş, fakat alçakgönüllülükten ikisi de bunu kabul etmemişler, bu yüzden sonradan ortaya önder kim olacak biçiminde bir sorun çıkmış.

"İlk ihtilal komitesini ben kurdum" iddialarının sonuncusu Tâlât Aydemir'in hatıralarında ortaya atılmıştır. Ayde-

mir, elbette ki Türkeş'le Seyhan'dan ve bir dev aynasına sahip o tip başkalarından geri kalacak değildir.

Tabii bunlar, safsatadır.

Ancak, bu iddiaların her birinin bir doğru tarafı bulunduğunun bilinmesi gereklidir. İsmet Paşanın ordu hakkındaki ve subayların ruhsal durumu konusundaki düşüncelerini daha önce söylemiştim. Orduda her zaman, ta Atatürk devrinden itibaren ve İsmet Paşanın iktidar yıllarında, hep birtakım "gizli teşkilat"lar olagelmiştir. Böyle örgütler kurmak, bunlara girmek, tabanca üzerine yeminler etmek ihtimal ki bütün ordularda bir alışkanlık, eşyanın âdeta doğası gereği bir davranıştır. Ama bunların sönüp gitmesi, ya da ciddi bir teşebbüs olarak çıkması, memleketin başındaki iktidarın tutumuna bağlıdır. İhtilallerin bir ortam meselesi olduğunu bilmeyen yoktur. Nitekim 1960 yazının son aylarında, o zaman çalımından geçilmeyen MBK üyesi genç iki yüzbaşı bir gün, İsmet Paşanın Ayten Sokaktaki evine gizli bir ziyarette bulunduğunda "Paşa, biz ihtilali size karşı da yapardık" deyince İsmet Paşa bu gerçeği bildiğinden dolayıdır ki onun yanağını okşamış ve şöyle demiştir:

"Sen zor yapardın! Ben, bir ihtilal ortamı yaratır mıydım?"

Söylemek istediğim, 27 Mayısı "Şu tarihte DP iktidarını devirelim" diye hesap yapan, ihtiras sahibi veya gözü dönmüş, amacı yönetimi ele geçirmek olan belirli bir subay grubunun gerçekleştirmiş olmadığıdır. Ordu içinde önce çeşitli gruplar kurulmuş, sonra DP iktidarının nereye gittiği görüldükçe bunlar kendi aralarında birleşmiş, bir müdahale yapmak gerektiğine ilişkin inanç arttıkça iş ciddiyet kazanmış ve nihayet 27 Mayıstan hemen önceki günler –tam tarihiyle: Harp Okulunun yürüyüşünü takiben– hükümet tarafından verilen bazı kararlar, 27 Mayısta bir ihtilali zorunlu kılmıştır.

27 Mayısı gerçekleştiren örgüt, o çaptaki bir örgütün ilki değil, ikincisidir. Bu çapta bir örgüt 1950'nin arifesinde, Türkiye seçimlere giderken ordu içinde mevcuttu ve örneğin Cemal Yıldırım veya Seyfi Kurtbek, yahut Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız gibi sonranın emekli subayları, hatta Faruk Güventürk gibi sonranın komutanları bunun tanığıdırlar. Tanığı ve

mensubu. Daha eğlencelisi, ihtilali DP'ye karşı yaptıkları için "CHP'nin âleti" diye damgalanan MBK üyelerinden çoğu İsmet Paşaya karşı olan o harekete karışmışlardır. Ben, o zaman bu örgütün başında olanlardan "eğer 1950 seçimlerinde iktidar hile yapsaydı" ordunun "orta sınıf"ının idaresinde bir genç subay grubunun harekete hazır olduğunu kanıtları, planlarıyla duymuşumdur. Başında İsmet Paşa gibi bir eski ve prestij sahibi komutanın bulunduğu bir iktidar, Menderes iktidarının alaşağı edildiği kadar kolay devrilir miydi? Ordunun tamamı, Menderes iktidarına karşı birleştiği gibi, İsmet Paşa iktidarına karşı da birleşir miydi? Bunlar birtakım spekülasyonlardır ki, 1950 seçimlerinde hile yapılmadığı, İsmet Paşa rejimi değiştirmeye kalkışmadığı, aksine, seçimleri kaybedince iktidardan sükûnetle ayrılmayı bildiği için bütünüyle gereksiz duruma gelmişlerdir. İhtilale 1960'ın 27 Mayısında gitmekten başka çareleri kalmamış olan subaylar da, aslında, bunu, Menderes gelecek seçimlere hile ve baskı karıştırıp kaybettiği iktidarın başında kalmaya kalkıştığı takdirde yapılmak üzere planlamışlardı. Seçimlerin normal zamanı 1961 yılı olduğu içindir ki, 1960'ın 27 Mayısında harekete geçenler, 28 Mayısta kendilerini "bundan sonra ne yapılacağını bilmezlik"in içinde bulmuşlardır. Halbuki, bunların, sonrası için de bir planları olsaydı, belki de uyum sağlama devresi çok daha kısa sürecekti ve o devrede çok daha az hata yapılacaktı.

Olayların akışını hızlandıran Menderes'in 15 kişilik bir sivil cunta, bütün yetkileri, hatta adam tevkif etme yetkisini elinde tutan bir korkunç Tahkikat Komisyonu kurması, dolayısıyla rejimi fiilen değiştirmesi, buna karşı İsmet Paşanın "şartlar tahakkuk edince ihtilal bir hak olur" diyerek yeşil ışığı yakması, Türk ulusunun Güney Korelilerden daha az şerefli olmadığını söyleyerek bu ihtilal ortamının gerçekleştiğini ilan etmesi, 28 Nisanda İstanbul'da, 29 Nisanda Ankara'da gençliğin sokağa çıkması ve o tarihten itibaren gösterilerin başlamasıdır. Ama bunlara rağmen dahi, eğer Harp Okulunun yaptığı yürüyüşten sonra iktidar bazı askeri tedbirlere girişmeseydi ihtilalciler, çok muhtemeldir ki o kadar aceleyle harekete geçmeyecekler, biraz daha beklemeyi, daha iyi hazırlanmayı tercih edecekler, ihtilal sonrasını da daha bir salim kafayla planlayacaklardı.

Harp Okulu Ankara'da, 21 Mayıs Cumartesi günü yürü dü. 21 Mayıs 1960 tarihinde ihtilalciler ordu içinde geniş çapta örgütlenmiş, kilit noktalarına kendi adamlarını getirmiş, bilhassa Ankara'daki birliklerin başındaki subaylarla ilişki kurmuşlardı. Hangi kıtalara kesinlikle güvenebileceklerini, kıtalara komuta edenlerin düşüncelerini biliyorlardı. Tayinleri kontrol altına almışlardı. 21 Mayıs olunca, iktidarın emriyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı iki önemli emir çıkardı. İktidar, Cemal Gürsel izin alıp İzmir'e gidince Kara Kuvvetleri Komutan vekilliğine, Konya'da bulunan İkinci Orduya komuta eden ve kendilerinin pek güvendikleri bir kimse olan Suat Kuyaş'ı getirmişti. Emirlerden biri şuydu: Ankara'ya Konya ve Adapazarı'ndan taburlar, güneyden de bir zırhlı tugay aktarılacak, Ankara'daki bazı birlikler başkentten uzaklaştırılacaktır. İkincisi, coplu üç inzibat taburu kurulacak, bunlardan iki tanesi İstanbul'da, biri Ankara'da olacak ve bunlar sıkıyönetim komutanlarının emrine verilecek, gösteriler o vasıtayla, sert şekilde bastırılacaktır. Bu tedbirler, ihtilalcilerin kurdukları ağda büyük ve önemli delikler açmak eğilimi taşıyordu. Ankara'ya gelecek kıtalardaki subayların eğilimini bilmiyorlardı ve onlarla bir bağları yoktu. Coplu inzibat taburları ise yeni kurulmuşlardı ve hükümet, bunların mensuplarına ayrı para ödenmesini, yani bunları birer "ücretli asker birliği" haline getirmeyi düşünüyordu. Bunlar gerçekleştiği takdirde bir müdahale son derece zorlaşacak, en azından, tehlikesi büyük ölçüde artacaktı. Hem Genelkurmayın, hem Kara Kuvvetlerinin Harekât Dairesinin başında örgüte dahil subaylar bulunduğundan ihtilalciler bu emirleri ele geçirdiler ve emirlerin yerine getirilmesini geciktirdiler. Taburlardan Ankara'ya gelen, sadece Konya'daki oldu. Bu tabur, şimdiki yedek subay okulunun gerisine yerleştirildi. Kentte bir hareket olduğu takdirde "emin tabur" hemen harekete geçecek ve hükümetçi kuvvetlerin yardımına gidecekti. İhtilalciler, taburun subaylarıyla derhal temas kurdular ve gördüler ki, ooo, onlar, Menderes iktidarına karşı olmakta kendilerinden bile ileridirler. Nitekim bu tabur, 27 Mayıs günü büyük hizmetler gördü.

O sırada Orduevinde oturmakta olan Suat Kuyaş, özellikle coplu inzibat taburlarının kurulması işini oldukça yakından izliyor, kendi Harekât Şubesi Başkanını bazen, gece

Orduevine çağırarak, sırtında pijamasıyla kuruluşun gelişmelerinden haber soruyordu.

Bunlara, Harp Okulunun derhal tatile sokulması ve öğrencilerin silahsız olarak kampa çıkarılması emri eklenince müdahalenin, başka hiçbir şey beklenilmeksizin hemen yapılması bir şart haline gelmiştir. Zira Harp Okulu, bir müdahale için Ankara'da kullanılacak ilk kuvveti oluşturuyordu.

İhtilalden sonra, o ilk günkü karışıklık içinde, DP iktidarınca ve bizzat Celâl Bayar'ın emriyle Harp Okulunun imhası için plan yapıldığı, tertipler alındığı ve hazırlıklara girişildiği en yetkili ağızlar, bu arada bizzat Cemal Gürsel tarafından söylenecek, bütün gazeteler bunları yazacaktır. Aradan geçen yılların getirdiği sükûnet, bu inanılmaz iddianın birtakım gerçek kararlarla birtakım gerçek sözlerin bir araya gelmesi sonunda zihinlerde doğduğunu göstermektedir.

Celâl Bayar'ın o bunalımlı günlerde sükûnete giden yolu arayacak yerde, başlıca şiddet taraftarı olduğu, kesindir. Bunun tanığı, herhalde ihtilalcilere bir sempatisi bulunduğu iddia edilemeyecek Ali Fuat Başgil'dir. Prof. Başgil, ihtilalin hemen arifesinde Çankaya Köşkünde geçen bir konuşmayı imzasıyla yazmıştır. Çankaya'da Celâl Bayar, Adnan Menderes ve bazı bakanlar toplanıyorlar. Orada, duruma çare arıyorlar. Bayar, düşüncesini bir sözcükle dile getiriyor: Tenkil! (tepeleme) Hatta, kulağı ağırca işiten Başgil yanlış anladığını sanıyor ve "Tenkit mi buyurdunuz?" diye soruyor. Bayar, bir yanlışlık olmadığını belirtmek için tekrarlıyor: "Tenkil, tenkil! Tenkidin zamanı çoktan geçti, hocam..."

Bu, gerçek olan söz.

Harp Okulunun meşhur yürüyüşünü yapmasından sonra –o yürüyüş, aslında bir subay yürüyüşüdür, zira yürüyüşe katılan Harp Okulu öğrencilerinin sayısı birkaç yüzden fazla değildi, büyük kalabalığı üniformalı veya sivil giyinmiş subaylar oluşturuyordu– Harp Okulu Komutanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay'a, okulu kampa sokması emri sözlü olarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun, Kara Kuvvetleri Komutan Vekili Orgeneral Suat Kuyaş ve onun Kurmay Başkanı Muzaffer Alankuş tarafından verilmiş, ayrıca bu, yazılı olarak da tebliğ edilmiştir.

Harp Okulunun kampa çıkması alışılmış bir durumdur. Fakat bu, sınavlar bittikten sonra olur ve kampa silahlı

çıkılır. Sıtkı Ulay'a verilen emir ise şudur: Sınavlar başlamamış bile olduğu halde Harp Okulu derhal kampa çıkacaktır ve kamp silahsız olacaktır.

Sıtkı Ulay ilk itirazını Genelkurmay Başkanına yapmıştır. Harp Okulunun belli kamp yeri İzmir'dedir. Ulay demiştir ki: "Ben koca Harp Okulunu İzmir'e hiç hazırlık yapmadan nasıl, derhal taşırım? Bir taşıyabilecek varsa, buyursun taşısın!" Erdelhun bu itirazı haklı bulmuştur. Suat Kuyaş da... Zaten Suat Kuyaş, o sıralarda Milli Savunma Bakanı olan Ethem Menderes gibi, yürüyüşü takiben Harp Okuluna gelmiş, öğrencilere hitap etmeye kalkışmış, etmiş de, fakat öğrenciler kendisini dinlememişler, arkalarını dönüp dağılmışlar, onu tek başına bırakmışlardır. Ethem Menderes'e ise, Ulay, böyle bir girişimde bulunmamasını tavsiye etmiş, hatta öğrencilerin kendisini yuhalayabileceklerini söylemiştir.

O olaylar sırasında Ethem Menderes'in yatıştırıcı, yumuşatıcı çaba içinde olduğu ve olayların üstüne gitmekle değil, yüreğinde hatalı bulduğu "DP politikası"nın değiştirilmesiyle bir "kaza"nın önlenebileceği kanısı beslediği kesindir. Nitekim Ethem Menderes Harp Okuluna geldiğinde Ulay kendisine okulu saran tankları göstermiş, bunlar orada durdukça gençlerin kendilerini mahpus sayacaklarını, sükûnete gelmeyeceklerini bildirmiş, bunların kaldırılmasını ilk şart olarak istemiştir. Ethem Menderes bunu Başbakana yansıtacağını söylemiş, gerçekten de tankları kaldırarak Harp Okulunun sarılması durumuna son verdirtmiştir. Ama Harp Okulu konusunda bütün kararlar, hep Bayar'ın sözüne bağlı kalmış, her şey ona danışılmıştır.

Tankların kaldırılması, tabii, 27 Mayıs sabahının hareketlerine olanak vermiştir.

Sıtkı Ulay, Harp Okulunun kampa çıkarılmasıyla ilgili daha geniş, ayrıntılı emri Muzaffer Alankuş'tan almıştır. Ulay o sırada, İzmir'e değil, ama okulun arkasında bir yere, okulu derhal kampa çıkarabileceğini Erdelhun ve Kuyaş'a bildirmiş bulunuyordu. Alankuş, kampa silahsız çıkılmasının istendiğini, bundan sonra Ulay'a açıklamıştır. "Kamp yerinin etrafına bir telörgü çekerseniz, çocuklar orada sportif faaliyet filan yaparlar..." demiştir. Ulay gene itiraz etmiş,

Harp Okulunun kampa silahsız çıkamayacağını bildirmiş, "Bunlar güreşçi mi, yahu!." diye söylenmiş, bunun üzerine Alankuş "Canım, silahları elaltından yanınıza alırsınız" karşılığını vermiştir. Alankuş Ulay'a, Harp Okulu hakkında düşünüleni de açıklamıştır. Ulay'dan istenilen şudur: Ulay, isteyenlerin izinli gitmesine izin verecek, izinli gitmek istemeyenleri okulun arkasına, silahsız kampa çıkaracaktır. Sonra, bunlar trenle İzmir'e götürülecekler –hep silahsız– ve izne gidenler oraya geleceklerdir. Ulay, telörgü çektirmeyi reddetmiş, öteki emirleri yerine getireceğini bildirmiş, durumu da, birkaç hafta önce kendisiyle açık temasa geçmiş bulunan ihtilalcilere aktarmıştır.

Bu da, gerçek olan tedbir kararı.

Bu ikisi, "tenkil" sözü ve "Harp Okulunun silahsız kampa çıkarılması" emri ihtilalden sonra zihinlerde yan yana geldiğinde ortaya öğrencilerin bulunduğu trenlerin uçurulması, kampa götürülenlerin orada yok edilmesi masalları kolaylıkla çıkıvermiştir. Masaldır bunlar.

Ama iktidarın Harp Okulu hakkındaki düşünceleri, subaylar için bir bilinmez değildi. O günlerde Erdelhun, Ankara Garnizonundaki yüksek rütbeli bütün subayları Genelkurmay başkanlığında bir toplantıya çağırıyor ve şöyle diyordu: "Harp Okulu ve komutanı, kredilerinin yüzde seksenini kaybetmişlerdir!"

Harp Okulu, Ankara'dan gidecek. Ankara'ya Anadolu'dan başka kıtalar gelecek. Coplu inzibat taburları kurulacak. Bunların yanında, İstanbul grubunun "ihtilali yapacaksak yapalım, yoksa dağılma başlayacak..." ihtarı.

İhtilalin 27 Mayısta olmasının nedeni budur. İhtilalcilerin 28 Mayısta ne yapacaklarını bilmez halde kalmalarının nedeni de, daha sonrası ve başka şartlar için düşünülmüş ihtilalin 27 Mayısta yapılması zorunluluğudur.

III

İhtilalciler, 27 Mayısın ertesi günü ne yapacaklarını öylesine bilmiyorlardı ki, bir hükümet kurulacak mıydı, kurulmayacak mıydı, o konuda bile bir düşünceleri yoktu. Hatta,

buna kim karar verecekti, o da belirsizdi. Zira, Milli Birlik Komitesi diye imzalar atıp bildiriler çıkaran ve üyelerinin ne sayısı, hatta ne de kimlikleri belli grup önce sıkıyönetim karargâhında, sonra Genelkurmayda toplandığında âdeta kapıyı açıp giren subay masaya oturuyor ve kararlara karışıyordu. Gerçi ortada gerçek ihtilalcilerden bir çekirdek vardı ama, bunlar da henüz kendilerini toplayamamışlardı. Bir hükümetin ancak 28 Mayıs akşamı, o da bir tuhaflıkla ilan edilebilmesinin nedeni budur.

İhtilalci subaylar önce, bir hükümete gerek olup olmadığını tartışmışlar. Bir kısmı "hükümetsiz olmaz" demiş, diğerleri "pekâlâ olur" görüşünü savunmuşlar. Hükümet istemeyenler derlermiş ki: "Komite olarak biz yok muyuz? Bakanlıkların da müsteşarları var. Politikayı biz çizeriz, emirleri biz veririz, müsteşarlar da bunları yürütürler." Hükümet isteyenler ise, bilhassa dış ilişkiler üzerinde dururlarmış. Nihayet, bir gün önce kurulmuş bulunan Bilim Adamları Komisyonunun görüşleri de dikkate alınarak bir hükümet oluşturulması kararlaştırılmış.

Bunu, hükümetin kimlerden oluşturulması gerektiği konusu izlemiş. Bazı ihtilalciler sivillerden oluşacak bir kabine üzerinde ısrar etmişler. Buna karşı ötekiler, bakanları kendi aralarından seçme fikrini ortaya atmışlar. Tabii bu, ihtilalcilere daha elverişli gelmiş. Kendilerine göre, uzmanlıklarına bakarak bakanlıkları paylaşmışlar bile... Bu sırada Madanoğlu sert bir çıkış yapmış. "Ne oluyoruz yahu, biz ihtilali bunun için mi yaptık? Hani iktidarı devredip gidecektik... Ben yokum bu işte!" demiş. Bunun üzerine bakanlık meraklıları yelkenleri indirmiş, sadece üç önemli bakanlığın askerlerde kalmasını kabul etmişler.

Arkadan sıra, bakanların kimliklerine gelmiş. Subaylar başlamışlar, tanıdıklarının adlarını sıralamaya... Hava tekrar dalgalanmış. Bunun üzerine, adların bir gün sonra saptanması, her üyenin araştırmalar yapması kararlaştırılmış. Subaylar dağılmışlar.

Ertesi gün yeniden toplandıklarında, bulunan bakan adayları görüşme konusu olmuş. Temel fikir şu: İhtilal hiç kimse hesabına, hiç kimseye karşı yapılmadı ya? O halde bakanlar bir partinin adamı olmayacaklar, tarafsızlar arasın-

dan seçilecekler. Kişi adları teker teker görüşülmüş, nihayet bir liste hazırlanmış. Listeyi teşkil eden kimselerden şöyle bir onay alınmış –o da, telefonla– ve bir bildiri radyoya verilmiş.

Bu bildiriyi o akşam ben, bizim evin kütüphanesindeki radyodan dinledim ve doğrusu istenilirse şaşmaktan kendimi alamadım. Hele bildiride bir cümle vardı ki, çok ilginçti. Şöyle deniyordu: "Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikr-i müdir, memleket ve dünya çapında şöhret yapmış, fakat herhangi bir siyasi partiye mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır." Bu "personel"in "memleket ve dünya çapındaki şöhret"inin derecesine ben bir gün sonra tanık olacaktım.

O gün akşamüstü, Başbakanlıkta, Gürsel'in özel kalem müdürlüğü odasında, içerde Gürsel'le görüşmekte olan İsmet Paşayı bekliyordum. Oda subaylarla doluydu. Özel kalem müdürünün masasında dediğim gibi, Yüzbaşı İrfan Solmazer oturuyordu. Daha sonra o makama getirilen Rıfat Baykal ortalardaydı. Subaylar bana karşı oldukça naziktiler. Çay ikram ettiler. Neşeli neşeli konuşuyorduk. Bu sırada içeri bir sivil girdi. Önce kimse umursamadı, sonra bir subay "Siz ne istiyorsunuz?" diye sordu. Gelen kahverengiler giymiş, irice burunlu, gür kaşlı, esmer, orta boylu bir kişiydi. Çekingen bir tavrı vardı. Nitekim subayın sorusuna karşılık olarak sıkılgan bir sesle, "Ben Daniş Koper'im, efendim" dedi. Bu ad, hiç kimse için fazla anlam taşımıyordu ki, sadece "Ya, evet! Arzunuz nedir?" dedi. Orta boylu, çekingen adam, açıklama yapma gereği duydu. Bir akşam önce radyoda ilan edilen hükümette Bayındırlık Bakanlığı ona verilmişti. Başbakanıyla temas sağlamak istiyordu. İlk soruyu soran subay yeni bakana şöyle bir yer gösterdi. Bakan bir iskemlenin ucuna ilişti, subaylar onu hemen unuttular bile, biz konuşmamıza devam ettik.

Ama "memleket ve dünya çapındaki şöhretler" arasında rekortmen, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına getirilen kişiydi. Gürsel kabinenin açıklandığı akşam bir basın toplantısı yapmış. Gazeteciler kendi bakanlarını merak ettiklerinden oraya kimin getirildiğini sormuşlar. Gürsel adı hatırlayamamış, fakat güvence vermiş:

"Çok iyi bir arkadaştır" demiş.

Bakan, Zühtü Tarhan diye biriydi. Arkadaşları kendisine "Melek Zühtü" derlermiş. Gerçekten, melek gibi bir adamdı. Birkaç gün sonra beni yemeğe davet etti, yemekte gazetelerden ve basından konuştuk. Bana Ali Naci Karacan'ın nerede olduğunu sordu. –Öleli yıllar olmuştu–. Ulus'tan "Falih Rıfkı'nın Ulusu" diye söz etti. –Yıllardır Dünya'da yazıyordu–. "Melek Zühtü" bakanlığı hiç sevmedi ve ilk fırsatta ayrılıp sanırım İstanbul'da bir noterlik aldı. Zaten avukattı.

Bir de, Adalet Bakanlığına getirilen Abdullah Gözübüyük vardı. Zühtü Tarhan'ı ve Âmil Artüs'ü ihtilalcilere o tavsiye etmiş. Kendisini kimin tavsiye ettiğini sordum. Güldüler. Gözübüyük yemeklerini Orduevinde yermiş, orada subaylarla ahbaplık kurmuş, Adalet Bakanlığı onun sonucuymuş. Bilmem doğru, bilmem şaka. Herhalde, Prof. Kubalı onun adını görünce şiddetle itiraz etmiş, fakat dinlememişler.

"Memleket ve dünya çapındaki personel"in bir kısmı buydu. Komite bunların yanına, tanınmış kişilerden Selim Sarperleri, Şefik İnanları, Ekrem Alican'ları eklemişti. Ben hükümetin radyodan ilk ilanında Sarper'in adını işitmedim. İkinci ilanda da yoktu. Dışişleri Bakanı olarak Amiral Fahri Korutürk'ün adı söyleniyordu. Fakat liste üçüncü defa okunduğunda amiralin yerini Selim Sarper almıştı.

İhtilalciler Sarper'e, daha baştan Dışişleri Bakanlığını teklif etmişler. O sırada Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Sarper düşünmüş: Hareket yeni, nasıl gelişeceği belli değil, henüz bir macera.. Özür dilemiş. Fakat ihtilal süratle oturunca, hükümet listesinin ikinci ilanında ihtilalcilere gitmiş, Dışişleri Bakanlığını kabul ettiğini bildirmiş. İhtilalciler, Dışişleri Bakanı olarak Sarper'i çok istediklerinden bir formül aramışlar. Buldular da: Radyoda hükümet listesinin üçüncü okunuşunda, sanki hiçbir şey olmamış gibi Dışişleri Bakanı diye Selim Sarper'in adını söylettiler.

Maliye Bakanı Ekrem Alican'ın hikâyesi de bir ömürdür. Alican ihtilalden önce ortalık kızışınca politikadan tamamıyla çekilmişti ve bir apartman yaptırtmakla meşguldü. Günlerini inşaata nezaret etmekle geçiriyordu. Eşi, kendisiyle yapılan bir röportajda anlatmıştır: İhtilal sabahı, hareketi duyunca "Tamam! Hanım, Menderes böyle bir oyun tertiple-

di. Şimdi, başlattığı isyanı bastıracak. Ondan sonra diktatörlüğünü ilan edecek. Gelsin sehpalar, gelsin idamlar..." demiş. Eşi, olayın bu olmadığını değerli politikacımıza anlatıncaya kadar akla karayı seçmiş. Nihayet öğle vakti, Bayar'la öteki DP kodamanlarının tutuklanmalarından sonra Menderes'in de emniyet altına alındığı bildirildiğindedir ki, Alican kazın ayağının düşündüğü gibi olmadığını görmüş ve kazanan ihtilalcilerden bakanlık teklifi alınca olumlu yanıt vermiş.

Hükümetin kurulması, tabii, en ziyade batılı gazetecilerin kafasında bir de askeri Milli Birlik Komitesine gerek bulunup bulunmadığı sorusunu doğurdu. İsmet Paşanın bizim evde yaptığı ilk basın toplantısında bir anglo-sakson gazetecisinin böyle bir soru yönelttiğini hatırlıyorum. İsmet Paşa buna yanıt olarak, bir askeri ihtilalin ertesi günü, hareketin temel organı olan komitenin kalkmasının düşünülemeyeceğini söyledi. Gerçekten de Milli Birlik Komitesi, 1961 yazına kadar hep, gerçek kudreti temsil etti, hükümet onun emrinde kaldı.

Buna rağmen, herkeste bir heyecan, bir şeyler yapma aşkının bulunduğu o ilk günler komiteyle hükümetin ilişkileri gayet iyi gitti. Hükümet birkaç gün sonra Gürsel'in başkanlığında toplandı. Gürsel Devlet Başkanlığını, Başbakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı vekilliğini, MBK Başkanlığını ve Başkomutanlığı kendi üzerine almıştı. Böylece, kâğıt üzerinde tek kudret kaynağı oluyordu. Fakat bu, fiiliyatta hiçbir zaman böyle olmadı. Hükümet iyi bir program yaptı. Bakanlar kolları hemen sıvadılar. Reform lafları ortalığı doldurdu. Bir ihtilalin yapılmış bulunmasına rağmen idare mekanizmasına karışıklık değil, ciddiyet ve düzen geldi. Ancak, uzun vadeli çalışmaların olanaksızlığı kısa zamanda bu güzel havayı ortadan kaldıracak, komitenin kendi içindeki çekişmeleri hem hükümet faaliyetini, hem ülke ortamını etkileyecektir.

Türkiye'deki ihtilalin hemen ertesi günü, batı, hareketin "Kuvvetli Adam"ını aradı. Ankara'da, zaten, ihtilal günü dünya kadar yabancı gazeteci vardı. 28 Nisandan itibaren başlayan olaylar, daha sonra, NATO Dışişleri Bakanlarının İstanbul'daki toplantısı dış basının temsilcilerini Türkiye'ye

çekmişti. Bunlar devrin iktidar çevreleriyle olduğu kadar muhalefet çevreleriyle de temas ediyorlardı ve bizimle, Türk gazetecileriyle daha bir arkadaştılar. Akşamları bazılarıyla buluşuyor, birkaç kadeh arasında ülkenin şimdiki durumu ve geleceği konusunu konuşuyorduk. Bu gazetecilerin, 27 Mayıstan itibaren akıllarına takılan soru şu oldu:

"Nâsır kimdir?"

Türkiye'deki hareketi Mısır ihtilaline benzetiyorlardı. Bizdeki Necib'i bulmuşlardı. Şimdi, bir Nâsır'ın peşindeydiler. Gerçi olayın, böyle bir benzetmeyi makul gösterecek tarafları yok değildi. Hareketi genç subaylar, bilhassa albaylar hazırlamış, hatta gerçekleştirmişlerdi. Gürsel, ordu üzerinde bir otorite sağlanabilsin diye sonradan başa oturtulmuştu. Fakat, albaylar arasında Nâsır kimdi? Yabancı gazetecilerin düş güçleri –belki de "sezişleri" demek daha doğrudur– bunu da bulup çıkartmakta gecikmedi: Albay Alpaslan Türkeş.

Dış basında, 27 Mayısı hemen takip eden günlerde, daha ihtilalcilerin adları Türkiye'de dahi bilinmezken Albay Türkeş'in "İhtilalin Kuvvetli Adamı" diye takdim edilivermesi basit bir rastlantı sonucu değildir. Elbette ki Türkiye'ye hep doğu diye bakan bu yabancı gözler ihtilalde bir de egzotik taraf bulmanın yapay çabası içindeydiler. Bu gayret, bazı tertiplerle ta 22 Şubat hareketine kadar sürecek, ancak ondan sonra batının akıllı gazetecileri Türkiye'de "kişisel askeri ihtilaller" devrinin kapandığını, artık olsa olsa başarısız "kişisel askeri sergüzeştler"in olabileceğini anlayacaklardır. Fakat Albay Türkeş'in, bu egzotizm meraklısı gözlere kendisini aradıkları Nâsır adayı olarak takdim ettiği de bir gerçektir. Bunu bana yabancı birçok gazeteci, Gürsel'in, kendileriyle görüştüğü ilk basın toplantısını takiben söylemişlerdir. Türkeş de oradaymış. Toplantıda iyi bir İngilizceyle konuşmuş. Gürsel'in anlamadığı sorulara akıllıca yanıtlar vermiş. Gazetecilere, asıl kendisinin önemli adam olduğunu hissettirmiş. Hareketleri öyleymiş ki Gürsel bundan kendisinin dışlandığı gibi bir anlam çıkarmamış ama, gazeteciler Türkeş'in, başkomutanı küçümsediği ve parmaklarının ucunda oynattığı inancına varmışlar. Türkeş, hep iyi bir aktör olarak kalacaktır.

İhtilalden hemen sonra Gürsel, devlet başkanıdır, baş-

bakandır, şudur, budur. Bunların hepsini birden tek başına yürütmesi olanaksızdır. Böyle bir ortamda "Başbakanlık Müsteşarlığı"nın önemini kavrayan tek komiteci Türkeş oldu. Bir ayrı başbakan olmazsa, bakanlar da nihayet komitenin emri altında ikinci sınıf kimseler sayılırsa Başbakanlık Müsteşarı makamına yerleşecek bir komite üyesi, bu iki sıfatın verdiği kudretle az zamanda başbakanlığı fiilen eline geçirebilir. Türkeş'in bu hesabının yanlış çıktığını hiç kimse ileri süremez.

Türkeş, istediği makama nasıl oturmuştur? Bunun hakkında bir bilgi vardır.

Gürsel, üzerine aldığı görevlerin ağırlığını görüyor ve kendisine yardım edilmesini istiyor. Komite bu isteği haklı buluyor, yardımcılarını bizzat seçmek yetkisini Gürsel'e bırakıyor. Gürsel ihtilalcilere bakıyor: Tanıdığı sadece üç subay var. Bunların biri Türkeş'tir. Ötekiler Osman Köksal ve Suphi Karaman. Bunları, yardımcıları olarak seçiyor. Fakat Köksal aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ve Muhafız Alayı Komutanıdır. Suphi Karaman'a ise, Erkân Şubesindeki deneyimleri göz önünde tutularak orduda yapılacak yeni tayinlerin planlanması görevi verilmiştir. Bu suretle Gürsel'e, bütün çalışmalarını yaptığı başbakanlıkta yardımcı olabilmek olanağı, yalnızca Türkeş'e kalıyor.

İhtilalin tarihi, 27 Mayıs. Dört gün sonra, aybaşı geliyor. Memurların maaşını vermek gerekir. İlgililer albaya çıkıyorlar ve başbakanlık memurlarının maaşlarını alabilmeleri için ödeme yetkilisi olarak bordroları imzalayacak birinin bulunması gerektiğini söylüyorlar. Bu, Türkeş'in aradığı fırsattır. "Benim imzamı koyunuz" diyor. Yani kendi kendisini Başbakanlık Müsteşarlığına tayin ediyor. Keyfiyet, 30 Mayısta Resmi Gazetede ilan edilip kesinleşiyor. Bu, ihtilal idaresinin aynı zamanda ilk kararnamesidir de... Komite üyeleri Türkeş'in yeni görevini gazeteden öğreniyorlar. Ama, hiç kimsenin konuyu önemsediği yoktur. Türkeş, zaten Gürsel'e, yardımcı diye verilmemiş midir? Buna "Başbakanlık Müsteşarlığı" sıfatını eklemiş! Ne olacak? Dünya kadar müsteşar var. Türkeş de varsın başbakanlığın müsteşarı oluversin...

Halbuki Türkeş bilmektedir ki kendisinin "Gürsel'e yar-

dımcılık"ı, sonuçta komitenin iki dudağı arasından çıkmış bir sözdür ve bir başka söz bunu geçersiz kılabilir. Başbakanlık Müsteşarlığına şimdi kararnameyle gelmiştir ve onu oradan, kararnamesiz hiç kimse artık uzaklaştıramaz. İhtilal idaresinin çalışmaları tamamıyla başbakanlığa intikal edince, Albay Türkeş kendi öneminin büyüdüğünü hemen fark etmiştir ve bunu ustalıkla kullanmıştır. Daha sonraları kaç defa, kendisini ziyarete gittiğimde, kapısında bakanların antişambr yaptıklarını görmüşümdür. Türkeş, kendisince önemli saydığı yerlerde, toplantılarda daima, hemen Gürsel'in arkasında, sanki 2 numaralı adammış gibi durmayı ihmal etmemiş, yabancı dil bilmeyen orgeneralin yabancılarla –bilhassa gazetecilerle– konuşmalarında hazır bulunmuş, onlara kendi önemini hissettirmiştir. Hatta fırsat bulduğunda, Gürsel'i şahsen temsil dahi etmiştir. Albay Türkeş'in yakın gelecek için birtakım planları bulunduğu açıktı. "Üç ay içinde seçim"in karşısında da o bulunuyordu ve bunun "iktidarı CHP'ye teslim etme" anlamına geleceğini vurguluyordu. Bu seçimlere DP'nin katılmasına –İsmet Paşanın istediği gibi– müsaade edilse bile... CHP itibarının doruğundaydı.

İsmet Paşanın mücadelesi, bilhassa ilk devrede "derinden ve sessiz" diye nitelenecek bir nitelik taşıdı. En çok dikkat ettiği nokta, ihtilal idaresiyle açıktan çatışmamaktı. Çatışmadı da... Mayısın son ve haziranın ilk günleri geçip giderken Ayten Sokaktaki ev sadece yabancı gazetecilerin değil, yabancı devlet temsilcilerinin, bazısı o zamana kadar Zorlu'nun korkusundan İsmet Paşayı tanıyamamış olan büyükelçilerin ziyaret yeri halindeydi. Bunların hepsinin öğrenmek istedikleri, ihtilalin nereye gideceği ve İsmet Paşanın nasıl bir rol oynayacağıydı. Gazetecilerin yanında televizyoncular da lambaları, makineleriyle eve doluyor, İsmet Paşanın yalnız, eşiyle, torunlarıyla, arkadaşlarıyla, yürürken, çalışırken, okurken filmlerini alıyor, çeşitli soru soruyorlardı. Bunlar, benim kızlar için artık günün eğlencesiydi. Kısa zamanda birer artist gibi rol yapmasını öğrendiler.

Fakat gazetecilerle teker teker başa çıkma olanağı kalmamıştı. Bir basın toplantısı düzenlemek gerekiyordu. Bu, 1 Haziran için, bizim evin geniş olan kütüphanesinde hazırlandı. Ancak İsmet Paşa, bunun Başbakana duyurulmasını istedi. Gürsel ile partiden temasa geçildi. Başbakanlık bir

itiraz sesi yükseltmedi. Yabancı gazeteciler galiba ilk veya ikinci soru olarak "Bu basın toplantısı için izin alınmış mıdır?" diye sordular. İsmet Paşa, toplantıdan Başbakanın haberdar bulunduğunu söyledi. Bir başka gazeteci ısrar etti: Siyasi faaliyet ve parti toplantıları yasaklandığına göre İsmet Paşanın basın toplantısına nasıl izin verilmişti? İsmet Paşa bu soruyu şakayla geçiştirdi: "Yasak edilen siyasi faaliyetler ve parti toplantılarıdır. Bizimkine konferans denir. Konferanslar yasaklanmamıştır!"

Tabii gazeteciler, ihtilalin dişinin İsmet Paşayı kesmediğini anlamışlardı. Zira bu kurt yabancılar daha o günler, askeri ihtilali o kimlikle sürdürmek isteyen akımın varlığını fark etmişlerdi. Bir tanesi İsmet Paşaya, önümüzdeki seçimlere DP'nin katılmasını onaylayıp onaylamadığı sorusunu yöneltti. İsmet Paşa açıkça söyledi. Halbuki bu sırada Türkeş, DP'yi kapattırıp Demokrat kitlesinin başına kendisinin geçmesi planını kafasında hazırlamıştı ve bu yöndeki ilk adımları atıyordu.

Fakat oraya gelmeden önce DP'nin ne halde bulunduğunu, Menderes'in Kütahya'da yakalanışının gerçek hikâyesini, çok DP'linin davranışlarını ve tutuklamaların hangi esaslar –yahut esassızlıklar– üzerine yapıldığını anlatmalıyım.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR İKTİDAR NASIL DEVRİLDİ?

I

Günlerden bir salıydı. 31 Mayıs. İhtilalcilerin İsmet Paşanın yanına irtibat subayı olarak verdikleri Topçu Yarbayı Salih Yakal bana Harp Okulunu ziyaret etme müsaadesini o gün için almıştı. DP'nin bütün büyükleri orada tutukluydu. Salih Yakal, Harp Okulunun subay kadrosundandı. Eğer olmasaydı benim oraya girmem herhalde kolay olmayacaktı. Zira okulun etrafında kuş uçurtulmuyordu. Nitekim okula ait bir cip içinde bulunmama ve yanımda Yarbay Yakal'ın olmasına rağmen Harbiyeye giden ağaçlıklı yolun başında nöbetçi genç Harbiyeliler tarafından durdurulduk. Yolun iki tarafını tanklar tutmuştu. Nöbetçiler herhangi bir sivilin geçmesini yasaklama emrini aldıklarını söylediler. Yarbay Yakal, okul komutanının yazılı iznini gösterdikten sonradır ki, gene de tereddüt içinde ve içlerinden birinin yanımıza binmesi şartıyla geçiş izni verdiler. İlk baraj atlatılmıştı.

Harp Okulunda, esas binanın önüne çıktığınızda, karşınıza Atatürk'ün asker elbisesiyle bir heykeli gelir. Heykelin üzerinde en büyük Harbiyelinin 1923 yılında söylediği bir söz yazılıdır: "Bir ordunun kudreti subay ve komuta heyetinin kıymetiyle ölçülür." Heykelin tam arkasında Atatürk'ün gençliğe hitabesi vardır. Hitabe, o günler bir başka anlam taşıyordu.

Heykel bir avlunun ortasına isabet etmektedir ve sol kolda bir kapı vardır –yahut, vardı–. Kapı, komutanlık dairesinin kapısıdır. Süngülü genç Harbiyeliler orayı sıkı şekilde koruyor ve içeri kendi subaylarından başka hiç kimseyi

sokmuyorlardı. Zira Bayar ve Menderes koruma altına alınmışlardı. Yarbay Yakal beni cipte bırakarak komutanlık dairesine girdi, birkaç dakika sonra manevra kıyafetinde bir nöbetçi subayla geldi ve beni aldı. Burası uzun bir koridordu. Komutanın makamının yanında emir subayının odası, onun yanında da "Brifing Odası" vardı. Bayar bu odadaydı. Odanın koridora bakan kapısında buzlu cam bulunuyordu ve içerisi görünmüyordu. Nöbetçi subay odanın üç penceresi olduğunu, bunların kapalı tutulduğunu, oda avluya baktığı için bir güvenlik tedbiri olarak oraya da nöbetçi koyduklarını –Bayar kaçmasın diye değil, içeri kimse girip de ona bir fenalık yapmasın diye–, odada daimi ışık yandığını söyledi. İçeriye Harp Okulunun beyaz karyolalarından birini koymuşlardı. Bayar helaya gitmek için koruma altında koridora çıkıyordu.

"Nasıl?" diye sordum.

Subay gülerek, "iyidir" anlamına gelen, fakat sempatik olmayan iki sözcükle yanıt verdi. Yemeklerini odasında yiyormuş ve iştahı yerindeymiş. İlk günkü şaşkınlığı geçtikten sonra kendisini toplamış ve bir pasif direniş haline bürünmüş. Dışarıya madensuyu, çene suyu, gravyer peyniri gibi şeyler ısmarlamış. Subay,

"Öteki perişan!" dedi.

"Öteki" dediği Adnan Menderes'ti.

"O nerede?" diye sordum.

Salih Yakal, komutanın odasının karşısındaki, çifte kapısı kapalı, önünde nöbetçi bulunan Şeref Salonunu gösterdi.

"O da, burada!"

Şeref Salonu avluya değil, okulun arkasına bakıyordu.

Nöbetçi subayı açıkladı:

"Bunlar geçici yerleri. Size, onlar için hazırladığımız odaları göstereyim..."

Koridorda biraz yürüdük. Dip taraftaki iki odada hummalı bir faaliyet vardı. Odalardan birinin kapısında "I. Şube Müdürü", ötekinde "III. Şube Müdürü" yazıyordu. Odaların ikisi de avluya bakıyordu ve koridorun sol tarafındaydı. Hademeler ortalığı süpürüyor, düzeltiyor, dolapları bir kenara itip kilitliyor, sandalyelerin bir kısmını dışarıya taşıyorlardı. Biz oradayken iki beyaz karyola getirilip kuruldu ve üzerle-

rine bembeyaz yataklar yapıldı. Daha geniş olan I. Şube Müdürünün odası Bayar'a, öteki Menderes'e ayrılmıştı. DP'nin iki başı, Harbiyede bulundukları sürece o odalarda kaldılar.

Tekrar döndük, komutan odasına doğru yürüdük. Şeref Salonunun önünde Yarbay Yakal "Kapıyı aralayım, bakar mısınız?" diye sordu. Fakat ekledi:

"Ama, bir şey yazmayacaksınız."

"Tabii" dedim.

Eğer o gün, Menderes'le konuşmama izin verselerdi, acaba konuşur muydum diye sonradan, kendi kendime çok sormuşumdur. Bu, elbette ki bir gazetecilik fırsatıydı. Ama insan olarak herhalde yapamayacaktım. Nihayet, geçmiş her şeye rağmen düşmanlık duymadığım, hatta sevdiğim, o an ise acıdığım bir adam bende mutlaka vicdan huzursuzluğu bırakacaktı. Aralanan kapıdan birkaç dakika içinde gördüğüm manzaranın bile, bugün de unutmadığım bir hüznü vardır.

Salon, büyük bir odaydı. Duvarlarda birtakım portreler asılıydı. Söylediler: Harbiyenin gelmiş geçmiş komutanlarının resimleriydi. Okulun yaş kütüğü de oradaydı. Köşede, artık tanıdığım beyaz karyolalardan biri vardı ve Adnan Menderes, ince siyah pabuçları ayaklarında, elbisesiyle o yatağa uzanmıştı. Gözleri açıktı ve tavana dikilmişti. Gri elbisesi buruşuktu. Bu, Kütahya'da yakalandığı zaman üzerinde bulunan elbiseymiş. Onu, günlerce değiştirmemiş. Odanın içinde nöbetçi, iki tane genç Harbiyeli vardı. Elektrik yanıyordu.

Zayıflamış, daha doğrusu çökmüştü. Gözlerinin feri sönmüş gibime geldi. 26 Mayıs gecesi Eskişehir'de bütün dünyaya meydan okuyan, ona buna haddini bildireceğini ilan eden adamın o olduğuna inanmak için bin şahit lazımdı. Çifte kapıyı kapadılar. Menderes'le bir daha, Yassıada duruşmalarına çıkarıldığı ilk gün karşılaşacak, en son defa ise, onu 15 Eylülde ölümünden kırk sekiz saat önce, intihara teşebbüsünün akabinde Adadaki odasında, gene böyle bir beyaz karyolada baygın, burnunda oksijen maskesi, yatarken görecektim.

Harp Okulunda, Menderes'in hemen hiç yemek yemediğini, durmadan sigara içtiğini anlattılar. Okula getirilişinin

ertesi günü, tıraş olmak için jilet istemiş. Vermemişler. Kızmış ve küsmüş. Fakat sakalları, saçının aksine beyaz çıkınca berber getirilmesine razı olmuş. Önce, odasına nöbetçi konulmamasını istemiş. "Bakışları ok gibi yüreğimi deliyor" demiş. Çare olmadığını anlayınca zaman zaman onlarla, bilhassa içeri gelen subaylarla konuşmaya çalışmış, onlara çeşitli hareketlerinin nedenlerini anlatmış.

O gün, Harp Okulunun diğer taraflarını da gezdim. Bayar'la Menderes'ten başka iki kişi daha tek kişilik odadaydı: Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Erdelhun. Onların yeri üçüncü kattı. Bakanlar üç ya da yedi kişilik odalarda yatıyorlardı. Namık Gedik bir gün önce pencereden atlayarak intihar etmişti. Düştüğü yeri gösterdiler. Kan lekesi ve cam kırıkları hâlâ duruyordu. Bu olay üzerine pencerelere demir parmaklık taktırmışlar.

"Ötekiler nerede?" diye sordum.

Öteki tutuklular koğuşlarda yatıyorlarmış. Yarbay Yakal,

"Şimdi Öğretmenler Gazinosundadırlar.." dedi.

Öğretmenler Gazinosu da binanın üçüncü katındaydı. Komutan, oturmaları için onlara orayı ayırmış. İçeriye girdik. Gazino geniş bir salondu. Beyaz örtülü masalar vardı ve bunların başında, tanıdık yüzler oturuyordu. Şimdi, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'i gördüğümü hatırlıyorum. Başına, milletvekillerinden kalabalık bir grup toplanmıştı ve hararetli hararetli bir şeyler konuşuyorlardı. Bir başka masada ise birkaç kişi iskambil oynuyordu.

Bizimle dolaşan subay,

"Bir bilseniz, bazen ne ağız dalaşmaları yapıyorlar ve bazıları Bayar'a, Menderes'e ne küfürler ediyorlar.." diye güldü.

Sonra ekledi:

"Hele, bakanları.."

Gerçekten de, Yassıada'da bunların odalarına mikrofonlar yerleştirildiğinde ses bantları Ankara'daki Milli Birlik Komitesine gelecek, orada bunlar dinlenip yazılı hale getirilecek ve okuyanlar için gerçekten ibret verici olacaktır. Bunlardan birindeki ve bir eski bakana ait sözler şu anda kulaklarımda.. Ne dünya, bu! Bantlar, bugün Genelkurmayda muhafaza altındadır sanırım. Ama suretler herhalde başka'a-

rında da vardır. Bunlar ilk günlerin davranışlarıdır. Herkes, başına gelenin suçlusunu arıyor ve veryansın ediyor. Âdeta her biri ihtilalin savcısıdır. Bilinmeyenler de hırs ve kinle ortaya dökülüyor.

O panik günlerinde, herkesin açıklamalarda bulunup birbirini ve bilhassa idareci takımını suçlayacağı anlaşılınca Meclis Başkan Vekillerinden İbrahim Kirazoğlu DP grubunun mensuplarını topluyor ve onlara birlik olmanın gerekliliğini anlatıyor. Eğer DP milletvekillerinin tamamı aynı yönde ifade verir, aynı savunma yolunu tutarlarsa, eğer ihtilal idaresi bunların arasında bir gedik açamazsa grubun tamamına karşı hiçbir şey yapamayacaktır. Ama şayet Demokratların kendileri düşmana silah verirlerse, silahı verenler dahil herkes hapı yutacaktır. Onun için, aman kişisel hesaplar yapılmamalıdır, aman bir iç çöküntüye meydan verilmemelidir. Bu fırtına geçirilirse, istikbal gene kendilerinin olacaktır.

İlk tutuklamalardan sonra salıverilen bazı ılımlı DP milletvekillerinin yeniden toplanmaları bu tavsiyenin doğruluğu ihtimalini arttırmış, inanç zaman geçtikçe kuvvetlenmiş, Yassıada'da DP grubu tekrar bir bütün haline gelmiş ve ihanet ayıp sayılmaya başlanmış, bir karşılıklı dayanışma havası sanıklar arasında esmiştir.

Aradan geçen yıllar ihtilalcilerin değil, "DP'nin âkil adamları"nın haklı bulunduğunu ortaya koymuştur. Zira zamanla pek çok şey unutulmuş, hatta çarpıtılmış, infazlar bunların hepsi üzerine tuz biber ekmiştir. Halbuki ihtilal idaresi ilk önce tasarlandığı gibi DP iktidarının sadece baş sorumlularını toplasa, onları derhal anayasayı ihlal suçundan yargılasaydı ve DP'yi kapatacak yerde ona siyasi örgüt olarak hayat hakkı tanısaydı dünya kadar DP'li bu baş sorumluları suçlamak için kuyruk olacaktı. Zira eldeki ses bantları, bunların da idareden ne kadar şikâyetçi olduklarını ortaya koymaktadır. Dünün suçlularını bugünün mağdur ve mazlumları yapan işte, budur.

İhtilal günü veya hemen sonrası toplananlar ise, DP milletvekillerinden bile ibaret kalmadı. Ankara radyosunun eski spikerlerinden Can Okan'ın başına gelenler o dönemdeki karmaşanın bir başka kanıtıdır.

Can Okan Ankara radyosunun en iyi spikeriydi. İnandı-

rıcı bir sesi vardı ve eline verilen metinleri herkesten mükemmel okurdu. Zira Türkçesi sağlamdı. Bu yüzden de Menderes, kendi nutuklarının Can Okan tarafından okunmasını bilhassa isterdi. Okan, nihayet bir spikerdir ve işini en başarılı tarzda yapması normaldir. Buna rağmen en sonda öyle bir durum doğdu ki, Can Okan bir bakıma Sahibinin Sesi gözüyle görülmeye başlandı. Bunun üzerine çocuk, rahatsız olduğunu hissettiğinden, radyonun baş spikeri olmasına rağmen sırf Menderes'in nutuklarını okumak zorunda kalmamak için istifa etti.

İhtilalden birkaç gün sonra, şaşırarak öğrendim ki bir ekip de Can Okan'ın evine gitmiş, onu alıp götürmüş. İstifa hikâyesini etraflı şekilde bildiğim için telefon açtım, daha önce bizim eve yaptığı ziyaretten tanıdığım Cemal Madanoğlu'na hikâyeyi anlattım. Madanoğlu:

"Olur mu yahu böyle b..tan şey.. Şimdi bıraktırırım ben onu!" dedi.

Bir gün, iki gün.. Can Okan bırakılmadı. Madanoğlu'nu tekrar aradım. Hiddetli hiddetli söylendi:

"Sorma yahu.. Seninkini tam serbest bırakıyordum, Gürsel Paşa işitti. 'Ne, o herif mi? Ne zaman radyodan Menderes'in nutkunu, onun ağzından duysam tüylerim diken diken olurdu. Nasıl da bastıra bastıra okurdu! Yatsın da, aklı başına gelsin' dedi. Salıveremedik, tabii.."

Zavallı Can Okan ancak aylar sonra hiçbir sorgulanmaya tutulmaksızın, nasıl yakalanmışsa öyle, "suçun yokmuş" diye bırakıldı.

O günün başka bir olayını söyleyeyim.

27 Mayıs sabahıydı. Anlattığım gibi, bizim Ayten Sokakta herkes bayram sevinci içindeydi. Eve gelenler oluyor, gidenler oluyor, alkışlar, kıyametler kopuyordu. Beni bir hanımın istediğini söylediler. Baktım, karşıki komşunun genç eşi. İki gözü iki çeşme ağlıyor.

"Ne oldu?" diye sordum.

Hıçkırıklar arasında "Kocam! Kocam!" diye kekeledi.

"Ne oldu kocanıza?"

Beni bahçeye çıkararak kocasını gösterdi. Erken saatte İsmet Paşanın evini muhafaza için gelmiş bulunan Harbiyeli

grubunun silahtan arındırıp duvar dibine dizdiği polislerin arasında o da vardı. Başlarında nöbetçi bekliyordu.

"Kocanızın orada işi ne?" dedim.

Zavallı kadın anlattı. Kim olduğu dahi bilinmeyen biri subaylara demiş ki: "Bu adam, İsmet Paşayı öldüreceğini, ona suikast yapacağını söylüyor." Bir subay da, adamın derhal tutuklanmasını emretmiş. Askerler yakalayıp, polis ekibinin yanına koymuşlar. Zavallı, imdat istercesine melül melül bakınıyordu.

Adam, yıllardır bizim sokaktaydı. Ne suikastla, ne cinayetle bir ilgisi vardı.

Allahtan, Yarbay Yakal gene bizimle beraberdi. Ona durumu söyledim. Bir emir de o verdi, bizim komşuyu serbest bıraktılar. Adam heyecandan ağlıyordu. Onun da, benim de o sırada bilmediğimiz sırf 27 Mayıs sabahı biri böyle söyledi diye aylarca tutuklu kalma tehlikesinden, ihtimalinden kurtulmuş olduğuydu. Zira, Türkiye'nin dört bir tarafında böyle olaylar yaşandı ve ihtilalin birçok "kader kurbanı" oldu.

Ama, bunların hepsi, en sonda, çektikleri yanlarına kalmakla birlikte kendi yaşamlarına döndüler. İhtilalde başka bir hava esseydi o duvar diplerinde sayısız insanın kurşuna dizilmesi, sokaklarda birtakım kimselerin linç edilmesi işten bile değildi. Bu yol 27 Mayıs ihtilalinde hiçbir zaman açılmadı. O günden yıllarca sonra, gerçekler tozlu hal aldığından, her ihtilalin doğasında bulunduğu için bizde de görülen, anlattığım tarz haksızlıklar, yanlışlıklar, hatalar hücum konusu yapılacak, bunlar söylenerek 27 Mayıs kötülenmek istenecektir.

İhtilal bu! İhtilal niçin istenmez? En insaflısında bile, insafsızlıklar, hiç kimsenin kasti bulunmaksızın mutlaka olur ve hele ilk günlerin karışık havası içinde hükmü cengel kanunu yürütür. Eğer ordu o devrede azıcık gaddar davransaydı ve intikam taraftarlarına hoşgörü gösterseydi Türkiye'nin her tarafında oluk gibi kan akması gayet kolaydı. Bunu yaptırtmayanlar, devir değiştiğinde, o sabah yataklarının altına saklananlar tarafından türlü saldırıya, ağır hakarete maruz bırakılırlarsa "Bir ihtilal daha olsun da, bunun hemoglobinleri nasıldır anlarsınız" diye pekâlâ söylenirler ve onları, bu üzüntünün dile gelmesinden dolayı haksız bulmak

güç olur. 27 Mayıs günü etrafı tozpembe gören ben bile, güçlükler ve haksızlıklar ihtilallerin doğasında olduğu için memlekette bir bir belirdiğinde Türk toplumuna ihtilalden başka çıkar yol bırakmayanları tekrar lanetleyecektim.

Burada, artık Türkiye'nin on yıllık başbakanının nasıl tutuklandığının gerçek hikâyesini anlatmanın yeri gelmiştir.

Adnan Menderes 27 Mayıs sabahı, bir ihtilal grubunun, bir ihtilal komitesinin mensupları tarafından tutuklanmadı. Adnan Menderes'i tutuklayanlar bu hareketlerinden birkaç saat öncesine kadar Türkiye'de bir askeri harekâtın hazırlandığından haberdar bile değildiler. Bunlar Eskişehir'deki üslerinde, her subay gibi elbette memleket olaylarını dikkatle takip ederek, tartışmasını yaparak ama bir gizli örgüte katılmamış olarak görevlerinin başındaydılar.

İhtilal hazırlayan bir komitenin, varolan yönetimin en önemli kişisinin nasıl ve kim tarafından tutuklanacağını düşünmemiş, bunu planlamamış olması profesyonel bir ihtilalcinin bütün saçlarını tepesinde diken diken ettirebilir. Bir profesyonel ihtilalcinin buna aklı katiyen ermez. Bir ihtilale karar verilip de gün kesildiğinde başbakanı tutuklamaları, o tarihe kadar kendilerine hiçbir şey söylenmemiş kimselerden istenilecek!. Tertip böylesine pamuk ipliğine bağlı olacak! Aslında bu, hele sular çoktan durulduğunda, gurbette övünenler gibi "ilk ihtilal komitesini sucuklu yumurta yerken ben kurdum", "mahallede kaydırak oynarken memleketin ihtilalsiz kurtarılamayacağını görüp arkadaşlarımı ilk komitede ben topladım" diyenlere ne önem verilmesi gerektiğini de göstermektedir.

Menderes, 25 Mayısta Eskişehir'e geliyor. Garnizon Komutanı General Bedii Kireçtepe. Garnizonda, o tarihte Türkiye'deki bütün garnizonlarda esen hava esiyor. General, subaylarından emin değil. Onun için Başbakanın karşılanma törenine üst rütbeli subaylardan kimseyi çağırmıyor. Küçük rütbelilerin ise, protokolde zaten yerleri yok. Menderes'in gelişi de çalışma saatinin bitişine rastlatılıyor.

Üst rütbeli subaylar herhangi bir tertip yapmıyorlar. Fakat Menderes'in gelişi genç subaylar için, duydukları hislerin "Sayın Başbakan"a ifade edilmesinin bir fırsatı. Bunlar, Menderes'in uçaktan indikten sonra geçeceği yol üstün-

deki malzeme sandıklarının arkasında toplanıyorlar. Menderes geliyor. Kendisini sivillerle, general karşılıyor. Otomobillere biniliyor. Kafile tam malzeme sandıklarına yaklaşırken genç subaylar gizlendikleri yerden çıkıyor, muntazam bir sıra oluşturuyorlar. Menderes memnundur. İşte, ordu kendisini nasıl da tutmaktadır. Şoförüne arabayı yavaşlatmasını emrediyor. Belki de sıranın önünde inecek ve karşılayıcılarını selamlayacaktır. Tam arabanın içinden böyle bir hareket yapacağı sırada bir subay "Geri dön!" komutunu veriyor ve bütün sıra bir anda geri dönüyor. Subayların hepsinin elleri arkalarındadır. Menderes'e hiç hoşlanmayacağı işaretler yapıyorlar ve "Dağ başını duman almış" marşını söyleyerek dağılıyorlar.

Menderes deliye dönmüştür. Bu ne küstahlıktır, bu nasıl bir tertiptir! Halbuki, ortada bir tertip değil, demokratik bir rejimi değiştirmek için harekete geçmiş bir Başbakana karşı ordunun duyduğu düşmanlığın ifadesi vardır. Menderes bunu anlamıyor.

Gece Şeker Fabrikası salonunda Başbakan onuruna ziyafet veriliyor. Gelişteki tatsız olayın da unutturulması için garnizonda bulunan bütün general, albay ve yarbaylar bu yemeğe davetliler. Böylece gösterilecek ki gençlerin aksine, daha yüksek rütbeli subaylar iktidarı tutmaktadırlar. Genç subaylar komutanlarından, davete katılmamalarını istiyorlar. Birçok komutan da, gitmek zorunda kalmamak için makamını terk ediyor, davetiye eline geçmesin diye tedbir alıyor. Ama garnizon komutanı davetiyeleri zimmetle, resmi evrak gibi gönderince tedbir boşa çıkıyor. Komutanlar yemeğe gidiyorlar. Hava, bu subayların tahammül edebileceği hava değildir. DP örgütünün en adi ve şirret simaları Başbakanlarının etrafındadır, ona selam çakmakta, İsmet Paşaya, muhalefete, gençlere, üniversite hocalarına, gazetecilere adice küfretmektedirler. Menderes de onları güleç yüzüyle dinlemekte, desteklemektedir. Davete zoraki gelenlerden General Süleyman Tulgan ortaya "gece uçuşunda bir uçak kırılmış, gidip bakalım tekrar döneriz" diye bir laf atınca birçok albay salonu terk ediyor.

Ertesi akşam gene ziyafet vardır. Menderes'in içki de içerek herkesi tehdit ettiği, herkese haddini bildireceğini ba-

ğırdığı, "kara cüppeliler"e sövüp saydığı, ağza alınmayacak laflar söylediği meşhur "son yemek". O yemekte subaylar yoktur. Havanın kararmış olduğu bu sırada subaylar, ilk defa başka bir işle meşguldürler.

Saat sekiz buçukta, garnizonun en gözde ve sevilen subaylarından Muhsin Batur'un evinin kapısı çalınıyor. Batur, o günler kurmay albaydır. Kapıyı açıyor. Karşısında, sonradan Gürsel'in emir subaylığını yapacak olan Hava Kurmay Yarbay Ağası Şen. Yarbay Şen resmi üniformalı, fakat şapkasızdır ve heyecanlıdır. Muhsin Batur biraz şaşırıyor,

"Hayırola, ne arıyorsun burada? Gel.." diyor.

Ağası Şen'in Eskişehir'de bulunduğundan haberi yoktur. Yarbay aceleyle,

"Albayım hemen resmi giyin, silahını da al, gidelim.." diye karşılık veriyor.

Muhsin Batur "Anladık, gidelim ama, sen gir önce içeri. Evde kimse yok. Anlat bakalım, ne oluyor?" diye ısrar ediyor. Ağası Şen evde kimsenin olmadığını anlayınca kapıda başka bir arkadaşlarının, Yarbay Hulûsi Kaymaklı'nın da beklediğini söylüyor. Kaymaklı da içeri giriyor. Orada Ağası Şen, ilk defa olarak Muhsin Batur'a bir askeri ihtilalin hazırlandığını, kendisinin bunu hazırlayan komiteye mensup bulunduğunu, harekâtın bu gece başlayacağını söylüyor ve Eskişehir'de olan Adnan Menderes'i Hava Kuvvetlerinin tutuklamasını istiyor. Garnizona, ihtilalci arkadaşlarının bir temsilcisi sıfatıyla gelmiştir. Olaydan yalnızca, Hulûsi Kaymaklı'nın haberi vardır.

Albay Batur tabii şaşırmıştır, fakat heyecanlıdır ve biraz da memnundur.

"Durun, önce elinde kuvvet tutan komutan ve subay arkadaşlarımızdan en fazla itimat ettiklerimizi bir görelim, onlarla konuşalım" diyor.

Aklına ilk gelen, General Süleyman Tulgan'dır. Yarbay Kaymaklı otomobiliyle gidip General Tulgan'ı alıyor ve Batur'un evine getiriyor. General mutabıktır. Telefonu açıyorlar. 4. Hava Üs Komutanı olan Kurmay Albay Mustafa Azaklı'yı buluyorlar. Batur Azaklı'ya,

"Biraz bize gelsene, birkaç arkadaş daha var. Konuşuruz" diyor.

Azaklı, "Anladım!" diye yanıt veriyor ve hemen kalkıp geliyor. Daha kapıdan içeri girerken söylediği laf şudur:

"Haydi, başlıyor muyuz?"

Düşünmek lazımdır. Bu subayların hiçbiri daha önce bir hareket için birbirleriyle konuşmamışlardır. Batur, Tulgan, Azaklı herhangi bir komiteden haberdar dahi değillerdir. Bir gece içinde, hemen o sabah harekâtı başlatmak için tereddütsüz birleşiyorlar. İtiraz eden yok. Daha önemlisi, teşebbüsün çapı ve başarı şansını kimse sormuyor. 27 Mayıs sabahı Türkiye ve Türk Silahlı Kuvvetleri bir askeri ihtilale tamamıyla hazırdır, buna susamıştır ve bunu memleket için tek kurtuluş çaresi saymaktadır. Yoksa, filanca 1956'da ilk komiteyi kurmuş, öteki Harp Okulu öğrencisiyken arkadaşlarına tabanca üzerine yemin ettirtmiş... Bunlar, gevezelik. Türkiye'de ihtilali yapanlar, çok yerde birbirinden habersiz, fakat hepsi, dikkat çekici bir şekilde tam aynı yönde davranan sayısız subay olmuştur. Bir komite içinde birleşenler Ankara'da ve İstanbul'da ilk darbeyi vurmanın planını gerçekleştirmişlerdir ve radyoyla Silahlı Kuvvetlere, her ferdinin içinden beklediği hareketin başladığını haber vermişlerdir. Bu çekirdek, etrafındaki meyveyi doğurmamıştır. Çekirdeği doğuran, meyvenin durumu olmuştur.

Gece Muhsin Batur'un evine, garnizonun güvenilir daha başka subayları da geliyorlar. Orada, durum görüşülüyor. Harekâtı Eskişehir'de başlatmak, iktidarın başı Eskişehir'de bulunduğu için belki faydalıdır. Ama Ankara ve İstanbul'la temas nasıl kurulacaktır? "Başlıyor muyuz?" diye telefon edilecek değildir ya.. Üstelik Ağası Şen, harekâtın daha önce birkaç defa tehir edilmiş bulunduğunu söylemiştir. Ya, o geceki harekât da geri bırakılırsa?.. O takdirde her şey ortaya çıkacak ve ihtilal rezil olacaktır. Bunun üzerine şu karar veriliyor: Harekât için garnizonda bütün hazırlıkları yapmak ve radyoyla verilecek anonsu beklemek. Garnizonun ruh durumu belli olduğuna göre Menderes'i tutuklamak güç olmayacaktır.

Bu esasa göre hareket ediliyor ve albaylar birlikleri ve heyecan içindeki genç subayları hazırlamaya gidiyorlar.

Saat 4.30'a kadar Eskişehir garnizonunda heyecanlı, korkunç bir bekleyiş devresi. Bekleyenlerin bilmedikleri, Şe-

ker Fabrikasında bir başkasının daha aynı heyecanda dakikalar geçirdiğidir. Menderes, Ankara'da ihtilalin patladığını Türkiye'de herkesten önce haber almıştır.

II

Adnan Menderes 27 Mayıs sabahı Türkiye'de bir askeri ihtilal olduğunu radyodan veya kendisini tutuklayan subaylardan öğrenmedi. Demokrat büyükler içinde bir odur ki olayı önceden haber aldı ve bir şeyler yapmak istedi. İhtilal Bayar için de,Koraltan için de sürprizdi. Bunun nedeni, harekâtın Ankara'da başlamış olmasıdır. Buna karşılık Menderes başkent dışında, Eskişehir'de olduğundan Ankara'da "bir şeylerin cereyan ettiği" kendisine telefonla bildirildi.

Menderes 26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan geceyi Şeker Fabrikasının konukevinde geçirdi. O seyahatte yanında bir bakan –Hasan Polatkan– ve yirmiden fazla milletvekili vardı. Oldukça geç saatte odasına çekildi. İçkili ve sinirliydi. Zaten o tarihlerde Menderes normal bir başbakan olmaktan çıkmıştı. Astığı astık, kestiği kestikti ve artık yasa oydu. Onun iki dudağı arasından, çok zaman düşüncesizce firlayan bir emir derhal yerine getiriliyor ve olaylara yön veriyordu. Menderes ordunun kendisiyle birlikte olmadığı iddialarını muhalefetin maksatlı bir yalanı sayıyor ve askeri bir darbe beklemiyordu. Yakınları da aynı fikirdeydiler. Örneğin iki gece önceki yemekte yaşanan olay Başbakanın bu fikrini kuvvetlendirmişti. Şeker Fabrikasındaki ziyafette Hava Kuvvetleri hastanesinin bir doktoru, Albay Necdet Ayla bir konuşma yapmış, dostluk ve sevgiden söz etmiş, Menderes'e bir beyaz çiçek vererek onu iki yanağından öpmüştü. Başbakan buna çok sevinmiş, içlenmiş, o da albayı kucaklamıştı. İşte, bakınız, subaylar tarafından ne kadar seviliyor! Halbuki aynı yemekte kuvvet sahibi komutanların hangi ruh durumu içinde olduklarını ve ziyafeti nasıl bir bahane uydurup terk ettiklerini anlatmıştım.

Menderes'i tutuklama kararını veren ve bunu, radyodan ilk anons geldiğinde yapacaklarını saptayan subaylar, sabahın ikisine kadar Muhsin Batur'un evinde beklediler. İkide

evden çıktılar, çeşitli vasıtalarla ve arka yollardan geçerek askeri havalanına geldiler. Orada, Albay Azaklı'nın odasına girdiler. Albay Azaklı'nın odasında radyo ve kent telefonu vardı. Odada birkaç saat, eşine ancak filmlerde rastlanan bir hava esti. Herkes heyecanlı ve sinirliydi, fakat bunu belli etmek istemiyorlardı. Subaylar bazen, hiçbir şey yokmuş gibi birbirlerine takılıyor, şakalaşıyor, sonra odayı dakikalar süren bir sessizlik kaplıyordu. Bazısı manevra elbiselerini giymişlerdi. Hepsi resmi ve silahlıydı. Saatler geçmek bilmiyordu. Sigara dumanı küçük odayı göz gözü görmez hale sokmuştu.

Subaylar saat üçte bazı sondajlar yaptılar. Askeri telefon hattı üzerinden Hava Kuvvetleri Komutanlığını aradılar, fakat bir yanıt alamadılar. Biraz sonra kent telefonuyla İstanbul'da akıllarına gelen bir numarayı istediler. Santral, çeşitli güzergâhlar üzerinden İstanbul'u aradığı halde bağlantı sağlayamadığını bildirdi. İhtilalciler sevindiler. Demek ki bir şeyler oluyordu. Bir yandan da radyoda, sürekli Ankara'yı ve İstanbul'u arıyorlardı.

Eğer o sabah bir hareket olmasaydı bu subaylar evlerine dönecek ve yıpratıcı bir gece yanlarına kâr kalacaktı. Herhalde, hareketi başlatmak için Menderes'i onlar tutuklamayacaklardı.

İstanbul radyosunun çalışmaya başladığı saat üç buçukta belli oldu. Ancak, daha bir anons yoktu. Odada heyecan son haddini bulmuştu. Bütün hazırlıklar tamamdı ve silahlarını takmış genç subaylar da, birliklerde emir bekliyorlardı. Saat 4.16'da radyo "Kâtibim" sinyalini vurmaya başladı.

Bu sırada İstanbul'da da dramatik anların yaşanmakta olduğunu Eskişehir'de subaylar bilmiyorlardı. Orhan Erkanlı tanklarını alıp çıkmış ve Radyoevini sarmıştı. Onlar da Ankara Radyosu'nun vereceği sinyali bekliyor, fakat bu sinyal bir türlü gelmiyordu. Ancak onlar, Eskişehir'dekilerin aksine, bir hareketi İstanbul'da başlatacak hazırlıklara sahiptiler. Herhalde Erkanlı, tanklarıyla, hiçbir şey yokmuş gibi tekrar kışlasına dönecek değildi. Nitekim saat dört buçukta, İstanbul beklenen işareti verdi. Daha "Dikkat" sözünü duyar duymaz Eskişehir'de, Azaklı'nın odasındaki subaylar sevinç gözyaşları içinde birbirlerine sarıldılar, derhal dışarı

fırladılar. Otomobillerine atlayarak alanın öteki tarafında bulunan erat karargâhına gittiler. Oradan, genç subaylar komutasındaki birlikleri tutulması gereken noktalara ve Menderes'i tutuklamak için Şeker Fabrikasına gönderdiler. Fakat kuş uçmuştu.

Menderes'e ihtilalin haberi, saat üç buçuk civarında verilmiştir. Menderes derhal kalkmış, Polatkan'ı ve maiyetini uyandırtmış, bir şeyler olduğunu bildirerek hazırlıklı bulunmalarını emretmiştir. Maiyeti ve polisler otomobilleri hazır etmişlerdir. Menderes, valiye telefon etmiş ve hemen vilayete gelmesini istemiştir. Kendisi de, daha Albay Azaklı ve arkadaşları harekete geçmeden vilayete gitmiştir. Vali de oraya koşmuştur. Menderes, valinin yanından, garnizon komutanı Bedii Kireçtepe'ye telefon etmiştir. Fakat bu sırada Ağası Şen ve arkadaşları Kireçtepe'nin evine gitmiş, onu uyandırmış, askeri harekâtı haber vermişler, buna katılmasını ondan istemişlerdir. Tabii, silahlarını çekmiş olarak. Kireçtepe'den tek istedikleri, bir general olarak Eskişehir'de idareye el koymasıdır. Menderes'in telefonu, işte böyle heyecanlı bir sırada gelmiştir.

Telefona General Kireçtepe değil, Ağası Şen yanıt veriyor. Konuşan, Menderes adına Hasan Polatkan'dır. "Paşa orada mı?" diye soruyor. Şen "Yok" diyor. Arkadan ikinci bir telefon geliyor. Arayan validir. Kireçtepe'ye derhal vilayete gelmesini bildiriyor. Kireçtepe ihtilalin başladığını, Silahlı Kuvvetlerin ülkede yönetime el koyduklarını söylüyor ve validen o, karargâha gelmesini istiyor. Vali gelmiyor. Bu sırada Albay Azaklı'nın komutasındaki genç subaylar, Menderes'i tutuklamak üzere Şeker Fabrikasına gitmişler, fakat onu orada bulamamışlardır. Bunun üzerine vilayete koşmuşlardır.

Menderes'in vilayetten arattığı generallerden biri havacı Bedii Kireçtepe'dir. Bir de karacı general vardır: Yurtiçi Bölge Komutanı Hakkı Önel. O, kendi halinde ve etliye sütlüye karışmayan, aldığı emirleri yerine getiren bir subaydır. Kireçtepe'nin aksine, Önel, harekâttan hiç haberi bulunmadığı için Menderes'in emirlerini bir "Başbakan emri" olarak kabul ediyor. Yurtiçi Bölge Komutanı bu durumu alınca Menderes'le arkadaşlarının yüreklerine biraz su serpiliyor.

General Önel'in karargâhı Yıldıztepe'dir. Menderes ve kafilesi doğruca oraya gidiyorlar. General Önel de kendi aracını hazırlatmıştır. Eskişehir tehlikeli bulunuyor. Kütahya'ya gidilmesi kararlaştırılıyor. Öne, generalin forslu paneli geçiyor. İçinde Menderes, Polatkan ve Önel vardır. Onu, Maliye Bakanının resmi arabası izliyor, ona Menderes'in yanına aldığı iki milletvekili, emekli General Tahsin Yazıcı'yla Zihni Üner biniyorlar. Sonra Başbakanın özel kalemi ve polisler. General Önel'in sağladığı silahlı bir manga da er. Kütahya doğrultusunda yola koyuluyorlar. Menderes daha önce, Kütahya'nın DP'li belediye başkanını aramış, ona Kütahya'ya geleceklerini, halkı hazırlamasını bildirmiştir.

Menderes'i tutuklamakla görevli grup vilayetten sonra Yurtiçi Bölge Komutanlığına geldiğinde Başbakanı orada da bulamıyor ve durum, hava karargâhına bildiriliyor. Hava karargâhından, konvoyun yerinin saptanması için derhal birkaç jet uçuruluyor. Jetler arabaları, Kütahya'ya on dakika mesafede yakalıyorlar ve bunu karargâha haber veriyorlar.

Kütahya'daki hava birliği Hava Er Eğitim Tugayıdır. Tugayın başında Albay Süleyman Demet vardır. General Süleyman Tulgan Eskişehir'den Albay Demet'i arıyor, ona ihtilali haber veriyor ve Menderes'i tutuklamasını emrediyor. "Başbakanı kaçırırsan seni kurşuna dizdiririm. Gözünü dört aç!" diyor. Halbuki bu sırada Albay Demet, bambaşka bir nedenle yollara düşmüştür bile.

Menderes, Eskişehir'den niçin Kütahya'ya geçmiştir? Bir düşüncesi, oranın koyu Demokrat bilinmesidir. DP Genel Başkanı kendisini halka müdafaa ettirecektir. Ama asıl, İkinci Ordunun bölgesine sığınmak Menderes'e daha emniyetli gelmiş olabilir. O sırada Kara Kuvvetleri Komutanlığında Cemal Gürsel'e vekâlet etmekte olan İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Suat Kuyaş Demokrat önderlerin tam güvenine sahip bir komutandır.

Albay Demet'e Menderes'le ilgili haberi ilk veren, Kütahya'nın Demokrat belediye başkanı olmuştur. Belediye başkanı, aldığı emir üzerine karşılama töreni tertiplemenin ve halkı sokağa çıkarmanın çabası içindeydi. Albaya telefon ettiği zaman, saat henüz yedi olmamıştır. Albay radyoyu dinlemediğinden olaylardan habersizdir. Tıraş olup sokağa

çıktığında, niyeti Menderes'in karşılanması hazırlıklarına katılmak, işin askeri tarafını düzenlemektir. Fakat kapının önünde Merkez Komutanına rastlıyor ve radyoyu dinlemiş olan ondan, Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymuş olduklarını öğreniyor. Derhal arabasına atlıyor ve tugaya çıkıyor. Niyeti oradan bir tabur almak ve Eskişehir yolunu tutmaktır. Tugaydan ayrılıp emir subayı ve talimgâh taburu komutanıyla birlikte hükümet konağının önüne geldiğinde Menderes'in kafilesi de karşıdan görünüyor. Bu, tam bir rastlantıdır. O gün vali Kütahya'da değildir. Belediye başkanı Menderes'in geleceğinden vali muavinini haberdar etmiştir. O, hükümet konağındadır. Menderes ve arkadaşları arabalarından iniyor, hükümet konağına giriyorlar, valinin odasını açtırıyorlar. Albay Demet de, ne yapacağını bilemez halde onları izliyor. İşte bu sıradadır ki Albay Demet merdivenaltındaki telefon santralinden acele çağrılıyor. Arayan General Tulgan'dır. General Tulgan, Menderes'in tutuklanma emrini o zaman veriyor. Albay Demet itaat edecektir.

Bu esnada Menderes valinin odasında, vali muavininden haberleri sormaktadır. Vali muavini elindeki ince, pembe kâğıttan, aldığı bir emri okuyor. Bu emir, Eskişehir'deki karargâhtan Kütahya, Afyon ve Uşak valiliklerine verilmiş olan emirdir. Emirde sabık Cumhurbaşkanı Bayar ile diğer DP erkânının Ankara'da tutuklandıkları, "Hükümet"in kaçtığı bildirilmekte ve "Hükümet" nerede görülürse, askeri kuvvetler gelinceye kadar zor kullanılarak tutuklanması istenilmektedir. Menderes sararıyor ve "Hükümet biziz" diyor. Ne yapacağını bilmez haldedir. Hareket mevzii bir darbe girişimi midir, yoksa duruma egemen bir ihtilal mi? Herhalde, o an Kütahya'daki durum bu ihtimallerin ikisini de akla getirmektedir. Menderes, Zihni Üner'e bazı civar vilayet valilerini aramasını söylüyor. Civar vilayet valileri ve koyu Demokrat bilinen vilayet valileri... Fakat bu sırada Albay Demet odadan çıkıyor ve telefon santraline bu valilerden hiçbirini bağlamamasını emrediyor. Tekrar odaya dönüyor.

Radyodan durumu öğrenen subaylar teker teker görevleri başına gelmektedirler. Herkes harekete katılmaktadır. Radyo bir anons yapmıştır ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin tamamı, önceden hiç bilgisi olmadığı halde, tek vücut gibi, bilinmeyen bir "Milli Birlik Komitesi"nin emrine uymuştur.

Kütahya'da bu emre uyanlardan biri de Binbaşı Selahaddin Ünal'dır. İnzibatları harekete geçirmiş, hükümet konağına gelmiştir. Bu, Albay Demet'in eline geçen ilk kuvvettir. Fakat bu yeterli değildir. Tam emniyet için taburun gelmesi lazımdır. Bir kısım sivil Demokratların harekete geçmesi, hükümet konağının basılıp Menderes'in elden alınması mümkündür. Albay Demet'in bilmediği, Menderes'in polislerinin de dişlerinden tırnaklarına silahlı olduğudur. Nitekim Muhsin Batur'la arkadaşları gelip de Başbakanı teslim aldıklarında bu polisleri aratacak, bunların üzerinden âdeta tam bir cephanelik çıkacaktır. Buna rağmen şaşkınlık hiçbir olaya zaman bırakmıyor.

Tabur görünmeyince Albay Demet Menderes'e şöyle diyor:

"Beyefendi, havaalanına gidelim, tugay karargâhında her türlü emniyet içinde istirahat ediniz."

Menderes hiç itiraz etmiyor, yanındakilerle beraber bu tavsiyeye uyuyor. Hükümet konağından çıkılıyor. Öndeki panele bu defa Menderes, Polatkan, Tahsin Yazıcı, Albay Demet ve Binbaşı Ünal biniyorlar. Albay Demet'in emir subayı Menderes'in polislerini yanına alıyor. Menderes tugay karargâhına geliyor. Bu, sivillerle ilgisinin kesilip askerlerin koruması altına girdiği andır. O andan itibaren bir karşı halk hareketinin tertiplenmesi, hatta düşünülmesi söz konusu değildir. Albay Demet Menderes'e duyurmadan, emir subayına, Eskişehir'e bir telsiz göndermesini bildiriyor: "Hava Kuvvetleri Komutanlığı – Eskişehir – Menderes'i derhal tutukladım. Emirlerinizi = Albay Demet".

Bu sırada saatler sekiz buçuğu göstermektedir.

Albay Demet bu telsizi çektikten sonra Menderes'in yanına dönüyor. Menderes bir acı kahve bulmasını istiyor. Kahve söyleniyor. Bu sırada meşhur tabur, 350 erle gelebilmiş ve karargâhı sarmıştır. Etrafta, Menderes'in tutuklandığını belirten işaretler vardır. Erlerin ayak seslerini duyan Başbakan kalkıp pencereden bakıyor. Manzarayı görüyor. Sonra yerine dönüp oturuyor. Sinirli bir tarzda ayak ayak üstüne atıyor. Polatkan'a diyor ki:

"Vaziyeti bir görüşelim. Durum nedir? Evvela sana soruyorum, sen söyle.."

Maliye Bakanı için durum açıktır:

Ankara'da birkaç çapulcu radyoevini basmış, bir ihtilal bildirisi yayımlamıştır. Bununla bir ihtilal yapılmamaktadır, bir ihtilal başlatılmak istenilmektedir. Yoksa bütün ülke sükûnet içindedir ve biraz sonra her şey düzelecektir. Kafilenin yoluna devam etmesi lazımdır.

Bu sözlerin anlamı, Eskişehir'den ayrılındığında seçilen asıl hedefin Kütahya olmadığıdır.

Menderes aynı soruyu Tahsin Yazıcı'ya ve Zihni Üner'e yönelttiğinde onlar da aşağı yukarı aynı fikirleri söylüyorlar. Fakat Menderes, yanındakilerden çok daha akıllıdır. Şu andaki durum ne olursa olsun şimdi kendisi askerlerin elindedir ve askerler, bulunduğu binayı sarmışlardır. Bir albay her şeye hâkim görünmektedir. Yola devam edilmesini o bırakacak mıdır? Menderes albaya dönüyor ve gözlerinin içine bakarak,

"Albayım, bize karşı senin durumun nedir? Açıklar mısın?" diye soruyor.

Zira Albay Demet, o ana kadar olaya ilişkin açık vermemiştir. Hep, Başbakanı koruduğu havası içindedir. Durumunu ilk defa şöyle açıklıyor:

"Beyfendi, bütün yollar kontrol altındadır, birlik ateş etme emri almıştır. Yola çıktığınız takdirde jetler de bu ateş hattında sizi takip edip ateş açacaklardır."

Menderes tam tatmin olmamıştır. Kütahya yolunda jetler kafilenin üzerinden uçmuş, fakat ateş etmemişlerdir.

"Albayım, yolların kesildiğini, jetlerin ateş açacağını nereden biliyorsunuz?"

Albay Demet alana bir uçağın indiğini, haberi ondan aldıklarını bildiriyor. Menderes sapsarıdır, her şeyin sandığı gibi olmadığını fark eden Polatkan korkudan titremektedir. Zaten Polatkan hep, sonuna kadar, bu korkudan kurtulamayacaktır.

Albay Demet'in telsizi, Eskişehir'de esen heyecan ve merak havasını gideriyor. Menderes'in açıkta olması ihtilali bambaşka istikamete sokabilecek ve onu kanlı hale getirecek özelliktir. DP Genel Başkanının bir an önce nezaret altına alınması şarttır. Nitekim tutuklama haberi gelince Albay Muhsin Batur derhal bir C-47 uçağı hazırlatıyor, yanına bir

albay, iki binbaşı, bir üsteğmen ve iki teğmen alıp havalanıyor. Herkesin üzerinde iki tabanca, sadece bir genç subayda makineli tabanca vardır.

Uçak kısa zamanda Kütahya alanına iniyor. Batur ile arkadaşlarını Albay Demet karşılıyor. Menderes'in içerde olduğunu bildiriyor. Hep birlikte Albay Demet'in ikinci kattaki odasına giriliyor.

Odada Menderes, Yazıcı ve Üner ayaktadır. Polatkan telefonla görüşmektedir. Batur ve arkadaşları Başbakanı askerce selamlıyorlar. Menderes, Batur'a doğru ilerliyor, onun elini sıkıyor. Bir şey söylemiyor, ama, durumun ne olduğunu sorar şekilde bakıyor. Batur diyor ki:

"Silahlı Kuvvetler memleket idaresini ele aldı. Bana verilen görev sizi Eskişehir'e götürmektir."

Menderes biraz duraklıyor. Önce ihtimal vermediği, fakat endişe ettiği bir durumun gerçek olduğu yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Aklından geçeni, ilk, o zaman telaffuz ediyor:

"Yani, beni tevkif mi ediyorsunuz?"

Muhsin Batur aynı sözcüğü kullanmıyor:

"Sizi, emniyet altında Eskişehir'e götüreceğim..."

Menderes şöyle bir sallanıyor:

"Suçum nedir?"

"Ben size suç izafe etmek (katma) vaziyetinde değilim.."

Bu sırada ekipteki binbaşı, Hasan Polatkan'ın telefon konuşmasına engel olmuştur.

Menderes bir an düşünüyor ve sanki etki altına almak istiyormuş gibi subayların yüzlerine bakıyor.

"Müsaade ederseniz, ben arkadaşlarımla bir istişare edeyim (görüşeyim)" diyor.

Batur, asıl arzulananı anlamamişçasına,

"Buyrun, edin.." cevabını veriyor.

Menderes'le arkadaşları "Öyleyse dışarı çıkın.." der gibi bir hava takınıyorlar. Fakat subayların onları yalnız bırakmaya niyetleri yoktur. Subaylar dışarı çıkmayınca Menderes bunu teklife cesaret etmiyor ve bu düşüncesinden vazgeçiyor. Kafiledeki üsteğmen ilerliyor, "uçağa binecekleri için üzerlerinde silah araması yapacağını" söylüyor. Hiçbirinde silah çıkmıyor.

Subaylar Menderes'le arkadaşlarını aralarına alıyor, aşağıya iniyorlar. Aşağıda Menderes'in polisleri ve özel kalem memurları vardır. Batur, memurları da uçağa bindiriyor. Uçak Eskişehir'e hareket ediyor. Eskişehir'de sadece Albay Batur iniyor. Ankara'daki ihtilal komitesinden yeni emir gelmiştir. Menderes, Ankara'daki Güvercinlik Havaalanına götürülecektir. Uçak beş dakika içinde tekrar havalanıyor.

Artık Başbakanlık sıfatı kalkmış bulunan Menderes arka arkaya sigara içmekte, tek kelime konuşmamaktadır. Paketinde sigara bitince sigara istiyor. Subaylar sigara veriyorlar. Sadece Tahsin Yazıcı ve Zihni Üner, Albay Batur'a bir soru soruyorlar:

"Harekâtın başında kim var?"

Muhsin Batur bildiğini söylemeyen bir insan edasıyla,

"Herhalde biri vadır" diyor.

Gerçek şudur ki o an dahi –saat, dokuzdur– Başbakanı tutuklayan adam harekâtın başında kimin bulunduğunu bilmemektedir. Tuhaf tesadüf, Cemal Gürsel'i İzmir'den getiren uçakla Menderes'i Eskişehir'den getiren uçak Ankara civarında karşılaşıyor ve birbirlerine telsizle, taşıdıkları "emanet"ler hakkında bilgi veriyorlar.

Başbakanı tutuklayan adam, harekâtın başında kim olduğunu ancak o zaman öğrenecektir.

Menderes'in uçağı Güvercinlik Havaalanına indiğinde saatler tam 9.21'i göstermektedir. Batur ile arkadaşlarının görevleri bitmiştir. Aynı uçakla Eskişehir'e dönüyorlar. "Emanet"i başkaları teslim alıyor.

Ankara'daki ihtilalciler, Güvercinlik Havaalanında gayet sıkı tedbirlere başvurmuşlardır. Gerçek şudur ki, bir kısım fanatik Demokratları sinmiş halden çıkarabilecek tek insan Adnan Menderes'tir. Eğer o, 27 Mayıs sabahı kaçıp kurtulabilseydi "ihtilal şoku" bu derece etkili olmazdı ve bir "her şeyin bitmediği" umudu fanatik Demokratları bazı teşebbüslere sevkedebilirdi.

Fakat sonradan anlaşılacaktır ki, zaten Adnan Menderes o çapın adamı değildir. O çapın adamı, Celâl Bayar'dır. Ancak Bayar, herhangi bir insanın küçük parmağını kımıldattırabilecek bir saygınlığa sahip bulunmamaktadır ve böyle bir gücü yoktur. Güvercinlik'teki tedbirler bu tarz düşüncelerin sonucudur.

Güvercinlik Havaalanına ihtilalciler kendi aralarından Kurmay Albay Fikret Kuytak'ı göndermişlerdir. Güvercinlik Havaalanı mevcut personelinden ve komuta heyetinden temizlenmiş, onlar başka yere sevkedilmiştir. Onların yerine ihtilalciler, genç Harbiyelileri getirmişlerdir.

Bu görev değişimi esnasında bir olay yaşanıyor. Alana komuta eden hava generali, kendisine bu emri veren hava yarbayını önce dinlemek istemiyor. Biraz diretiyor. Bu sırada, Kuytak'la birlikte 27 Mayıs öncesinin renkli kişisi Tuğgeneral Burhaneddin Uluç da gelmiştir. Komutana çıkış yapıyor ve diyor ki:

"Sen ne diyorsun? Meydan Harbiyeliler tarafından sarılmış durumdadır. Haydi bakalım, marş!"

Menderes'in uçağı göründüğü sırada Güvercinlik denetim altına alınmıştır.

Başbakan ile Polatkan ve arkadaşları koruma altında uçaktan indiriliyor. Orada görevli Hava Yarbay Taceddin Tezer'in ifadesiyle, Menderes bitkin bir haldedir. Tezer şöyle demektedir:

"O kadar kızar idim, haline acıdım!"

Ellerini, sanki kelepçeliymiş gibi önüne kavuşturmuştur. Yüzü kireç rengidir. Elbiseleri buruşuktur, kravatı hafif yana kaymıştır. Etrafına boş ve ürkek gözlerle bakmaktadır. Ta çocukluğundan beri bir askeri terbiyeyle yetişmiş olan Yarbay Tezer'de bile, 27 Mayıs sabahının dokuz buçuğunda başlayan bu acıma duygusu, sonra dalga dalga bütün ülke çapında yayılacak, 26 Mayıs gecesinin Menderes'i hafızalardan tamamıyla silinecek ve "zavallı Menderes", "asılmış olan Menderes", "talihsiz Menderes" efsanesi yayılacaktır.

26 Mayıs gecesi! Bu, Menderes'in Güvercinlik Havaalanına silahlı muhafızlar arasında süt dökmüş kedi gibi inişinin sadece on saat öncesi... Şeker Fabrikasının yemek salonu. Mükellef masalar kurulmuş. Buraların efendisi, Adnan Menderes'tir. Neron'dan 1900 yıl sonra gelmiş bir başka Neron. Etrafında dalkavukları, ağzının içine bakanlar, büyük dağları da onun yarattığını söyleyenler ve buna inanmış o! Eskişehir'in bir tüccarı –yağ tüccarı mıdır, ne...– kalkıyor ve Menderes için yazmış olduğu dehşetli bir "yağlama şiiri"ni son derece heyecanlı şekilde okuyor. Menderes bayılmıştır

buna. Demokrat topluluk şiiri delicesine alkışlıyor. Menderes o zaman ayağa fırlıyor. Bir nutuk! Profesörler "cübbe giymiş kuklalar"dır. Menderes, onların topuna gösterecektir. Onları ve onların "nümayişçi öğrenciler"ini hayatlarının sonuna kadar takip edecek, burunlarından fitil fitil getirecektir:

"Bu memlekette sanki Namık Kemal'in devri hükümranmış, sanki Abdülhamit'in devri hükümranmış gibi karşıma geçip, Namık Kemal'in 'Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten' mısraını söylüyorlar. Bu, onların söyleyeceği söz değil. Asıl, ben söylüyorum: Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten! Onların hepsine göstereceğim. Göstereceğim onlara, bakalım ihtilal nasıl olurmuş.."

Profesörler "Ebucehil inkârı" içindedirler. Bakınız, şu topluluk kendisini ne güzel anlıyordu! Halbuki, "Ebucehil inkârı" içinde olanlar?. Menderes'in bütün yüz kasları gerilmişti ve yumruğunu sürekli masaya indiriyordu.

"Biz ihtilalin ne demek olduğunu bu sokak çapulcularına göstereceğiz. Ben fırsatı ganimet bilerek bulvarlarda kabadayılık edenlerden değilim. Beş yüz metrelik mesafede ihtilal yapacaklar! Gösteririm ben onlara ihtilali.."

Ziyafetin Demokrat topluluğu "kahrolsunlar" diye bağırıyor.

Burada, Menderes'e bir haber geliyor. Kendisini Koraltan, Ankara'dan telefonla aramaktadır, önemli bir haberi vardır. Havadis, İstanbul'da profesörlerin sessiz yürüyüş yaptıkları haberidir. Menderes, yüzü büsbütün bozulmuş halde salona dönüyor. Gene ayaktadır ve gene, başta profesörler, herkese ateş püskürmektedir. Bunların hepsini temizleyecektir. Söylüyor, söylüyor, söylüyor.. Özel sohbetlerinde kullandığı küfürleri de kullanarak. Sonra yerine oturuyor. Alkış, alkış, alkış.. Heyecan doruktadır... Neron, taraftarlarını bir defa daha coşturmuştur. "Aslan Menderes!" naraları yükseliyor. Menderes yerine oturuyor. Ter içinde kalmıştır. Yüzünü siliyor. Hava artık, savaş havasıdır. Orkestra marşlar çalmaya başlıyor. İlk marş, Dağ Başını Duman Almış'tır. Menderes ayağa kalkınca herkes ayağa fırlıyor ve marş ayakta söyleniyor. Onu Annem Beni Yetiştirdi, Bu Ellere Yolladı takip ediyor. Koro şefi, gene odur.

On saat sonraki, Güvercinlik Havaalanının Menderes'i işte bu Menderes'in eseridir. On saat fark! Ama, ne fark...

Başbakan ile yanındakileri Harp Okuluna götürecek arabalar hazırdır. Bir panel Menderes'e, bir panel Polatkan'a ayrılmıştır. Tahsin Yazıcı ile Zihni Üner bir cipe bindirilecektir. Menderes için gönderilen subaylardan üçü karacı, üçü denizci, üçü havacıdır. Uçak ile arabalar arasındaki yol genç Harp Okulu öğrencileri tarafından tutulmuştur. Subaylar Menderes'i otomobile götürüyorlar. Yarbay Tezer,

"Buyurunuz, Beyfendi..." diyor.

Menderes, melul ona bakıyor. Denizci subay Başbakanı kolundan öylesine tutmuştur ki, kurtulması ve arabaya binmesi olanaksızdır. Yarbay işaret ediyor. Heyecandan kendinden geçmiş denizci sıkmayı gevşetiyor. Menderes panelin arkasına, Burhaneddin Uluç ile Fikret Kuytak'ın arasına oturuyor. Önde, şoförün yanında iki subay, arkada General Uluç'un silahlı emir subayı vardır. Panel perdelidir. Perdeler kapatılıyor. Kafilenin önünde bir cemse içinde Harbiyeliler, arkasında, bir cemse içinde Harbiyeliler... Arabalar hızla hareket ediyor. Arka asfalttan Harp Okuluna geliniyor. Menderes hiç konuşmamaktadır. General Uluç bir sigara ikram ediyor. Menderes içmiyor. Durumun ne olduğunu artık tamamıyla anlamıştır. Kütahya'dakinin aksine, Güvercinlik'te kimse kendisini selamlamamıştır. Bunun nedeni, General Uluç'un verdiği bir talimattır:

"Şaşkınlığa gelip adamı selamlamayın. Fakat herhangi bir kötü muameleye veya söze de müsaade yoktur.."

Harp Okuluna gelirken Menderes bir ara, eşine bir pusula yazıp yazamayacağını soruyor. General Uluç, elbette yazabileceğini söylüyor. Ancak panel yazı yazmak için müsait bir yer değildir.

"Sabrediniz, nezaret altına alındığınızda odanız, masanız, iskemleniz olacaktır. Orada yazarsınız. Ben size söz veriyorum, kendi çıkaracağım postayla bunu eşinize ulaştıracağım. Her türlü emniyetiniz teminat altındadır. Zerrece merak buyurmayınız."

Kafile, ön kapıdan Harp Okuluna giriyor. Menderes, kapının dışında bekleyen tankları işaret ediyor:

"Nedir, bunlar?"

Fikret Kuytak yanıt veriyor:

"Sizin zamanınızdan kalma, efendim..."

Araba, okul binasının önündeki alana geliyor. Menderes'in getirilmekte olduğu duyulmuştur. Sadece genç öğrenciler değil, subaylar da heyecan ve nefret içindedir. Başbakanın, DP iktidarının bu bir numaralı adamının o an linç edilmesi işten değildir. Panel Atatürk heykelinin önündeyken bir albay, silahını çekmiş olarak marşpiyeye atlıyor. General Uluç önde oturan yarbaya,

"Def et şunu, Taci!" diye bağırıyor.

Albay Tezer elinin tersiyle albayı itiyor, albay arabadan düşüyor. Araba son sürat kıvrılıyor ve okulun arka tarafına, mutfak kapısına yöneliyor. Okul komutanı Sıtkı Ulay Menderes'i koruyabilmek için bu çareyi düşünmüştür. Fakat öğrenciler kafilenin arkasından koşuyorlar. Menderes'in muhafızları titreyen Başbakanı süratle indiriyorlar, karanlık koridorlardan geçiriyorlar, –mutfak kapısından soktuktan sonra– yukarıya çıkarıyorlar.

"Emanet" Harp Okuluna da sağ salim gelmiştir.

Okulda "emanet"leri teslim alan genç bir kadın teğmendir. Tutuklananların listesini kadın subaylar tutmaktadır. Bu görev de onlara verilmiştir. Menderes'i getirenler, karşılığında bir makbuz alıyorlar.

Bir olay daha. Yarbay Tezer, işini bitirdikten sonra Harp Okulunda oraya, buraya bakıyor. Bir odada, masa başında, yüzünü elleri arasına almış, kaşları çatık, masayı seyreden, yanında nöbetçi iki Harbiyeli bulunan bir adam. Gözü ısırır gibidir.

"Kim?" diye soruyor.

Namık Gedik'tir. O da bitiktir. Yarbay Tezer "Bunlar bu adam yüzünden mi oldu?" diye kendi kendine şaşıyor. Bu sırada gözüne, koridorda, bir sivil ilişiyor. Kısa boylu, beyazca saçlı biri..

"Kimsin sen? Ne işin var burada?" diyor.

Adam, eski Kocaeli Valisi Cemal Babaç olduğunu söylüyor,

"Gözünü seveyim, Yarbayım... Bana Namık Gedik'i bir göster. Onun için geldim" diye yalvarıyor. Bildirdiğine göre, eski İçişleri Bakanına bir çift sözü vardır.

Yarbay Tezer, şaşırmış soruyor:

"Yahu, senin işin yok mu? Nereden geldin sen?"

Eski vali, bugünün kendi günü olduğunu, gerekseydi Kâbe'den yaya gelebileceğini anlatıyor. Yarbay Tezer bakıyor, adam zararsız biridir, Harbiyelilere işaret ederek Gedik'in odasına sokulmasına izin veriyor. Adam kendisini eski İçişleri Bakanının karşısında bulunca bir ağzını açıyor, söylemediği lafı bırakmıyor. Bunun üzerine, gene Taceddin Tezer'in işaretiyle eski Kocaeli valisi âdeta havaya kaldırılıp dışarı çıkarılıyor ve bir cipe bindirilip evine gönderiliyor.

Bütün bunlar, 27 Mayıs günü Türkiye'de nasıl bir havanın estiğinin işaretleridir.

Şimdi, iktidarın bütün başları, hatta ayakları Harp Okulundadır. Bundan sonra, ihtilalin "Türkeş'in oyunları" devresi başlamaktadır.

III

İhtilal başarıya ulaşmıştır. İktidarın sadece büyükleri değil, bütün milletvekilleri, hatta idare alanındaki sorumluları, onlarla ilgi kurmuş sorumsuzlar, adları "vurguncu" diye çıkmış işadamları tutuklanıp emniyet altına alınmışlardır. Hareket, DP o tarihte bütün itibarını çoktan yitirmiş bulunduğu için çok geniş kitleler tarafından hararetle desteklenmiştir. Bütün ordu bir ve beraberdir. Her şey bir yıldırım hızıyla geliştiğinden DP militanları kendi taraftarlarını organize ederek bir karşı halk hareketi tertipleyememişlerdir. Zamanla şurada veya burada ufak tefek olaylar görülecek, "koyu Demokrat" bilinen bölgelerde bazı tutuklamalar yapılacak, ihtilale karşı bildiriler ele geçirilecektir, ama bunların hiçbiri, önemli sayılabilecek bir çapı bulmayacaktır. Memleket sakindir, genel hayata huzur egemendir. Operasyon tamamlanmıştır.

İhtilal başarıya ulaşır ulaşmaz, daha doğrusu, bir başarısızlık ihtimalinin ortadan kalktığı dakikada ihtilalcilerin hemen bir bilim komisyonu kurmak için harekete geçmeleri –düşünmek lazımdır ki ihtilalciler, İzmir'deki önderleriyle İstanbul'daki profesörleri aynı önemde saymışlar ve onları başkente getirmek üzere aynı anda uçak kaldırtmışlardır– hareketin altında yatan gerçek anlamı gözler önüne sermiş-

tir. Sonraları 27 Mayısın bir ruhundan söz edilecek, bir 27 Mayıs edebiyatı yapılacak, "çağdaş uygarlık düzeyi" idealleri icat edilecek, misyonlar ve misyonerler yaratılacak, sosyal reformlar söz konusu olacaktır. Halbuki 27 Mayıs günü bunların hiçbiri yoktur. İşin ilgi çeken yanı, bunun o sabah bizzat Albay Türkeş'in ağzından radyo vasıtasıyla ilan edilmiş bulunmasıdır. İhtilalin ilk bildirisinde "Bugün demokrasimizin içine düştüğü bunalım ve son üzücü olaylar dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır" denildiği hiç unutulmamalıdır.

27 Mayıs günü samimi ihtilalcilerin aklında olan şuydu: Bayar, Menderes ve takımı demokratik rejimi ortadan kaldırmak kararındadırlar. Türk Silahlı Kuvvetleri onları bertaraf etmeli ve derhal dürüst bir seçim tertipleyerek ülke yönetimini bu seçimden çıkacak iktidara bırakmalıdır. 27 Mayıs günü Ankara'da olan ve olaylara yakın bulunan herhangi bir kimsenin, o anda başka bir havanın estiğini iddia etmesi olanaksızdır. Olayların üzerinden zaman geçtiğinde "Menderes şunu yapsaydı ihtilal olmazdı", "Menderes bunu yapsaydı ihtilal olmazdı" spekülasyonları çok zihni meşgul edecektir. DP iktidarının yasallığını fiilen kaybetmesi, elbette ki meşhur Tahkikat Komisyonunun kurulması ve Meclise ait olan yetkilerin Menderes'in 15 azılı adamının eline teslim edilmesiyledir. O komisyonun aldığı ve uygulattığı kararlar, o komisyonun giriştiği tevkifler Türkiye'de rejimi, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde bir "sivil cunta rejimi" haline getirmiştir. Ama ihtilal, Menderes Eskişehir'de bu komisyonun, faaliyetini tamamlayarak raporunu hazırlayacağını ilan etmesinden sonra yapılmıştır. Bir defa, resmen Meclis tarafından kurulan bir komisyon hakkında konuşmak Başbakanın yetkisi içinde olmamak gerekirdi. O tarihte yasa, fiilen, Menderes'in iki dudağı arasından çıkan sözdü. Demek ki, hareketleri Tahkikat Komisyonunun kuruluşu başlatmışsa da, bu komisyon artık ikinci derecedeydi. Benim inancım, bütün tertiplerini almış olan ihtilalci subayların, eğer Menderes Hükümetince en azından 1950'nin şartlarıyla bir seçimin hangi gün yapılacağı kesinlikle ilan olunsaydı planlarını gerçekleştirmeye cesaret edemeyecekleriydi. Bir defa, harekât gecesi başlarına geçirdikleri ve kıta komutanlarının istedik-

leri yazılı emirleri veren Tümgeneral Cemal Madanoğlu tipi destekleri bulamayacaklardı. İkincisi, İsmet Paşanın havasının başkalaştığını göreceklerdi.

Nitekim ben TV'de 1991 Temmuzunda yapılan "Demirkırat"ın açıkoturumunda MBK'nin etkili üyelerinden Suphi Karaman'a "22 Mayısta, 24 Mayısta seçimin şu tarihte yapılacağı ilan olunsaydı siz 27 Mayısa girişir miydiniz? Girişebilir miydiniz?" diye sorduğumda "kesinlikle hayır" yanıtını verecektir.

1960'ın bunalımlı ilkbaharında İsmet Paşayla, giriştiği çetin mücadelenin niteliği ve gayesi hakkında çok konuşmuşuzdur. İsmet Paşa, iktidara şunu tahahhüt ettirtmek istiyordu: Seçimler, asgari 1950 şartlarıyla şu ayın şu günü yapılacak, o tarihe kadar seçim yasasında gerekli değişiklikler gerçekleştirilecektir! Bunun için o günler, Menderes hükümetinin istifası gibi bir ek şarta da gerek yoktu. CHP ile DP eşit bir ortamda kapışacaklardı ve CHP'ye kendi önderi, yani İnönü, DP'ye de Bayar ve Menderes komuta edeceklerdi. Ülke yönetimini seçimlerin sonucu belirleyecekti.

Menderes'in o bunalımlı ilkbaharda bunu yapmanın eşiğine birçok kereler geldiği bilinmektedir. DP'nin yüksek çevrelerinden haberler düzenli alınıyordu. Kapalı sohbetlerde Menderes "Seçim mi istiyorlar! Pekâlâ! Hodri meydan.." diye defalarca konuştu. Ama, ihtilali önleyecek tek çare olan bu yola gitmeyi DP göze alamamıştır. Bunun sorumluluğunu Bayar'ın katılığına verenler çoktur. Gerçek şudur ki nisandan itibaren DP iktidarının aklında olan, Tahkikat Komisyonuyla muhalefetin kolu ve kanadı kırıldıktan sonra "alelusul bir seçim" yapmak ve meşruluğu tescil ettirtmektir.

İsmet İnönü Tahkikat Komisyonuna verilecek yetkilerin görüşülmesi sırasında bu durumu açıktan şöyle söylemiştir:

"Kendi kanaatince (DP) seçim şartları kendisi için olgun hale gelecek, ondan sonra seçimi yapacak ve % 96,6 çoğunlukla kazanmış olduğunu bütün dünyaya ilan edecektir."

CHP Genel Başkanı tertibi herkesin gördüğünü böylece belirttikten sonra demiştir ki:

"Bunlar % 96,6 çoğunluğu alırlar. Ama bunların seçimlerine ne o memleket içinde, ne de dünyada hiç kimse itibar etmez. Sözün kısası arkadaşlar, bu tedbirlerle anayasaya bir

darbe vurulmaktadır. Anayasa dışı gayrı meşru bir baskı idaresi kurulmaktadır."

Kaderin garip tecellisi: İlk seçimler, DP kapatıldıktan sonra yapılacaktır!

Ancak ihtilalin, İsmet Paşanın ve samimi ihtilalcilerin aklındaki formüle, yani bütün siyasi partilerin eşit şartlarla katılacakları bir seçim formülüne bazı güçlükler getirdiğini görmeme olanağı yoktur. Halbuki bunu bir 27 Mayısa sebebiyet vermeden gerçekleştirmek ne kadar kolaydı... Demokratik rejimde ne bir kesinti olacaktı, ne de ondan sonraki bazısı hazin olaylar...

Bunu Ankara'da, ihtilalden sonra ilk, Türkiye'ye koşup gelmiş yabancı gazeteciler belirttiler.

Yazmıştım, İsmet Paşanın, bizim Ayten Sokak'taki evin kütüphanesinde tertiplediği basın toplantısındaydı. Yabancı gazetecilerden biri sordu:

"Önümüzdeki seçim kampanyasına DP'nin iştirakini tasvip ediyor musunuz?"

İsmet Paşa hiç tereddüde yer vermeyecek bir karşılıkta bulundu:

"DP'nin önümüzdeki seçimlere iştirak edeceğini tahmin ediyorum."

Gazetecinin aklındaki tereddüt başkaydı. DP'nin önderleri ve idarecileri tutuklanmışlardı. DP'nin seçimlere iştiraki nasıl olacaktı? İsmet Paşa şöyle dedi:

"Bütün mesele bugün tevkif edilmiş olan liderlerin vaziyetinde kalıyor. Milli Birlik Hükümeti bunların gayrı meşru ve suçlu olduğunu bilim heyeti raporuyla ilan etti. Askeri idare hükümetinin bu iddialara ve ithamlara nasıl bir istikamet vereceğini bilmiyoruz. Şu halde seçimlerde DP'nin kendisini nasıl reye organize edeceği hakkında bir fikir sahibi değilim. Bu, bir türlü, mutlaka yapılacaktır."

Halbuki bu sırada üç grup insan, "DP'nin kendisini nasıl reye organize edeceği" hakkında bir fikrin, daha doğrusu bir gayretin sahibiydiler. Bunlar birtakım CHP'lilerdi. Türkeş'ti ve Bölükbaşı'ydı. Türkeş ve Bölükbaşı organizasyonun kendi idareleri altında yapılması peşindeydiler, birtakım CHP'liler ise yarışı tek başlarına koşmak istiyorlardı. Üçünün de ortak hedefi, DP'nin kapatılması, seçimlerde böyle

bir firmanın bulunmamasıydı. Bunda başarılı oldukları bir gerçektir.

Parti olarak DP'nin üzerinde bulutlar, daha ihtilalin hemen ertesinde belirdi. Ankara'da toplanan ilim heyeti hem ihtilalin yasallığını onaylarken, hem de parti olarak DP'yi kurtarabilecek bir formül verebilseydi Türkiye'nin çok güçlüğü muhtemelen ortadan kalkardı. Fakat profesörler buna gerek görmediler. Haziranın dördünde, bu profesörlerden Hıfzı Veldet'in Hıfzı Oğuz Bekata'yla birlikte gece İsmet Paşaya yaptıkları ziyareti hatırlıyorum. O ziyaret hakkında İsmet Paşa, kendi acendasına "Profesör ilerde" diye yazmıştır. Profesörler Polly Anna gibi düşünmediklerinden "hiç kimseye karşı olmayan bir ihtilal" kavramını daha baştan reddetmişlerdi. Meşru her ihtilalin, bir zümre adına ve çıkarına yapılmamış dahi bulunsa, mutlaka gayrı meşru bir teşekküle karşı yapılması gereği vardı. Gayrı meşruluğa düşmüş olan ise, DP iktidarıydı. DP iktidarının suçluluğu ve buna çeşitli kimselerin katılması da akla mantığa dayanmayan bir şekilde tespit edilemezdi. Buna karar vermek yetkisi bir yargı organına ait olmalıydı. Sanık sandalyesinde DP iktidarının tamamı vardı. Bunu oluşturanlar arasından suçluları ve masumları ayırt etmek ihtilale düşmezdi. Bazılarının bir ara salıverilmelerine rağmen bütün DP milletvekillerinin tekrar toplanmaları ve Yassıada'da yargılanmaları bu düşüncelerin bir gereği oldu. Ama o günkü bir başka zorunluluğun varlığı da unutulmamalıdır. Cemal Madanoğlu'nun serbest bıraktırdığı DP'lilerden Sıtkı Yırcalı'yı halk Atatürk Bulvarında görüyor. Birkaç kişi kendisini alkışlamaya kalkıyor. Büyük bir galeyan. Halk "Şimdi kahraman mı oldun, sen?" diye bağırıp Balıkesir milletvekilinin üzerine yürüyor. Yırcalı'yı askerler kurtarıyor ve koruma altına alıyorlar. Bunlar, bugün unutulmuş dahi bulunsa, ihtilalin ilk günlerinde esen havayı göstermektedir.

DP'nin kapatılması için bir CHP takımı, daha baştan yoğun bir faaliyete geçti. Bunlar Albay Türkeş'te zeki bir muhatap, Osman Bölükbaşı'da ağzı laf yapan bir müttefik bulmakta hiç zorluk çekmediler. DP niçin kapatılmayacaktı? Her şeyi bırakınız, bu parti Dernekler Yasasını bile hiçe saymış ve yıllardır büyük kongresini toplamamıştı. Sadece bu, DP'nin kapatılması için sebepti. Sonra, yani DP kapatılırsa

demokratik düzene toz mu konardı? CHP'nin yanında DP'den başka parti mi yoktu? İşte, CKMP ne güne duruyordu. Bu iki parti yarışa katılır, demokrasi de Türkiye'de yürür giderdi. Tabii böyle söylerken o CHP takımı "CKMP'nin lafı mı olur? İktidarı biz alıveririz.." diye düşünüyor, Bölükbaşı içinden "Avuçlarını yalarlar! Demokrat kitle oyunu CHP'ye hiçbir zaman vermez. Bunlar parti olarak CKMP'yi destekleyeceklerdir. Böylece, iktidar benim olacaktır" diyordu. Alpaslan Türkeş ise, gövdesini bu eski Demokratların oluşturacağı, başında ise, taraftarlarıyla kendisinin bulunacağı bir yeni parti tasarlıyor ve seçimleri, o partinin kuruluşuna kadar geciktirmenin yolunu arıyordu.

DP'nin kapatılmasını isteyen CHP takımı, tabii, ihtilalcilere bunu "İsmet Paşanın da arzusu" olarak iletmekten geri kalmadı. İhtilalciler, birtakım kompleksleri bırakıp İsmet Paşayla doğrudan doğruya teması daha baştan kursalardı –sonradan kuracaklardır– bu tür yanlış anlamalar ortadan kalkacak, CHP genel başkanının neyi isteyip neyi istemediği ihtilalcilerce doğru olarak bilinecekti. DP'nin başına Damoklesin kılıcının ne kadar erken asıldığını şuradan anlayınız ki, ben "DP Kalmalıdır" başlığını taşıyan başyazımı Akis'in 5 Haziran 1960 tarihini taşıyan sayısında yayımladım. Demek ki, bunun yazılma tarihi 3 Haziran 1960'tır. Yani, ihtilalden hemen bir hafta sonra.

Bu yazıda benim dediğim şuydu:

"Şimdi vaziyet şudur: DP'nin bir milli parti olarak kalmasında zaruret vardır. Bu partinin mesuliyet yüklenmemiş, tesirli rolü olmamış mensupları arasında nöbeti devralacakları bulmak imkânsız değildir. Elbette ki DP'nin Meclis Grubu sıralarında oturanlar böyle bir haktan kendilerini mahrum etmişlerdir ve kendilerine Yaylacılar adını yakıştıranlar belki müfritlerden bile günahkârdırlar. Ancak DP'nin siyasi parti olarak yaşama hakkını kaybetmiş bulunduğunu söylemek haksızlıktır. Yeni idarenin taraf tutmayan muarakabesi altında seçim günü gelip çattığında DP'yi yarışçılar arasında görmemek tarafsız herkesi üzecektir. (...) DP'ye hayat hakkı tanımak çok partili sistemin samimi taraftarları için vazifedir. Bugün Demokratlara düşen iş, partiyi eline almaya çalışan, fakat aslında gırtlaklarına kadar sorumluluğa gömül-

müş birtakım tatlı su kahramanlarına metelik vermemek, her şey hallolunduktan sonra ortaya çıkanlara aldırmamak, yeni ve tertemiz şahsiyetlerin etrafında en vatanperverâne duygularla birleşmekten ibarettir."

Yazının son kısmı şöyleydi:

"Çok ümit edilir ki yeni idare, rakipsiz koşmak isteyen birtakım CHP'lilerin telkinlerine uymayacak, vazifelerini yapmamış olan imkân sahibi Demokratları tasfiye etmekle beraber parti olarak DP'ye ilişmeyecektir.."

Bu yazının, aklıevvel CHP'lileri ne kadar kızdırdığını İsmet Paşa sonradan gülerek bana anlatmıştır. Bunlar, böyle durumlarda daima olduğu gibi Genel Başkana koşmuşlar ve "Nedir bu Metin'in yaptığı?" diye sormuşlar. İsmet Paşa gözlerini açarak,

"Hayrola? Ne yaptı gene?" demiş.

Anlatmışlar. İsmet Paşa,

"Canım, öyle düşünüyorsa yazmasın mı?" demiş.

O zaman, canlarının niçin acıdığını söylemişler. Demişler ki:

"Ama o böyle yazınca, yeni idare bunun, sizin fikriniz olduğunu sanacak."

İsmet Paşa tekrar gülmüş:

"Yeni idarenin, benim fikrim olarak sizin fikrinizi mi sanmasını istiyorsunuz?"

Ben o yazıyı yazarken, henüz, Albay Türkeş'in niyet ve planlarından haberdar değildim ve tehlikeyi sadece, CHP'nin söz konusu takımının ihtilalcileri şaşırtmasında, hatta aldatmasında görüyordum. Halbuki sonradan ortaya çıkmıştır ki, Türkeş'in kendisi eski Demokratlardan bir parti yapıp onun başına geçmenin hayali peşindedir. Nitekim "Kudretli Albay" daha sonraları, DP'nin organı olan Havadis'i çıkaran ve kendisiyle, kafa ölçmekte kafa dengi görünen kimselerle işbirliği kuracak, onlar işe yaramayınca gündelik ve haftalık başka yayın organları yaratacak, bir yeni partinin havasını yapmaya çalışacak, bu yeni partinin mevcut iktidardan da hoşgörü, hatta destek göreceğini belli edecektir.

Albay Türkeş, ihtilalin ilk gününden hesap sahibiydi. Bunu, kendisinin ihtirasının dışında, bir iyi niyetinin ve yurtseverliğinin sonucu saymak da, büyük bir cömertlikle

olabilir. Türkiye bir türlü kalkınamamış, reformlar ve devrimler yüzeysel düzeyde kalmış, toplumsal alanda ve ekonomide gelişme kaydedilememişse bunun nedeni Türkiye'nin Türkeş çapında bir adamın eline geçmemiş olmasıydı! Şimdi Türkiye böyle bir fırsata kavuşuyordu. Türkeş aklındakileri gerçekleştirdi mi, ülke kurtulacak, bir hamlede "çağdaş uygarlık düzeyi"ne fırlayacaktı. Yok demokrasiymiş, yok çok partili hayatmış, yok seçimmiş, bunlar öne sürülerek Türkiye hiç böyle bir fırsattan yoksun bırakılabilir miydi? Elbette ki bırakılamazdı. Sonra, kim seçimsiz ilelebet iktidarda kalmak istiyordu? Türkeş ve arkadaşları bir dört yıl "Türkiye'yi düzene koyma devresi" olarak işbaşında kalacaklardı –gerekirse bu yönde bir de referandumdan geçebilirlerdi–, sonra partilerinin başında serbest bir seçimde milletin karşısına çıkacaklardı. Bunun samimi olmayan tarafı neydi ki? Zaten sonraları daha başka mesihler de, Tâlât Aydemir'ler ve onun uydusu olan siviller, askerler hep böyle büyük kurtuluş planlarıyla Türkiye'yi fırsatlardan yararlandırmanın cazibesine kapılacaklardır.

Fakat, işin başında "biz ayağımızın tozuyla geldik, ayağımızın tozuyla gideriz" diyen bir grup subayın kısa bir süre içinde onun bu felsefesine katılma nedenlerini anlamak için ihtilalden hemen sonra başkentte esen havayı bilmek gerekir. Eski iktidarın çevresinde nasıl bir "etraf" varsa, bu hemen yeni iktidarın da çevresinde oluştu. Bunu oluşturanların bir kısmı, üstelik eski etrafın mensuplarının ta kendisiydi. Fakat bunlara yeniler de katılmıştı ve yeniler eskileri kıskanıyor, onları "Yahu, bu kadar yüzsüzlük de olur mu?" diye jurnal ediyor, ötekiler ise yenileri "macerapeverestler", hatta "komünistler" diye damgalıyordu.

İsmet Paşanın çevresi de tabii böylelerden yoksun değildi. Menderes'in en ceberrut günlerinde İsmet Paşayı yolda görünce selam vermemek için kaldırım değiştirenler, yahut onun aleyhinde bulunmayı yatırım sayanlar şimdi Ayten Sokaktaki evin kapısındaydılar ve bunlar neler söylemiyorlardı yarabbi, neler..

İhtilalciler, Ankara'nın ve hatta ülkenin ileri gelenleriyle ilk temaslarını bazı kokteyllerde yaptılar. Gürsel, Köşkte bir toplantı tertipledi. Onu aynı tarz başka toplantılar izledi.

Bunlara bizden, Kurtul Altuğ giderdi. Kurtul'un bazı ihtilalcilerle arkadaşlığı oradan başlar. Ülkenin yeni yöneticilerine, onların kurdukları hükümetin bakanlarına bütün genç gazeteciler hayrandı. Kendileriyle kadeh tokuşturmuşlardı, onlara arkadaş muamelesi yapmışlardı, Menderes rejiminin kodamanlarını bilenleri şaşırtacak bir alçakgönüllülük göstermişlerdi. Toplantılardan sonra gazetecileri komite üyeleri veya bakanlar otomobillerine alıp evlerine kadar taşıyorlardı ve bunu samimiyetle yapıyorlardı. Bir hareketi gazetecilerle elele gerçekleştirmişlerdi. Bundan tabii ne olabilirdi ki? Kurtul bunları gelip bana anlatırken, gözlerimin önünde elimde olmaksızın 1950 ilkbaharının Ankara'sı canlanıyordu ve partisi seçimleri kazandıktan sonra Meclise cip içinde gelen Celâl Bayar'ı, gazetecilerle şakalaşan babacan Köprülü'yü, sevimli ve alçakgönüllü Menderes'i tekrar görür gibi oluyordum.

Bu ihtilalcileri çevirenleri ben ilk defa, Leyla Çambel'in evindeki bir kokteylde gördüm. O sırada aradan biraz zaman geçmişti ve bilhassa en genç komitecilerden yeni mevkilerini hiç hazmedememiş olanlar bu kusurlarını göstermeye başlamışlardı. Eğer herhangi biri, örneğin gittiği yerlerde bazı generalleri arkasında yürütmeyi marifet sayan komite üyesi yüzbaşının ihtilalin ve komitenin saygınlığına zarar vermediğini sanıyorsa, o kimse fena halde yanılıyor demektir. Bu hazımsızlıktır ki orduda komiteye karşı bir akım yaratmış, bu çalımın başka alanlardaki yansımalarıdır ki, bir ara üniformalılara karşı halkta bir antipati doğurmuştur.

Ama kabahat onlarda mıydı? Sadece o kokteylde, kadınlı erkekli bir kalabalık bu "yeni ilahlar"a neler söylemiyordu ki.. Aman yarabbi, onları pohpohlamak için ne laflar bulunuyordu. Yapılan telkinlerin başında "Bizi bırakıp da nereye gideceksiniz?" geliyordu ve yeni hayatlarından hiç de şikâyetçi olmayan taze ilahlar elbette ki bu seslere kulak veriyorlar, içlerinden "Canım, yalan mı söylüyorlar?" diye düşünüyorlardı.

Bunun yanında, bir başka nedeni daha hissetmişimdir. İhtilalci subaylar, kafalarında birtakım kendi ilahlarıyla Ankara'ya gelmişlerdi. Koca koca profesörler, büyük gazeteciler, kalantor siyaset adamları, adlarını bildikleri, fakat tanı-

madıkları ulu kişiler.. Sonra bunlarla, kendi üzerlerinde iktidar hırkası bulunduğu halde tanışmış ve bunlardan bazılarının küçüklüklerinden, bayağılıklarından, adiliklerinden iğrenmişlerdir. Koca profesörlerin kurdukları Bilim Komisyonunda birbirlerine girmeleri, çocuklar gibi kavga etmeleri, kendi etraflarında bir çıkarcı zümrenin türemesi, ihtilalcilerdeki hislerde, görüşlerde tarifsiz önemde değişiklik yapmıştır. Kendi gözlerinde ilahlar küçülürken, kendileri, gene kendi gözlerinde o kadar büyümüşlerdir ve gelen "Bizi bırakıp nereye gideceksiniz?" telkinine "Yani bunlara mı bırakacağız?" özrü eklenmiştir.

Bunun, ihtilalden sonra demokrasiye geçişi bir çocuk oyuncağı kolaylığından çıkardığı bilinmelidir. Zira bu yeni inançlara sahip olanlar ellerinde silah taşıyorlardı. Allahtan ki ellerinde silah taşıyan başkaları, daha olgunları ve silahsız da olsalar etkisi büyük bulunanlar görevlerinin başındaydılar. Bir askeri ihtilali, onlar yaradılışındaki anormal yönden çevirip doğru olan yöne oturtmuşlardır. Ama o günler biraz geride kalınca, her şey öylesine çabuk unutuluyor ki...

İhtilalin başından itibaren seçimler daima bir noktaya bağlı kaldı. Bilim Komisyonunun bir anayasa ön projesi, bir de seçim yasası tasarısı hazırlaması zorunluydu. Geçici anayasa, gerçi yasama yetkisini Milli Birlik Komitesine veriyordu ama, 27 Mayısta öyle bir yöntem seçilmişti ki, asıl anayasa kabul edilmeden bir seçim yapmak olanaksızdı. Zira, doğru olan yol tutulmamış, bir Kurucu Meclise o günler gidilmemişti. Kurucu Meclis ancak, öyle bilim komisyonları filanla bir anayasa projesinin bir türlü hazırlanamayacağı, o komisyonları oluşturan profesörlerin ya lafa boğuldukları, ya da birbirlerini yedikleri anlaşıldığında akla gelecektir. Halbuki ihtilalin hemen ertesinde birkaç ay içinde, örneğin herkesin üzerinde birleştiği 1950 seçim yasasıyla bir seçim yapılsaydı, seçilen meclis, Kurucu Meclis kimliğiyle çalışsaydı, anayasa bu meclis tarafından hazırlanıp referanduma sunulsaydı ve ondan sonra, gene bu meclisin kabul edeceği daha da mükemmel bir seçim yasasıyla asıl meclis oluşsaydı hem DP ortadan kalkmazdı, hem de uzun geçiş döneminin ihtilale ve ihtilalcilere, hatta CHP'ye verdiği handikaplar önlenmiş olurdu. Ancak bu, o günlerin heyecanı, telaşı –ve niçin saklamalı bin bir hesabı– arasında, İsmet Paşa dahil hiç kimsenin

hatırına gelmedi. Komiteye böyle bir teklif, ciddi olarak yapılmadı. Yol gösterenler, ancak arabanın dingili kırıldığında çıktı.

Tabii bunun bir nedeni, başta Bilim Komisyonunun üyeleri, herkesin anayasa ön projesinin de seçim yasasının da çok çabuk hazırlanabileceği, bir geniş heyete gösterildikten sonra referanduma sunulacağı ve seçimlere hemen geçilebileceği inancını taşımasıydı. O günler, Bilim Komisyonunun başkanı Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın bir demecini hatırlıyorum. Üstat, anayasa ön projesinin hazırlanabilmesi için bir süre söylüyordu: Bir ay. Bunda samimiydi de... O hesapla, üç ay içinde seçimlere gidilmesi işten değildi. Halbuki, aradan bir ay geçmeden bu süre üç aya çıktı, sonra, yıl sonu söylenmeye başlandı, biraz daha geçince de seçim tarihi olarak 1961'den öncesinin düşünülemeyeceği resmen ifade olundu. Anayasa Komisyonu, ilk günün balayı havası biter bitmez kendi bünyesinde anlaşmazlığa düşmüş, genç üyelerle yaşlı üyeler gruplaşmışlar, karşılıklı çekişmeler ve tartışmalar, hatta kavgalar esas çalışmaların yerini almıştı. Bilim adamlarının, hukuk dalında, konuşmasını fazla seven kimseler oldukları da unutulmamalıdır.

Ben, haziran ayının sonlarında ya da temmuzun hemen başında İstanbul'da komisyonun üyelerinden Prof. Hüseyin Nail Kubalı'yı telefonla aradım ve gecikmenin nedenini sordum. Profesör tam bir saat, durmaksızın konuştu ve ön projenin niçin hazırlanamadığını anlattı, anlattı, anlattı.. Düşündüm ki bunlar komisyonda böyle bir değil, birkaç kişidir ve hepsi aynı şekilde konuşmaktadırlar. O zaman gülerek,

"Teşekkür ederim hocam, gecikmenin sebebini mükemmel şekilde öğrendim" dedim.

Ancak, zaman geçtikçe ihtilalcilerdeki niyetlerde de değişiklikler oluyor ve geldiklerine göre gitmeden, ülkenin bütün dertlerini de şöylece bir çözüverme hevesi mesafe kazanıyordu. Bu mesafe kazancı sonucudur ki, İsmet Paşanın ihtilal idaresiyle açık bir çatışmaya girmek istememesine rağmen ihtilalin başıyla CHP'nin başı arasında ilk anlaşmazlık patlak vermekte gecikmedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MBK İLE CHP ARASINDA KARA KEDİLER

I

İhtilalciler içinde "ayağımızın tozuyla geldik, ayağımızın tozuyla gideriz" niyetinin "mademki geldik, bu talihsiz milletin birtakım temel sorunlarını çözüp de öyle gidelim"e hangi tarihte döndüğünü kesinlikle söylemek elbette ki olanaksızdır. Zaten bu, kuşkusuz yavaş yavaş, aşama aşama olmuştur. Kesinlikle bilinen, Ankara'nın yeni ilahları üzerindeki etkilerin daha haziran başından itibaren o yönde kuvvetlendiğidir.

İhtilalcilerde beliren eğilimler, karşılarında bir tek karşı koyma gücü görüyordu: CHP ve onun İsmet Paşası. İktidarda dört yıl veya kırk dört yıl kalmak iyiydi, hoştu. Ama CHP ve onun İsmet Paşası rıza göstermezlerse ihtilalciler buna olanak bulabilecekler miydi? O tarihte, ihtilalcilerin gençleri arasında gözü gerçekleri görmeyecek kadar dönmüş olanlar bulunmakla birlikte, asıl büyük çoğunluk daha mantıklı düşünüyor ve ihtilalin başarı nedenleri içinde bulunan CHP ve İsmet Paşa etkeninin önemini kavrıyordu.

MBK üyeleri, birkaç tanesini bilmem ama, 26 Mayıs günü birer İsmet Paşa hayranıydılar. Çoğu İsmet Paşanın demeçlerini sadece okumamış, aynı zamanda gazetelerden kesmiş, saklamıştı da.. Bunlar kendilerinde, belki hâlâ durmaktadır. İhtilalciler İsmet Paşanın Menderes'le düellosunu hararetle takip etmişlerdi ve iki adam arasındaki farkı görmüşlerdi. İsmet Paşaya karşı hayranlık, soğuk ve katı bir hayranlık değildi. İsmet Paşa, bu subaylar tarafından, çok subay için olduğu gibi, aynı zamanda ordunun bir büyük ve

muzaffer komutanı olarak da seviliyordu. İhtilalin ilk heyecanı içinde Cemal Gürsel'in, İsmet Paşanın emirlerinin birer peygamber buyruğu sayılacağını söylemesi bu duyguların hangi düzeylerde bile paylaşıldığını göstermektedir. Fakat iktidarın sıcaklığının kendilerini ısıtmasından itibaren ihtilal komitesini oluşturanlar içinden bir büyük kısmının İsmet Paşa ile ilgili olarak duygu ve düşüncelerinde değişikliklerin başladığını görmüşümdür.

İhtilalciler kesiminden CHP'ye karşı ilk açık tavır alınması ihtilalden üç hafta sonra, altında Cemal Gürsel imzası bulunan bir bildiri oldu. Söz konusu bildiri "MBK'nin 32 sayılı tebliği" olarak yayımlandı. Bildiride şöyle deniliyordu:

"Aziz vatandaşlar,

Bazı kimselerin Milli İnkılap hareketini kendi partilerine mal ederek vatandaşlar arasında propaganda yapmakta ve diğer parti mensupları üzerinde baskıya yeltenmekte oldukları muhtelif kaynaklardan öğrenilmiştir.

İnkılabın ilk gününden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan bu mevzuu tekrar etmekte fayda görüyorum.

Milli İnkılap hiçbir şahsın, hiçbir zümrenin lehine yapılmış bir hareket değildir.

Muhterem halkımızın, köylü ve işçilerimizin demokrasiye kavuşması, hak ve hürriyetinin teminatı, iktisadi kalkınması ana prensibimizdir..."

Bildirinin sonunda, idari makamlardan, kendi bölgelerinde cereyan edecek bu şekil hareketler üzerinde dikkatle durmaları isteniyordu. Bildirinin altındaki imza "Milli Birlik Komitesi, Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel"di... İsmet Paşa bildiriyi fena halde giyindi. Söz konusu şahıs, elbette ki kendisi, zümre ise CHP idi. İsmet Paşa, bildirinin ertesi günü 16 Haziranda Kemali Beyazıt'ı, Orhan Öztrak'ı ve Turhan Feyzioğlu'nu İçişleri Bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu'na gönderdi, bildiri hakkında bilgi istedi.

Kızıloğlu, İsmet Paşaya karşı duyguları ve düşünceleri iktidarın sıcaklığıyla beraber değişmiş tiplerden bir tanesidir. Topkapı olayları sırasında ihtilali hemen başlatmaya kalkışacak kadar ateşlenen ve o gün İsmet Paşayı ölümden kendisinin kurtardığını söyleyen bu general bütün İçişleri Bakanlığı sırasında CHP'nin aleyhinde çalışacaktır. O gün

Kızıloğlu, kendisini ziyarete gelen CHP heyetine bu bildirinin yayımlanmasını niçin zorunlu gördüklerini, bazı olayları da anarak anlatmış.

Bildiride söz edilen tarzda hareketlerin görüldüğü, doğruydu. Birçok yerde DP iktidarının yıkılmasıyla birlikte DP'li ocak ve bucak başkanları kaybolmuş, sanki bir CHP iktidarı kurulmuşçasına CHP'li ocak ve bucak başkanları türemişti. Bunların, maşallah, DP'li meslektaşlarını zerrece aratmadıkları ve bu sefer enselerde onların boza pişirmeye başladıkları da gerçekti. Bunu hem ihtilal idaresi biliyordu, hem de CHP ve İsmet Paşanın daha ihtilalin ilk günü yayımladığı, CHP'lilere sükûnet tavsiye eden bildirisi böyle durumları önlemek içindi. Sonradan Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal da aynı yönde birçok genelgeyi örgüte göndermişti.

İsmet Paşanın üzerinde durduğu nokta şu oldu: MBK kendi şahsı ve CHP hakkında bu şekilde, açık tavır almaya neden gerek duymuş, niçin ihtilal idaresiyle CHP arasındaki köprülerin atılmakta olduğu izlenimini yaratmıştı? Zira ihtilal idaresi haklı şikâyetlerini –evet, şikâyetler haklıydı– CHP'nin önder takımına söyleyebilir, önlem almalarını onlardan isteyebilirdi. 1960 Haziranının 15'inde ihtilal idaresiyle CHP'nin ilişkileri böyle bir yola olanak sağlayacak sıkılıktaydı ve önder düzeyinde olmasa bile onun hemen altındaki düzeyde temaslar vardı. O tarz bir bildiriyi, hatta daha sertini CHP yapabilir, kendi adamlarını hizaya çağırabilirdi.

Öteki yolun tutulmasındaki neden, tabii İsmet Paşanın tecrübeli gözünden kaçmadı. Kızıloğlu'nu gören heyet, döndükten sonra İsmet Paşaya bilgi verdi, Genel Başkan o akşam partisinin idare kurulunu eve çağırdı. 32 numaralı bildiriyle yeni iktidar, sadece bir tarafsızlık gösterisi yapmıyordu. Bu, aynı zamanda daha uzun vadeli bir hazırlıktı. Eski DP'lilere kırpılmış bir gözdü ve onları yeni bir parti içinde tekrar örgütlendirmek heveslerinin izini taşıyordu. Halbuki DP henüz mevcuttu.

Burada, kaderin bir tecellisini söylemek isterim. Siyaset hayatında görünüşlerin, çok zaman gerçeklerden daha önemli olduğunu fark etmişimdir. Demokratların gözünde ihtilalciler ile CHP'liler o tarihte birdiler, hep bir kaldılar, hâlâ da birdir-

ler. Bunların ikisi, mübarek DP iktidarına karşı isyan etmişlerdi. Sorumlulukları aynıydı. Alın birini, vurun ötekine!..

İhtilalciler, bunu anlamadılar. Gerçekten, kendilerine göre tarafsız oldukları için sandılar ki tarafsızlıklarını herkese kabul ettirebilirler. Ettiremeyince tarafsızlıklarının eksik kaldığı inancına kapıldılar ve bunu, CHP'nin aleyhinde daha sert tavır almakla giderme yoluna saptılar. Halbuki bütün o devrede, âdeta eşyanın doğası gereği, MBK'nin kamburları CHP'nin, CHP'nin kamburları MBK'nin sırtına ekleniyordu. Bu ortak kader iyi görülebilseydi, belki daha gerçekçi bir işbirliği daha verimli sonuçlar doğurabilirdi.

Görülmedi. Herkes, suçu ötekine atmakla veya ötekinin gölgesinden kurtulmaya çalışmakla "itibar yitirilmesi"nin zararlarından kendisini koruyabileceğini sandı.

Sandı ve yanıldı, tabii.

32 numaralı bildirinin yankısı, sadece CHP çevrelerinde olmadı. Birçok komite üyesi bildirinin nasıl bir izlenim yarattığını, gözleriyle gördükten sonra anladılar. Zaten, komitenin çalışmaları, bilhassa 14'lerin tasfiyesine kadar bir âlem olmuştur. Birçok bildiriden birçok üye bildiri yayımlanınca haberdar olmuştur. Gruplar, birkaç taraftar toplayıp kendi fikirlerini, komitenin fikirleri diye ilan etmiş, bunu sonradan ötekiler gene açıktan reddetmişlerdir.

Komitenin, öyle daima son derece ciddi işlerle uğraştığı da sanılmamalıdır. Bir komite üyesinin, üç buçuk saatlik bir toplantıdan sonra bana şöyle dediğini hatırlarım:

"Ne konuştuk, biliyor musun? Güzellik kraliçesinin Beyrut'a gitmesine izin verip vermememiz gerektiğini!."

Komitenin, 15 Haziranda, genel olarak, CHP ve İsmet Paşayla takışma niyeti yoktu. Dış görünüş ne olursa olsun, temellerindeki en esaslı iki unsurdan birinin CHP ve İsmet Paşa olduğunu biliyorlardı –öteki, orduydu–. Ondan dolayıdır ki, hemen bir gün sonra, komitenin basın sözcülerinden Albay Sami Küçük bir açıklama yaptı. 32 numaralı bildiride sözü edilen "şahıs ve zümre", belirli bir "şahsı" veya "zümreyi" kastetmiyordu. Maksat, sadece bir uyarıdan ibaretti.. Sami Küçük o gün, asıl, bir Milli Birlik Partisi kurulacağı yolundaki haberleri yalanladı. Yalanlaması da bildiriye başka anlamlar vermesi kadar yapaydı. Diyordu ki: 1959'da bir

Birlik Partisi kurulmuştur, haberler oradan galat olabilir! Halbuki, gerçekte, bildiride İsmet Paşayla partisi kastedilmişti, Milli Birlik Partisi diye bir partiden laf açmış bulunan da Cemal Gürsel'in ta kendisiydi. Gürsel bunu, sahiden, böyle bir niyet taşıdığından söylememişti. Aklına esmiş, bu çeşit bir lafı, sonunun nereye gideceği üzerinde fazla düşünmeksizin ortaya atıvermişti. 32 sayılı bildiri ise, Kızıloğlu - Türkeş tipi, bir yandan ihtilali "CHP'nin tasalludu"ndan (sataşmasından) korumak, diğer taraftan daha uzun iktidar yılları peylemek isteyenlerin eseriydi. Bunların zararlarını karşılamak için Albay Küçük tipi komite üyeleri minareye kılıf uydurmaya çalışıyorlardı. Bu çeşit çelişkiler bütün MBK idaresi günlerinde görülecektir ve karışıklıkların nedeni Türkeş'le arkadaşlarının tasfiyesinden sonra, en fazla Gürsel'in çok konuşma merakı olacaktır.

İsmet Paşa 32 sayılı bildiriyi okuduğu gibi Sami Küçük'ün sonraki yalanlamasını da gördü. O tarihte eve gelen CHP'li arkadaşları arasında, bildiriye sert bir çıkış yapılmasını tavsiye edenler vardı. Bunlar, komitede mesafe kazanan bir havadan hiç hoşlanmıyor ve yeni iktidarın, CHP'ye karşı olmakta eski iktidarı aratmadığını söylüyorlardı. Tabii, iddiaları son derece abartmalıydı. Fakat sanırım bu tutum, MBK'nden CHP'nin de mutlu olmadığını göstermek bakımından ilgi çekicidir. İsmet Paşa bu tavsiyelere uymadı. Aksine, ihtilal idaresine yardımcı olma politikasına devam etti ve açıkça bir çatışmaya bir süre girmedi.

Zaten, aslına bakılırsa MBK de ne yapacağını biliyor değildi. 32 numaralı bildirinin başka bir tarafı daha İsmet Paşanın garibine gitmişti. İhtilal kardeş kavgasına engel olmak, meşruluğunu kaybetmiş olan bir iktidarı devirerek yeni ve serbest bir seçim hazırlamak için yapılmıştı. Halbuki 32 sayılı bildiride "muhterem halkımız"ın ekonomik kalkınmasından söz ediliyordu: Bu, intilalin ilkelerine eklenen yeni bir öğeydi. "Muhterem halkımız"ın ekonomik kalkınması söz konusu oldu mu, "Muhterem MBK"nin ömrü kendiliğinden, hem de hiç sonu görünmeyen bir gelecek için uzuyordu. Gerçi, bazı komite üyeleri, kendiliklerinden, kendi adlarına geleceğe ilişkin amaçlanan işlerden söz ediyorlardı. Fakat şimdi, "muhterem halkımızn ekonomik kalkınması", komitenin bir resmi bildirisinde de söz konusu oluyordu. 15 Haziran, bu

değişiklik itibarıyla da önemlidir ve komitedeki farklı görüşleri yansıtmaktadır.

İsmet Paşayla MBK arasındaki, daha doğrusu, bir rastlantı sonucu İsmet Paşayla Cemal Gürsel arasındaki ilk açık anlaşmazlık bundan üç hafta kadar sonra, temmuzun hemen başında patlak verdi.

Temmuzun başında bir gün, Cumhuriyet'in Genel Yayın Müdürü olan Cevat Fehmi Başkut dergiye bana geldi. Cevat Fehmi Başkut, gazetecilikte benim hocamdır. Sonradan, meslekte daha ilerlediğimde kendisine birkaç yıl yardımcılık yaptım. Başkut, birtakım röportajlar için Ankara'daydı. İhtilalcilerle o, Ecvet Güresin ve Yaşar Kemal randevular almışlar. Onların, kendi ağızlarından yaşam öykülerini, düşüncelerini yazacaklarmış. Cevat Fehmi ayrıca, İsmet Paşadan da bir görüşme istiyordu. İsmet Paşa, ilk günler düzenlediği birkaç basın toplantısından bu yana ağzını açıp da bir şey söylememişti. Tabii, herkes onun olaylar karşısında ne düşündüğünü merak ediyordu. Başkut,

"İyi bir gazetecilik olacak.." dedi.

"Ooo, orası muhakkak.." diye güldüm, ekledim: "Ben kendisine söylerim. Kabul ederse, mükemmel!"

İsmet Paşaya söyledim. Önce tereddüt etti.

"Ne soracakmış?" diye meraklandı.

"Gazeteci, bu! Elbette ki, günün konularını sorar.." karşılığını verdim.

Sonunda, Cevat Fehmi'yle konuşmaya razı oldu.

"Yalnız, mülakattan sonra yazdıklarını yayımlanmadan görmeliyim. Bugünler kritik günler" dedi.

Başkut buna, tabii dünden razıydı. Görüşme, gerçekten, tam bir bomba etkisi yaptı.

"Bir ay içinde seçim", "Üç ay içinde seçim" lafları, ihtilalin üzerinden otuz gün geçmeden yerlerini başka sözlere bırakmıştı. Hemen bir seçimi CHP'nin kazanacağından en küçük bir kuşku yoktu. DP'nin yere serilmiş olması, elbette bunun en geçerli nedeniydi. Ama 27 Mayısın öncesini hatırlayanların, o tarihte de, bir serbest seçimde CHP'nin Bayarlı ve Menderesli DP'den şanslı bulunduğunu teslim etmemelerine olanak yoktur. CHP zaten daha 1957'de Rubikonu dönmüştü. O yandan 1960'a geçen üç yıl içinde DP iktidarının marifetleri ve bu iktidarın verdiği sıkıntı CHP'yi tam favori

yapmıştı. DP'nin böyle bir seçimden önce, zaferinin şartlarını garantilemek için rakibi hakkında, soruşturma açması ve tedbirlere başvurması, meşhur Tahkikat Komisyonunu kurması bu gerçeğin onun tarafından da bilinmesinin sonucudur. CHP'nin, ayağına kadar gelmiş olan bu seçimi kazanmak fırsatını bulamaması, bizde demokratik rejimin büyük talihsizliklerinden biri olmuştur. CHP, o seçimle iktidara gelseydi rejim başka olurdu, memleket başka... Üstelik CHP'nin kendisi de başka olurdu. Seçimlerin yapıldığı 1961 Ekiminde ise hava değişmişti, söz ettiğim kamburlar artık CHP'nin sırtındaydı.

Sonradan söylenecek "CHP hiçbir seçimi tek başına kazanmamıştır" lafı doğrudur da bu MBK sayesinde öyledir.

Haziranda seçimlerin "daha geriye bırakılacağı" düşüncesi, tabii hep, meşhur Bilim Komisyonunun çalışmalarının geciktiğine dayanılarak işleniyordu. O komisyon bir anayasa ve seçim yasası hazırlamadan iktidar, seçimlere gidemezdi ya... Sonra, DP sorumlularının yargılanmaları da vardı. O yargılamayı kim yapacak, suçluları kim cezalandıracaktı? Yargılama lafı açıldığında, seçimleri o kadar çabuk isteyen bazı CHP'lilerin bile, bu "kirli iş"i ihtilal idaresine gördürmek niyetinde olduklarından, fazla acele etmediklerini burada söylemeliyim. Bu CHP takımı "CHP tarafından yargılanacak DP"nin, "DP tarafından yargılanmaya kalkışılmış CHP" gibi bir şey olacağını görüyor ve biliyorlardı. Sonra, verilecek cezalar vardı ve bunların arasında bazı idamların yer alması kimseyi şaşırtmayacaktı. Örneğin Menderes'i CHP'nin ipe çekmesi, adalet sayılacak mıydı? –Sanki öteki türlüsü sayılacak mıydı ki?– O fasıl ihtilal idaresi devrinde tamamlandığı takdirde CHP'nin eli buna bulaşmayacaktı. Haziranda ise ihtilal idaresi, Yassıada'da yargılama hazırlıklarına başlamıştı.

Yassıada, doğrudan doğruya Cemal Gürsel'in fikridir. Gürsel, ihtilalciler tarafından 27 Mayıs sabahı İzmir'den alınıp getirilirken uçakta, eski iktidarın tutuklanacak sorumlularının Yassıada'da muhafaza edilmelerinin uygunluğunu düşünmüş ve bu yolda emir vermiş. Emir, ihtilalin başının belki de ilk emirlerinden bir tanesidir. Yassıada'nın seçilmesi, tabii güvenlikle ilgilidir. Doğrusu ya, belki ihtilalciler bi-

le, o şaşaalı DP iktidarının evliyalık rütbesine eriştirilmiş ve yüz binler tarafından alkışlanan önderi için halkın bu kadar kayıtsız kalabileceğini düşünmemişlerdir. Ama halk, hemen her yerde, tahttan indirilenleri o an akıbetleriyle karşı karşıya bırakmış, ancak ondan sonra, mistik ve platonik tarzda onun için dövünmekten hoşlanmıştır.

İhtilal idaresi, 27 Mayıstan kısa bir süre sonra, Harp Okulunun sakinlerini askeri uçaklarla Yeşilköy'e, oradan da, askeri botlarla Yassıada'ya taşımaya başlamıştı. Yargılama usulü de kararlaştırılmıştı. Fakat o sıralarda bunların öylesine uzun süreceği; yok Bebek Davası, yok Köpek Davası gibi komedilerle işin esasının kaybolacağı hiç kimse tarafından düşünülmüyordu. İsmet Paşaya gelip "DP'lilere ne yapılacaksa, bunlar yapsınlar. Aman biz, bu sorumluluğu sırtımıza almayalım. Seçimlere de ondan sonra gidiveririz" diyen CHP'liler her şeyin birkaç ayda tamamlanacağı kanısındaydılar.

Derler ki: Koyun can derdinde, kasap et! Bir CHP takımı bu hesapları yaparken başka takımlar başka hesaplar peşindeydiler. Bölükbaşı, seçimlerin acele yapılmasını istemeyenlerin başındaydı. Onun haziranın son haftasında, ayın 26'sında verilmiş bir demecini hatırlarım. Büyük önder, seçimlerin 1961'den önce yapılmasının şiddetle karşısındaydı. Aklınca, ancak o tarihe kadar Demokrat tayfayı kendi partisi içinde örgütleyecek, kanalize edecek, CHP'nin karşısına öyle çıkacaktı. Hemen gidilecek seçimleri kazanacaklarından CHP'liler emindiler de, ötekiler sanki bundan habersiz miydiler? Bölükbaşı, başka bir hesap daha yapıyordu. Seçimler ne kadar geçe alınırsa, iktidar o ölçüde yıpranacak, bu da en fazla CHP'ye zarar verecekti. MBK, bunun farkında değildi ama, tecrübeli Bölükbaşı halkın ruh durumunun ne olduğunu çok iyi biliyordu. Nitekim daha sonraları, siyasi hayat açıldığında, küçük partinin iri önderi ihtilal ile CHP'yi halk nazarında birbirine karıştırtmak için hiçbir gayreti esirgemeyecektir. Hatta, Demokrat tayfayı kendi partisinin içinde kanalize edemeyeceği gerçeğinin ortaya çıkmasından sonra bile..

Bölükbaşı'nın, haziran sonundaki bu lafını takiben 30 Haziranda daha kudretli ve yetkili bir kimse, MBK'nin basın

sözcülerinden Ahmet Yıldız, aynı tarihi söyledi. Ahmet Yıldız için de seçimlerin, 1961'den önce yapılması olanaksızdı. Tabii bu, Ahmet Yıldız'ın en azından 1961'e kadar iktidarda kalması da demekti. Bu demeçlerle paralel olarak, belirmeye başlayan bir basında da "üç ay içinde seçim" parolasının yerini "seçimlerin 1961'den önce kesinlikle yapılamayacağı" şarkıları aldı. Bunun nedeni, aman ne de güzel bulunup söyleniyordu ve her bir nasıl da makuldu.. Bu basının içinde, 1961'i bile yeterince uzak bulmayanlar da vardı. Onlar, haziranın sonunda "mademki geldiler, şu talihsiz milletin dertlerini de halletsinler, öyle gitsinler" telkinini üstü az kapalı şekilde yapıyorlardı.

Cevat Fehmi Başkut'un, temmuzun ilk günlerinde Ayten Sokaktaki eve gelip İsmet Paşayla görüşmesi sırasında, seçimlerin tarihi konusunda esen hava buydu.

O sırada, partilerle ilgili olarak MBK'nin aldığı bir başka karar vardı. Komite, partilerin ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılmasını istemişti. Bu, aslında, on yıllık DP iktidarı sırasında doruğuna erişmiş bulunan ocak ve bucak başkanı saltanatının bir tepkisiydi. Bence komiteciler böyle bir karar almakla iyi de etmişlerdi. Fakat CHP'liler memnun değildi. Bir defa, kendi ocak ve bucak başkanlarını korumak istiyorlardı. DP'liler ortadan çekildiğine göre, meydan kendi adamlarına kalmıştı. Sonra, bu başkanlar ve onların örgütü, politikacıların köyler içindeki eliydi. Bunların kudreti, milletvekillerinin kaderi üzerindeki etkilerinden geliyordu. CHP'liler "teşkilat" diyor, başka şey demiyorlardı.

İsmet Paşayla bu konuda çok tartışmışızdır. Partilileri kendisine, bu kararı, MBK'nin "parti düşmanlığı"nın sonucu olarak göstermişlerdi. Komite, partilerin kendisini istemiyordu. İşe ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılmasıyla başlamıştı. İsmet Paşa da bu görüşe katılmıştı. Ben ise, ihtilalden hemen sonra, belki komitede bile bu fikir olgunlaşmamışken Akis'te ocak ve bucak örgütünün, ocak ve bucak başkanlarının nasıl bir afet olduğunu imzamla yazmış, bunlardan kurtulmanın ülkeyi ferahlatacağını ve koyu, sekter particiliği hafifleteceğini söylemiştim. İsmet Paşaya,

"Beni de partilere düşman olmakla suçlayamazsınız ya" diyordum.

Fakat o, partili gibi düşünmekten kendisini alamıyordu.

Cevat Fehmi Başkut'la yaptığı konuşmada İsmet Paşa bu iki konuyu işledi. Gene bence, ocak - bucak işini o konuşmada ele almasaydı seçimler hakkında söyledikleri daha bile fazla etkili olacak, daha bile çok taraftar bulacaktı. Buna rağmen o demeçteki bir sözü, tarihsel sözlerinin arasında yer aldı: *"Seçimlerin bir an önce yapılmasında sayılamayacak kadar çok milli menfaat vardır."*

İsmet Paşayla Cumhuriyet'in Genel Yayın Müdürü, Ayten Sokaktaki evin alt katındaki salonda görüştüler. İsmet Paşa, Başkut'la açık konuştu. Yazılmasını istediği şeylerle yazılmamasını istediği şeyleri belirtti. Bu, MBK'nin bazı tasarılarına ilişkin yaptığı ilk açık eleştiri olduğundan ve bir görüşünü ifade ettiğinden İsmet Paşa demece önem veriyordu.

Cevat Fehmi Başkut o görüşmede, seçimlerin tarihiyle ilgili soruyu şöyle sordu:

"CHP lideri olarak seçimlerin ne zaman yapılmasını istiyorsunuz? Ekimde mi, 1961'de mi?"

İsmet Paşa şu yanıtı verdi:

"İnkılabın asil ve sağlam bir tarafı, süratle umumi seçimlerin yapılacağının taahhüt edilmesidir. Süratle umumi seçimlerin yapılmasında saymakla bitmez milli menfaat vardır. Mesele ameli olarak mümkün olan süratin ne olabileceğinin tayinindedir. Yapılması mutlaka lazım devlet işlerinin sonbahara kadar bitirilmiş olmasını yürekten temenni ederim. Her halde inkılap rejiminin süratle seçim yapmak kararında bulunduğunda tereddüt etmiyorum. Bir tarih tespitinin benim için hakikaten imkânı yoktur. İşler ilerledikten sonra hükümet, seçimin yapılabileceği tarihi isabetle tayin edecek bir görüşe varırsa bunu ilan etmesi çok faydalı olur kanaatindeyim."

Eğer bir rastlantı, İsmet Paşanın bu sözlerinin altına çok kalın bir çizgi çekmemiş olsaydı, ihtilalin başıyla CHP'nin başı arasında bir anlaşmazlığın bulunduğu belki de o kadar çok belli olmayacaktı. İsmet Paşanın demecinin yayımlandığı gün Cumhuriyet'i gördüğümde, kaderin bir oyun oynadığını fark etmekten geri kalmadım.

O gün, Cumhuriyet'in sekiz sütunluk birinci sayfası, biri üç, öteki beş sütunluk iki başlığa ayrılmıştı. İsmet Paşanın

demeci beş sütun üzerine verilmişti. Başlık şuydu: *"İnönü umumi seçimlerin bir an önce yapılmasını istiyor."* Yandaki üç sütunluk başlık ise, Cemal Gürsel'le ilgiliydi. İhtilalin başı, birkaç gün önce İstanbul'a gitmişti. Orada, "bir defaya mahsus olmak üzere" diye büyük bir törenle karşılanmıştı. Tören, resmi olarak düzenlenmişti ama, asıl sevgi gösterisinde halk bulunmuştu. Bir gün sonra da Gürsel, Orduevinde bir basın toplantısı yapmıştı. Cumhuriyet'in, İsmet Paşanın sözlerini bildiren başlığının yanındaki başlık Cemal Gürsel'in o toplantıdaki bir sözünü veriyordu. Cemal Gürsel şöyle demişti:

"Seçimler için daha epeyce zamana ihtiyaç vardır."

Bu, CHP Genel Başkanının sözleriyle tam bir çelişki oluşturuyordu.

İhtilalin başına gazeteciler, Bölükbaşı'nın seçimlerin 1961'de yapılmasını isteyen demeci hakkında ne düşündüğünü sormuşlardı. Gürsel, bu fikrin Osman Bölükbaşı'nın fikri olduğunu belirtmiş, sonra şöyle demişti:

"Seçim safhasına girmek için daha epeyce vakte ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Seçimin öyle pek çabuk yapılamayacağı, çalışmalardan anlaşılıyor. Alelacele bir anayasa ortaya getirmek veya mevcut anayasayı yeni ihtiyaçlara göre tamamlamak oldukça zamanı icap ettirir. Birçok vatandaşlar ve birçok lim müesseselerinin bu hususiaki mütalealarına müracaat etmek mecburiyeti vardır. Anayasa Komisyonu şümullu bir şekilde çalışmaktadır. Bu çalışmaların neticesi, zannediyorum, biraz gecikecektir. Ama, seçim tarihini söylemek benim için mümkün değildir."

Bu rastlantı, İsmet Paşanın çok canını sıktı. "Acaba beni mahsus mu, Gürsel'le karşı karşıya getirdiler?" diye endişe etti. Cumhuriyet'i ve onun mizanpaj tekniğini bildiğim için buna ihtimal verilemeyeceğini söyledim. İsmet Paşa, demecinde, yeni iktidarı seçim tarihi konusunda bir zaman söylemeye itmek, yani onu bir yükümlülük altına sokmak istiyordu. Gördüğü ve ihtilali tehdit eden birtakım bulutlar bu sayede dağıtılacaktı. İsmet Paşa, DP iktidarını tehdit eden bulutlara karşı da bu çareyi söylemiş, fakat Menderes buna yanaşmamıştı. Cemal Gürsel de, demecinde, bir tarih vermek istemiyordu. Tabii o da, herkes gibi, neden olarak Bilim

Komisyonunun çalışmalarındaki ağırlığı söylemişti. Ama bunda, onun da, iktidara ısınmış olmasının hiç rolü bulunmadığını iddia edemem. Meşhur "etraf" tabii çoktan, onun da çevresini almıştı ve babacan Gürsel bundan hoşlanıyor, ancak tehlikesini fark etmiyordu.

İhtilalin hemen ertesinde İzmir'e gideceğinden söz eden Gürsel, işin uzamasından hiç şikâyetçi değildi. Zaten daha sonra, onun Cumhurbaşkanı kalması için pazarlıklar sürecektir.

İsmet Paşa, Cumhuriyet'in bu ilgi çekici sayısının yayımlanmasından üç gün sonra, 9 Temmuzda İstanbul'a hareket etti. Heybeliada'ya geçecek, denize girecek, dinlenecekti. Tabii bütün Türkiye, ihtilalin başıyla CHP'nin başı arasında ortaya çıkmış görüş farkıyla meşguldü ve siyasi çevreler bunun üzerine eğilmişlerdi. MBK'nin sözcüleri o gün bir basın toplantısı yaptılar, fakat seçimlerin tarihi hakkında bir şey söylemeyi reddettiler. Gazeteciler şunu sormuşlar:

"CHP Genel Başkanı İsmet İnönü seçimlerin sonbaharda yapılmasında sayısız milli menfaat olduğunu söylemektedir. MBK bu konuda ne düşünmektedir? Seçimlerin sonbaharda yapılacağı inancında mıdır?"

Yanıt:

"Bu hususta Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel yeteri kadar aydınlatıcı bilgi vermiş bulunmaktadır."

Gazeteciler ısrar etmişler:

"İnönü seçimlerin en kısa zamanda yapılması lazımdır derken General Gürsel 'pek de öyle çabuk yapılmayacak' diyor. Bu, İnönü ile Gürsel arasında bir görüş ayrılığını mı gösterir?"

Yanıt:

"Her iki demeç de gayet açıktır. Bu hususta bir yorum yapmaya lüzum yoktur."

Komite, işin üzerine daha fazla parmak basılmasını istemiyordu.

Gazeteciler, kendisini İstanbul'a getiren trende İsmet Paşayı da sıkıştırdılar.

"Cemal Gürsel'le aranızda bir anlaşmazlık var mıdır?"

İsmet Paşa hem anlamlı, hem de şaka yollu bir karşılık verdi:

"Esas itibarıyla bir anlaşmazlık yoktur. Buyurdukları, çok istifadelidir."

Fakat taş, bir kez suya atılmıştı. Bu, halka halka yayılmakta gecikmedi.

II

İsmet Paşalar 1960 yazında, İstanbul'a Temmuzun 10'unda gelebildiler. Gazeteciler trene, tabii, Pendik'te dolmuşlardı. Bu, ihtilalden sonra İsmet Paşanın İstanbul'a ilk gelişiydi ve seçimlerin tarihi konusunda Gürsel'le arasında belirmiş görüş ayrılığı CHP Genel Başkanını gazeteciler için ilgi çekici bir konu yapıyordu. Sonra, "mevsimin ilk çivilemesi" vardı. Onun kutlanması alışkanlığını, hele o zaman, gazeteciler hiç bırakmak niyetinde değillerdi.

İsmet Paşalar trenden Bostancı'da indiler ve otomobille Ömer'in Maltepe'deki evine geldiler. Birkaç gün orada kalacaklar, arkadan, Heybeliada'daki kendi evlerine geçeceklerdi. Peron hıncahınç doluydu. Halbuki bir karşılama yapılmaması için İsmet Paşa İstanbul örgütünden ricada bulunmuştu. Ama, İsmet Paşayı görmek üzere birikenler partililerden ibaret değildi. Halk, kendiliğinden toplanmıştı. İsmet Paşa gri elbisesiyle pencerede görününce bir alkış koptu. Her zamanki gibi başında şapkası, indiğinde etrafı derhal sarıldı. İsmet Paşa "Acele etmeyin! Acele etmeyin!" diyordu. Fakat, dinleyen kim? Herhalde o gün, kendisini karşılamaya gitmiş olan bizler, çocukları ve torunları, ne İsmet Paşayı, hatta ne de kayınvaldemi görebildik. İsmet Paşalar çocukları ve torunlarıyla ancak evde kucaklaşabildiler.

Evdeki kalabalık da perondakinden az değildi. Partililer az kaldılar, elini öptüler ve gittiler. Bekleyenler gazetecilerdi. İsmet Paşa onlara,

"Başka beyanat yok" dedi.

Trende söylediği birkaç cümleyi kastediyordu. Gazeteciler:

"Çivilemenin resmini çekeceğiz" dediler.

İsmet Paşa önce bir kahve içti, sonra hafif kahvaltısını yaptı. Dün gibi hatırlarım. Güzel bir yaz günüydü. İsmet Pa-

şa bir ara balkona çıktı. Karşıda, sisler içinde, dört büyük ve onların arkasında bir küçük ada görünüyordu.

"Yassıada, değil mi?" diye sordu.

Yanında ben vardım.

"Evet, Paşam," dedim.

Güldü:

"Ooo, çok yakınmış!"

Bir ara gözleri dalgın kaldı. Ne düşündüğünü anlamak olanaksızdı. Sonra başını birden çevirdi,

"Haydi Ömer, mayomu giyeyim.." dedi.

Ömer'le beraber yukarıya çıktı. İndiğinde gene neşeli ve şakacı halini takınmıştı. Meşhur askılı, siyah, yün mayosu bavulda olduğu ve bavullar henüz açılmadığı için oğlunun vişneçürüğü renkte, şort biçimindeki mayosunu giymişti. Gazeteciler,

"Maşallah Paşam, siz de modern oldunuz" diye takıldılar.

"Bavulları Hanımefendi açsın da, görürsünüz modernliğimi.." diye karşılık verdi.

Hep beraber iskelenin ucuna gidildi. Orada, "Pusula Gülü" diye bir küçük sandal vardı.

"Haydi Metin, geç küreklere. Açılalım biraz da, atlayayım" dedi.

İki başka sandala fotoğrafçılar dolmuştu. "Paşam şuradan atlayın", "Paşam buradan atlayın" diye çırpınıyorlardı. Dertlerini anladığım için "Pusula Gülü"nü istedikleri noktaya getirdim. Sandalın arkasından, cup diye atladı. Etraftan bir alkış koptu. Birkaç kulaç attı, biraz yüzdü, bir ara sırtüstü yattı. Üzerinden sular akarak iskeleye çıktığında merakla sordu:

"Kaç dakika kaldım?"

Üç buçuk dakika kalmıştı.

"Oo, bir saattir denizdeyim sanmıştım.." diye güldü. Sonra ekledi:

"İlk sefer için iyidir. Müddeti yavaş yavaş yükseltirim."

Elini bir gazetecinin omzuna koydu:

"Bilesiniz ki ilk deniz, benim için daima mühimdir. Girebilip giremeyeceğimi o keşifte tayin ederim. Anlıyorum ki, bu yaz da çivilemelerime devam edeceğim.."

Gazeteci sordu:

"Keşfin neticesi nedir Paşam? Suyu nasıl buldunuz?"

İsmet Paşa gayet ciddi,

"Çok iyi! Tuzu karar.." diye karşılık verdi.

Yeşil bornozunun kemerini sıktı.. Sonra, Adalar istikametine bir defa daha baktı ve dönüp eve doğru yürüdü. Yassıada sislerden sıyrılmış, beyaz kuleleriyle yatıyordu. Bir politikayı İsmet Paşa düşmanlığı üzerine bina etmiş olan ekip, orada mahpustu.

İsmet Paşa, seçim tarihi konusundaki çıkışının yankılarını Heybeliada'dan izledi. İlk seslerden biri, Üniversite Rektörü ve Bilim Komisyonu Başkanı Sıddık Sami Onar'dan geldi. "Hocaların hocası" şöyle buyuruyordu:

"Seçimleri çabuk yapmak kadar hatalı iş olamaz!"

Rektör buna neden olarak, başında bulunduğu anayasa çalışmalarının kolay biteceğe benzememesini göstermiyordu. Komisyonun içinde bilim adamları birbirlerine girmişlerdi, anlaşmazlıklarda Sıddık Sami'nin geçimsizliği başrolü oynuyordu ve kavgaların sesi dışardan duyuluyordu. Seçimlerin bir an önce yapılmasındaki "sayılmayacak kadar çok milli menfaat"in gerçekleşmesi için Onar, anayasanın ön tasarısını zamanında hazırlamaya gayret edecek yerde seçimlerin geri itilmesini tavsiye ediyordu. Bunun için söylediği gerekçe, aldığı tavırdan da önemliydi.

Sıddık Sami'yle konuşan gazeteci –gene Cumhuriyet'in bir muhabiriydi– şöyle bir soru sormuştu:

"Anayasa çalışmalarının şu anda bitmiş olduğunu kabul etsek memleketin menfaatleri yönünden hemen seçime gidilmesine taraftar mısınız?"

Demokrasiyi korumak için girişilen ulusal direnmenin, daha iki buçuk ay önce simgelerinden biri olmuş bulunan "Hocaların hocası"nın yanıtı İsmet Paşayı çok şaşırttı. Üstadın söylediği şuydu:

"Seçimlerin çabuk yapılması kadar hatalı bir iş olamaz. Meselelerin bitaraf bir hükümet ve bitaraf bir idare altında halledilmesi lazımdır!"

İdarenin Onar'la aynı kafada olan grubu, bu sırada üniversiteden, ordudan ve basından geçmenin hazırlıkları içindeydi. Onar, seçimlerin tarihi konusunda, bırakınız İsmet

Paşayı, Cemal Gürsel'in bile çok ilerisindeydi. Zira Gürsel, hiç olmazsa, "seçimlerin bir an önce yapılmasını biz de istiyoruz ama, anayasa ön projesi bile hazır olmadan bir tarihin söylenmesi nasıl mümkün olur" demişti. Sıddık Sami Onar ise, düpedüz, seçimsiz bir idare devresi tavsiye ediyordu. Aklı başına ancak, bu seçimsiz idare, tırpanı üniversiteye vurduğunda gelecekti.

"Hocaların hocası"nın ihtilale, ihtilalden öncesi ne kadar yararı dokunmuşsa, ihtilalden sonra o kadar zararı görülmüştür. Onun ciddiyetsiz, birbirini tutmayan birçok açıklaması akılları karıştırmış, bilhassa ihtilalcileri şaşırtmıştır. Mayısın 30'unda anayasa tasarısının bir ayda hazır olacağını bildiren, bu Sıddık Sami Onar'dı. Haziranın 9'unda 28 Nisanla 27 Mayıs arasındaki olaylarda ölen öğrencilerin sayısının ikiden ibaret olmadığını söyleyen, gene bu Sıddık Sami Onar'dı. Aynı Sıddık Sami Onar seçim konusuna karşı tavır aldığı 10 Temmuz günü, anayasa tasarısının "temmuz sonu"nda hazır olacağını ifade ediyordu. Onar temmuzun sonu yaklaştığında "ağustos içi"nden söz edecek, Ağustosun 5'inde ise "anayasa projesi en geç eylülde bitmiş olacaktır" diye demeç verecekti. Ama bu tasarı bir türlü bitmeyecekti. Onar, komisyondaki arkadaşlarından bazılarını MBK'ye azlettirecek, en sonda bu komite, meşhur Bilim Komisyonunun elinden herhangi bir tasarının alınamayacağını anlayacak ve Kurucu Meclis yoluna gidecektir.

O tarihlerde henüz toplumda çok saygın bir yeri olan Sıddık Sami Onar gibi bir kişinin de bir süre seçimsiz yönetimden yana tavır alması, tabii, Ankara'da bu yolda çalışanların, başta Türkeş, ekmeğine yağ sürdü. Dava, Gürsel'den sonra Onar'ın da adını, hatta desteğini kazanmıştı. İsmet Paşaya karşı, seçimlerin erken yapılmasını istediği için bir kampanya mükemmelen açılabilirdi. İşte, İsmet Paşa gene ihtirasını konuşturmuştu! Ülkenin başında "pırıl pırıl kurmaylar" vardı. Onlar, politikacıların yıllar yılı çözemedikleri davaları çözmek üzere kolları sıvamışlardı. Seçim yapılıp da ne olacaktı? İsmet Paşa bunda ulusal çıkar değil, kişisel çıkar görüyordu. Yani, "şu pırıl pırıl kurmaylar"a bir şans verse bir yerinden bir şey mi eksilecekti?

İsmet Paşa kampanyayı, o temmuz, tebessümle izledi.

Olayın eğlendirici tarafı, "pırıl pırıl kurmaylar"ı en ziyade savunup göklere çıkaranların birkaç ay önce DP'yi alkışlayanlar veya onun örtülü ödeneğinden çimlenenler olmasıydı. Bir defa bunlar, sırtlarında yumurta küfesi hissetmiyorlardı. Ama asıl "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesine dayanarak bir oyun çeviriyorlardı. İhtilal DP'yi süpürüp götürmüştü. Onun girdabına CHP de sokulabildiği takdirde büyük rakip yok edilecek, Menderes'in Tahkikat Komisyonuyla becerilemeyen iş MBK'ne gördürülecekti. Ondan sonrası içinse, Allah kerimdi. Kampanya, gayet masum bir eda altında, DP'nin son kalemşörlerinin toplandığı Havadis gazetesinde başladı.

Havadis, İstanbul'da çıkıyordu. Gazeteyi DP kurmuş, başyazı sütununu Bahadır Dülger'e emanet etmiş, arkadan nöbet Mümtaz Faik Fenik tarafından devralınmış, ihtilalden sonra ise Fenik, bir dönüş denemesini müteakip kaybolmuştu. Gazeteyi daha mukaddesatçı bir aktif grup ele geçirmişti. Bunların başında Ali Fuat Başgiller, Peyami Safalar vardı. Gazetenin fiili idaresini onların çömezleri yürütüyorlardı. Ama akıl, ötekilerindi. Havadis'in ikinci sayfasında ise Orhan Seyfi Orhon yazıyordu. Bu Orhan Seyfi Orhon sonradan beni çok güldürecektir. Orhon AP'den milletvekili olacak, bilhassa Demirel'in konuşmalarını özel bir üslupla övecektir. "Demirel konuşmaya başladığı zaman içime bir ışığın doğduğunu hissettim. Sanki tatlı bir rüzgâr hepimizi sürüklüyordu. O ne üslup, ne zerafet ve ne fikir insicamıydı. Böyle bir konuşmaya hep hasret bulunuyorduk.." türünden abartılı sözler... Bunlar ise bana hep, ihtilalin o ilk yazında aynı kalemle yazılmış örneğin şu satırları hatırlatacaktır:

"Sayın Devlet Başkanı konuştuğu zaman bir yakınlık duyuyoruz. Bulunduğu yerde bir ferahlık duyuyoruz. Hava baskısını kaybediyor, hafifleşiyor, tatlılaşıyor... Bunun sırrı anlatılamaz. Ben bu hükümet teşkilatından pek az kimseyi tanırım. Fakat hangisiyle konuştumsa içimde beni kendisine çeken bir şey sezdim. Gönülleri fethetmek siyasi hayatta kazanılacak zaferlerin en büyüğüdür."

Bu Devlet Başkanı, ihtilalci Cemal Gürsel'dir; bu hükümet örgütü, ihtilalci MBK ile onun hükümetidir ve Orhan Seyfi Orhon'un bu yazısı 17 Eylül 1960 tarihinde yayımlanmıştır.

Ne köftehor, değil mi? Halbuki 1940'larda "Milli Şef"ten para dilenen bunlardan da yağcı mektupları şimdi İnönü Vakfının arşivlerindedir.

MBK'nin bir seçim yapıp iktidarı devretmesinin mi, yoksa "bir süre" seçimsiz iktidarda mı kalmasının gerektiği tartışmaları başlatılmışken işte bu Havadis'te bir başyazı yayımlandı. Yazıdaki imza, "Havadis"ti ve makale "Devr-i Sabık" başlığını taşıyordu. Ortaya atılan tez gayet basitti. Bir ihtilal olmuştur. İhtilal hesap sormaz olur mu? Hesap elbette ki sorulacaktır. Ama, kimden? Sadece DP'den mi? Neden? CHP onun kadar günahkâr değil midir? Bir defa DP kendi kendisinin kurbanı olmuştur. 1950'de "Devr-i sabık yaratmayacağım" diye sanki Türkiye'de hiç hesap sorulmayacakmış izlenimini doğurmuştur. Sonra, İsmet Paşa rakiplerini sinsice suça itmiştir. Nedir "Benim zamanımda çekilirseniz kurtulursunuz" sözünün anlamı? Yani: Ne yaptınızsa hesabı sorulmayacak! Şimdi ihtilale düşen görev, hem CHP ve hem de DP devrinin hesabını sormaktır. Tarafsızlığın gereği budur.

Yazı, İsmet Paşanın çok dikkatini çekti. Benden, bunun kimin kaleminden çıktığını öğrenmemi istedi. "Peyami Safa'nın" dediler. Fakat başka bir söylenti, yazının bizzat Alpaslan Türkeş tarafından kaleme alındığıydı. Türkeş o tarihte, Havadis'i ele almış bulunan "beg"ler grubuyla, Gökhan Evliyaoğlu ve arkadaşlarıyla temas kurmuştu ve Havadis'in cüreti bu destekten geliyordu. Destek iyi bilinsin diye Türkeş'in ilgisi Babıâli'de, bu çevre tarafından açık açık söylenilip duruyordu.

CHP devrinin hesabı! "CHP, devri"nden kastın ne olduğu da ima edilmekte gecikilmedi. Menderes CHP'yi kapattırmak için Tahkikat Komisyonu kurmakla suç işlemişti. Peki, Atatürk? O, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını, Serbest Fırkayı kapattırmamış mıydı? Anayasa aynı anayasaydı. O halde? Ya, İsmet Paşanın 1946 seçimleri? O, anayasanın ihlali değil miydi? Sonra, DP devrinin zenginleri varmış. Atatürk devrinin zenginleri, İsmet Paşa devrinin zenginleri? Onlar ne oluyordu? Hesapsa, bütün hesaplar birlikte görülmeliydi. "Pırıl pırıl kurmaylar" gelmişlerdi. Bütün bu pislikleri temizlemeden gitmemeliydiler.

Allahtan ki Ankara'da, bu "pırıl pırıl kurmaylar"ın çoğu

oynanan oyunun perde arkasını görüyor, seziyor ve biliyorlardı. Türkeş'in hangi manevralara girişmiş olduğu da ne onunla birlik bulunmayan komite arkadaşlarının, hatta ne de Başkan Gürsel'in bilmediği bir şeydi. Yaz içinde önce bir gün dergiye gelip benimle görüşen, sonra benim ve Nüvit Yetkin'in aracılığıyla İsmet Paşayı gören bir kurmay subay Gürsel ile İnönü arasındaki ilk gizli teması oluşturdu. Kurmay subayın Gürsel'den getirdiği haber şuydu: Albay Türkeş sanıldığı kadar kuvvetli değildir ve Gürsel kendisini Başbakanlık Müsteşarlığından alacaktır.

Kurmay binbaşı bizim matbaada bir iki kitap bastırmıştı. Bunlar roman türü eserlerdi. Matbaaya o tarihte kardeşim baktığı için, benimle değil de daha ziyade onunla ahbaptı. Mübin bir gün, binbaşının beni görmek istediğini söyledi. "Buyursun" dedim. Mübin ekledi:

"Ama sana mühim ve gizli bir şey söyleyecekmiş.."

Binbaşı geldi ve Cemal Gürsel tarafından gönderildiğini saklamadı. Türkeş'e karşı bazı endişeler beslendiğini görüyorlardı, fakat merak edilecek bir şey yoktu. Binbaşı, yakında Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınacağını, bunun için Gürsel'in zaman beklediğini, böylece kudretli albayın kudretsiz bırakılacağını bildirdi. Bunu İsmet Paşaya iletmemi istediği açıktı. Binbaşı 27 Mayıs günü Gürsel'i İzmir'den alıp Ankara'ya getiren uçakta bulunanlardan biriydi. Buna rağmen verdiği bilgiyi kuşkuyla karşıladığımı itiraf ederim. Türkeş yerinde o kadar sağlam görünüyordu ki.. Mamafih, binbaşının anlattıklarını İsmet Paşaya söylememezlik etmedim.

Binbaşı bir süre sonra tekrar geldi. Önemli bir konu hakkında bilgi vermek üzere, bu defa, doğrudan doğruya İsmet Paşayla görüşmek istiyordu. Bunun temini için Nüvit Yetkin'e başvurmuştu. Fakat ben kendisini tanıdığıma göre İsmet Paşaya bu arzusunu duyurursam işinin kolaylaşacağını düşünmüştü.

"Memnuniyetle söylerim.." dedim.

İsmet Paşa, binbaşıyla görüştü. Binbaşı ona, Gürsel'den naklen, komite içindeki gelişmeleri anlatmış.

Binbaşı, bunların bir kısmını bana da söyledi. Türkeş komitede bir grup oluşturmuştu, iktidarın bırakılmamasının

sağlanmasına çalışıyordu. Adları da verdi. Türkeş'in hedefi sadece İsmet Paşa değildi. Türkeş'e kalsa, Gürsel'i de devirecek ve Mısır'ın Nâsır'ı gibi olacaktı. Fakat komitedeki çoğunluk aksi fikirdeydi ve Cemal Gürsel'in etrafındaydı. Bunlar, Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı koltuğuna oturmakla beslediği niyeti, biraz geç de olsa anlamışlardı. Onu, oradan kaldıracaklardı. Sonra da, tasfiyesi yoluna gideceklerdi.

Gerçekten de, Havadis gazetesine yaptırılan teklif Ankara'da, MBK içinde bir etki yaratmadı. Gariptir, aşağı yukarı aynı anda komite, Bayar'ın nasıl yargılanacağı hususunda birtakım hukuksal değişiklikler yapmakla meşguldü. Bayar, devlet başkanıydı. O bakımdan sorumsuzdu. Kendisi ancak, vatana hıyanet suçundan yargılanabilirdi. Sonra, suçu için idam cezası alırsa, yaşı dolayısıyla bu, infaz edilemeyecekti. Komitedekiler, yargılamaların böyle bir handikapı olsun istemiyorlardı. Ama maalesef, bu konuda da en fazla laf getirecek şekilde hareket ettiler ve yakalarını birtakım hukukçulara kaptırmaktan kendilerini alamadılar. Bunlar, gene meşhur Bilim Komisyonuydu. Bunların bir raporuna dayanılarak Türk Ceza Yasasında bir değişiklik yapıldı. 56. madde, idam cezalarında, suçlu 65 yaşını geçmişse hükmün infaz edilmemesini ve 30 yıl hapse çevrilmesini öngörüyordu. Geçici bir yasayla MBK bu maddeyi kaldırıyordu.

Pekâlâ.

Fakat bir de, başka değişiklik getiriyordu: İdam cezasıyla karşılanacak suç, Türk Ceza Yasasının "devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlar" kısmında adı geçen suçlardan bazıları arasındaysa, daha önce de işlenmiş bulunsa, suçlu yaş haddi indiriminden gene de faydalanamıyordu. Komite şunları "vatana hıyanet suçları" saydı: Bir tanesi, 146. maddeydi. Yani Anayasanın tamamını veya bir kısmını "tagyire veya tebdile teşebbüs" suçu. Bu maddede, yeni hüküm "makable şamil" (geriye dönük) kılınıyordu. Fetva, Bilim Komisyonu tarafından verilmişti. Bunun Türkçesi şuydu: Eğer Yüksek Adalet Divanı Celâl Bayar hakkında idam cezası verirse, Bayar, yaşına bakılmaksızın asılacaktı!

Bu değişikliğin yapıldığının ertesi günü MBK eski cumhurbaşkanının yargılanması konusunda verdiği kararı açıkladı. Bunun da bilimsel bir gerekçesi vardı. Cumhurbaşkan-

ları, vatana hıyanet suçu işledikleri takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumluydular. Geçici anayasayla TBMM'nin yerini MBK almıştı. MBK Celâl Bayar'ın durumunu görüşmüş ve kendisinin Yüksek Adalet Divanına sevkini oybirliğiyle kararlaştırmıştı.

Böylece hesap, Havadis'in tavsiyesi aksine hem CHP, hem de DP devrinden değil, sadece DP devrinden soruluyor, ihtilalin Atatürk'ü yargılaması gibi bir saçmalığa iltifat edilmiyor, meşruluğunu kaybeden son iktidar yargılanıyordu. Ama bunu yaparken, geçmişi de içine alacak yasalar çıkarmanın gereği neydi ki?

MBK ile CHP arasındaki doğrudan doğruya ilişkilerin kesik olması, ancak, görüşleri ne dereceye kadar doğru götürebildikleri bilinmeyen aracılar vasıtasıyla temas edilebilmesi işleri o derece karıştırmaya başladı ki, ihtilalciler Gürsel'in İsmet Paşayla görüşmesinin zorunlu olduğuna inandılar. Tabii bunda, seçimlerin tarihi konusunda girişilen açık tartışma sonucu, ihtilal ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlık ve kırgınlık olduğu yolunda haberlerin bütün yurda yayılmasının da büyük rolü oldu. İsmet Paşadan ayrı düşecek bir ihtilal idaresinin gücünden ve saygınlığından çok şeyler yitireceğini komitecilerin akıllıları görüyorlardı. Bundan en ziyade MBK – ordu ilişkileri zarar görecekti, zira ordu böyle bir ayrılığı anlamayacaktı. Kaldı ki Cemal Gürsel Heybeliada'ya, İsmet Paşaya geldiğinde MBK meşhur "ordudaki tensikat"ı (düzenlemeleri) da yapmıştı ve kendisini bir desteğe muhtaç hissediyordu. İsmet Paşanın bu düzenlemelerden yana olmadığı da MBK'ye yansımıştı.

Cemal Gürsel ile İsmet Paşa arasındaki temaslar Lozan günü dolayısıyla tazelendi. 24 Temmuzda ihtilalin başı İsmet Paşaya bir telgraf gönderdi ve bu telgraf radyoda yayımlandı. Gürsel şöyle diyordu:

"Sayın İnönü,

Lozan günü münasebetiyle zatı devletlerini hürmetle ve hayranlıkla hatırlamak benim için zevkli bir vazifedir.

Memlekete yaptığınız hizmetler içinde Lozan, daima bir abide olarak yaşayacaktır.

Derin saygılar."

Bu, gayet nazik ve saygılı bir ifadeydi ve "peygamber

buyruğu"ndan bu yana Gürsel tarafından ilk defa kullanılıyordu. Türkeş ve grubu İsmet Paşayı yıpratmak için bir kampanyaya girişmişlerken ve taraftarları orada burada çalım satarken Gürsel'in böyle bir telgrafının yayımlanması İsmet Paşaya, komitedeki havanın değişmekte olduğunu belli etti.

İsmet Paşa buna, şu karşılığı verdi ve o da radyoyla duyuruldu:

"Lozan günü münasebetiyle bildirmek lütfunda bulunduğunuz âlicenap iltifatlarınıza şükranlarımı arz ederim. Yüce ve asil vàzifelerinizde devamlı başarılar dileğiyle derin saygılarımı sunarım."

Böylece, iki önder arasındaki buzların çözülmüş olduğu açıktan tüm ülkeye duyuruluyordu. Gürsel Heybeliada'ya bundan iki hafta kadar sonra, 6 Ağustos akşamı, saat sekizde geldi. Fakat bu ziyaret, bir yanlış anlama sonucu, az kaldı gerçekleşemiyordu ve yanlışlık belki de ilişkileri tekrar buz gibi bir havaya sokacaktı.

Devlet Başkanı ağustosun başında İstanbul'a gelmişti. Florya'da kalıyordu. İsmet Paşayı ziyarete karar verdiğinde emir subayından CHP Genel Başkanından bir randevu almasını istemiş. Emir subayı Heybeliada'daki eve telefon etmiş. Bir garson çocuk vardı, telefona o çıkmış. Emir subayı, kendisinin Cemal Gürsel'in yaveri olduğunu söylemiş, Gürsel'in İsmet Paşayı cumartesi akşamı saat sekizde ziyaret etmek istediğini bildirmiş, İsmet Paşanın bunu uygun görüp görmeyeceğini sormuş. Çocuk, "bir dakika" diyerek telefondan ayrılmış, gelmiş İsmet Paşaya, demiş ki:

"Efendim, Cemal Gürsel'in yaveri cumartesi akşamı saat sekizde size gelmek istiyor. Evde olup olmayacağınızı soruyor.."

Allahtan, İsmet Paşanın cumartesi akşamı saat sekiz için bir sözü yokmuş. Aksi halde, söz konusu Devlet Başkanı değil, yaveri olduğuna göre pekâlâ "söyle, pazar sabahı gelsin" de diyebilirdi. "Buyursun" yanıtını vermiş.

Cumartesi akşamı İsmet Paşa eşine,

"Hanımefendi, saat sekizde Gürsel Paşanın yaveri gelecek. Ne ikram edersin?" demiş.

Eşi de bir şeylerin bulunacağını söylemiş.

Cumartesi akşamı Gürsel, saat yedi civarında, donanmaya ait bir motora binmiş, Florya'dan kalkmış, Heybeliada iskelesine gelmiş. Orada kendisini bir araba bekliyormuş. Ona atlamış, yaveriyle birlikte İsmet Paşanın evine çıkmış. İsmet Paşa, üzerinde spor bir kıyafet, o sırada Cemal Gürsel'in yaverini bekliyormuş.

Halk Cemal Gürsel'i tanımış, ona tezahürat yapmaya başlamış, arabasının arkasına takılmış, İsmet Paşanın evinin önüne onunla birlikte gelmiş. Evin önünde, Devlet Başkanı arabadan inip içeri girerken alkışlar ayyuka çıkıyormuş. Garson çocuk salonda oturmakta olan İsmet Paşaya gitmiş, "Paşanın geldiği"ni haber vermiş. İsmet Paşa, şaşkın, sormuş:

"Hangi paşa?"

Gelenin Cemal Gürsel olduğunu öğrenince hayretler içinde dışarıya fırlamış, beklemediği konuğu merdivenlerde, özür dileyerek karşılamış. Kendisini salona almış, yan yana oturmuşlar. Salona başkası girmemiş. Kapılar ve pencereler kapanmış. İki paşa, saat 20.10'dan 20.55'e kadar baş başa konuşmuşlar.

Görüşmede daha ziyade Cemal Gürsel anlatmış, bazı sorunlar hakkında bilgi vermiş. Önce din konusunu söylemiş. Dinde bir reform düşündüklerini, dini geçici kuruluşların elinden kurtarmak arzusunda olduklarını, bir din kurultayını toplantıya çağıracaklarını söylemiş. Bu kurultay halka verilecek dini terbiye konusunu inceleyecek ve kararlara varacakmış. İsmet Paşa,

"İbadetin Türkçeleştirilmesini, tekrar Türkçe ezanı gözünüz tutuyor mu?" diye sormuş.

Gürsel tutmadığını bildirmiş. Bunu istediklerini, fakat tepkiden korktuklarını anlatmış. İsmet Paşa,

"Yazık!" demiş.

Cemal Gürsel "dinde reform" deyimini de kullanmak niyetleri olmadığını belirtmiş. Ondan sonra, kendisini tedirgin eden başka bir konuya, doğudaki Kürtçülük hareketlerine geçmiş. Bunun ağalar tarafından kışkırtıldığını söylemiş ve ağalara karşı tedbir düşündüklerini açıklamış. Doğudaki ağaları alacaklar ve Sıvas'a nakledecekler, onların uzun süre –on beş yıl– kendi bölgelerine dönmeleri için izin vermeyeceklermiş.

İsmet Paşa sonradan bana "Cemal Gürsel'i o konuda fazla endişeli gördüm" demiştir. Kendisine ise, bunun çıkar bir yol olmadığını, vaktiyle denendiğini, halkın ağasına o zaman daha fazla bağlandığını söylemiş, Kürtçülük akımına karşı en iyi mücadele yönteminin Kürt asıllı kimseler arasındaki önderlerin Türklüğe ısındırılması, memleket ve millet hizmetinde onlara rol verilmesi, topluma kazandırılması olduğu fikrini savunmuş, öteki yoldan kaçınılması tavsiyesinde bulunmuş. Fakat sonradan, tecrübesiz MBK "karar verdik, icra ettik, bitti" felsefesine uygun tarzda sekter usulü deneyecek. bu, halkı ağalardan kurtarılmak istenilen bölgeleri ihtilale düşman etmekten başka bir sonuç vermeyecektir. 1961 seçimlerinde YTP doğunun oylarını CHP'nin elinden bu sakat tedbir yüzünden alabilecektir.

Devlet Başkanının bilgi verdiği üçüncü konu, ordudaki tensikat (düzenlemeler) olmuş. İsmet Paşa bunu da beğenmediğini, ordunun gençleştirilmesi işinin başka türlü yapılabileceğini söylemiş. Gürsel hareketi savunmuş, neden bunu yapmak zorunda olduklarını sayılar vererek anlatmış. Bunun bir olay yaratmayacağı kanaatini belirtmiş, sorunun kapandığını bildirmiş. İsmet Paşa "kendisine güveniyor" dedi.

İki önder, bir de meşhur "seçimlerin tarihi" işini görüşmüşler. Gürsel, bunların ancak 1961 Ekiminde yapılabileceğini kesinlikle ifade etmiş. "Meclisin 29 Ekimde açılması ve bunun asla geciktirilmemesi için karar aldık" demiş. İsmet Paşa tarihe itiraz etmemiş. "Mademki işlerin ancak o zaman bitebileceği inancındasınız, pekâlâ. Fakat bu tarihi, kesinlikle, derhal ilan ediniz" demiş.

Cemal Gürsel bunu yaptı.

Devlet Başkanı görüşmeden mutlu olmuş. İsmet Paşa da mutluydu. Bu, ikinci karşılaşmalarıydı. Tekrar birbirlerini aramak dileğiyle ayrılmışlar. Gerçekten de İsmet Paşa Gürsel'in Heybeliada'ya gelerek yaptığı ziyareti bir süre sonra, Florya'ya giderek iade etti.

Bu sırada memleket ve ordu, Cemal Gürsel'in tahmininin aksine "ordudaki tensikat"ın derin yankılarıyla çalkalanıyordu ve Türkiye'nin başına bir Eminsu sorunu çıkıyordu.

III

İhtilal, İstanbul'a vali olarak Tuğgeneral Refik Tulga'yı getirmişti. O sırada Tulga, Davutpaşa'daki zırhlı tugayın komutanıydı. Davutpaşa, 27 Mayısın arifesinde Menderes'e karşı ayaklanan gençlerin hapisanesi haline sokulmuştu. Salkım salkım çocukların getirilip oraya tıkılması tugayın sadece genç subaylarını değil, komutanını da fena halde üzüyordu. Fakat komutan, o tarihlerde, yapılacak bir şey olduğu kanısında değildi. Generalin ve arkadaşlarının bütün yapabildikleri, tutuklu gençlere iyi davranmak, kaçanlara da göz yummaktı.

Halbuki tugay subayları içinde bir genç binbaşı vardı ki, onun gözünde "yapılacak bir şey" vardı: İhtilal. Genç subayın adı Orhan Erkanlı'ydı ve Erkanlı çoktandır bir ihtilal komitesinin üyesiydi. Nitekim 26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan gece ihtilal, İstanbul'da fiilen, Orhan Erkanlı'nın tanklarını alıp kente çıkmasıyla başladı.

Tulga'nın olaydan haberi, ancak ihtilal çarkı döndüğünde oldu. Fakat harekete hemen katıldı ve Sıkıyönetim Komutanı sıfatıyla İstanbul'daki bütün kuvvetlere komuta eden Orgeneral Fahri Özdilek'i de aynı şeyi yapması için o teşvik etti. Tulga, genç subaylar tarafından sevilen bir komutandı. Bu genç subaylar, ellerine kudret geçtiğinde İstanbul valiliğini General Tulga'ya teklif ettiler, o da orduda kalmak şartıyla bunu kabul etti ve bu, MBK'nin ender "bahtiyar tasarruf"larından biri oldu. Tulga daha uzun süre, İsmet Paşanın başbakanlığı yıllarında da İstanbul'da vali olarak kalacak, belki o sıralarda çeşitli temasları bulunacak, fakat İsmet Paşaya daima faydalı olacaktır.

1960 yazında, İsmet Paşaların İstanbul'a gelişlerinden bir süre sonra Refik Tulga, bir gün, İsmet Paşayla görüşmek istediğini bildirdi. İsmet Paşalar o sıra Maltepe'deydiler. Tulga, görüşmenin öyle fazla duyulmasını istemiyordu. Hatta, fark ettim ki, duyulsun hiç istemiyordu. Anlaşılan, düşündüğü bir nezaket ziyareti değildi, onun ötesindeydi. Bunu İsmet Paşaya söyledim.

"Hanımefendiyle birlikte, akşam yemeğine buyursunlar" dedi.

Yemekte Tulgalardan ve Ömerlerle bizlerden başka kimse bulunmayacaktı.

Ben Refik Tulga'yı, Paris'ten tanırım. Benim oradaki "gazetecilik - tahsil yılları" sırasında NATO karargâhında görevliydi. Ortak bir iyi dostumuz vardı: Sonradan Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı başyaverliğinde kendisine halef olan denizci Faik Taluy. O vesileyle birkaç defa görüşmüş, konuşmuştuk.

Akşam, havanın karardığı bir saatte Tulgalar, galiba kendi küçük, özel arabalarıyla Maltepe'ye geldiler. Yemeğe oturuldu, dereden tepeden laf açıldı. Bayan Tulga tatlı tatlı anlattı. Fakat Refik Tulga'nın endişeli ve üzgün bir hali vardı. Yemek bittiğinde İsmet Paşa generale,

"Şöyle, yandaki odaya geçelim, konuşalım" dedi.

Yandaki odaya gittiler. Tulga orada, MBK'nin bir "orduda tensikat" düşündüğünü ve planladığını, bunun uygulamasına derhal geçileceğini İsmet Paşaya haber verdi. İsmet Paşa böyle bir tasarıyı ilk defa duyuyordu. –Olay Gürsel'in Heybeliada'ya gelişinden önce oluyordu–

"Neymiş hikmeti?" diye sordu.

Tulga, orduda gerçekten bir düzenlemenin gereğini ve nedenlerini söyledi. Bu nedenler sonradan çok anlatılacak ve "tersine dönmüş mahrut" (geometri terimi, koni), "başaşağı gelmiş piramit" deyimleri bol bol kullanılacaktır. Türk ordusu 1960'ta o haldeydi ki tabanı oluşturması gereken küçük rütbeli subayların sayısını, tepeyi oluşturması gereken yüksek rütbeli subayların sayısı aşmıştı. Örneğin, alalım Kara Kuvvetlerini. Buradaki binbaşı, yarbay ve albayların sayısı 9251 idi; teğmen, üsteğmen ve yüzbaşılar ise topu topu beş binin biraz üstündeydiler. Bunun, modern askerlik anlayışıyla uzaktan yakından ilgisi yoktu.

Tulga, bunları anlattıktan sonra endişesinin nereden geldiğini bildirdi. Orduda bir düzenleme gerekiyordu. Her ordu, düzenleme gerektiren bir duruma düşebilirdi. Savaştan sonra Amerikan ordusunda bu iş yapılmıştı. Bunun bir yolu, şekli, usulü vardı. Tulga bunların, okullarda öğretildiğini söyledi. Amerika'da okuduğu bir askeri akademide bunu ders diye göstermişlerdi. Halbuki MBK kendine göre bir yol seçmişti ve gelişigüzel bir biçimde, üstelik özel duyguların

rol oynayacağı tertiplerle, birden, çok geniş ölçüde temizlik yapılıverecekti. Tulga bunun büyük ölçüde karışıklıklara, huzursuzluğa neden olmasından, hatta ihtilali tehlikeye düşürmesinden korkuyordu.

İsmet Paşa İstanbul'un general valisine bazı sorular sordu, daha iyi aydınlandı. Komitenin hatalı iş yapmak üzere bulunduğuna onun da aklı yatmıştı.

Şöyle bir formül bulundu: İsmail Rüştü Aksal Ankara'daydı. O, ertesi sabah erkenden Devlet Başkanına gidebilir, konuyu açabilir, İsmet Paşanın düşüncelerini, endişelerini ve yapmak istediği uyarıyı Gürsel'e duyurabilirdi. Bu suretle, eğer iktidar İsmet Paşanın görüşlerini gözönüne alıyorsa, bunların ne olduğunu kesinlikle öğrenmiş bulunacaktı.

Ankara'da İsmail Rüştü Aksal'ı aradım. Tabii evindeydi. Aksal'la İsmet Paşa telefonda konuştular, ben yardım ettim, İsmet Paşa talimatını kendi sesiyle verdi. Aksal hemen Köşke telefon edecek, İsmet Paşanın bir mesajını vereceğini söyleyerek Devlet Başkanından yarın erken bir saat için randevu alacaktı. Sonra gidecek, tasarlanan "tensikat" hakkında İsmet Paşanın görüşünü söyleyecek, bunun üzerinde daha iyi düşünülmesi tavsiyesini duyuracaktı. İsmet Paşa görüşünü Aksal'a anlattı. Aksal, randevu isteğinin sonucunu hemen o gece, tekrar bildirecekti.

İsmet Paşa da, Tulga da biraz rahatlamış gibiydiler. İsmet Paşa,

"Generalim, hanımları da alalım. Neticeyi beklersiniz, değil mi?" dedi.

Tulga'nın bekleyeceği tabiiydi. Hanımlar da telefonlu, büyük odaya geldiler. Konu tekrar hafifledi. Fakat İsmet Paşanın Ankara'dan gelecek haberi merak ettiği açıktı.

Haber fazla gecikmedi. Gürsel, ertesi sabah erken saatte bir seyahate çıkıyordu, CHP Genel Sekreterini kabul etmesi imkânı yoktu.

İsmet Paşa veya onun adına hareket eden İsmail Rüştü Aksal ihtilalin başını görebilmiş olsalardı ve ordudaki düzenlemenin düşünülen şekilde yapılmasının sakıncalarını, bunun doğuracağı tepkiyi anlatsalardı MBK bu kararını uygulamayacak mıydı? Uygulayacağından hiç kimsenin şüphe etmemesi lazımdır. Gürsel ve arkadaşları, İsmet Paşanın uya-

rısını da, endişelerini de küçümseyeceklerdi. Nitekim ihtilalin başı, Heybeliada'daki görüşmede ordudaki "tensikat" konusunda kendisine çok güvendiğini belli etmiş, İsmet Paşanın Kürtçülük ve ağalık üzerine söylediklerini de göz önüne almamış, bildiğini okumuş, ancak sonucu gördüğünde belki aymıştır. İsmet Paşanın, söylendiği zaman "Laf mı bu?" diye omuz silkilen çok uyarısının nasıl derin bir anlam taşıdığını, Türkiye'ye gelmiş olan çeşitli iktidarlar ancak iş işten geçtikten sonra anlamışlardır.

MBK sonradan memleketin başına "Eminsu Meselesi" diye çıkan olayı bir gecede veya bir haftada tertiplemiş değildir. Bunun için Amerika'dan getirtilen Dündar Seyhan hareketin felsefesini ve kendi görüşlerini anlatmıştır. Düşünmek lazımdır ki, bu Seyhan, orduda ne kadar general varsa hepsinin tasfiyesini teklif etmiş, Allahtan, komite buna uymayacak kadar basiret göstermiştir. Seyhan'a göre, en yüksek rütbeli subay albay olursa, bir "orta kademe hareketi" olan ihtilal kendisini garantiye almış bulunacaktı. Sanki "orta kademe"ye yarbaylar ve binbaşılar dahil değillermiş ve daha önemlisi, sanki o takdirde albaylar birbirlerine giremezmişler gibi... Tabii, böyle bir uygulamada bir albayın alay komutanı, bir albayın tümen komutanı, bir diğer albayın ordu komutanı, bir albayın ise başkomutan ve genelkurmay başkanı olması tarzında bir durumun yaratılması garabeti, mantıksızlığın başka yönüdür.

Dündar Seyhan kitabında, belki kendi grubunun kafasından geçen, fakat o tarihte açığa vurulmamış, herhalde komite çoğunluğunun desteğine sahip bulunmayan bir "büyük tasavvur"u da söz konusu etmektedir. Efendim, Türkiye'de teknik adam zaten azmış. Bunların birtakım kuruluşların başında idareci sıfatıyla çalıştırılmaları potansiyel kaybına neden olmaktaymış. Bunların teknik işlere verilmeleri uygunmuş. Ya, boşalacak idare kadroları? İşte, ordudaki düzenlemenin bir kerameti burada ortaya çıkıyormuş. Ordudan emekliye ayrılacak subaylar var ya... Genç genç albaylar, yarbaylar... Onlar, idareci diye, birtakım kuruluşların başına getirileceklermiş. Demirden bir merkezi idare, demirden idareler altında her çeşit kurum, kuruluş ve toplum kesitleri! Sonradan, 22 Şubatın da felsefesini verdiğini ileri sü-

recek olan albayın ve onun kafa denklerinin, Türkiye Cumhuriyeti'ne biçtikleri şekil budur.

Ordudaki "tensikat"ın, niteliği ve sonuçları açısından MBK'nin bir "bahtsız tasarrufu" olduğu sonradan kabul edilmiştir. Fakat operasyon olarak bunun da, tıpkı 27 Mayıs ve 14'ler harekâtı gibi mükemmel uygulandığını kimse inkâr edemez.

MBK bu düzenlemeyi, orduyu oluşturan bütün kuvvetler için düşünmüş, Kara Kuvvetlerinde bu düzenlemeyi Suphi Karaman, başka bazı arkadaşları, Şinasi Orel ve Dündar Seyhan'la birlikte yürütmüş, komitenin havacı üyeleri Hava Kuvvetlerini, denizci üyeleri de Deniz Kuvvetlerini üzerlerine almışlardır. 3 Ağustosu 4 Ağustosa bağlayan gece bu kuvvetlerden birinde harekâtın nasıl cereyan ettiğini anlatırsam, sanırım, uygulamanın tümü hakkında bir fikir vermiş olurum.

Hava Kuvvetlerinin komutanlık karargâhı. Karargâh henüz, Meclisin yanındaki yeni yerine geçmemiş. Opera Meydanında, Türk Hava Kurumunun hemen arkasında. Mesai saati bitiyor. Fakat, uygulamada görev verilecek subayların eline bir pusula sıkıştırılıyor: "Gitmeyin, kalın." Bu subaylar kalıyorlar ve kalanlar komutanlığın şeref salonunda toplanıyorlar. MBK'nin üç havacı üyesi, Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat ve Emanullah Çelebi oradadırlar. Karargâh subaylarının en kıdemlisi ise, Hava Kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildiği anlaşılan Kurmay Albay Muzaffer Sanal. Onlar, neyin nasıl yapılacağını bilmektedirler. Planın hazırlayıcısıdırlar. O gece Hava Kuvvetleri Komutanı ile birlik ve üs komutanlarından bazıları değiştirileceklerdir. MBK elinde kuvvet bulunduran bu subaylardan birkaçının emekli olmamak için direnebileceğini tahmin ettiğinden şöyle bir tertip düşünmüştür: Emekliye sevkedilen komutan emekliye sevkedildiğini bildiren tebliğ zarfını eline aldığında, yeni komutan birliğinin başına geçmiş olacaktır.

Bildirim mektupları hazırdı. Bunların altında Milli Savunma Bakanı sıfatıyla Orgeneral Fahri Özdilek'in imzası vardır. Fahri Özdilek'in kendisi de, bu operasyonla emekliye ayrılan komutanlar arasındadır. Komite, orduda yapacağı bu operasyonu tasarladığında kararlaştırdığı bir yasayı, ünlü

42 sayılı yasayı o günkü Resmi Gazetede yayımlatmıştır. Bununla, emekliye sevkedilen subaylar dolgun bir tazminat almakta, emekli maaşları da yüksek bir düzeyde saptanmaktadır. Mali porte 100 milyon liradır. Bunun derhal ödenebilmesi için Maliye Bakanı Ekrem Alican'a komite tarafından baskı uygulanmıştır.

Gece Hava Kuvvetlerinde, yeni komutanların birliklerini, bütün Türkiye'de aynı zamanda ele almalarının tertibi yapılıyor. Üsler ve kuvvetler, Ankara'ya çeşitli mesafededir. Uçaklar başkentten öyle saatlerde kalkacaklardır ki hepsi, gidecekleri yere aynı anda ineceklerdir. Yeni komutanları İzmir'e götüren uçak ise, gelirken bir "emanet"i beraberinde getirecektir: Hava Kuvvetlerinin komutanlığına tayin edilen Tümgeneral İrfan Tansel. Eski komutan Korgeneral İhsan Orgun Ankara'dadır. Ona, gece emekliliğini bildiren mektup evinde verilecek ve kendisine sözlü olarak evinden çıkmaması tavsiye olunacaktır. Komutanla beraber Kurmay Başkanı Tümgeneral Şahap Metel de emekliye ayrılmaktadır.

Plan, karargâhta kalan "güvenilir subaylar"a açıklanıyor, uçaklar hazırlatılıyor. Sigara dumanıyla dolmuş şeref salonunda heyecanlı bir hava esmektedir. Subaylar kümeleşmişler, aralarında konuşmakta, tartışmaktadırlar. Önemli bir akşamın yaşanmakta olduğu hissedilmektedir. Vakit gece yarısına yaklaşırken subaylar, civardaki bir kebapçı dükkânını açtırıyor ve dönerkebap ısmarlıyorlar. Bunu karargâha getirip orada yiyeceklerdir.

Tansel, sabahın üçünde karargâha geliyor. Albay Sanal subaylarını sıraya dizmiştir. Bunlar yeni komutanlarını selamlıyorlar. Tansel MBK'nin üç havacı üyesini ve diğerlerini, sarılıp öpüyor. Kuvvetini ve desteğini onlardan aldığını söylüyor. Tansel ile ötekiler arasına karakedi çok daha sonraları, "11'ler olayı" sırasında girecektir.

Bütün orduda birçok subayı emekliye ayıran bu düzenleme bu şekilde, bir gece içinde ve darbe şeklinde yapılmıştır. Hemen hiçbir karşı koyma olmamış, olanlar da sözde kalmış, kuvvet kullanılmasına gerek görülmemiştir. Bu, ihtilalcilerin planlarını iyi hazırladıklarının ve onu başarıyla uyguladıklarının yeni bir kanıtıdır. Zaten komite üyelerinin kurmaylık vasıfları hiçbir zaman, hiç kimse tarafından tartışılmamıştır.

"Tensikat" günlerinde, MBK'nin aldığı bir tutumu daha hatırlıyorum. İlan edilen ilk düzenleme listesi, 235 general ve amiralin emekliliği oldu. Subaylardan hiç söz edilmiyordu. Fakat bir gün sonra, Cumhuriyet korkunç bir başlıkla çıkıyordu. Gazeteyi bir baştan ötekine kaplayan manşette, 5 bin subayın emekliye ayrıldığı, bunların ikramiyelerini çekmeye başladıkları haber veriliyordu. Bizim Akis'teki arkadaşlar, MBK üyelerinin son derece sinirli ve hiddetli olduklarını, Cumhuriyet'e fena halde kızdıklarını, Suphi Karaman'ın bir basın toplantısı tertiplediğini bildirdiler. Bazı üyeler gazetecileri haşlamışlar, "böyle giderse" diye başlayan tehditler bile savurmuşlardı. Bu ne hafiflikti! Ülkenin geleceği bakımından böylesine önemli bir olay olur da, komitenin izni bulunmaksızın nasıl yazılabilirdi! İhtilalin ilk günlerindeki "basınla balayı" da yerini yavaş yavaş, çok iktidarın basınla olan ilişkisi tarzında bir ilişkiye bırakıyordu. Fakat MBK basına, sonuna kadar fazla baskı yapmayacak, bazı kişisel hiddet, hatta şiddet tezahürleri görülse de ihtilal, hiçbir ihtilalin olmayacağı kadar hoşgörülü davranacaktır. Bunda, Cemal Gürsel'in rolü büyük olacaktır.

General ve amirallerin yanında subayların da emekliye ayrılmış bulunduklarının saklanmasına elbette ki olanak yoktu. Cumhuriyet'in haberi doğruydu. Dünya kadar subay gidip de ikramiyelerini çekerlerken –ve söylenirlerken– bu nasıl reddedilebilirdi? Nitekim Suphi Karaman da olayı değil, yayımlanan rakamı yalanladı. Gazeteciler, gerçek rakamın ne olduğunu sormuşlar. Karaman şu yanıtı vermiş:

"Yayımlanan rakamı iki ile çarpıp beşe bölünüz, doğru sayıyı bulursunuz.."

Gazeteciler:

"5 bini ikiyle çarpınca 10 bin çıkar. Bu beşe bölününce, 2 bin olur. Yani, emekliye sevkedilen subayların sayısı 2 bin midir?" demişler.

Karaman gülmüş, "Eh, aşağı yukarı" demiş. Bizim çocuklar bunu anlattıklarında "Ne şirinlik.. Ne şirinlik.." diye alay ediyorlardı. İkiyle çarpacaksın, beşe böleceksin! Bunun yerine doğrudan doğruya "iki bin" diyemez miydi sanki?

Diyemezdi. Çünkü Suphi Karaman Cumhuriyet'in verdiği rakamın doğruluğunu, bu basın toplantısını yaparken biliyordu. Orduda 235 general ve amiralle birlikte emekliye sevkedilen subayların sayısı dört binin üstünde ve beş binin altındadır. Bu eski askerlerin büyük kısmı hep, yüreklerinde, orduya tekrar dönmenin arzu ve hesabını taşıyacaklar, Eminsu diye teşkilatlanacaklar, mücadele açacaklar, kendilerine elaltından vaatte bulunan AP'nin kucağına düşeceklerdir. Kendilerini ordudan atan ihtilalcilere karşı duydukları kızgınlık, ihtilale karşı olan kızgınlıkla birleşecektir. Ama Türkiye'de, kendilerini tekrar orduya alacağını vaat ediveren parti bir gün iktidara gelecek, vaadini, çok vaadi gibi büyük bir pişkinlikle unutacaktır, ordudan ayrılanlar orduya dönemeyeceklerdir.

İsmet Paşa bu gerçeği başından gördü. Eğer AP'nin yaptığı hafifliği yapacak ilkellikte –yahut hafiflikte– bulunsaydı ve Eminsuların ağzına balı o sürseydi Eminsular onun emrinde er gibi çalışırlardı. İsmet Paşa Eminsular için iyi şeyler söyledi, onların haksızlığa uğramış bulunduklarını da teslim etti. Gerçi, seçimlerin en çetin mücadele anlarında bile ne General Tulga'nın başvurusunu, ne o zaman aldığı tavrı, ne de bu düzenlemeye engel olmak kudretine sahip bulunmadığını açıkladı ama, bunu onaylamadığını saklamadı. Ancak gördüğü bir gerçek vardı: Bu uygulamadan sonra yeni bir ordu oluşmuştu, bu ordu eskileri bünyesine almayı katiyen kabul etmezdi. Ederse ne hiyerarşi, ne disiplin, ne otorite kalırdı. Koca koca generaller, amiraller, kıdemi çok albaylar, yarbaylar nereye sığdırılacaklardi? Bunun mümkün olduğunu düşünmek, gerçekçilikle hiç ilgisi bulunmamak demekti. Ne var ki bütün hayatı üniformalı geçmiş, bütün geleceğini üniforması üzerine kurmuş bir genç adamın kendisini bir sabah, üzerinden üniforması zorla çıkarılmış halde bulmasının ıstırabı sivillerin, hatta emekli olmamış askerlerin kolay anlayabilecekleri bir dram değildir.

Eminsuların orduya dönmelerinin olanaksızlığı daha sonra, 1961 seçimlerini takiben imzalanan Çankaya Protokolüyle kesinleşecektir. Bu, açılması ordu tarafından istenmeyen kapılardan biri olarak o protokolde, adıyla zikredilecek, politikacılar ordunun bu kesin isteğini kabul edeceklerdir.

Ordudaki bu uygulama, birçok general ve amiralin meslekten uzaklaştırılmalarının yanında bir de, "tanzim"e yol açtı. MBK mutlaka orduya dayanması gerektiğinin farkındaydı. Gerçi Gürsel, yazın ortasında hâlâ 29 Mayıs günü İsmet Paşaya ifade ettiği gibi kendisini çok sağlam, çok kudretli ve orduya mutlak hâkim görüyordu, ama komite üyeleri, ilk günlerin heyecanı ve şaşkınlığı geçtikten sonra bazı komutan ve subayların MBK'nin otoritesini tartışmaya başladıklarından haberdardılar. Bilhassa birtakım kilit noktaları vardı ki, oralara "komitenin adamları"nın getirilmesi ihtilalin güvenliği bakımından zorunlu görünüyordu. Bu uygulama sırasında oralarda bulunup da komitecilere fazla güven vermeyen veya komitecilerin kendilerine yeterince yakın bulmadıkları subayların emekliliklerinin bir nedeni de budur. Hatta, asıl nedenin bu olduğunu söylemekte bir abartma yoktur. Tâlât Aydemir ve onun birçok 22 Şubatçı arkadaşı, bu uygulama sonunda kilit mevkilerine getirildiler. Aydemir Harp Okulu Komutanlığını, Necati Ünsalan ise Jandarma Okulu Komutanlığını alıyorlardı. Muammer Şahin İstanbul Emniyet Müdürlüğüne tayin ediliyordu. Bu şekilde, komitecilerin kendilerinden bildikleri arkadaşları ordunun hareket kabiliyeti bulunan kuvvetlerinin komutanları oluyorlardı.

Sonradan yaşanacak olaylar bana hep, İsmet Paşanın ordu hakkındaki bir teşhisini hatırlatacaktır. İsmet Paşanın nazarında "kendine göre bir ordu yapmak" hiç kimsenin yapabileceği bir iş değildir. Kimi kim tayin ederse etsin, o kimsenin ve onun emrindeki birliklerin hareket tarzını günün olayları ve havası tayin eder. Bundan dolayıdır ki bilhassa 22 Şubattan sonra, Cevdet Sunay'ı Genelkurmay Başkanlığından alıp emekliye sevketmesi için Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından ısrarla yapılan istek dahil, Başbakan İnönü, "kendine göre bir ordu" yapmak yolundaki bütün tavsiyeleri reddedecek, orduyu hemen hemen olduğu gibi koruyacak ve bu ordu 21 Mayısta rejimin ve İsmet Paşanın yanında tümüyle yer alacaktır. Buna karşılık komitenin "kendine göre bir ordu yapma" hevesinin etkisiyle tanzim edilen ordunun 13 Kasımda komitenin bir kısım üyelerine karşı, 6 Haziran 1961'de ise açıkça komiteye karşı nasıl bir tavır aldıklarına bakmak İsmet Paşanın teşhisini bir kere daha doğrular. Be-

nim anlamakta güçlük çektiğim nokta, "kendine göre ordu yapılabileceği" fikrinin askerlerde de mevcut olmasıdır. En ziyade bunların "kendilerine göre bir ordu" kurulamayacağını bilmeleri gerekmez mi?

Ordudaki "tensikat" hareketi, orduda gerçekten bir huzursuzluk yaratmadı, tayinler ve terfiler tepki yapmadı, Türk Silahlı Kuvvetleri gücünden bir şey kaybetmedi. Ama ortaya çıkan Eminsu sorunu, hele onun üstüne 147'ler eklenince ve bazı konuşkan komiteciler "Babıâliden geçmek" niyetlerini açıklamaya başlayınca MBK'nin yurtiçindeki itibarını büyük ölçüde zedeledi. Bir defa muhalefet, böylece, bir çırpıda binlerle "eski asker" kazanmış oluyordu. Bu, derlenip toparlanmak isteyen eski Demokrat kitleye, askeri iktidara karşı şerbetli bir kadro hediye etmiştir. Düşünmek gerekir ki bu kitle, kendi başına, ihtilalin ilk Genelkurmay Başkanı olan ve 27 Mayısta 3. Orduya komuta eden bir "Eminsucu general"i, Ragıp Gümüşpala'yı getirmiştir. Gümüşpala Menderes idaresinin en ziyade aleyhinde bulunmuş ve onu en fazla şiddetle suçlamış askerlerden biridir.

İsmet Paşayı, Cemal Gürsel'in 6 Ağustos ziyareti sırasında kendisine, ordudaki uygulamaya ilişkin yaptığı açıklama doyurmadı. İsmet Paşa ertesi gün Maltepe'ye geldi, orada bizlerle beraber denize girdi. Bu 19. banyosuydu. İsmet Paşa, küçük acendasına muntazaman o gün kaçıncı banyosunu aldığ nı ve denizde kaç dakika kaldığını yazar. Acendasına göre 18. banyosunu 29 Temmuz Cuma günü almıştır, sonra biraz üşüttüğünden ara vermiştir. Maltepe'de, bu uzunca aradan sonra ilk defa yeniden denize giriyordu, onun için memnundu, ama, ihtilalin başının kendisine güvenini fazla bulmuş, onu lüzumundan çok iyimser görmüş, buna karşın "doğu sorunu"nda gerekmeyecek kadar telaşlı hissetmişti. Ondan dolayı düşünceliydi. Bunları anlatarak,

"Kendisine ilk ziyaretimde söylediğim basit gerçekleri henüz kavramışa benzemiyor" dedi

Belki, İsmet Paşanın 6 Ağustos görüşmesinden edindiği izlenimin ne olduğunu, meşhur acendasının o sayfasındaki satırları aktararak daha iyi verebilirim. Ağustos 1960 Cumartesi başlığını taşıyan sayfada şunlar yazılıdır.

"Cemal Gürsel'in ziyareti. S: 20

1- Din meselesi - Reform - İrtica teşkilatından kurtulmak. Türkçe ibadeti gözleri tutmuyormuş.

2- Şark meselesi (Kürtçülük) - Fazla endişe var - Sivas'a toplamışlar veya toplayacaklarmış. 80 kişi. 15 sene dönmesinler diyor.

3- Ordunun tensikatını anlattı. Güveniyor.

4- Seçim 1961 Ekim."

Buna karşın, 7 Ağustos tarihli sayfadaki kayıt sadece şudur:

"Maltepe

19. Deniz 4'

Uzun öksürük fasılasından sonra."

Birkaç gün sonra, 6 Ağustosta İsmet Paşaya kesin seçim tarihi olarak 1961 Ekimini vermiş olan Cemal Gürsel, gazetecilerle bir konuşmasında 1961 Mayısından söz ediyordu. Bunun nedeni Gürsel'in, bir gün kesin seçim tarihi söylemekle bir emrivaki yapmak niyetinde olması ve o zamana kadar komitenin seçimsiz daha iş başında kalma heveslisi üyelerini hazırlamak istemesiydi.

IV

İsmet Paşa, Cemal Gürsel'in kendisine 6 Ağustosta yaptığı ziyareti, 24 Ağustos günü sabahleyin saat 10.00'da Florya'ya giderek iade etti. İsmet Paşanın o gün küçük defterine aldığı not şudur:

"– Emekli subaylar

– Norstadt ile görüşmesi

– Kürt meselesi."

Bunlar iki önderin o ziyarette konuştuklarıdır.

Bundan dolayıdır ki bir gün sonra, 25 Ağustos akşamı radyo, saat 22.30'daki akşam haberleri bülteninde kabineden on bakanın azledildiğini bildirdiğinde İsmet Paşa biraz buruldu. İhtilalin başı kendisiyle her şeyi, açık açık görüşmüştü. Bunlar, memleketin o günler en önemli konularıydı. Mademki kabinede böyle bir değişiklik olacaktı, Gürsel ken-

disine neden, hiçbir şey söylememişti. Sonradan ortaya çıktı ki, bunun nedeni şuydu: Bundan İsmet Paşayla görüşürken Cemal Gürsel'in de haberi yoktu! Cemal Gürsel hatta, bir gün sonra, yani olay günü, Hava Kuvvetlerinin bir C-47'siyle İstanbul'dan Ankara'ya giderken de o gece böyle bir kararı alacaklarını bilmiyordu. Her şey sabah onda başladı ve on iki saat sonra, gece onda düğümlendi.

Kabine, ilk balayı günleri geçtikten sonra, özellikle programının Mecliste, açık bir oturumda, yasama meclisi görevi yapan MBK'nin önünde okunmasını takiben yavaş yavaş bir huzursuzluğun içine giriyordu. Program 11 Temmuzda okunmuştu. Bunu Gürsel takdim etmiş, Devlet Bakanı Âmil Artüs okumuş, o sırada başkanlık kürsüsünü Osman Köksal işgal etmişti.

Aradan günler geçti, haftalar geçti, hatta aylar geçti, fakat programı onaylaması gereken komiteden hiç ses çıkmadı. Hükümet, programı onaylanmamış bir topluluk durumundaydı. Yani, güvenoyu almamıştı. Ne yapacağını, ne yapabileceğini bilemiyordu. Birçok bakan "bundan istiskal çıkar" diyecek hale gelmişti. Kabine toplantılarında sızlanılıyor, komite buna da aldırmıyordu. Bakanlara, bu gecikmenin nedenleri duyurulmuyor değildi. Bunlara deniliyordu ki: "program çok uzundur", "program çok ayrıntılıdır, erozyondan bile bahsedilmektedir", "bir geçici hükümet bu kadar işi nasıl başarabilir?" Doğru; özellikle bu sonuncu itiraz bakanların garibine gidiyordu. Komitede dünya kadar adam vardı ki, bir halkoylamasıyla halktan dört yıllık izin almanın ve ülkenin bütün ana davalarını çözümleyivermenin peşindeydi. Bunlar mı, programı o yüzden beğenmiyorlardı? Sonra, hangi hükümet, programındaki bütün söylediklerini gerçekleştirmişti ki? Kabine, programı, sorunların ortaya konduğu ve bunlara çözüm yollarının söylendiği bir belge olarak görüyordu.

Bakanlar, asıl, üniformalılardan bazılarının kendilerine sempatik gözle bakmadığını hissediyorlardı. Sivil hükümet, başta Cemal Madanoğlu, birkaç komite üyesinin ihtilalin ilk günü direnmesi sonucu kurulabilmişti. Yoksa, ötekilerin gönlünde bakan olma aslanı yatıyordu. Bu arzu sönmemişti. Bir punduna getirip sivil hükümeti alaşağı etmek, bir kabine

buhranı yaratmak, sonra da bakan oluvermek geliştirilen bir plandı. Bu planın sahipleri –Türkeşçiler bunu isteyenlerin başında geliyordu ama, ötekilerden de onlara katılanlar vardı– her fırsatta bakanlardan şikâyet ediyor ve bazı bakanlar da, gerçekten, ağza sakız olmak için her şeyi yapıyorlardı. Örneğin Adalet Bakanı Abdullah Pulat Gözübüyük ihtilalin tam bir talihsizliğiydi. Bakan olduktan sonra bir kitabını devlet dairelerine aldırmaya kalkmış, gazetelerin diline düşmüştü. Bir demeç vermiş, marifetini yazan gazetelere Menderes'in basın yasasının henüz kalkmadığını hatırlatmış ve bütün devrimci (inkılapçı) basının oklarını üzerine çekmişti. Hele bir başka marifeti olmuştu ki, bunu komite üyeleri saptamışlar, ihtilalin namusu belası gizli tutmuşlardı. İhtilalin namusu belası ve tabii, bir de günü geldiğinde kullanmak üzere...

Gözübüyük Adalet Bakanlığının makam arabasıyla İstanbul'a gitmişti. Orada, tanıdığı bir hanımı yanına almış, Boğaz'da yiyip içmiş, sonra, başhekimini tanıdığı bir askeri prevantoryomun kapısına dayanmıştı. Maslak'taki bu hastanede kendisine bir oda açtırtmış, geceyi, arkadaşıyla birlikte orada geçirmişti. Tabii hastalar durumu haber almışlar, bakanın kimliğini hemen tespit etmişlerdi. Komiteye ihbar mektupları yağmıştı. Komite bir küçük soruşturma yaptırtmış, doğru olduğunu öğrenmişti. Bunu duyduğunda, tepesi en ziyade atan babacan Gürsel olmuş, "Başka yer mi bulamadı?" diye basmıştı kalayı. Böyle örnekler, hükümeti ele geçirmek isteyen MBK üyelerinin propaganda silahı oluyor, programın onayını bu suretle geciktiriyorlardı.

Kabine, Ağustosun 19'unda dört saate yakın süren bir toplantı yaptı. Bu toplantıdan çıkarken Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in gazetecilere söylediği bir sözün gerçek anlamı anlaşılmadı ve bu, gelişigüzel yapılmış bir şaka sanıldı. Sarper dedi ki:

"Öyle mühim bir şey yok. Boş kalıp ahlakımız bozulmasın diye çalıştırıyorlar."

Bu, MBK üyelerine bir serzenişti. Hani askerde, er boş kalmasın diye, yapılacak hiçbir iş yoksa çukur kazdırılıp çukur doldurtulur ya... Sarper, programı bir türlü onaylanmayan hükümetin o durumda bulunduğunu belirtmek istiyordu.

Hükümetin birkaç gün sonra, 25 Ağustos Perşembe sabahı yaptığı toplantıda bu konu, nihayet açıkça ortaya atıldı. Yani, MBK hükümeti istiyor muydu, istemiyor muydu? Programın onaylanmaması ikinci ihtimali kuvvetli kılıyordu. O takdirde kabine toptan istifa eder, komiteye hareket serbestisi tanırdı. Yeni bakanlar sivil mi olurdu, yoksa üyeler bakanlıkları da mı üzerlerine alırlardı, bunu kendileri kararlaştırırlardı.

Toplantıya, Fahri Özdilek başkanlık etmekteydi. Kabinenin toptan istifasının ihtilalin üçüncü ayında nasıl yankılar yapacağını görüyordu. Bu sırada, Âmil Artüs bir teklif ortaya attı. Fahri Özdilek'in bildirdiğine göre Cemal Gürsel İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yoldaydı ya... Özdilek hükümetin eğilimini Devlet ve Hükümet Başkanına arz eder, onun görüşünü alırdı. Elbette ki, daha ihtilalin oturup oturmadığı bile bilinmezken, bir telefon emriyle kalkıp gelen ve görev alan bu insanlar komiteyi şimdi zor durumda bırakma niyeti taşımıyorlardı. Gürsel neyi uygun görürse onu yapmaya hazırdılar. Eğer görevlerinde kalmaları isteniliyorsa, MBK programı onaylardı. Yok, istenilmiyorlarsa, işte, istifalarını vermeye hazırdılar.

O tarihteki Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek bu formülü uygun buldu. Gürsel öğleyin Ankara'da olacaktı. Ona durumu anlatacak, sonucu da bakan arkadaşlarına bildirecekti. O zamana kadar hükümet herhangi bir harekette bulunmayacaktı. Bakanlar, bir düğümün çözüleceğinden dolayı mutlu, Başbakanlığı terk ettiler. O akşam İsviçre Büyükelçiliğinde, Bern Büyükelçiliğimize tayin edilen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp'ın şerefine bir resepsiyon vardı. Bakanlar oraya gittiler. Hatta orada bazıları gazetecilerle de konuştu. Gazeteciler Gözübüyük'ü "son olaylar üzerine istifayı düşünüp düşünmediği" hususunda sıkıştırdılar. Gözübüyük hiç çekinmeden şöyle dedi:

"Neden istifa edeyim? Memleketin hizmetindeyim. Devam edeceğim."

Toplantıda bir yokluk hissediliyordu: MBK üyelerinden hiç kimse gelmemişti. Bunu pek az insan, bir olağanüstü olayın varlığına verdi.

Halbuki o sırada komite toplantı halindeydi ve son derece heyecanlı görüşmeler oluyordu.

Fahri Özdilek, kabinede alınan kararı komiteye bildirmek için Gürsel'in dönüşünü beklemedi. Gürsel henüz Ankara'ya varmamışken durumu komitedeki arkadaşlarına aktardı. Hükümet hakkında bir hükme varmak gerekiyordu. İktidardan gitmemenin taraftarı olanlarla bakanlık isteyenler bunda, kendileri için bir fırsat sezdiler. Türkeş, Gürsel'i gidip havaalanında karşılamayı ve onu hazırlamayı uygun gördü. Fakat Madanoğlu onun peşini bırakmadı. İhtilalin başı o gün havaalanına indiğinde karşısında iki komite üyesini buldu: Madanoğlu ile Türkeş. Başkentte komite, kendi arasında konuyu tartışmaya başlamıştı bile.

Karşıt üyeler bakanlara karşı yaylım ateşi açmakla işe giriştiler ve bu sivillerle iktidarın yürütülemeyeceği görüşünü savundular. Kendilerinin, ülkenin sorunlarıyla ilgili fikirleri vardı. Komite toplantı üstüne toplantı yapıyordu, fakat bir icraatta bulunamıyordu. Çünkü hükümet yetersizdi, daha doğrusu hükümet MBK'nin elinde değildi. İki başlı bir acaip yaratık ortaya çıkmıştı. Böyle konuşan üyeler, hallet-mek istedikleri sorunların da ne olduğunu söylediler. Bunlar, Türkiye'nin birtakım temel konularıydı.

Buna karşı öteki grup şöyle dedi: Niçin, düşündüklerimizi yaptıramıyormuşuz? Biz burada, yetkili komiteyiz. Karar alırız, bunun uygulanması için hükümete buyruk veririz. Eğer bunu başaramazlarsa, o zaman bir değişiklik düşünürüz. Komite üyelerinden bir kısmının sadece bu sıfata sahip olması, bir diğer kısmının ise aynı zamanda bakanlık alması MBK'nin birliğini zedeler.

Cemal Gürsel, sivil hükümetten yanaydı. Bazı komite üyelerinin "gidici" olmayı kabul etmediklerinden ve birtakım tertipler peşinde koştuklarından haberdardı. Bu gayretleri endişeyle takip ediyordu. Sivil hükümet bunların hedeflerinin önünde bir engeldi. Kabinesini MBK üyelerinden kurarsa, ona hiç hâkim olamayacağını biliyordu. Sonra, bu "temel sorunlar"dan hoşlanmıyordu. Bunları giderebilmek için uzun yıllar lazımdı. Komitede Gürsel bunları söyledi.

O zaman, "kalıcı grup" lafın üzerine atıldı: İyi ya, tartışma komitenin iktidarı hemen mi, yoksa bir süre sonra mı bırakması gerektiği üzerine olabilirdi. Önce bu nokta karara bağlanır, onu takiben, saptanan bir ilkeyle hükümet kurula-

bilirdi. Tartışmalar, tam bu noktada olmadı da, Gürsel'in müdahalesiyle buna yakın bir noktada oldu. Gürsel dedi ki:

"Hükümetin başkanı benim. Bakanları tayin etmek benim yetkim dahilindedir. Ben bakanlarımı komitenin içinden alırım, dışından alırım. Buna siz karışamazsınız. Beni, bakanlarımı illa komiteden almaya zorlayamazsınız. Bu hususu karara bağlayalım."

Görüşmeler, heyecanlı şekilde bunun tartışmasına döküldü. Sonradan "14'ler" adını alacak olanlar ve onlarla birlikte örneğin Ahmet Yıldız, Suphi Karaman gibi başkaları bakanların komiteden olması tezini savunuyorlardı. Karşı tarafta, 14'lerin "CHP grubu" adını verecekleri takım Gürsel'in fikrini destekliyor, bakanların komiteden olmasının kabul edilmemesini istiyordu. Herkes fikrini söyledikten sonra oylamaya geçildi. Tartışmaların ne kadar çekişmeli cereyan ettiği ve komitenin nasıl ikiye ayrıldığı şuradan anlaşılmalıdır ki sivil hükümet tezi bir tek oy farkla kazandı. Komitenin o günkü görüşmelere katılan üyelerinden 18 tanesi –hepsi 37 kişiydiler– bakanların kendilerinden olması fikrini savunmuşlardı.

Bu ilkeye göre, Gürsel'le arkadaşları bir rahat nefes aldılar. Fakat karşı taraf, hemen bir hücuma geçti. Bakanları tayin etmek yetkisi Devlet ve Hükümet Başkanınındı. Ama bunları düşürme hakkı, komiteye verilmiş bulunuyordu.

Görüşmelerin yeni safhasında önce, hükümetin toptan istifasının veya değiştirilmesinin sakıncaları belirtildi. Bir defa, istifa söz konusu değildi. Bir ihtilal idaresi devam ediyordu. Bu idare, bir hükümeti ancak azledebilirdi. Mademki hükümetin toptan azli sakıncalıydı, o halde bakanlar teker teker oya konulur, kimler azledilecek, kimler yerlerinde kalacak, bu saptanır, sonra da herhangi bir istifadan önce bu aziller millete, radyo vasıtasıyla duyurulurdu.

Bakanlar, kendileri İsviçre Büyükelçiliğinde içkilerini yudumlarlarken komitede oya konuldular. Önce meşhur Gözübüyük oylandı ve oybirliğiyle bakanlıktan azledildi. Sonra, sırasıyla ötekilerin durumu görüşüldü. Üyeler çeşitli suçlamalar yapıyorlardı ve tabii bunların bir kısmı doğruydu, bir kısmı uydurma. Üyelerin arasında bakanlıklara göz koymuş olanlar bulunduğu için, elbette, ne kadar sandalye açılırsa

kendilerinin bakan olma şansı o oranda büyüyordu. Nihayet, asker olmayan beş bakan hükümette kaldı: Devlet Bakanı Âmil Artüs, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Maliye Bakanı Ekrem Alican, Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz ve Gümrük - Tekel Bakanı Fethi Aşkın. Ötekiler, görevlerinden alınıyorlardı. Kabinede üç de asker bakan vardı: Milli Savunmada Fahri Özdilek, Ulaştırmada Sıtkı Ulay ve İçişlerinde Muharrem İhsan Kızıloğlu. Onlar, tabii, yerlerinde kalıyorlardı. Kalanlardan Artüs Adalete, Yavuz da İmar ve İskâna getiriliyorlardı. MBK, kararlarını gece onda bir bildiri halinde radyoya gönderdi. Saat on buçukta radyo bunu okudu. Fakat komite bir "nazik karar" aldı: Yolcu bakanlara azledildikleri, bunu radyoda duymalarından önce, bir sözcü tarafından telefonla haber verilecekti. Kalanlara ise telefonu, Türkeş etti.

Türkeş'in telefonundan kısa bir süre sonra Artüs, Sarper ve Alican Köşkten çağrıldılar. O tarihlerde "Köşk" Çankaya değil, Hariciye Köşküydü. Cemal Gürsel hâlâ orada kalıyordu. Devlet Başkanı Adalet, Dışişleri ve Maliye Bakanlarını acele istiyordu. Her üç bakan da, birer taksiyle yukarıya çıktılar. Gürsel komitenin toplantısından yeni dönmüştü. Ceketini çıkarmış, ağustos sıcağında gömleğinin kollarını sıvamış, bir masanın başında viskisini içiyor, biraz bir şeyler yiyordu. Üzüntülü olduğu yüzünün ifadesinden belliydi. Bakanlarına, komiteden açıkça şikâyet etti. Üyeler kendileri bakan olmak istiyorlardı. Hükümete olan hışımlarının gerçek nedeni buydu. Fakat bakanlar da onların ellerine koz vermişlerdi. Gürsel bir süre, Gözübüyük'e söylendi. Sonra, Âmil Artüs'e, komite tarafından Adalet Bakanlığına getirildiğini bildirdi. Artüs itiraz edecek oldu. O sırada, Yassıada duruşmaları hazırlanıyordu ve bu hazırlıklarla Adalet Bakanlığı kısmen meşguldü. Artüs, Devlet Bakanlığını tercih ediyordu. Fakat karşıdan, Sarper'in kaş göz işaretleri yaptığını görünce fazla ısrar etmedi, "nasıl uygun görülürse" öyle hareket edeceğini söyledi. Gürsel, yeni hükümetin acele kurulmasını istiyordu. Hükümet kurulamazsa, üyelerin oralara bizzat geçmek için ısrar edeceklerinden korkuyordu. Bunun üzerine Âmil Artüs bir teklifte bulundu. Kalan bakanlar arasında diğer bakanlıkların vekâletleri derhal taksim edilebilir, böylece hükümet fiilen ortadan kaybolmuş olmazdı. Sonra, münasip yeni bakanlar bulunabilirdi. Gürsel bu

görüşü beğendi, hemen orada kimlerin hangi bakanlıklara vekâlet edecekleri kararlaştırıldı. Devlet Başkanı üç yakın bakanından, öteki bakanlıklar için tavsiyede bulunmalarını istedi, bakanlar da bunu hemen düşüneceklerini vaat ettiler.

Bu, tavsiyeyle adam, hatta bakan bulmak, 27 Mayıs ihtilalinin doğal işlerinden biri olmuştur ve bu yüzden birçok değersiz, hatta zararlı kimse ihtilalcilerin arasına sızabilmiştir. İhtilal aceleye gelmiş olduğu için, elde hazır bir sivil kadro yoktu. Subaylar, pek kimseyi tanımıyorlardı. Bunun bir örneği, Madanoğlu'nun eğlenceli bir hikâyesidir. Hikâyeyi bizzat Madanoğlu, bizim Kurtul'a anlatmış.

27 Mayısta, ihtilale yardımcı olsunlar diye profesörlerin Ankara'ya çağrılmaları kararlaştırılmış. Fikrin babası, Cemal Madanoğlu. Madanoğlu'nun niyeti, profesörlere gerekli hukuki formülün hazırlatılması ve iktidarın hemen sivillere devredilmesi. İyi ama, profesörler kimler? Kimleri çağırmak lazım? Madanoğlu kimseyi bilmiyor ki? Bu sırada aklına, ihtilale katıldığı günlerde tanıştığı bir profesör gelmiş. Madanoğlu hocaya, bir yemekte rastlamış, konuşmasını pek beğenmiş. Hatta, bir gün lazım olur diye, adamın oturduğu evi de şoförüne göstermiş, "unutma, bu boz adamın evini" demiş. Profesör, Nedim Ergüven. İhtilal olunca Madanoğlu hemen arabasını gönderip profesörü getirtmiş, ona,

"Bana şuraya birkaç profesör adı yazıver, bakalım..." demiş.

Meşhur Bilim Komisyonu da, işte böyle oluşmuş.

Sonradan bakanlar da, komitenin yardımcıları da, uzmanlık heyetleri de hep bu yöntemle tayin edilmişler, bir komite üyesi bir kimse hakkında "Ooo, iyi çocuktur" referansı verdi mi, o zat doldurulmak istenilen mevkiye getirilivermiştir. Bu itibarla, Gürsel'in üç bakanına yeni bakan sipariş etmesinde şaşılacak bir taraf yoktur.

Sarper, Artüs ve Alican gece yarısı Hariciye Köşkünden çıktılar. Olayların böyle gelişeceğinden, elbette ki haberleri yoktu. Biraz şaşkın, daha çok meraklı ve heyecanlıydılar. Dışişleri Bakanı meslektaşlarına –yani kalan bakanlara– kendi arabasına binilmesini, öteki otomobillerin arkadan gelmesini teklif etti. Dışişleri Bakanının arabasında bir de orta

cam bulunduğundan Sarper bunu kaldırdı ve "sivil kurmaylar" evlerine giderlerken, bir durum değerlendirmesi yaptılar. Gürsel'in sıkışık bir durumda olduğu anlşılıyordu. Komiteden ve havasından memnun sayılamayacağını da fark etmişlerdi. Sarper,

"Yeni hükümetin bir an önce teşekkülüne yardımcı olmak lazım. Yoksa, karşı tarafa koz veririz" diye şartları özetledi.

Ötekiler de buna katıldılar. Gerçi, komitenin davranışının hazmedilecek tarafı azdı. Bazı bakanları azletmek, diğerlerini yerlerinde tutmak suretiyle sanki gidenlere bir suç yüklenmişti. Ama ihtilalin henüz üçüncü ayında kişisel hesapların tutumlarda büyük rol oynaması ancak davayı zayıflatacaktı. İyi niyeti ve sivil idareye geçmek isteği apaçık ortada olan Gürsel'i desteklemek, yapılacak en iyi hareketti. O bakımdan herkes, gözüne kestirdiği arkadaşını bakan diye tavsiye ederse kabine daha çabuk kurulabilecekti.

Buna rağmen ihtilalin ikinci kabinesi yavaş ve perakende usulle kurulabildi. Bir defa, gene tarafsız, yani politikanın dışında adam aranıyordu. Bunların nitelikli olanları zaten bir iş ve güç sahibiydiler, onu bırakmak, bir maceraya atılmak istemiyorlardı. Öyle olunca, geriye niteliksiz insanlar kalıyordu. Bunları itecek motor da, ancak ihtiras olabilirdi. Öyle kimseler lazımdı ki, mevkii bir görev mevkii olarak kabul etsin ve şahsında vasıflar bulundursun. MBK bütün kudretiyle ortada olduğuna göre, bir bakan olarak görev yapmak olanağı fena halde sınırlanıyordu. O itibarla, memleket aşkı da platonik bir söz olarak kalıyordu. Bu handikaplar karşısında Gürsel, kabinesini oldukça uzun bir süre içinde tamamlayabildi ve bakanlar gene "tavsiye edilen kimseler"den oldu. Örneğin Ticaret Bakanlığına bir Dışişleri memuru olan Mehmet Baydur, Selim Sarper'in emeğiyle getirildi. Milli Eğitime Bedrettin Tuncel'i Fehmi Yavuz buldu.

Yeni hükümetin ilk bakanı, eski kabinenin istifasından, yahut azlinden bir gün sonra keşfedildi. Bu, Tarım Bakanı Osman Tosun'du. Altı bakan, ancak bir hafta geçince bulunabildi. Nihayet eksiklerin büyük kısmı on günde tamamlandı. Buna rağmen, hâlâ boş bakanlıklar vardı ve bunların müsteşarlarla veya genel müdürlük tarzında idareleri yoluna gidildi.

İsmet Paşa bütün bunlar olup biterken, Gürsel'in güç durumunu anlamakta fazla bir sıkıntı çekmedi. Zaten Florya'daki görüşme esnasında, ihtilalin başı o aşırı iyimserliğinden biraz kurtulmuştu. İsmet Paşanın not defterine kaydedildiği gibi 24 Ağustostaki Florya görüşmesinde –iki önder, ihtilalden bu yana üçüncü defadır buluşuyorlardı– üç sorun, konuşmanın konusunu oluşturdu. Gürsel, orduda yapılan düzenlemenin o kadar da başarılı sayılamayacağını anlamıştı. Bu uygulamadan sonra üzücü bazı olaylar yaşanmıştı. Örneğin ihtilalin başının iyi tanıdığı şu veya bu kurmay subay kendisini görmek istemişti, Gürsel onları kabul etmişti, bu subaylar emekliye sevkedildiklerini bildirmişlerdi. Bu, Devlet Başkanını fena halde üzmüş, bazen onu can evinden yaralamıştı. Kıta subaylarına gerçi MBK karışmamıştı. Ama generaller, amiraller ve kurmaylar komitede teker teker tartışma konusu olmuş, kimin kalıp kalmayacağını ihtilalciler kararlaştırmışlardı. Bu kararlarda, kuşkusuz Cemal Gürsel'in de sorumluluğu vardı.

Sorumluluğu vardı, fakat çoğunlukla bilgisi yoktu.

Gürsel İsmet Paşaya, NATO Başkomutanı General Norstadt ile yaptığı temaslar hakkında da bilgi verdi. Amerikalı general, ordudaki düzenlemeden birkaç gün önce davet üzerine Türkiye'ye gelmişti. Gürsel kendisine, orduda bir düzenleme düşünüldüğünü, hatta planlandığını söylemişti. Amerikalıya bildirdiğine göre bunun esası, ordunun gençleştirilmesi olacaktı. Amerika, daha ihtilalden önce, böyle bir gençleşmenin lüzumunu çok söylemiş, hatta çeşitli heyetleri çeşitli raporlar vermişlerdi. Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yaşı ve yetenekleri öyle subaylar vardı ki, bunların çağdaş yöntemlere, gelişmelere uymaları olanaksızdı. Bir gençleştirme işlemi, ordunun savaşma gücünü arttıracaktı. Norstadt bu düşüncelerle, kendisine böyle bir uygulamaya girişileceği söylendiğinde onayını bildirmişti. Türk ordusu yeni haliyle NATO'nun gücünü azaltmayacak, arttıracaktı.

NATO Başkomutanına ihtilalciler, temizliğin mali portesini de bildirmişlerdi: 100 milyon Türk lirası. Bunu bulmak kolay değildi. Acaba, Amerikalılar bir yardımda bulunamazlar mıydı? Bunun üzerine Norstadt, Amerikalıların Türkiye'deki karşılık paralar fonundan 12 milyon doların serbest bırakılmasını sağlamıştı. Gürsel bunları söylerken, or-

dudaki uygulamanın Amerikalılar tarafından da doğru bulunduğunu belirtmek istiyordu. Norstadt bu tavrı takınırken elbette ki henüz kırkındaki kurmay havacıların, denizcilerin ve karacıların kıyım baltasına çarpılacaklarından haberdar değildi. Onun görüşü, bu yoldan, Türk ordusundaki şişkinliklerin giderilebileceğiydi.

Florya'da Kürt meselesi görüşüldüğünde, İsmet Paşa ihtilalcilerdeki birtakım önyargıların ve kolay yollar arama sevdasının kaybolmamış bulunduğunu fark etti. İhtilalcilere göre, yok, bu iş İsmet Paşanın buyurduğu kadar sade değildi. Ağalar doğudaki halkı sömürüyorlar ve bu durumdan Kürtçüler yararlanıyorlardı. İsmet Paşa Dersim hareketini yapmamış mıydı? İsmet Paşa Şeyh Sait'e karşı şiddetli tavır almamış mıydı? Doğudaki ağaların bölgelerinden sökülüp atılması lazımdı. O zaman ağa nüfuzu sıfıra inecekti. İsmet Paşa bu tasarının yanlışlığına ilişkin olarak, dili döndüğü kadar Gürsel'i uyarmak istemişti, fakat komitenin o konuda direndiğini anlamıştı.

İsmet Paşa, hükümet bunalımını dikkatle ve ilgiyle takip etti. Bunun, komitedeki bazı görüş ayrılıklarının sonucu olduğunu fark ediyordu. Gürsel'e, ilk konuşmasında yaptığı "basit tavsiyeler"in ikincisinin de haklılığı yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Eminsu olayı, ordu ile komite arasından kara kedinin geçmesine yol açmıştı. Emekliye ayrılanlar, bir dernek kurmanın hazırlıkları içindeydiler. Derneğin resmi amacı, bu subayların haklarının korunmasıydı. Ama tekrar orduya dönmek için mücadele açacaklarını saklamıyorlardı. Komiteye gelince, onun içindeki çatlak açıkça gün ışığına çıkmıştı. Türkeş ile grubu, bambaşka sevdalar peşindeydiler ve 27 Mayısa yeni bir felsefe vermek istiyorlardı. Gerçekten de o günler, ilk başta bir serbest seçim yapıp iktidarı hemen sivil idareye devretmek için ihtilal yaptıklarını söyleyenler ülkenin ana davalarından, temel sorunlarından biraz fazla söz etmeye başlamışlardı ve sandalyelerine ısındıklarını, onlardan çok hoşlandıklarını, oralardan kolay ayrılmak istemediklerini belli ediyorlardı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PEMBE GÜNLER KARARMAYA BAŞLIYOR

I

"Eylülün başında pek çok insan ülkede işlerin eskisi kadar iyi gitmediği düşüncesindeydi. Eskiden maksat elbetteki, 27 Mayısın arifesi değildi. Ama 27 Mayıstan sonra bir ara parlayan ve ruhları saran ateşin yavaş yavaş kaybolduğu hissediliyor, bir bezginlik, bir karamsarlık ve bir mutsuzluk havası gittikçe daha geniş alanı egemenliği altına alıyordu. Doğrusu istenilirse, bu sadece psikolojik değildi ve birtakım esaslı nedenlere dayanıyordu. Kabinede yapılan değişikliğin tarzı hiç kimseyi tatmin etmemişti. Hükümetteki boşlukların doldurulması için bulunan yol, daha da az kimsenin hoşuna gitmişti. Bakanlığa getirilenler ise pek küçük bir azınlığa umut vermiş, pek küçük –ve belirli– bir azınlık tarafından beğenilmişti. Her şeyin uzamakta oluşu, hep lafla vakit geçirilmesi, nihayet Anayasa Komisyonunda patlak veren üzücü anlaşmazlık yürüklerdeki sıkıntıyı arttıran unsurların başlıcasını oluşturdu. Bu yüzden, eylüle gülümseyen yüzlerle girilemedi.

Yeni yönetimin karşılaştığı zorlukların, büyük ölçüde bizzat kendisi tarafından yaratılmış olması milleti üzen konuların bir diğeridir. Politik makam sahibi kimselerin illa politika dışı çevrelerden seçilmesi yolundaki anlaşılması son derece güç ısrar zayıf bir kabinenin kurulmasına yol açmış, üstelik her bakanlık dahi aynı zamanda doldurulamamıştır. Maksatlı kimseler tarafından Milli Birlik Komitesinde körüklenen bir CHP kompleksinin etkisiz kalmadığı açık şekilde belli olmakta, iyi niyetler bütün engellerin yıkılmasına yeterli olmamakta, birtakım yetersizliklerin kabulü yönüne

samimiyetle gidilmemesi bunların sakıncalarını arttırmaktadır."

Yukardan beri gelen satırları ben şimdi, 1960 yazından yıllar sonra, bu kitabı hazırlarken kaleme almadım. Bunlar, Akis'in 7 eylül 1960 tarihini taşıyan sayısında çıktı ve ihtilalden üç ay sonraki Türkiye'yi tanımlıyordu. Gerçi bir ihtilalin üçüncü ayında ihtilal idaresinin böyle eleştirilere izin vermesi, onun iyi niyetinin ve samimiyetinin kanıtıdır ama, bir ülkenin sadece iyi niyetle ve sadece samimiyetle başarılı tarzda yönetilemediği bir başka gerçektir. Eylülün başında, ülkede durum sahiden buydu. İhtilal ateşi yüreklerde sönmeye yüz tutmuştu, yeni iktidar hatalı hareket ediyordu, belki hepsinden fenası, ne yapacağını, hangi yola sapacağını bilmiyordu. Komitede çarpışan görüş ayrılıkları, ihtilali bir o yana, bir bu yana itiyordu. İlk günlerde söylendiği gibi sivil yönetime üç ay içinde geçme olanağı kalmamıştı. İsmet Paşayla yaptığı Heybeliada görüşmesinden sonra Cemal Gürsel aklındaki seçim tarihini de ilan etmişti: Seçimle kurulacak Meclis, en geç 29 Ekim 1961'de açılmış olacaktı. Seçimle kurulan Meclis, 29 Ekim 1961'de açıldı. Ama bu, tarihin ilanından başlayarak ihtilalin, biraz zor ve dolambaçlı da olsa bu hedefe yöneltilmiş olmasının sonucudur. Eylülün başında, ihtilal kendi felsefesi üzerinde dahi tereddütlüydü ve bilhassa iktidarı bırakmak istemeyen MBK üyeleri, kendilerine kalmanın da anahtarını verecek olan formülleri orada ve burada ortaya atıyorlardı. Onlara karşı başka üyeler başka felsefe söylüyor, her şey karmakarışık oluyordu.

Örneğin Alpaslan Türkeş o sıralarda, bir İzmir gazetesine demeç verdi. Kudretli albay şöyle buyuruyordu:

"Bazı teşekküller hemen bir an önce seçim yaptırıp seçim neticesine göre idareyi kendilerine bırakıp gitmemizi istiyorlar. Diğer bazı teşekküller ise, rakipleri bulunan teşekküller karşısında taazzuv edip (biçimlenip) teşkilatlarını tamamlayıncaya kadar seçimlerin geciktirilmesini istiyorlar. Fakat bunun dışında bu yurdun, öyle iktidara gelecek hiçbir parti tarafından radikal bir şekilde ele alınmasına imkân olmayan davalarının ancak ve ancak inkılap idaresi tarafından halledilebileceği kimsenin hatırına gelmiyor."

Türkeş "kimsenin hatırına gelmiyor" derken abartıyor-

du, zira kendisinin ve MBK içindeki taraftarlarının hatırında sadece ve sadece bu vardı.

O günler, Gürsel bir basın toplantısı yaptı. Biz, bunu sorduk. Dedik ki:

"Bazı çevrelerde toplumumuzun; davalarını demokratik bir sistem içinde halledebilecek olgunluğu kazanmadığı, bu bakımdan davaların ancak oy kaygısı taşımayan bir idare tarafından halledilmesi gerektiği fikri savunuluyor. Bu hususta ne düşünüyorsunuz?"

Başkanın yanıtı açık, kesin ve net oldu:

"Böyle düşünenler Türk milletine bühtanda (iftira) bulunmaktadırlar."

Başkan bunu söylerken tam yanında Alpaslan Türkeş oturuyor, sapsarı bir yüzle tırnaklarını kemiriyordu.

Seçimi isteyen, seçimi süratle isteyen, seçimden asla vazgeçmeyecek olan elbette ki CHP idi. Bunu, daha yazın başındaki bir demecinde "seçimlere bir an önce gitmekte sayılmayacak kadar çok milli menfaat vardır" diyerek bizzat İsmet Paşa millete ilan etmişti. Komite seçimsiz iktidarda kalmaya çalıştığı takdirde, karşısında İsmet Paşayı ve partisini bulacağında zerrece tereddüt yoktu. Bunu MBK'nin kalıcı üyeleri de, gidici üyeleri de çok iyi biliyorlardı. İhtilali gerçi CHP kendi kuvvetiyle, bir halk hareketi olarak yapmamıştı. Türkiye'nin tarihindeki bütün ilerici hareketler gibi, bu da bir ordu hareketiydi. Ama CHP ihtilalin temelindeki halk desteğinin en esaslı öğesini oluşturuyordu. O, ihtilalin altından çekildiği zaman, ihtilalin dayanacağı bir tek şey kalıyordu: Süngünün ucu. Süngünün ucunda bir iktidarın ise fazla rahat sayılamayacağını, MBK'nin iktidar hırsıyla gözü dönmüş grubunun dışındaki üyeleri seziyorlardı.

Ancak bunu bilenler, sadece onlar değildi. İhtilalden üç ay sonra, eylülün başında, Türkeş kanadından açık veya az kapalı şekilde cesaret alarak oldukça palazlanmış bulunan eski Demokrat çevreler de, ilk hedef olarak şunu seçmişlerdi: MBK ile CHP'nin arasını resmen açmak. "Resmen" diyorum, zira o tarihte, kapalı kapılar arkasında bir kısım MBK üyesi CHP'nin aleyhinde, bir kısım CHP kodamanı da MBK hakkında zaten ağzına geleni söylüyor, çok zaman iplerin kopmak üzere olduğu izlenimi uyanıyordu. Özdağlar ve Esinler,

bu hücumları üstü hafif örtülü şekilde de olsa, bir bakıma açıkça ortaya koyuyorlar ve CHP'den bir sunturlu yanıt almamalarını sağlamak için İsmet Paşanın canı çıkıyordu. Ama bu, MBK'ni CHP'den ayırmak isteyenlere yetmiyordu. Asıl istedikleri Cemal Gürsel'in ağzından CHP aleyhinde bir söz almak, bunu büyültmek, İsmet Paşanın karşılık vermesini sağlamak ve ihtilalin esasındaki "ordu + CHP" unsurunu çözmekti.

Bu çözülür müydü? Hiç sanmıyorum. Zira eylülün başında MBK artık ordunun tek ve tam temsilcisi olma kimliğini bile kaybetmişti ve MBK belki askerler arasında, siviller arasında olduğundan da fazla eleştiriliyordu. Böyle bir ortamda komitenin İsmet Paşa ve CHP ile açık çatışma durumuna geçmesi, hiç olmazsa o haliyle MBK'nin mutlaka sonu olurdu. Zaten Cemal Gürsel, kendisine kurulan bütün tuzaklara rağmen böyle bir oyuna gelmedi ve kapalı kapılar arkasında söylediği sözler ne olursa olsun, açıktan CHP'yi hiçbir zaman kıracak laf etmedi.

Bu tuzakları ve bunlar istenilen sonuçları vermediği halde girişilen gayretleri anlatmalıyım.

Bir basın toplantısı oldu mu, eski Demokrat gazeteler Gürsel'in karşısına örneğin şöyle bir soruyla çıkıyorlardı:

"İnkılabın daha ilk günlerinde bazı gazete ve dergiler, Halk Partisini iktidarın müstakbel ve mutlak sahibi olarak göstermişler ve parlamenter sistemin bir an önce tesisi gerektiğini ileri sürerek bu yoldaki yayına gittikçe hız vermişlerdir.

İdare ve kamuoyu üzerinde bir baskı mahiyeti alan bu kabil neşriyatı, hükümet, temelini atmak istediği demokratik prensipler ve memleket hayrına yapacağı ıslahatın ihtiyaç gösterdiği zamanı rahatça aşmak hakkına bir saldırı telakki etmiyor mu?"

Sorunun yanıtı içindeydi ama, Gürsel bu yanıtı vermiyordu. O zaman, şu soru geliyordu:

"İnkılaptan evvel, memleketi kardeş kavgasına götürecek derecede şiddetlenen siyasi parti çekişmelerinin Milli Hükümetçe alınan bir kararla yasak edilmiş olması memlekete huzur getirmiştir.

Ancak bu huzur ve sükûnu, sık sık gazetelerde beyanat

vermek veya kendinden bahsettirmek suretiyle ihlal eden parti liderlerinin bu hareketleri, zaruret olmadıkça hükümet tarafından her zaman tasvip olunacak mıdır?"

Bu soru da sökmedi mi, üçüncüsünde, daha fazla dayanılamıyor ve İsmet Paşanın adı da ortaya çıkarılıyordu.

"Bundan bir müddet önce İnönü gazetecilere Demokrat Partinin kapatılmaması temennisini izhar eylemiştir. Halbuki bu partinin Dernekler Yasasına göre kongrelerini yapmadığından dolayı hemen kapatılması icap etmektedir.

Bu tavır karşısında bu parti kapatılmayacak mıdır?"

Gerçi Gürsel yanıtlarında dikkatli davranıyordu. Fakat fazla deneyimli değildi. Daha güzel söylenebilecek bir sözü sonradan yanlış yorumlanacak biçimde ifade ettiği oluyordu. Yukarıya aldığım sorulardan ilkine, hatırlarım, ihtilalin başı şu yanıtı verdi:

"MBK tarafından iktidar CHP'ye değil, seçimi kazanan partiye devredilecektir. Bu parti pekâlâ, Halk Partisinden başka bir parti de olabilir."

Şüphesiz, politik tecrübesi daha fazla bir lider bunu şöyle söylerdi:

"Bu parti pekâlâ Halk Partisi de olabilir, Halk Partisi olmayabilir de..."

Nitekim toplantının ertesi günü, o günler eski Demokratların en esaslı yayın organı olan Havadis'in manşeti iki satırdı ve şuydu: "Gürsel, iktidar CHP'ye değil, seçimi kazanacak partiye devredilecek, dedi." Bunu gören CHP'liler, zaten MBK'ye karşı buruk olduklarından, fazla ince eleyip sık dokumuyorlar, söylenip duruyorlardı. Hele birtakım eski Demokrat kalemler, sırtlarını Türkeş ve arkadaşlarına dayayıp CHP, hatta şahsen İsmet Paşa aleyhindeki yayınlarına devam ettiklerinde bu partililerin sinirleri yeterince geriliyor, gelip gelip önderlerine,

"Nedir bu hal? Eskisinden beter olduk.." diye yakınıyorlardı.

Bu kalemlerden bir tanesi, DP mahkeme kararıyla kapatıldığında DP'nin sonunun nedeni diye İsmet Paşayı göstermekten bile çekinmedi. Ben o gün Ankara'daydım. Ankara'da kalmış bulunan parti kodamanları hop oturup hop kalkıyor ve İsmet Paşanın sessizliğini, yumuşakbaşlılığını kınıyorlardı. Evet bayağı kınıyorlardı. Eleştiri devri geride kal-

mıştı. MBK içinde CHP düşmanlığı vardı ama, CHP içinde de aynı kuvvette bir MBK aleyhtarlığı her geçen gün biraz daha artıyordu. Tabii, her iki tarafın da elinde, buna neden diye gösterilebilecek olaylar eksik değildi. Ama temelde yatan, iki grubun birbirlerini kendi iktidarlarının engeli diye görmeleriydi.

İsmet Paşa yazını Heybeliada'da sükûnetle geçirmekte devam ediyordu. Denize giriyor, sık sık bize, Maltepe'ye geliyor, bazen de İstanbul'a iniyordu. Halk CHP Genel Başkanını gördüğünde onunla ilgilenmekten, ona tezahürat yapmaktan geri kalmıyordu. Fakat İsmet Paşa düşünceliydi ve gidişi iyi bulmuyordu. İhtilali rayına oturtmak hem MBK içindeki dalgaların durdurulması, hem de kaynayan CHP'yi sükûnete kavuşturmak ve onu ihtilalin bir desteği olarak korumak için şart haline gelmişti.

İsmet Paşa bunun fırsatını 9 Eylülde, yani CHP'nin kuruluşunun ve İzmir'in kurtuluşunun yıldönümünde buldu.

Ağustosun son haftasında İsmet Paşalar, Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal ile eşini, kendileriyle birlikte birkaç gün geçirmek üzere Heybeliada'ya davet ettiler. Aksallar önce bize, Maltepe'ye uğradılar, kendilerini motorla karşıya attık. Poyrazın kuvvetli estiği, dalgalı bir gündü. Aksallar doğrudan doğruya Ankara'dan geliyorlar ve genel sekreter parti merkezindeki havayı biliyordu.

"Oradaki dalgalar, buradakilerden de fazla" dedi.

Motorla iskeleye yanaşamadık, adanın etrafını dönüp Aksalları plaj tarafına çıkardık. Orada kendilerini bir araba bekliyordu. İsmet Paşa genel sekreterini görünce sevindi. Onu kucakladı, öptü. Hanımlar henüz bavulları açmamışlardı ki CHP'nin iki önderi aşağıdaki oturma odasında kendi sorunlarına dalmışlardı bile. Aksal genel başkana, Ankara'daki durum hakkında bilgi verdi. O tarihlerde Aksal, ihtilal üzerinde nüfuzlu bazı subaylarla temas ediyordu ve ordunun nabzının da nasıl attığını biliyordu. Komite üyelerinden bir kısmıyla münasebeti vardı. Nihayet, partililerin şikâyetlerini bizzat kendilerinden işitiyordu.

İsmet Paşayla Aksal, Heybeliada'da koca bir on gün çalıştılar. CHP 27 Mayısta halkın nazarında bir kurtuluş sembolüydü. Aradan üç ay geçmişti, artık o mevkii aynı yaygınlıkta işgal etmiyordu. Çok kimse diyordu ki: "CHP eski ikti-

dara karşı mükemmel mücadele etti. Bu iktidar şimdi bir sürü hata yapıyor. Niçin İsmet Paşa sesini çıkarıp da bir şey söylemiyor? Yani CHP bu yapılanları onaylıyor mu?"

Tabii bu geniş kitleler o tarihlerde İsmet Paşanın ve partisinin nasıl güç bir durumda olduklarının farkında değillerdi. MBK siyasi faaliyeti yasaklamıştı. CHP kendi iç bünyesinde bir siyasi faaliyeti devam ettiriyordu, ama açıktan tavır almasına olanak yoktu. Halbuki, ülkenin siyasi hayatı elbette ki durmamıştı, önemli konuları komite, bazen çok hafifçe ele alıyordu. Bilhassa genç üyelerin ortaya attıkları yok şunun sosyalizasyonu, yok bunun sosyalizasyonu lafları bütün ülkeyi karıştırıyor, herkesi huzursuzluğa sevkediyordu. Bu konularda CHP'nin görüşü neydi? İşte, bu söylenemiyordu. Bir, İsmet Paşa, o da parti başkanı sıfatıyla değil, manevi dokunulmazlığa sahip bir büyük olarak zaman zaman fikrini açıklıyordu. Fakat bu, CHP hakkındaki "bir şey yapmıyor" eleştirilerini silmeye yetmiyordu. Zaten İsmet Paşa da zırt pırt konuşmak niyetinde değildi. Gerektiğinde derli toplu bir demeç vermek, perakende laflardan kendisini kurtarmak yolunda bir karara varmıştı. İstiyordu ki ağırlığını koydu mu, bu ağırlık hissedilsin.

Aksal, Heybeliada görüşmelerinde bunu anladığını, buna hak verdiğini söyledi. Ancak, böyle bir ağırlığı koymanın zamanı gelmişti. İsmet Paşanın, ihtilalin felsefesini yerine oturtması lazımdı. Meşhur "9 Eylül demeci" bu düşüncelerle hazırlandı.

Şimdi size, bir güzel "Ortanın Solu Hikâyesi" anlatayım. İsmet Paşayla İsmail Rüştü Aksal arasındaki Heybeliada görüşmelerinden yıllar sonra, CHP Genel Başkanı 1965 seçimlerinin arifesinde, partisinin yerini "ortanın solunda" olarak tarif edecek ve bu, gürültüler koparacaktır. Hatta birçok kimse, bunun da nereden çıktığını soracaktır. Bunu soranların arasına, Aksal'ın bile adı karıştırılacaktır.

1960 Ağustosunun o son haftasında, Heybeliada'da İsmet Paşa ve Aksal, 27 Mayıs hareketinden sonra CHP'nin nasıl bir kimlik alması gerektiği konusunu görüştüler ve ülkenin siyasal koşullarına bütünüyle uygun bir ruhla ortaya çıkmasının gerekli olduğu hususunda görüş birliği sağladılar.

CHP bir doktrin partisi olmak hevesinde değildi. Doktrin partilerinin sadece eski kitaplarda –bir de bizim salon aydınlarımızın ağzında– kaldığı bir devirde elbet herkes Mersin'e giderken CHP tersine gitmeyecekti. Ama önemli ülke sorunlarında CHP'nin görüşünün ne olduğu hususu artık açık şekilde ortaya konulmalıydı. CHP seçim propagandasını öyle bir platform üzerinde yapacaktı. Bundan önceki seçimlerde özgürlük sözü vermek, hapsedilmiş gazetecilerin ıstıraplarını dile getirmek, iktisadi durumdan şikâyet etmek ve hırsızlıklara karşı bayrak açmak yetiyordu. Ama önümüzdeki seçimlerde seçmen başka ve daha ciddi plaklar isteyecekti. Türkiye'de bir eğitim davası vardı. CHP bu davayı çözebilmek için nasıl bir reçete tavsiye ediyordu? Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını hangi yoldan gerçekleştirme kararındaydı? Personel politikası ne olacaktı? Silahlı Kuvvetlerin statüsü hakkında ne düşünüyordu? İşçi sorunları, grev, lokavt, toplusözleşmeler, toprak reformu, vergi adaleti, sosyal düzen... Kısacası, "temel sorun" denilen konularda parti, iktidarı alınca ne yapacaktı?

Heybeliada'daki görüşmelerde CHP'nin yeri, ortanın solunda bir yer olarak belirlendi ve bu deyim Heybeliada'daki evde, olduğu gibi kullanıldı. CHP'nin yıllar sonra, 1966'da alacağı kimlik 1960 Ağustosunun son haftasında, İsmet Paşanın kafasında mevcuttu. Bakınız, biz Akis'te, Akis'in 31 Ağustos 1960 tarihini taşıyan sayısında, Heybeliada görüşmesini nasıl ve hangi sözlerle anlatıyorduk:

"Evvela, bir nokta üzerinde haklı olarak duruldu. CHP mevcut bütün partiler içinde bugünün modası sosyalizmi en ziyade benimsemiş partiydi. Devletçilik, altı umdeden biriydi ve mesela DP 1946 ile 1950 arasında liberalizmin, serbest teşebbüsün şampiyonluğunu yaparak muhalefet kampanyasını yürütmüştü. Gerçi iktidara geçince bütün o laflar uçup gitmiş, geriye sadece oportünizm kalmıştı, ama CHP'nin geniş halk kitlelerinin refahını en ziyade göz önünde tutan, sermayenin belirli ellerde terakümünün (birikiminin) aleyhinde bulunan parti olduğunda zerrece tereddüt bahis konusu değildi. Şimdi, o yön biraz daha belirli şekilde tutulacak, memleket davalarının halli daha sosyalizan bir görüşle mütalaa olunacaktı. Bu, eski partinin sosyalistliğe heves ettiği manasını taşımıyordu. Sadece, i'lerin üzerine noktaları konacaktı. CHP

ortanın solunda *yer alacaktı. Tabii, daha solda partilerin kurulması imkânı daima mevcuttu. DP'den sağda boşalan yer de doldurulabilirdi. Zaten, bazı kimselerin sandıklarının aksine bir değil, birkaç yeni partinin kuruluş hazırlıkları yapılıyordu ve bunlar, kaba hatlar halinde muhtelif cereyanları temsil edeceklerdi."*

İsmet Paşanın bir sözü, üzerinde hiç düşünmeden ortaya attığı öylesine görülmemiş bir olaydır ki...

Aksallar Heybeliada'dan Eylülün 6'sında ayrıldılar. Beş gün için gelmişlerdi, on gün kaldılar. Arada İsmet Paşa, daha başka bazı temaslar yaparak durum hakkında bilgi aldı. Ağustosun son günü Prof. Hüseyin Nail Kubalı Heybeliada'ya geldi ve anayasa çalışmaları konusunda bilgi verdi. Bu çalışmalar sürüncemede görünüyordu. Komisyonun iki üyesi, Tarık Zafer Tunaya ile İsmet Giritli, görevlerinden azledilmişlerdi ve bu, oldukça kaba şekilde yapılmıştı. Tasarının komiteye ne zaman verilebileceği bilinmiyordu. Duygular, mantığa hâkim oluyordu, hatta bilgi, duyguların emrinde çalışıyordu. Herhalde İsmet Paşa, Kubalı'nın anlattıklarından memnun olmadı.

Ondan bir gün önce İstanbul'un Emniyet Müdürü Albay Vahit Erdoğan İsmet Paşayı ziyaret etmişti. Eylülün ilk günü ise Enver Güreli geldi ve "yeni parti" konusundaki birtakım girişimleri, görüşmeleri, hazırlıkları anlattı. Yeni partiyi Cemal Gürsel'in istediği ve o konuda etkin rol oynadığı anlaşılıyordu. Yalnız, bunun nasıl olacağı hakkında henüz bir karar, bir ciddi gelişme yoktu.

İsmet Paşanın kafasında, 9 Eylül günü vereceği –ve sonraki olayların yönünü tayin edecek olan– demeci, çarşamba akşamı hazırdı. Beni Heybeliada'ya çağırdı ve bunu yazdırttı. Perşembe günü tekrar gittim, İsmet Paşa metin üzerinde çalıştı. Bir gün sonra, 9 Eylülde, partisinin il gençlik kolu yönetim kurulu kendisini Heybeliada'daki evinde ziyaret edecekti. Bu ziyarette gazeteciler de bulunacaklardı. İsmet Paşa, hazırladığı metni –yedi daktilo sayfası tutuyordu– orada okuyacaktı. CHP'nin İstanbul'daki yöneticileri partilerinin kuruluş yıldönümünü kutlamak için kentte bir toplantı yapmak istemişlerdi. Siyasi toplantılar yasak olduğundan bu fikirlerini resmi yöneticilere açmışlardı. Resmi yöneticiler

bundan vazgeçilmesini dostane tavsiye etmişlerdi. Toplantıda İsmet Paşa da bulunacaktı, bir de siyasi demeç verecekti, bu nasıl, siyasi toplantı kimliğinden kurtulabilirdi? İl gençlik kolu yönetim kurulunun ziyareti bundan dolayı kararlaştırıldı.

1960'ın 9 Eylülü bir cumaydı. Motorla erken saatte Adaya geçtim. Gençler, başkanları Alev Coşkun'un idaresinde, saat onda geleceklerdi. İsmet Paşa ne bir yere geç kalmaktan hoşlanır, ne de bekletilmekten. Saat on olup da gençler görünmeyince bana,

"Dışarı çık da, bir bak" dedi.

Dışarıya çıktım. Baktım, gençler merdivenin altında bekliyorlar.

"Hayrola?" diye sordum.

Gülerek anlattılar. Partinin kuruluş yıldönümü olduğu için genel başkanlarına takdim edilmek üzere bir de buket hazırlamışlar. Fakat iskeleye çıkarken, buket denize düşmüş. Ne yapsınlar? Becerikli Alev Coşkun hemen yandaki evin bahçesine girmiş. Orada, Ali Sohtorikler oturuyorlardı. "Eh" diye düşünmüş, "Sohtorik de birkaç çiçeğini koca İsmet Paşadan esirgeyecek değil ya!.." Bahçeden koparacağı çiçeklerden buketi yeniden yapacakmış, sonra yönetim kurulu hep beraber içeriye geleceklermiş.

"Haydi, siz gelin. Paşa bekliyor" dedim.

Gençler, gazeteciler, fotoğrafçılar hep beraber, evin alt katındaki salona girdik. İsmet Paşa konuklarına lokum ikram etti, gençlerle gazetecileri büyük yemek masasının etrafına oturttu. Kendisi de masanın başına geçti.

Gazeteciler, tecrübeli devlet adamının gene önemli bir şey söyleyeceğini mesleklerine özgü altıncı hisleriyle sezmişlerdi. Bunda yanılmadıklarını hemen anladılar.

Ertesi gün bütün gazetelerde manşet, İsmet Paşanın sözleriydi.

İsmet Paşa konuşmasına, 9 Eylülün iki anlamıyla başladı: İzmir'in kurtarılışı ve CHP'nin kuruluşu. Bunu, demokratik gelişmemizdeki gecikmelerin nedeni izledi. İsmet Paşa, Atatürk'ün iki defa parti kurdurttuğunu, fakat devrimlerimizin yeni olmasının çok partili hayatın devamına olanak tanımadığını söyledi. Sonra, 1945 denemesine geçti. 10 Eylül 1960 tarihli gazetelerde yayımlanan bu demeç mutlaka bulu-

nup okunmalıdır. Zira İsmet Paşanın belki de hayatındaki en önemli konuşmalarından biridir ve çok olaya ışık getirmektedir. İsmet Paşa şöyle dedi:

"1945 devrinde ben söz sahibi idim. Belirtmem lazımdır ki rolüm Atatürk'ün her iki tecrübedeki rolünden ehemmiyetli şekilde farklıdır. Ben demokratik sahayı açtım. Oraya çıkacak olanları kendim seçmedim. Herkese aynı şansı tanıdım."

İsmet Paşa bunu takiben, yaşayabilecek bir yeni demokrasi tecrübesine neye dayanarak girdiğini anlattı. Söyledikleri şuydu:

"25 sene içinde milletimizin, demokratik rejimin başlangıç hastalıklarına dayanacak bir bünye sağlamlığı kazandığına inanıyordum. Benim kanaatimce cumhuriyetin ve inkılapların serbest bir siyasi hayatta millet tarafından korunmasının tecrübesi zamanı gelmişti. 25 senede yeni kuşaklar yetişmişti. Milletin çokluğunu teşkil eden 25 yaşını doldurmuş nesil Latin harflerinden artık geri döndürülemezdi. Bu nesil inkılapları, hayatı ve istikbali namına mutlaka savunacaktı. Milletin yarısını teşkil eden kadınların ileri zümresi eski hayata dönmeye tahammül edemeyecek kadar yeni hayata girmişti."

İsmet Paşa bu hesaplarının 15 yılda nasıl bir sonuç verdiğinin dökümünü bundan sonra yaptı. Kazançlarımız vardı, kayıplarımız, yani yaşadığımız fena devirler vardı. Korkulan hastalıklar, 1945'te tahmin olunandan daha ağır seyretmişti. Ama en çok endişelenilen nokta gerçekleşmemişti. İsmet Paşa bunu şöyle ifade etti:

"Demokrasiye girince, geri cereyanların hem yaygınlıkları itibariyle, hem kötü siyasetçilerin yardımıyla nihayet memlekete hâkim olacakları ve Türk cumhuriyetinin bütün esaslarıyla tahrip olunarak eski ortaçağ hayatına millet reyiyle döneceğimiz vahimesi boşa çıktı."

İsmet Paşa bu sonucun, evet, ıstıraplı ve pahalı alındığını kabul ediyordu. Bunun bedeli, bir ihtilal olmuştu. Ama "Eğer 1950'de sorumluluğu devir alanlar orta çapta insaf, ehliyet ve ideal sahibi olsalardı şimdi toplum olarak ve iç politika alanında elli sene daha ileride bulunacaktık."

İsmet Paşanın demeci, bu tarih için getirdiği ışıktan sonra günün konusuna geliyordu ve o kısımdır ki ihtilalin kaderini tayin ediyordu. İsmet Paşa dedi ki:

"Üç ay zarfında, 27 Mayıstan evvelki cemiyet ve siyaset hayatımızı artık hatırlamaz olmuş gibi bir halimiz vardır."

Bunu hatırlattı da... Geçen iktidarın başındakiler yeni yeni yöntemlerle hiçbir zaman seçimi kaybetmemek hayaline kapılmışlardı. Polis ve jandarma elde bulunursa, adalet etki altına alınırsa, söz söyleyebilecek insanlar nimetle ve kahır ile susturulursa ve serbest fikir söylemek basında ve Büyük Mecliste olanaksız hale getirilirse halk kıpırdayamaz, anlayamaz ve âciz kalır sanılmıştı. 27 Mayıs böyle bir devre son vermişti.

Gazeteciler dikkat kesilmişlerdi. İsmet Paşa gayet ağır, sözcükleri tane tane söyleyerek hemen o ay içinde kudretli Albay Alpaslan Türkeş'in ondan iki ay sonra 14'lerin, nihayet askeri idare devrinin geleceğini tam bir kesinlikle tayin eden şu sözleri söyledi:

"27 Mayısı, millet içinde siyasi partilerin birbirleriyle çekişerek halkı saç saça baş başa getirmeleri üzerine ordunun kavgaya tutuşanları ayırması suretinde görmek çok yanlış ve çok zararlı bir teşhistir. Böyle bir teşhis, zorbalık yolunu tutmuş olan, aslında millet azınlığını teşkil eden zümre ile millet hakları için hapishanelerde ve meydanlarda canla başla mücadele edenleri, yani zor kullanarak milleti köle haline getirmek isteyenlerle millet haklarını korumaya çalışan gençleri ve yaşlıları, millet çokluğunu teşkil eden asıl halkı aynı gözle görmek olur. Eski iktidar her suretle meşruiyetini kaybetmiş bir azınlık idi."

Her askeri ihtilalin beraberinde mutlaka getirdiği "Bu demokrasiyle, partilerle, politikacılarla, işte, olmuyor! Memleket otoriter bir idareye muhtaç" felsefesi Türkiye'nin 27 Mayıs ihtilalinde bir 9 Eylül günü, Heybeliada'da İsmet Paşa'nın bu sözleriyle gömülmüştür ve yerini "Hedefimiz demokratik rejim!" parolasına bırakmıştır.

II

O yıl, 9 Eylülü hemen takip eden günler Ankara'ya gittim. İsmet Paşanın demeciyle siyasi hava bambaşka bir şekil almıştı. Komitenin toplandığını, demeci görüştüğünü, fakat

bir tavır takınmamayı tercih ettiğini anlattılar. Yapılan toplantı, sadece komitenin toplantısı değildi. O tarihlerde, MBK içinde bir grup kendine mahsus çalışmalar yapıyordu ve bunların merkezi Türkeş'in Başbakanlıktaki müsteşarlık odasıydı. Devrin bir bakanı söylemişti: Ne zaman Türkeş'i görmeye gitse, odasında Özdağ'ı, Esin'i, Kabibay'ı, Solmazer'i, Erkanlı'yı, Baykal'ı hep beraber veya daha küçük bir takım halinde baş başa, fiskos halinde görürmüş. Bunlar da İsmet Paşanın sözlerini kendi aralarında değerlendirmiş ve tabii, bunun ne anlama geldiğini gözden kaçırmamışlar. Bir defa, 27 Mayısı "ordunun bir kardeş kavgasına son vermek için giriştiği hareket" şeklinde yorumlamak, kendilerinin malıydı. İsmet Paşa bunu yersiz, hatta son derece tehlikeli bulmakla doğrudan doğruya onları karşısına alıyordu. MBK ile yakın ilgisi bulunan bir tanıdığım Türkeşçilerin hazırlıkları hakkında bilgi verdi. Komite, İsmet Paşanın demeci üzerine bir yorum yapmama kararını almış, bunu sineye çekmişti. Ama Türkeş'in takımı demeçteki düşünceleri karşılıksız bırakmak niyetinde değildi ve bunu açıktan yapacaktı. Bunu anlatan bizim ahbap,

"Mukabeleyi Özdağ ile Esin ve Türkeş yapacaklar..." diye ekledi.

Buna karşılık Ankara'daki CHP çevreleri sevinç ve umut içindeydiler, kendilerine güvenleri yeniden avdet etmişti. İsmet Paşa, demeciyle gerçekten ülkeye yeniden egemen olmuştu ve olaylar onun kontrolü altına girmişti. Karanfil Sokaktaki binaya uğradım. Yüzler gülüyordu. CHP genel merkezinde, ihtilalin yerine oturtulduğu inancı vardı. Kime rastlamışsam, samimi bir hayranlıkla,

"Paşa ne konuştu, yahu!" diyordu.

Bunların bir kısmı, bir hafta önce beni gördüklerinde İsmet Paşaya sitemli haber gönderenlerdi.

İsmet Paşa 9 Eylülde, ihtilali yerine oturturken sadece birtakım genel fikirler söylemekle kalmamış, kişiliğine, partisine ve bütün politikacılara karşı Türkeş takımıyla onun uydu kalemleri –ki çoğu, eski Demokrat kalemlerden derlenmişti– tarafından girişilmiş hücumları da yanıtlamıştı. MBK'nin ve tabii kendilerinin iktidar süresini uzatmak isteyenler bir "çirkin politikacı" tipi yaratmışlardı. Bunlara göre

"çirkin politikacı" ihtilalle devrilip giden bir il[illegible] anlayışın temsilcisi olan politikacı değildi. Hatta artık o, dinci plana düşmüştü. "Çirkin politikacı" seçimlerin bir an önce yapılmasını, iktidarın sivil idareye aktarılmasını, demokratik rejime, fazla gecikilmeden geçilmesini isteyen politikacıydı. Bunların başında da, İsmet Paşa geliyordu.

İsmet Paşa, Heybeliada'daki o demecinde bu konuyu ihmal etmedi. Dedi ki:

"CHP'nin bir an evvel iktidara gelmek hırsıyla sabırsız ve telaşlı olduğunu sanmak yanlış bir teşhisin ötesinde yüzüdür. Tabii bu teşhiste bana atfedilen bir ihtimal başlıca rol oynuyor. Benim için siyasi hayatta bir faninin yapabileceği bütün ikballer arkadadır ve benim üzerimde tesirleri, günlük hayatın basit bir hadisesi kadar bile ehemmiyetli değildir. Şimdi hepimiz için mühim olan tek mesele içinde bulunduğumuz inkılap devrinin, başladığı başarı ile ve şerefle sona ermesinin memleketimiz bakımından en emin selamet yolu olduğu üzerinde vatandaşların anlayışını tatmin etmektir."

İsmet Paşanın söylediği şuydu: Seçim yapılır. İktidara CHP gelir veya CHP muhalefette kalır. Hiç önemli değil. İktidarı hangi parti alırsa, yeni seçimlere kadar memleketi o idare eder. Ama 29 Ekim 1961'i aşacak bir seçimsiz sistemi kesinlikle kabul etmem.

Bu, MBK'ye verilmiş kesin bir ültimatomdu.

MBK üyelerinin geleceklerinin ne olacağını, İsmet Paşanın kafasında o sırada belirmiş bir sorundu. İhtilalciler, "ayaklarının tozlarıyla" geldikleri günler "ayaklarının tozlarıyla" gidebilecekleri, çıktıkları ordunun saflarına dönebilecekleri kanaatindeydiler. Eğer, Gürsel'in bir ara[illegible]afasından geçirdiği gibi bir komite kurulmasaydı, geçici bir sivil hükümet işleri idare etseydi, ihtilalciler kıtalarının başına hemen dönselerdi ve ramp ışıklarına çıkmasalardı belki bunu olabilirdi. Ama ülkeyi tam yetki ve kudretle bir uzun zaman idare ettikten sonra o albayların, yarbayların, binbaşıların ve yüzbaşıların, rütbeleriyle, ordu saflarına yeniden karışmaları, alaylar, taburlar, bölükler idare etmek görevini almaları aklın, mantığın kolay kabul edebileceği bir durum değildi. İsmet Paşa, daha işin başında bunu gördü. Bu çok vakit, geçmişte edindiği deneyimlerinin ürünü olan[illegible]dişelerini

söylemiştir, bir ihtilalci için kişisel güvenliğin ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır.

"Bilir misin ki en temiz duygularla, en idealistçesine ayağa kalkmış çok ihtilalci, sonradan, sadece şahsi güvenliğini bulamadığı için, bunu bulacağı inancı içinde delilikler yapmış ve şerefle başlattığı hareketi çamurlara bulamıştır?"

Nitekim bundan dolayıdır ki İsmet Paşa, o 9 Eylül demecinde ihtilalcilerin gelecekleri konusuna da, ilk defa, belki tam açık şekilde değil ama kesin tarzda dokunmayı ihmal etmedi. Dediği şuydu:

"Milleti selamete çıkarmış olan inkılapçılar, 1961 Ekiminden sonra yeni idareler tarafından nasıl görülecektir? İnkılapçıların şeref ve itibarı, milletin kendilerine karşı minnet ve şükranı devam edecektir. İnkılapçıların hayat görüşlerinde benimsedikleri ideal meseleleri, yeni idarelerce, lâyık olduğu hürmetle gözde tutulacaktır. Her inkılapçı için ati emniyeti, birinci derecede, yapmış olduğu işin asaleti içinde mevcuttur."

İsmet Paşa bundan sonra ordunun, politika dışında kalacağını umut ettiğini belirtiyor ve tekrar konuya dönerek diyordu ki:

"Bütün bu düşüncelerle şunu göstermek istiyorum ki, 1961 Ekimine kadar yapılacak serbest ve dürüst bir seçimle iktidara gelecek siyasi heyet idealistler için mutlaka emniyet idaresi olacaktır. Bunun aksi bir ihtimale geçmişi andıran hiçbir idarenin gücü yetmeyecektir."

İhtilalciler için "ati emniyeti"nin (gelecek güvencesinin) önemi, daha sonraları daha da hayati bir sorun olarak, askeri idareyi demokratik bir rejime döndürmek isteyenlerin, tabii bunların başında İsmet Paşanın karşısına çıkacak, daha ekim ayında, yani 14'lerin uzaklaştırılmalarından önce Gürsel'in yetkili temsilcileriyle İsmet Paşanın yetkili temsilcileri arasında Gürsel'in ilk seçimlerden sonra cumhurbaşkanı yapılmasının pazarlıkları başlayacaktır. İsmet Paşa 9 Eylülde bunları söylerken bile, ihtilalcilerin kendi "ati emniyetleri"ni düşünmeye başladıklarını biliyor ve konuya bunu bildiğinden dolayı dokunuyordu. Zaten CHP ilk Anayasa Komisyonuna verdiği projede MBK üyelerine parlamentoda ölünceye dek yer teklif etmekle bunun adımını atmıştı.

Şurası bir gerçektir ki ihtilalciler eylülde, artık orduya dönmelerinin olanaksızlaştığını kesin olarak anlamışlardı. İktidarı devrettikten sonra ne yapacaklardı? Emekliye ayrılıp köşelerine mi çekileceklerdi? Bir defa, politikanın tadını almışlardı, hepsi gençti. Genç olmayan Gürsel bile, ihtilalin ilk günlerinde söylediği "Milletin bir ferdi olarak İzmir'de, Karşıyaka'daki evimde hayatıma basit bir vatandaş gibi devam edeceğim" sözünü çoktan unutmuştu. Devletin başında kalmasını ihtilalin bir emniyeti sayıyordu. Komitedeki çok arkadaşı da aynı duyguları, bilerek veya bilmeyerek paylaşıyordu.

İhtilalciler emekliye ayrılıp köşelerine dönmeyi istemediklerine göre ne yapacaklardı. Eylülün başında iki büyük eğilim göze çarpıyordu. Türkeş ve arkadaşları, sonucunu iktidarlarının yetkisiyle peşinen hazırlayacakları bir referandumla en az dört yıl ülkenin tepesinde kalma hevesi içindeydiler. Bu sürede, akıllarınca milletin ne kadar derdi varsa hepsini çözümleyeceklerdi. Örneğin Muzaffer Özdağ, açık açık, Atatürk'ün ihtilali dahil, Türkiye'de hiçbir ihtilalin başarı kazanamadığını söylüyor, Türkiye'yi ancak kendilerinin kurtaracağını göğsünü gere gere bildiriyordu. Türkiye'nin bu zevat tarafından nasıl kurtarılacağı da, hani Allah için, bunların o günkü bazı davranışları, tutumları ve sözleriyle öyle güzel anlaşılıyordu ki...

İkinci eğilim daha karışıktı. Evet, orduya dönülemeyecekti. Demek ki, politikanın içinde kalınacaktı. Politika hayatı, demokratik bir sistemde partili hayat demek olduğuna göre bunun için bir parti kurmak ilk şarttı. Yalnız, parti nasıl kurulacak ve kendilerinin bununla ilgisi hangi ölçüde olacaktı? Tuhaftır, o sonbaharda böyle bir siyasi partiyi hem Gürsel, hem Türkeş, yani komitenin iki kutbu ikisi de istiyorlardı. Türkeş, partiyi MBK'nin partisi yapacak, sonra o, yeni idarenin sivil desteğini oluşturacaktı. Benim kanaatim odur ki, kudretli albay bunu, Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi gibi düşünmekteydi. Gürsel ile arkadaşları, aynı fikir beraklığı içinde değillerdi. Hem tarafsız bir idarenin başında, hem bir siyasi partinin saflarında olmak nasıl uyuşturulabilecekti? Bu takım, seçimi 29 Ekim 1961'de düşündüğüne göre kendileri o seçime bu partinin adayları olarak mı katılacaklardı? Halbuki askerdiler ve seçimlere kadar asker kalırlarsa askeri komitenin üyeliği sıfatını koruyabileceklerdi.

Herhalde, "ati emniyeti" ihtilalcilerin birinci derecede akıllarında bulunan bir sorundu, fakat bunun nasıl çözümlenebileceği konusunda görüşler açık değildi.

İsmet Paşaya Eylülün 10'unda Heybeliada'ya, bir parti kurulmak istendiği zaman nedense –belki de imkân sahibi Kâzım Taşkent'e nispeti dolayısıyla– "ilk akla gelen adam" olan Enver Adakan, eşiyle birlikte ziyarete geldi ve teşvikleri anlattı. Türkeş ve Ülay kendisinden bir partinin kurulması hazırlıklarına, çalışmalarına başlamasını istemişlerdi. Adakan henüz düşünmekteydi. Zira komitenin bu partiyle ilgisinin ne olacağı açık değildi.

"Komiteciler bir partinin peşindeler" dedi.

Bir gün sonra İsmet Paşanın ziyaretçisi Kasım Gülek'ti. Gülek genel sekreterlikten çoktan ayrılmıştı, ama kendisini o tarihlerde, sanki CHP içinde gerçek bir kuvvetmiş gibi satmakta devam ediyor, bir kısım komitecilerle teması sürdürüyor, bazı işler çeviriyordu. Onun İsmet Paşaya teklifi başkaydı. Diyordu ki: Komiteciler bir parti kurmasınlar, onları biz partiye, CHP'ye alalım, siyasi hayatlarına bizim aramızda, CHP'li olarak devam etsinler!

Bir hafta sonra ise Heybeliada'daki evde Şahap Gürler vardı. Cemal Gürsel, Alpaslan Türkeş, Selim Sarper ile konuşmuştu. İzlenimi komitenin manevi himayesinde bir partinin kurulması isteğinin havada bulunduğu idi, fakat o da görmüştü ki bunun şekli henüz kafalarda kesin çizgilerle belirlenmemiştir. Gürler gittikten sonra İsmet Paşa,

"Bütün bunların temelinde, ati emniyeti yatıyor. Her ihtilalci, ilk günlerin ateşi geçince gece gündüz sadece bunu düşünür. Bunu tabii karşılamak ve buna bir hal çaresi bulmak lazımdır" dedi.

İhtilale yön veren konuşmasında bu konuyu ortaya atmış olmasından dolayı memnundu. Böylece, gerçekçi bir görüşün İsmet Paşaya hâkim olduğu ihtilalciler tarafından fark ediliyordu. Ama, "ati emniyeti"ni, "ülkenin mutluluğu" görüntüsü arkasında ancak kendi iktidarlarının devamında görenler için bu sözlerin, tabii, fazla sevindirici bir tarafı yoktu. O sıralarda Türkeş ve takımı, henüz, bunun olabileceği inancı içindeydiler. Bundan dolayıdır ki o takımın, İsmet Paşaya ve demecine karşı çıkışı gecikmedi.

Kampanyanın ne olacağını o günler Numan Esin, İz-

mir'de yaptığı bir konuşmada belli etti. Numan Esin şöyle diyordu:

"Yıllardan beri politikacılar birbirlerine düştü. Meclisteki çalışma ve konuşmaları takip ettim. Yüzde doksanı şahsi kapris üzerine yapılmıştı. Yalnız menfaat kapılarını çalan politika simsarlarının elinden milleti kurtarmak için ihtilal yaptık. Memlekette taraflı, gayrı adil bir idare vardı. Sadece 1950-60 arası değil.. Yıllardan beri idareciler milleti ihmal ettiler. Kendi hasis dertlerine düştüler."

Böyleçe Türkeş takımı "çirkin politikacı"nın politika hayatının tabii bir ürünü olduğunu ifade ediyor ve asıl, politikanın ortadan kaldırılmasıyla milletin kurtarılacağını söylüyordu. Numan Esin'in ihtilalin nedeni diye gösterdiği nokta ise, tam, İsmet Paşanın "çok yanlış, çok zararlı teşhis" diye nitelendirdiği konuydu. Bunu, birkaç gün sonra, komitenin öteki genç üyesi, Muzaffer Özdağ daha da açık şekilde söyledi.

O gün, dergideydik. Muzaffer Özdağ'ın bir konuşmasının, hazırlanmış olarak dergiye gönderilmiş bulunduğunu söylediler. Yazıyı okudum, gösterilen ilginin sırrını keşfetmekte hiçbir güçlük çekmedim. Gerçi Özdağ, İsmet Paşanın adını ağzına almıyordu. Fakat sözleri 9 Eylül demecine Türkeş takımının resmi yanıtıydı ve bu takımın felsefesinin ne olduğunu gözler önüne seriyordu. MBK'nin yüzbaşı üyesi konuşmasını pek de tuhaf bir yerde yapmıştı. Yetiştirme Yurtları Müdürleri, Ankara'daki Sağlık Memurları Okulunda "Çocuk Eğitimi" konulu bir seminer tertiplemişlerdi. Özdağ kendisini oraya davet ettirmişti. Bu ona, kendisince ihtilalin felsefesini anlatmak için bir fırsat olmuştu. Özdağ'ın, böyle fırsat peşinde koşması nedensiz değildir. Özellikle onunla Numan Esin'in orada burada zırt zırt ve yerli yersiz –daha çok yersiz– konuşmaları komitenin öteki üyelerini kızdırmaya başlamıştı. Komitenin bu sözlerden dolayı zor durumlarda kalması üzerine bunlar, Özdağla Esin'in kulaklarını çekmişlerdi.

Özdağ'ın "çocuk eğitimi" seminerinde söylediklerini dikkatle okudum. Doğrusu ya ilgi çekici olmasına ilgi çekici bir konuşmaydı. Genç yüzbaşı, Atatürk dönemi dahil hiçbir dönemin Türkiye'yi kurtaramadığını bildiriyor ve şimdi, kendi idarelerinde bu kurtarıcı dönemin geldiğini müjdeliyordu.

Muzaffer Özdağ'a göre demokratik hayat Türkiye'de politikayı geçim kapısı haline getiren bir zümre doğurmuştu, bu zümre kendi içinde didişmeye kapılmıştı, didişme günden güne tehlikeli bir hal almıştı, aydınlar bunu endişeyle takip eder olmuşlardı. Böyle bir didişme İttihat ve Terakki günlerinde de görülmüş ve bundan dış düşmanlar faydalanmışlardı. Özdağ için 27 Mayıs öncesinde hava bu şekli bir defa daha almış, ülke bir iç savaş tehlikesinin eşiğine gelmiş, gene dış düşmanlar bundan faydalanma yollarını aramaya koyulmuşlardı. Türkeş'in bir numaralı sözcüsü sonucu şöyle dile getiriyordu:

"Nihayet ordunun müdahalesi zaruri bir hal aldı."

Ekliyordu:

"27 Mayıs hareketi sadece Yassıada'ya gönderilen, milleti soyan bir zümreye karşı yapılmamıştır. Memleketin bütünlüğünü korumak, tehlikeli bir gidişe dur demek için yapılmıştır."

Üstüne bir defa daha basıyordu:

"İhtilal Türk ulusunu soyan, hürriyetlerini gasbeden bir avuç suçluya karşı değil, Türkiye'nin kaderine karşı yapılmıştır. Bu noktanın böyle bilinmesinde büyük fayda vardır."

Muzaffer Özdağ'ın MBK'nin "geçicilik"i üzerinde de pek hoş bir fikri vardı. Dünyada geçici olmayan ne vardı ki? İşte, MBK de o tarzda "geçici" idi! Akıllı yüzbaşı şöyle diyordu:

"Dünyadaki bütün iktidarlar geçicidir. Yalnız her idarenin, iktidarı boyunca millete ve memlekete en faydalı şekilde çalışması lazımdır."

Komite böyle bir geçiciliğe sahip olarak Türkiye'nin bütün sorunlarını çözdükten, ülkenin kimse tarafından o güne kadar düzeltilemeyen kaderini düzelttikten sonra iktidarın kime verileceğini de Özdağ, milletin iradesine filan bırakmayıp bizzat tayin ediveriyordu: Aşınmamış bir kadroya!

Tuhaftır, bu o sıralarda, Rusya'nın Ankara'daki girgin büyükelçisi Rijof tarafından da komite üyelerine yapılan telkin ve tavsiyeydi. Madanoğlu'nu bir ziyaretimi, bundan dolayı hiç unutmam.

Komite, 147'ler olayını da yaratmıştı. Cemal Madanoğlu Ankara Komutanıydı ve yeni Meclisin bir binasında karargâhını kurmuştu. Beni komutanın yanına aldıklarında Madanoğlu'nun önünde, üzeri eski harflerle yazılmış bir kâğıt vardı ve general sinirli sinirli söyleniyordu:

"N'oldu Paşam, ne var?" diye sordum.

Yer gösterirken başını salladı:

"Bırak, Allahını seversen.."

Benden önceki ziyaretçisi, Rijof'muş. Elçinin söylediklerini Madanoğlu madde madde not almış.

"Bak okuyayım da, dinle" dedi ve maddeleri, kendisine özgü kalaylı yorumlarını da ekleyerek okudu.

Rus elçisi, askeri ihtilal yaptıklarından dolayı kendilerini kutlamış. Madanoğlu,

"Anladım ki, b.. etmişiz" dedi.

Zaten, maddenin yanına da bu yorumu adamla konuşurken yazmış.

Rijof, Eminsu ve 147'ler olaylarındaki "enerjik davranışlar"ını da övmüş. Madanoğlu'nun notu: "Onu da b.. etmişiz."

Rus elçisi, DP'yi kapattıkları halde niçin öteki partilere ilişmediklerini sormuş ve İsmet Paşanın konuşmasını eleştirmiş, onun da politika hayatından uzaklaştırılmasını, yeni bir kadro kurulmasını tavsiye etmiş. Madanoğlu'nun yorumu: "Herif İsmet Paşayı da tevkif etmemizi mi istiyor, ne?"

Nihayet Rijof, komite olarak iktidarda daha uzun süre kalmalarının, ülkenin temel davalarını çözümlemelerinin, milleti kurtarmalarının ne kadar iyi bir şey olacağını söylemiş. Madanoğlu not etmiş: "Demek ki hemen seçime gitmemiz lazım.."

Ben yanından ayrılırken komutan hâlâ söyleniyor, "Herife bak, neler tavsiye ediyor" diye basıyordu küfrü. Türkeş takımının tabii Ruslarla hiçbir ilgisi yoktu, ama onların aklındakiyle Moskova'nın temsilcisinin tavsiyelerinin aynı olması bu takımın nasıl hatalı, tehlikeli bir eğilimin sahibi bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında, o takımın o günler bazı salon sosyalistlerinin etkisi altında olduğu ve fazla gün görmemiş olanlarının günü onların gözlükleriyle gördükleri bir gerçektir. Bunlar deneyimsiz, fakat iddialı komite üyelerini ülkenin o sorununun da şimdiye kadar kendilerini beklemiş olduğunu, bu sorunun da aynı halde bulunduğunu söyleyerek sonsuza dek iktidar –yahut, Muzaffer Özdağ'ın anladığı manada "geçici iktidar"– yönüne itiyorlardı.

O sonbahar bir akşam, Muzaffer Özdağ'ın, yanında herhalde eşi ve belki de bir akraba hanımı olarak tiyatroya gir-

mesini ve ön sıraya kurulmasını hatırlarım da, yok, bu takımın iktidarda kalmak arzusunda mesihlik iddiasının ve "ati teminatı"nın yanında bir de beylik cakasının bulunduğu hususunda elimi rahatça ateşe sokabilirim.

İsmet Paşa, Türkeş takımının çıkışlarını Heybeliada'daki evinde okudu. Eski Demokratlar tarafından çıkarılmakta olan gazeteler de CHP Genel Başkanını durmadan MBK'ye jurnal etmekle meşguldüler. İşte, İsmet Paşa gene ihtirasını konuşturmuştu. Hem İsmet Paşanın bir konuşma hakkı var mıydı ki siyasi demeç verebiliyordu? Bu adamın dokunulmazlığı mı bulunuyordu?

Aslında, herkes görüyordu ki vardı.

İsmet Paşa o günler içinde bir ara, Heybeli'ye geçtiğimde bana, Türkeş takımının çıkışlarını görüp görmediğimi sordu. Gördüğümü söyledim.

"Cevap vermeme değer bir şey var mı?" dedi.

"Yok canım.."

Bunu, bir noktayı kararlaştırmak için değil de aklından geçeni anlayıp anlamadığımı öğrenmek amacıyla sorduğu açıktı. Nitekim güldü:

"Ben de öyle düşünüyorum" dedi.

Gürsel ve genel olarak komite, İsmet Paşayla bir polemiğe girişmemiş, aksine, onun düşünceleri doğrultusunda komite içinde daha belirli ve kuvvetli bir akım başgöstermişti. İsmet Paşa,

"Gürsel bir şey söyledi mi? Ben görmedim. Sen gördün mü?" diye sordu.

Gürsel konuya ancak 17 Eylül günü, yani İsmet Paşanın konuşmasından bir hafta sonra, o da basın toplantısında, bir gazetecinin sorusu üzerine değindi. O basın toplantısında da sorular önceden istenmiş, bunlar ve yanıtları bir broşürde toplanarak basılmış metin dağıtılmıştı. Fakat Gürsel, gazetecilerden, bunların dışında bir soruları olup olmadığını öğrenmek istediğinde, tabii yeni sorular birbiri peşinden sökün etti. İlgi çekici soru şuydu:

"Son günlerde CHP Genel Başkanı İnönü, MBK üyesi Numan Esin ve Muzaffer Özdağ bazı konularda çeşitli fikirleri savundular. Bu hususta siz ne düşünüyorsunuz? Komitenin başkanı olduğunuza göre MBK üyeleriyle aynı fikirde misiniz? Veya bu beyanatlar komitenin fikri midir?"

Gürsel yüzünü buruşturdu. Birkaç saniye durakladıktan sonra şu yanıtı verdi:

"Şahıslar istedikleri gibi düşünebilirler. Bunun burada münakaşasını yapmaya hiç niyetli değilim. Gazetelerinizde siz münakaşasını yapın."

Sonra bir kaşını havaya kaldırdı ve şaka yapıyormuşçasına devam etti:

"Hem canım, bir başyazar bir yazı yazsa ve ben size bu yazılanlar bütün basının fikri mi diye sorsam doğru olur mu? İşte, onun gibi bir şey, sorduğunuz."

Bu, Özdağ'la Esin'in sözlerinin Gürsel'in nazarında komiteyi bağlamadığının açıklanmasıydı. Gürsel bunları söylerken, yanındaki Türkeş'in, hayatından hiç memnun hali yoktu. Hele bir başka gazetecinin bir başka sorusu başkanı yeni bir açıklamaya ittiğinde, kudretli albayın yüzü daha fazla asıldı. Gazeteci dedi ki:

"Özdağ, Atatürk inkılaplarının tamamlanmamış bir inkılap olduğunu ifade etti. Bu, MBK'nin görüşü müdür?"

Gürsel güldü:

"Sen bunu Muzaffer Özdağ'dan sorsan daha iyi yapmaz mısın? Herkesin bir fikri var. Bu da, Özdağ'ın fikri zahir..."

O basın toplantısı bir başka noktadan daha önem kazandı. Gazeteciler, o günler çok sözü edilen bir Kurucu Meclis konusunda soru yöneltmişlerdi. Soru, broşürde yazılı olarak vardı. Gürsel'in buna yanıtı şöyleydi: "MBK aynı zamanda bir Kurucu Meclis vazifesi görmektedir." Fakat Gürsel, sıra bu soruya geldiğinde, yazılı metindekiyle çelişen ve başka anlam taşıyan ve ertesi gün gazetelere manşet olan bir sözlü yanıt verdi. Dedi ki:

"Bir Kurucu Meclis teşkili için iki aydır düşünüyor ve çalışmalar yapıyorduk. Hazırlıklarımız son noktaya gelmiştir. Yakında daha etraflı bilgi vereceğim. Şimdiden şunu söyleyeyim ki kuracağımız meclis gelecek meclisin bir örneği olacaktır. Düşündüğümüz demokratik nizama gidişte bugünkü şartlara göre bir fonksiyonu bulunacaktır."

Alpaslan Türkeş'in yüzünde bu sefer tam bir şaşkınlık vardı. Yazılı metni, kendisi hazırlamıştı. Şimdi Gürsel bunun tam tersini söylüyor, üstelik komitede kararlaştırılmamış bir konuyu emrivaki haline getiriyordu. Gerçi böyle bir meclis sorunu komitede ele alınmamış değildi. Fakat bunun

niteliği henüz belli olmamıştı. Türkeş ve takımı, bir meclis kurulursa bunun ancak "danışma meclisi" kimliği taşıması taraftarıydı. MBK'nin, elindeki yetkilerden fedakârlık etmesini istemiyorlardı.

İsmet Paşaya, Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığından derhal alınacağı haberi, işte bu sırada geldi. Gürsel'in daha aylar önce, bir binbaşı vasıtasıyla bu niyetini İsmet Paşaya bildirdiğini anlatmıştım. Bu defa gelen haberde –haber gene Gürsel'dendi– zaman da belirtiliyordu: Derhal! İsmet Paşa "derhal"in anlamını sorduğunda şu yanıtı aldı: Eylül bitmeden...

Türkeş'in bir Nâsır havası içinde olduğu, daha ihtilalin başından beri farkedilmişti. Ama Başbakanlık Müsteşarlığının önemini ve bunun, muhteris albayın eline verdiği kudreti ve olanakları komitenin öteki üyeleri ancak daha sonra kavramışlardı. Eylülde Türkeş ve takımının faaliyetleri komitenin varlığını tehlikeye düşürür bir görüntü kazandı. Herkes, Türkeş'in ve takımının bir darbesinden korkuyordu. Başbakanlık Müsteşarlığı böyle bir emrivaki için çok uygundu. Komitede, Türkeş'in takımı dışındaki üyeler, ilk hareket olarak Türkeş'ten Başbakanlık Müsteşarlığının geri alınması gerektiğinde müttefiktiler. Gerçi bu makam albaya bir komite kararı olarak verilmemiş, Türkeş bir bakıma, oraya kendiliğinden gidip oturmuştu. Ama onu oradan kaldırmak, artık komitenin görüşmesi gereken bir sorundu. Eylülün sonlarında bir gün konu komiteye geldiğinde bunun konuşulacağını hem Gürsel, hem de Türkeş bilmekteydi ve ikisi de toplantıda hazırdılar. Türkeş, bu sivil görevi dolayısıyla komiteye yeterince yararlı olamıyordu, onun için Başbakanlık Müsteşarlığını bırakması iyi olacaktı. Kurnaz Türkeş bu masum teklifin altında yatan nedeni anlayacak kadar akıllıydı.

O gün, sorun ortaya geldiğinde kalktı ve ne kadar iyi niyetli olduğunu, nasıl, gece ve gündüz çalıştığını, hiçbir art niyet taşımadığını, sadece ülkeye, vatana, komiteye hizmet aşkıyla dolu bulunduğunu anlattı. Fakat karşı taraf artık kül yutar olmaktan çıkmıştı ve sözle kandırılacak gibi değildi. Türkeş, Gürsel'in müsteşarı değil miydi? Gürsel acaba kendisini istiyor muydu? Gürsel hiçbir tereddüde yer bırakmayacak tarzda Türkeş'i müsteşar olarak Başbakanlıkta is-

temediğini bildirdi ve bunun nedenlerini de söyledi. Hemen bütün resimlerinde, yanında bir gölge görmekten bıkmıştı. Bu, Alpaslan Türkeş'ti. Herkesin, kudretini ve yetkilerini bilmesi iyi olacak, sanki MBK'nin iktidarı üzerinde bir ipoteğin bulunduğu izleniminin dağılması fayda verecekti. Hayır, Gürsel, Alpaslan Türkeş'i Başbakanlık Müsteşarı olarak istemiyordu.

Bu, kudretli albayın suyunun kaynadığının ilk kesin belirtisi oldu ve Eylülün 21'inde Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığından alınması, yerine, İçişleri Bakanlığında müsteşar vekili görevinde bulunan Hilmi İncesulu'nun getirilmesi kararlaştırıldı. Eylülün 21'i bir çarşambaydı. O çarşamba, Türkeş'in bu karardan haberdar olup olmadığını bilmiyorum. Bildiğim, kendisinin, müsteşarlık görevini sessizce, olay çıkarmaksızın bırakması için özellikle perşembe günü, başta Dündar Taşer, arkadaşları tarafından zahmetle ikna olunduğudur. Eylülün o haftasında, Ankara'da, artık eller silah kabzasına sık sık gitmeye başlamıştı ve komitede, birbirinin başını yemeğe kesin surette kararlı iki katı grup vardı.

Müsteşarlıktan alındığını Türkeş'in o çarşamba bilmediğini ben şundan çıkartıyorum. Çarşamba akşamı bazı İstanbul gazetelerinin Ankara bürolarına "Türkeş'in ricası" diye bir talep iletildi. Türkeş, Ankara Hukuk Fakültesinde öğrencilere hitap etmişti. Öyle şeyler söylemişti ki, bu, ihtilale yeni bir felsefe getiriyordu. Konuşma, Hukuk Fakültesi öğrencilerinden bir grubun daveti üzerine yapılmıştı. O sıralarda, şampiyonu Muzaffer Özdağ olan bir eğilim üniversite öğrencilerini tedirgin etmekteydi. Özdağ ve arkadaşları yedek subaylık hakkını üniversite mezunlarından da almak istiyorlardı. Türkeş daveti kabul ederek fakülteye gitti ve orada, talihsiz konuşmalarından birini daha yaptı. Türkeş'e göre "çağdaş uygarlık düzeyine normal yollarla ulaşmak olanaksızdı". Tarihte ne Tanzimat, ne I. ve II. Meşrutiyet, ne de Cumhuriyet hareketleri bizi böyle bir düzeye eriştirmişti. Bu bakımdan hamle yapmak, aşamaları sıçramak zorundaydık.

Öğrenciler, albaya hayretle bakmışlardı. Peki, Türkeş nasıl bir rejim tavsiye ediyordu? Bunu açıkça söylememişti ama, kendilerinin idaresinde seçimsiz bir iktidarı vurguladığı ortadaydı. Gazete bürolarından, işte bu ihtiyatsız sözlerin yazılmaması rica olundu.

Perşembe sabahı Türkeş gene Başbakanlıkta, müsteşarlık odasında, masasının başındaydı. Akşama kadar orada kaldı, ziyaretçilerle görüştü. Sanki olağanüstü bir durum yoktu. Fakat haber, gazetecilerin kulağına fısıldanmıştı ve onlar Başbakanlığın kapısına toplanmışlardı. Sadece Türkeş'in müsteşarlıktan alındığını değil, yerine kimin tayin edildiğini de biliyorlardı. Hatta yeni müsteşarın ağzını ustalıkla aramışlardı bile. İncesulu'ya telefon etmişler, onu kutladıklarını bildirmişler, ondan yaşamöyküsünü istemişler, İncesulu da bu doğal bir istekmiş gibi, hiç soru sormadan istenilen bilginin özetini vermişti. Gazeteciler daha da ileri gitmiş, "Albay Türkeş'in yeni görevini biliyor musunuz?" diye sormuşlardı. İncesulu buna "Maalesef bilmiyorum" yanıtını vermişti. Fakat Türkeş, perşembe akşamı saat 18.00'de hâlâ, görevinin başında bulunduğunu bildiriyor ve gazetecileri "hayali biraz geniş insanlar" olarak niteliyordu.

Dündar Taşer ile birkaç başka ziyaretçinin işte bundan sonra Başbakanlığa geldikleri, Türkeş'in odasına kapanıp onunla halvet oldukları, bu toplantının saat on buçuğa kadar sürdüğü bilinmektedir. Türkeş bu toplantıdan başka bir Türkeş olarak çıkmıştır. Gazetecilerle görüşmeyi o zaman kabul etmiş, onların "Sizin istifa ettiğinizi söylüyorlar. Doğru mu? Yerinize Hilmi İncesulu tayin edilmiş" sorusuna karşı dudaklarını büzüştürmüş, yutkunmuş ve yanında sivil kıyafetiyle oturan Dündar Taşer'e baktıktan sonra "Evet, doğru" demiştir. Daha sonra, görevinden ayrılan herkes gibi şöyle bir demeç vermiştir:

"Devlet makamları şahıslarla kaim değildir. Bu, bir nöbet hizmetidir. Bu hizmet ilgililer tarafından, icap ettikçe elden ele devredilir."

Türkeş'in sözlerinde bu defa gerçeğe aykırı olan tek husus, görevinden istifa etmek suretiyle ayrıldığıydı. Halbuki, resmen azledilmişti. Başka türlüsü olsaydı bunun haberi İsmet Paşaya ne yaz başında, ne de, tarihi de söylenerek eylül ortasında verilebilirdi.

İhtilal, kendisine İsmet Paşanın 9 Eylülde çizdiği yörüngeye girmeye başlamıştı. Demokratik rejime dönüş, 27 Mayıs hareketinin hedefi olarak kesinleşiyordu.

III

Alpaslan Türkeş'in Başbakanlık Müteşarlığından alınması MBK içindeki bir grubun öteki üzerinde zaferini oluşturdu, ama mücadeleye son vermedi. Hatta aksine, mücadele daha da şiddetlendi ve sanırım o tarihten itibaren karşılıklı olarak tasfiye planları yapılmaya başlandı.

Türkeş'in azli MBK içindeki bir grubun öteki üzerindeki zaferini oluşturdu, zira Türkeşçiler ne zaman şeflerinin Başbakanlık Müsteşarlığı eleştirilse, derhal iki örnekle ortaya çıkıyorlardı: Cemal Madanoğlu'nun ve Osman Köksal'ın durumu. Madanoğlu, Ankara Komutanıydı ve bu sıfatıyla emrinde birlikler tutuyordu. Köksal ise Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayının başında bırakılmıştı, üstelik Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevi de kendisine verilmişti. Türkeşçiler diyorlardı ki:

"Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığını bırakması mı isteniliyor? Tamam! O takdirde Madanoğlu Ankara Komutanlığını terk eder, Köksal da Muhafız Alayıyla ilişkilerini keser."

Madanoğlu ile Köksal'ın görevlerini korumalarına karşın Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığından alınması ilk kuvvet çatışmasını Gürsel grubunun kazandığını gösterdi ve doğrusu istenilirse herkeste bir ferahlık uyandırdı. Zira Türkeş'in davranışları, hareketleri, tertipleri, onun iki sözcüsü Muzaffer Özdağ ile Numan Esin'in oradaki, buradaki konuşmaları endişe yaratmaya başlamış, demokratik rejime dönüşü bekleyenleri tedirgin ediyordu. Şimdi, kudretli albayın konumuna komite içinde, komite tarafından böylesine ağır bir darbe indirilmesi rüzgârın yelkenleri tekrar başka doğrultuda, demokratik rejime dönüşün şampiyonu olan İsmet Paşanın istediği yönde doldurduğunu gösteriyordu. Aslına bakılırsa geniş halk tabakaları için beklenen ve hasreti çekilmeye başlanan sistem, demokratik veya değil, sivil idareydi. Askeri idare, ihtilalin üçüncü, dördüncü ayında içindeki hastalıkları Türkiye'de de su yüzüne çıkarmaya başlamıştı. Halk artık üniformalılara eskisi gibi çok sempatik gözle bakmıyor, ordu lehindeki gösteriler veya hareketler daha ziyade yapay tertiplerin neticesi oluyordu. O günlerde, Genelkurmay Baş-

kanı Cevdet Sunay tarafından yapılan ve gazetelerde açıklanan bir bildiri son derece ilgi çekicidir. Orgeneral Sunay bu bildirisinde "sayıları pek sınırlı da olsa" bir kısım askeri şahısların halkla olan ilişkilerinde arzu edilmeyen taşkın hareketlere başvurdukları haberlerinin alındığını bildiriyor ve bunları hizaya davet ediyordu.

Bana anlatılan, bu bildiri Genelkurmay Başkanının inisiyatifi üzerine değil, MBK'nin bir kararı gereğince yayımlanmıştı. Sırtında üniforma taşıyan birtakım kimseler –bunların sayıları bildiride söylendiği gibi öyle pek sınırlı değildi– özellikle kalabalık yerlerde, hele akşamları, içkili yerlerde hiç hoşa gitmeyen davranışlarda bulunuyorlar, bazen, üniformalı Amerikalılar kadar sevimsizleşiyorlar, sivil halkın burnunu bükmesine neden oluyorlardı. Başka üniformalılar, ihtilalin gereği, sivil görevlere getirilmişlerdi. Bu sıfatlarıyla, her gün halkla temas halindeydiler. Çoğu kaba, haşin ve hoşgörüden uzak davranıyordu. Bir küçük azınlık ise –bakınız, onlar gerçekten küçük azınlıktı– bu tavırlarından kişisel çıkar sağlamak için yararlanma yolundaydılar. Bütün bu konularda, yurdun dört bir tarafından MBK'ye şikâyetler yağmıştı. Bunun üzerine komite, bir tavır almayı kararlaştırmıştı.

Elbette ki bu şikâyetlere karşı, komitede, "Türk subayı öyle şey yapmaz" demagojisi hâkim olabilir, bunlar "kuyruklar"ın veya "iktidara konmak isteğiyle yanan Halkçılar"ın iftiraları sayılabilirdi. Fakat öyle olmamıştı. Komite içinde aklı başında bir grup durumun gerçekten bu olduğunu kabul etmişti. Halk ile ordunun ilişkilerinin ılık ve samimi kalması ihtilalin sükûnet içinde sivil rejime dönmesinin başlıca şartıydı. 27 Mayıs sabahı saat üç ile altı arasındaki operasyonu üniformalılar yapmıştı. Ama 27 Mayıs, esas itibarıyla bir gençlik, hatta halk hareketiydi ve onun öyle kalması ülkenin çıkarları gereğiydi. Nitekim kısa bir süre sonra askerlerin sivil görevlerden alınması uygulaması da başladı.

Üniformalıları halkla ilişkilerinde hizaya davet eden genelge, bu düşüncenin ürünü oldu. Halbuki komite daha da akıllıca davransaydı ve balayı havası devam ederken iktidarı sivil idareye devretmenin çaresini bulabilseydi bir soğukluk hiç belirmeyecekti.

O günler komitenin hoşlanmadığı, hiç hazzetmemeye başladığı başka bir sorun, gene "bir kısım basın" diye anılan gazete ve dergilerin yayınlarıydı. Bunlar, acı rastlantı, Menderes'in de hoşlanmadığı, hiç hazzetmediği gazete ve dergilerdi. Tabii Akis'ti, Cumhuriyet'ti, Milliyet'ti, o sınıf yayın organlarıydı. Bunlar, gene acı rastlantı, Menderes'in de hoşlandığı, pek hazzettiği gazete ve dergilerin aksine, MBK'yi, onun üyelerini şişirip göklere çıkarmıyorlar, onlara "Canlanmak için sizi bekleyen topraklar" diye başlayan ve "Mutlaka iktidarda kalmalısınız" diye biten övgüler kaleme almıyor, aksine, gerçeklere dayanan eleştiriler yapıyor, samimi fikirlerini, görüşlerini söylüyorlardı ve bunlar aydınlar, gençlik, kamuoyu üzerinde etkili oluyordu.

Gazetelerin MBK içindeki ayrılıkları yazması, bir grubun demokratik rejime karşı olduğunu belirtmesi ve onlara karşı şiddetle tavır alması, bunların bazı tertipler içinde bulunduğunu söylemesi sadece o takımı değil, hatta komitenin başka üyelerini de tedirgin ediyordu. Bu son grubun endişesi, böyle laflarla komitenin saygınlığına ve gücüne gölge düşmesi, askeri idarenin sert eleştirilere hedef olmasıydı. Bundan dolayıdır ki komite içinde üyeler zaman zaman gırtlak gırtlağa gelirlerken ve 14'lerin suyu kaynamaya başlamışken Cemal Gürsel, arkadaşlarının ısrarıyla, tabii biraz da kendi önderliğinin tartışıldığı havasının bıraktığı burukluk-la, gerçeği hiç yansıtmayan tuhaf bir demeci ekim ayının hemen birinci gününde verdi.

Gürsel şöyle diyordu:

"Birkaç zamandan beri yerli ve yabancı bazı gazete ve mecmualarda güya MBK'de ikilik ve komite içinde diktatoryaya gitme eğiliminde bulunanların olduğu, bunların kendilerine bir şef seçtikleri veya seçmeye çalıştıkları hakkında ibareler neşredilmekte ve bazı yerli gazeteler de bunu hakikat gibi kabul ederek komite hakkında çok sert, hatta tezyif edici tenkit yazıları yazmaktadırlar."

MBK başkanı bundan sonra "vatandaşlarına ve bütün dünyaya katiyetle ifade ediyordu ki" bu yayınların hiçbir asıl ve esası yoktu. Komite "tam bir vahdet" (birlik) içinde kendi şeflerinin etrafında görevini yapıyordu. Komiteyi parçalamakta fayda umanların bunda asla başarılı olamayacaklarını bilmeleri lazımdı.

Demeç, bu "bir kısım basın"a karşı yöneltilmiş tehditlerle sona eriyordu. Bunlara "içinde bulunulan şartlar" hatırlatılıyor, komitenin hoşgörüsü ve basına karşı olan iyi niyetinin kötüye kullanılmaması ihtar ediliyordu.

Ve bunlar, 13 Kasımdan tam iki buçuk ay önce söyleniyordu.

Bunu bir hafta sonra, Muzaffer Özdağ'ın daha şiddetli ve daha açık tehdidi izledi. Genç yüzbaşı o sırada İstanbul'a gitmişti ve gençlik örgütleriyle iş çevirmeye, kendi grubunun kafasındaki rejime geçebilmek için gençliğin desteğini sağlamaya çalışıyordu. TMTF'de bir konuşma yaptı ve kendilerinin basının "mutlak manada" özgür olmasını istediklerini söyledi. Özdağ'a göre, basın "iç hürriyet"ine kavuşmuş değildi. Nasıl doğuda toprak ağaları varsa Babıâli ağaları da mevcuttu ve bunlar, sahibi oldukları kurumları kontrol ediyor, kendi düşüncelerinden başkasına özgürlük tanımıyorlardı. Muzaffer Özdağ şöyle dedi:

"Biz 27 Mayısta hürriyet verdik. Yurda demokrasiyi getirirken Babıâli'den de geçeceğiz. Türkiye'de derebeylik müessesesini yaşatmayacağız."

Bu, "bir kısım basın" dedikleri, fakat asıl kuvvetli ve etkili basını temsil eden tarafa karşı tam bir savaş ilanıydı. Özdağ o gezisinde başka niyetlerini de açıkladı. Üniversiteyi gençleştireceklerdi. Öğrenciler Özdağ'a, Hukuk Fakültesinde o günlerde görülen lüzum üzerine fakülteye sokulmayan arkadaşlarını kastederek "Biz görülen lüzumun anlamını üniversiteden soramıyoruz" demişler, bunun üzerine Özdağ "Soracağız arkadaşlar, soracağız" diye karşılık vermişti. Babıâli'den nasıl geçileceği sorusuna ise şu karşılığı vermişti:

"Fikir işçileriyle beraber geçeceğiz, arkadaşlar.."

14'lerin aklındaki, öğrencilerle üniversitenin, fikir işçileriyle basının hakkından gelmekti. O ay bunun birincisini yapacaklar, fakat ikincisine ömürleri vefa etmeyecektir.

"Bir kısım basın" bu saldırıyı, aynı şiddetle karşılamaktan geri kalmadı. Eğer MBK'ye bu fikirler egemense, komiteciler yanlış yoldaydı. Basın da, üniversite de söyleyecekti ve onlara karşı dışardan tedbiri iktidarlar düşünmeyeceklerdi. Böyle bir gidişe karşı ülkenin sağlam güçleri kesinlikle tavır alacaklardı.

Burada, bir teşhisimi söyleyeyim.

Menderes, 1946 ile 1950 arasında DP'nin başında, partisini iktidara getirmek için mücadele ederken ve ülkede yeterince özgürlük bulunmadığından yakınırken demokratik sistemin erdemine inanmış bir insan mıydı, yoksa kalkınmak için kendisini bekleyen topraklar olduğunu mu sanıyordu, bilmiyorum. Bildiğim, iktidarının sonunda Türkiye'yi demokratik sisteme layık bulmadığı ve bir gün, İstanbul'daki terzisinde, birçok kimsenin önünde şöyle dediğidir:

"Daha taharetlenmesini bilmeyen bu halk mı, kendi kendisini idare edecek?"

27 Mayısı yapanlar, hareketlerinin başında bu felsefeye karşıydılar ve demokrasinin Menderes'in elinden kurtarılması için silahlarını çekmişlerdi. Fakat ihtilalin üçüncü ayının sonunda, Türkeş grubu tıpkı Menderes gibi düşünüyordu. Dava Türkiye'ydi, demokrasi sadece araçlardan biriydi, bu araç halen Türkiye'ye uygun değildi. Kendileri önce, "demokrasiye boş vererek" akıllarınca Türkiye'yi bir güzel kalkındırmalıydılar, demokrasiymiş, memokrasiymiş bunlar ondan sonra düşünülmeliydi. Ancak bunların nazarında Menderes bir yanlış yapmış, kime dayanması gerektiğini bilememişti. Örneğin, gazete sahiplerini kandırır veya korkutursa basını kendi tarafına çekebileceğini, eleştirileri durdurabileceğini sanmıştı. Bu, yanlıştı. Asıl, fikir işçileri kullanılarak "Babıâli ağaları" etkisiz kılınabilir, insan kendine göre bir basını öyle düzenleyebilirdi. Yoksa, gazete sahipleri "devlet içinde devlet olmak" ihtirasını taşıyan birtakım kimselerdi.

Üniversite için de durum aynıydı. Hocalara ev vaat etmek, onlarla tertipler yapmak, aralarından bazılarını kullanmaya kalkışmak, öğrencilere cephe almak Menderes'e bir yarar sağlamamıştı. Üniversite içinde gençleri yaşlılara karşı tutmak daha doğruydu. Asistanlarla doçentlerin ihtirasları onları profesörlerin hasmı yapabilirdi. Öğrenci örgütleri ele geçirilirse ve onların hakkı korunuyor havası yaratılabilirse o taraftan itiraz gelmez, insan kendine göre bir gençlik ve üniversite yapmış olurdu.

İşte, ordu bu hale getirilmiş, kendine göre bir ordu kurulmamış mıydı?

14'ler diye bilinen takım, 1960'ın sonbaharında böyle bir hava ve böyle bir tertibin içindeydi. Aralarında, yan kuvvet-

ler bulmak için görev bölümü yapmışlardı. Türkeş, çok önem verdikleri basını ayarlama yolundaydı. Başbakanlık Müsteşarlığı, elindeki olanaklarla bulunmaz bir makamdı. Nitekim bir gazete böyle para bulunarak kurdurulmuş ve tabii, kuranların da, devralanlarının da, devredenlerinin de başına bin dert bırakarak yayın hayatından çekilmiştir. Türkeş bunun yanında bir de haftalık organ sahneye çıkarmış, fakat o da aynı akıbete uğramıştır. Gençlikle, genç gazetecilerle, genç asistan ve doçentlerle, gençlik örgütleriyle temas genç komite üyeleri Numan Esin'le Muzaffer Özdağ'a bırakılmıştı. Orduya gelince, 14'lerin hepsi ordu mensubu olduğuna göre herkes elinden geleni yapacaktı. 14'ler özellikle Kara Kuvvetlerinin zırhlı birliklerine güvenmekteydiler. Yan kuvvetler tamam olunca, Türkeş grubu komitenin "CHP kanadı" diye adlandırdıkları grubunu tasfiye edecek, eğer Gürsel kendilerinden olursa onu daha bir süre başta tutacak, fakat gerçek egemenliği kendi elinde bulunduracak, sonra açıktan, bir Nâsır rejimini Türkiye'de kuracaktı. Nâsır, tabii Türkeş'ti. Gürsel o ekim başı demecini verir ve hem bütün ulusa, hem dünyaya tam bir katiyetle komitenin birlik içinde olduğunu ilan ederken birçok komiteci karşı grubu kastederek "bunlar bizi toplayacaklar" diyor ve gerçekten de bir toplamanın hazırlıkları, özellikle 14'ler tarafından yapılıyordu. Bunu, 14'lerin o zamanki akıl hocası olduğunu söyleyen Dündar Seyhan, kitabında açık açık itiraf etmekte ve 14'leri gereği kadar çabuk hareket etmediklerinden dolayı kınamaktadır. Zaten bilinen de toplamaya hazırlananların 13 Kasımda birden toplanıvermiş olduklarıdır. Ordudan da, gençlikten de tek bir küçük parmağın kalkmamış bulunmasının nedeni ise 14'lerin bu sağlam kuvvetlerdeki gerçek eğilime yanlış teşhis koymuş olmalarıdır.

Menderes'in hatasını işlememek isteyenler, aynı türden bir yanlışa düşmekten kendilerini kurtaramamışlardır.

Ama bu, kendileri için kaçınılmazdı. Basın diye yanlarına aldıkları kuvvet, Menderes'i tutmuş –veya şaşırtmış– olan gruptu. Onlar da Menderes gibi, gençlik örgütlerinin başına kendilerinden idareciler oturturlarsa bütün gençlerin kendileri için sokaklara dökületeceğini sanmışlardı. Üniversitede ve orduda bir temizliğin Türkiye'de "üniversitenin eğilimi"ni ve "ordunun eğilimi"ni değiştirebileceğini düşünmüşlerdi.

Sadece Gürsel'in ekim başı demecinin kimler tarafından nasıl yorumlandığını bilmek o günlerin havasını anlamaya yetecektir. Gerçeğin g'sini yansıtmayan demeç "bir kısım basın"da, hak ettiği sert yanıtları alır ve eleştirilirken, bakınız meşhur Peyami Safa Havadis'te ne yazıyordu:

"İkide bir sözü Milli Birlik Komitesine getirip, orada bu konu ile ilgili bir çatışma varmış gibi nifak çıkarmaya çalışan gazete ve dergilerin hedefleri malumdur. Milli Birlik Komitesinin aydın ve uyanık bütün üyeleri arasında, tezvir şebekelerinin veya milli düşmanlarının gedik açma oyununa düşebilecek tek gafil yoktur. Cemal Gürsel'in kesin demeci de gizli maksatların çoktan farkına varıldığını gösteriyor. Gaye milli birliği parçalamaktır. Fakat bunun ne boşuna bir çabalama olduğunu Sayın Gürsel izah ediyor.

Tezvir şebekesinin taarruz planı ve taktiği sezilmiştir. Milli birliğin üstüne titreyen devlet ve komite uyanıktır. Mahutlar bildiklerinden şaşmasalar bile, gafiller ne zaman gözlerini açacaklar?"

Daha bir süre önce Menderes'in lütfunu dilenmek için yazdığı "piyazcı mektuplar" eski Başbakanın meşhur kasasından çıkmış olan bir başkasının söylediği ise şuydu:

"Doğrusu, bu ihtar ve ikaz davet eden sözlerin sarfına Türk basınının sebebiyet vermiş olmasını istemezdik... Ne yazık ki, bir kısım gazete ve dergiler ne geçmişten, ne günün olaylarından ders edinmiş değillerdir... Daha dün bir, bugün iki, fikir hürriyetine kavuşan Türk basınına Devlet ve Hükümet Başkanından yerinde ve yüzde milyon haklı bir tembih ve ihtar gelmesine önayak olurlar ve Milli Birlik Komitesini fikir ve tutum aykırılıklarına uğratmak gayretinin bu memlekete ve bu millete böyle bir zamanda ancak büyük zararlar getirebileceğini takdir etmezler miydi?"

Türkeş'in kendi organı Öncü ise şu havayı çalıyordu:

"Sabrı, güleryüzlülüğü ile 27 Mayıs inkılabının centilmen ihtilal diye vasıflandırılmasına amil olan Milli Birlik Komitesini şahsında temsil eden Sayın Başkan Gürsel'in son beyanatı vesilesiyle, yüzünde müşahede ettiğimiz ıstırap çizgileri, milli menfaatlerimizi vicdanlarımıza ölçü yapmadan vuku bulan bir gidişin sürpriz sayılmaması gereken tezahürüdür.

Bünyesinde tehlikeli bir operasyon geçirmiş olan Türk milletinin nekahat devresinde, onun üzerine titreyen hekimlerimizi gücendirmemek ve onlara yardımcı olmak ilk vicdan vazifemiz iken bunda kusur işlendiğine inanmamız lazımdır.

Bizler, Sayın Başkan Gürsel'in '..Ayrıca tenkit müessesesini tezyif ve tecavüz derecesine çıkaranlara içinde bulunduğumuz şartları hatırlatmak isterim' demesine mahal bırakmayacak bir yolu benimsemiş olmalı değil miydik?"

Nihayet meşhur gericilerden bir başkası Gürsel'in demecinde eski iktidarı haklı gösterebilecek bir nokta bulmuş olmaktan mutlu, şöyle yazıyordu:

"Milli Birlik Komitesi hakkında şüphe uyandıracak neşriyatta bulunanlar bilhassa kendilerini iktidara aday sayan partilerin mensupları arasında bulunabilir; bu gibiler iktidara susamışlığın tesiriyle demeçleri tahrif yoluna sapmaktadırlar.

İtiraf etmelidir ki son inkılaba kadar iş başına gelen hükümetlerin basına tahditler koymalarına bizzat bazı gazete ve dergilerin (bu yazı ve öteki demeçlerdeki "dergi" sözcüğü hep Akis'i kastediyordu) tezvir ve tahrifleri az çok tesir etmiştir. Devlet adamlarımızın kâfi derecede sabırlı ve müsamahalı olmamalarının da elbet bunda payı vardır.

Demokrasi tarihimizde ilk defa hesap sorma ve devleti yeniden ve daha mükemmel kurma imkânına kavuştuk. Bu işi en çok güvendiğimiz bir milli kuvvet ele almış bulunuyor."

Elbette bu yorumlarda her şey, dönüp dolaşıp en sonda İsmet Paşayla MBK'yi karşı karşıya getirme amacını güdüyordu. Ancak Gürsel'in, bütün teşebbüslerde bunun kapılarını kapayacak bir fırsat bulduğu gerçektir. İsmet Paşa Heybeliada'da, o yılın 24 Eylülünde 77 yaşına bastığında Devlet Başkanından şu tebriki aldı:

"Sayın İsmet İnönü
Heybeliada

77. yaş yılınızı idrak buyurduğunuz bugün zatıdevletlerine en samimi duygularımı sunar, daha çok yıllar millet yolunda başarılı ve esenlikle bir hayat içinde mesut ve bahtiyar olmanızı Tanrıdan niyaz ederim."

İsmet Paşa buna, aynı nezakette bir yanıt verdi.

İsmet Paşalar o yıl İstanbul'dan, 16 Ekimde ayrıldılar. Bu, İsmet Paşanın yıllardan beri yaptığı en uzun tatildi. Ekimin başlarında, yüzme mevsimi kapandığında İsmet Paşalar kente, Taşlık'a indiler. İsmet Paşa, tam 45 gün denize girmişti. İstanbul'da kaldığı süre içinde de çeşitli çevrelerden çeşitli kişilerle yaptığı görüşmeler devam etti. Bunların bir kısmı, kurdurulmak istenilen yeni parti hakkında bilgi getiren kimselerdi. Yeni parti fikri gelişiyor, fakat hazırlıkları ilerlemiyordu. Bunun başlıca nedeni, düşünülenin bir güdümlü parti olmasıydı. Partiyi hem, eski Demokratlardan bir bedenin oluşturması isteniliyor, hem de bunun MBK korunmasında olduğu hissettiriliyordu. Samimiyetsizlik veya partinin bir ısmarlama parti olacağı endişesi bu işle görevlendirilmiş kimselerde tereddütler yaratıyordu. Cemal Gürsel'le arkadaşlarının gözlerinin CHP'ye girmemiş eski Hür P'cilerde olduğu seziliyor ve İsmet Paşaya gelen haberler de bunu doğruluyordu. Fakat eski Hür P'cilerin, hele CHP'ye geçmemiş Hür P'cilerin particilik nitelikleri bu partinin akıbetiyle ortadaydı. –Kuracakları yeni partinin, YTP'nin akıbeti de sonradan bunu doğrulayacaktır ya...– Bunlar 1960'ın sonbaharında aralarında toplanıyor, temaslar yapıyorlardı. Enver Adakan'dan sonra Ziyad Ebüzziya da ortaya çıkmış ve kollarını sıvamıştı. Bunlar hep, DP'den gelmiş olduklarından dolayı DP'li tabakaları kendi taraflarına çekecekleri inancındaydılar. Bu, eğer DP kapatılmamış olsaydı belki gerçekleşirdi. Eski partilerine tekrar giderler, önderliği üstlerine alır, "Menderes macerası" DP için talihsiz bir devre olarak kalır, partinin önünde yeni ufuklar açılır, hatıralar tazelenmesine lüzum kalmazdı. Bunun yanında, devrilmiş önderler de efsaneleşmezler, aksine, karanlıklarda kaybolup giderlerdi. Fakat bu yol tutulmayıp da önce DP kapatılmış, sonra Demokrat tabakalar bir yeni partinin bayrağı altına çağrılmış bulunduğu için derleme-toplama işlemi kolay olmuyordu. Zaten bu tabakalar, komitecilerin istedikleri bayraktarların önderliğinde ilerde de toplanacak değillerdir.

Komitecilerin ve Gürsel'in yeni parti hevesi o sıralar kamuoyunun az çok malumuydu. Fakat asıl, İsmet Paşanın temsilcileriyle Gürsel'in temsilcileri arasında hiç kimsenin bilmediği bir pazarlık sürmekteydi ve ihtilalin kaderini tayin edecek unsurlardan biri de oydu: Gürsel'in cumhurbaş-

kanlığı konusu. Bu, ekimin ortasında öyle bir noktaya gelmişti ki bundan sonra işi bizzat İsmet Paşanın kotarması gerekiyordu. Gürsel cumhurbaşkanlığında kalma ateşiyle yanıyordu ve bu ateşin alevinin başkaları tarafından beslenmesi Türkiye'yi pekâlâ yeni bir karışıklığa itebilirdi. İsmet Paşanın 17 Ekimde Ankara'da olmasının yazın bitmesinden başka bir nedeni daha vardı: Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusunda İsmet Paşanın şahsen katılacağı buluşmanın günü 18 Ekim, saati 20.30 olarak belirlenmişti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

14'LERİN SONU

I

Bilmiyorum, Cemal Gürsel'in İsmet Paşaya telefon ederek "Emirleriniz peygamber buyruğudur" dediği sabah mıydı, yoksa ihtilalin başının hemen bütün basın toplantılarında "sineyi millete dönmek" niyetini açıkladığı sıralar mıydı? Herhalde, her şeyin çok kimseye gayet kolay, rahat ve emin göründüğü o 1960 yazının ilk günlerindeydi. CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal düşünceli, endişeli ve tedirgindi. Menderes'in üzerinde yürüdüğü yolun ülkeyi askeri ihtilale götüreceğinden hiçbir zaman şüphe etmemişti ama, bu, gelip patlak verdiğinde Aksal ziyadesiyle sevinenlerden değildi. Sivil demokratik rejime geçmenin o kadar kolay olamayacağı düşüncesindeydi. İsmet Paşanın da bu düşünceyi paylaştığını anlatmıştım. Fakat CHP Genel Başkanına bütün yaşamı boyunca o inanılmaz canlılığını vermiş olan yenme azmi, başarıdan şüphe etmeme inancı genel sekreterin yaradılışları arasında bulunmadığından, Aksal işin nasıl kotarılacağı hususunda rahat değildi. Bir gün, kendisinin Mebusevlerindeki evinin bakımlı bahçesinde bana şöyle dediğini hatırlarım:

"Şimdi mesele, iki Paşaya yer bulma meselesidir."

Bu, sadece bir ileriyi görme değil, aynı zamanda, henüz öyle görünmeyen bir durumun en doğru tahliliydi de. Durum öyle görünmüyordu, zira o sıralarda ihtilalin ve onun başının söylediği türkü üç ay içinde seçim yapıp iktidarı, bu seçimin galibine bırakmaktı. Üç ay içindeki bir seçimden kimin galip çıkacağı ise hemen kimsenin meçhulü değildi. CHP, o günler, iktidardaki bir DP ile eşit şartlar altında geçecek bir ser-

best seçim yarışını rahatlıkla kazanacak güçteydi ve zaten Menderes'in önce bir Tahkikat Komisyonu kurup rakibinin kolunu, kanadını kırma planı da bu ortamın sonucuydu.

Aksal, olayların böyle gelişmeyeceğini görenlerin başında gelir. Gürsel'in, kaderin bir cilvesi getirildiği yerden ayrılmayı istemeyeceğini ilk günden söylemiştir ve ona bir yer bulunmadan askeri ihtilalin sivil demokratik rejime kolay kolay geçemeyeceğini hep ileri sürmüştür. Nitekim, MBK devrinin "dananın kuyruğu" önemindeki olayı, 14'lerin, yani askeri idareyi sürdürme taraflılarının tasfiyesi hareketi Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusunda CHP tarafından kendisine güvence verilmesinden sonra yürütülmüştür. İhtimal ki o günler bu tasfiye edilenler, Gürsel'i başlarında tutarak rakiplerini komiteden atmanın planlarını yaparlarken ihtilalin başının sivil demokratik rejimin taraftarı CHP'den böyle bir güvence aldığından haberdar bile değillerdi. Komitedeki "öteki grup"un temsilcileriyle İsmet Paşanın temsilcileri arasındaki temaslar bu kadar gizli ve bu kadar başarılı yürütülebilmiştir.

Eğer DP iktidarı bir seçime gitseydi ve demokratik rejim kesintiye uğramayıp iktidar normal yoldan el değiştirseydi, iktidara CHP'nin gelmesi halinde İsmail Rüştü Aksal başbakan olacaktı. İsmet Paşanın niyeti bir süre cumhurbaşkanlığı görevini almak, bir geçiş devrinde o ünlü "12 Temmuz Beyannamesi" günlerindeki rolünü tekrarlamak, yani iki büyük parti arasında bir uygar ilişki yolu sağlamak, sonra da, idealini gerçekleştirmiş olmanın huzurunu kendi köşesinde yaşamaktı. İhtilalciler hemen bir seçim yapsalardı ve bunu CHP kazansaydı, gene aynı şey olacaktı. Belki o zaman, orduyu tekrar kışlasına sokma zorunluluğu İsmet Paşayı daha uzun bir süre etkin politikanın içinde tutacaktı. Fakat hükümeti Aksal yürütecek, İsmet Paşa ülkenin bütün sağlam kuvvetleri üzerindeki otoritesi son derece büyük, hakemlik görevini yapabilmek için yeterli saygınlığa sahip bir cumhurbaşkanı olarak duruma nezaret edecekti. Herhalde, CHP kampının planlarında Cemal Gürsel için düşünülmüş bir rol yoktu. Gürsel, başına getirildiği ihtilali şan ve şerefle kapatırsa milletinin en içten minnet duygularına hak kazanacak, her zaman şükranla anılacaktı. Orgeneral o sıralarda hep, bunun kendisi için en ulu ödül olacağını söylüyor, belki

de bunu samimiyetle düşünüyordu. Ama sonradan anlaşılacaktır ki İsmail Rüştü Aksal Gürsel'i, Gürsel'in kendi kendisini tanıdığından daha iyi tanıyormuş.

Gürsel'in Karşıyaka'daki evine çekilme niyetinden Çankaya'da kalmak arzusuna adım adım nasıl geldiğini elbette ki bilmiyorum. Ama bunu tahmin etmek zor değildi. Hikâye hep, "canlanmak için seni bekleyen bu topraklar" hikâyesidir. Kudret sahipleri, kendilerinin ülke için gerekli, vazgeçilmez adam oldukları sanısına o kadar kolaylıkla gelirler ve kudret mevkilerinde istekleriyle değil de bir zorunluluk gereği olarak kaldıklarına öyle çabuk kendilerini inandırırlar ki.. Bu başkalaşım, hiç kuşkusuz Karşıyaka'daki evinden Çankaya sırtlarına getirilen babacan askerde de olmuştur. Gürsel, cumhurbaşkanı kalmasında "sayılmayacak kadar çok" ulusal çıkar bulunduğundan emin olmuştur. Bunu ona telkin edenlerin sayısındaki kabarıklık da, herhalde beklenilmeyen bir sayı değildir.

1960'ın yazında, böyle bir zorunluluğun gereğine gittikçe daha fazla inanırken Gürsel için sorun, cumhurbaşkanlığının kendisine kim tarafından verileceğinin tayiniydi. Türkeş grubunun bunu ona takdime hazır olduğunu ve bunu kendisine söylediğini biliyorum. Eylülün 25'inde İsmet Paşa henüz Heybeliada'daydı. O gün, CHP milletvekillerinden Ahmet Karamüftüoğlu kendisini ziyarete geldi. Karamüftüoğlu Alpaslan Türkeş ile konuşmuştu. Karamüftüoğlu'nun İsmet Paşayı ziyareti, Türkeş'in başbakanlık müsteşarlığından alınmasından sonraydı ama Türkeş'le görüştüğü zaman kudretli albay kudretini koruyordu. Türkeş, CHP diye bir kuruluş tanımadığını söylemiş. Demiş ki:

"Bir CHP iktidarı bahis konusu olamaz.."

Türkeş'in teklifi, daha doğrusu açıkladığı plan şuymuş: Cemal Gürsel devlet başkanı kalsın. İsmet Paşa millet babası olsun. Bu "millet babası" deyiminin İsmet Paşayı pek güldürdüğünü hatırlarım. Türkeş de, anlaşılan iktidar koltuğuna biraz alıştığında 1950'lerde Demokratların aklından geçen şıkkı benimsemişti. İsmet Paşayı etkin politika hayatından çekiyor, onu pamuklara sarıp sarmalıyor ve "millet babası" olarak pek yüksek bir rafın üstüne kaldırıyordu. Tabii bütün bu planlarda hep bir tek nokta açık kalmıştır: İsmet Paşanın onayı.

Ahmet Karamüftüoğlu'nun getirdiği bir haber daha vardı: Türkeş, Kasım Gülek'le temas halindeydi ve "CHP sorunu"nu onunla halledebileceği kanısındaydı. Gülek'in genel sekreterlikten alınmasından sonra, kim CHP ile bir iş çevirmek niyeti taşımışsa muhatap olarak onu görmüştür ve sanırım onun bu parti içinde hiçbir etkisi kalmadığı ancak son zamanlarda herkes tarafından anlaşılmıştır. Ama 1960'ın yazında, MBK içindeki "öteki grup" CHP ile sorunlarını İsmail Rüştü Aksal'la görüşürken Türkeş takımı Kasım Gülek'le temas halindeydi.

Evet, Cemal Gürsel Türkeş grubunun kendisini devlet başkanı olarak tutmaya hazır bulunduğunu biliyordu ama, bildiği bir başka konu, böyle bir maceranın büyük tehlikeler taşıdığıydı. Türkeş grubu kendisini devlet başkanlığında nasıl tutacaktı? Seçimsiz bir iktidar yoluyla! Böyle bir yolda ise, insanların, karşılarında İsmet Paşayla CHP'yi bulmamaları olanaksızdı. İsmet Paşanın ve CHP'nin ihtilale desteği, bu askeri hareketin demokratik rejimin devamını sağlamak için yapıldığı fikrinin korunmasına bağlıydı. Bu destek ihtilalin altından çekilirse, ihtilal boşlukta kalmayacak mıydı? O zaman mutlaka zor kullanmak gerekecek, elaltındaki kuvvetler bir tür işgal kuvveti haline getirilecek, İsmet Paşanın susturulması yoluna gidilecek, basın özgürlüğü ve diğer haklar kısılacak, kısacası, Menderes'in "sivil cunta idaresi" yerine MBK'nin "askeri cunta idaresi" işleyecekti. Askeri cuntanın kudreti sivil cuntanınkinden fazla olabilecek miydi? Bu girişim, herhalde tam bir macera girişimiydi.

14'ler, bu planlarının karşısına çıkmış olan arkadaşlarını, daha sonraları, o tarihte bir "ölüm korkusu"na düşmekle suçlamışlardır. Bunların kanısınca onlar, bir ihtilalcide bulunmasını şart saydıkları "gözü karalık"tan yoksun oldukları için bir noktada solukları tükenmiştir ve 27 Mayısı, Türkeş grubunun aklındaki sonuca götürememişler, CHP'nin sağlayacağı güvenliği maceraya tercih etmişlerdir.

Sanırım, teşhis doğrudur. Ama benim inancım odur ki, eğer MBK Türkeş'in gösterdiği yoldan yürüseydi üyelerinin hepsi kısa zamanda bacaklarından asılırlardı ve Türkiye tam bir karanlığın içine yuvarlanırdı. Türkeşçilerin "CHP grubu" diye adlandırdıkları ve küçümsedikleri komiteciler

ihtilale sükûnetli bir çıkış yolu bulmak suretiyle sadece kendi kellelerini değil, ateşli arkadaşlarının hayatlarını da kurtarmışlardır.

Cumhurbaşkanlığı konusunda Cemal Gürsel'in CHP ile temas araması da bu düşüncenin ürünü oldu. Gürsel, ihtilale Türkeş'in istediği yönü vermek suretiyle devlet başkanlığında kalacaktı. Ama, İsmet Paşanın istediği –ve 9 Eylül demecinde açıktan ifade ettiği– yönü verirse, acaba CHP kendisini aynı makamda bırakmaz mıydı? Yaz ortasında Ankara'da, bazı MBK üyelerinin sorumlu CHP önderleri, İsmail Rüştü Aksallar, Turhan Feyzioğlular nezdindeki sondajları böyle başladı. Bunlar, komite içindeki ikiliği saklamıyor, Türkeş'le arkadaşlarının kafasından geçenleri de söylüyorlardı. Türkeş'in planlarına kendileri katılmıyorlardı. Fakat, kendileri için de bir güvenlik sorunu bulunduğunu saklamıyorlardı. Cemal Gürsel'in devlet başkanı kalması bu güvenliği getirecekti. MBK üyeleri içinse, CHP kendi anayasa tasarısında zaten, parlamentoda devamlı bir yer teklif etmişti.

Sondajlar, İsmail Rüştü Aksal ile arkadaşlarını şaşırtmadı. CHP Genel Sekreteri, anlattığım gibi, "Paşaların yerleştirilmesi meselesi"ni ilk günden itibaren bekliyordu. Fakat, herkese bir yer bulmanın güçlüğü ortadaydı ve bunun kişisel hesaplarla ilgisi yoktu. Bir defa, henüz cumhurbaşkanının seçilme şekli saptanmamıştı. CHP Amerika'daki gibi bir başkanlık usulünün karşısındaydı. Parlamenter bir sistem istiyordu. Bunda devletin başkanı parlamento tarafından seçilecek, bu suretle, kaynağı halkoyu olan iki değil, bir kuvvet, parlamento bulunacaktı. Peki, bu parlamentoda CHP bir çoğunluğun sahibi olursa nasıl kendi önderini değil de, ihtilale başkanlık etmiş olan bir başkasını devlet başkanı seçecekti? Sonra, haydi seçti, ya kendi önderi ne olacaktı? Başbakan mı? Gürsel, kendisini cumhurbaşkanlığına tek dereceli bir seçimle, yani doğrudan doğruya halkoyuyla seçtirtmek istiyordu. Bu, ona birtakım yetkiler verecekti. O zaman, başbakanla çatışması kaçınılmazdı.

Gürsel'in, istediği gibi, halk tarafından devlet başkanlığına getirilmesi de bir başka sorundu. Seçimde kendisini kim destekleyecekti? Böyle durumlarda hep "herkes bana oy verir" diye düşünmek usuldendir. Ancak CHP İsmet Paşayı

aday gösterirse CHP'liler elbette ki ona oy vereceklerdi. O zaman Gürsel'in seçmeni olarak Demokratlar, yahut İsmet Paşanın karşısında bulunanlar kalıyordu. Bunlar, nihayet DP iktidarını yıkmış bulunan bir ihtilalin önderini, sırf İsmet Paşa öteki adaydır diye desteklerler miydi? Başka bir aday, Demokratlara daha sempatik gelecek başka bir aday çıkamaz mıydı? Çıkarsa, Gürsel bir avuç tarafsızın, renksizin oyundan başka kimin oyunu alabilecekti?

Gürsel'in aklından bir parti kurdurtmak, onu geliştirmek, tek dereceli cumhurbaşkanlığı seçiminde onun adayı olmak geçiyordu ama, o teşebbüs bir türlü yürümüyordu. Hem eğer cumhurbaşkanlığını o partinin adayı kazanırsa, en büyük ihtimal parlamento seçimlerinde de onun CHP'yi yenmesiydi. O takdirde İsmet Paşayı Gürsel, muhalefet lideri olarak mı karşısında bulacaktı?

1960 yazında, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığı pazarlıkları başladığında Ankara'da böyle karmakarışık bir hava doğdu. Bir hal çaresi bulmak için kafa patlatanların başında Aksal ile onun temas halinde olduğu ihtilalciler, Ekrem Acunerler, Fikret Kuytaklar, Halim Menteşler geliyordu. Komitecilerin CHP'den istedikleri, CHP'nin kazanacağı bir seçimde Cemal Gürsel'in tarafsız olarak devlet başkanlığına getirilmesiydi. Bu pazarlıklar ekimin ortasına kadar hararetinden bir şey kaybetmeksizin ve bunlara İsmet Paşa bizzat katılmadan devam etti. Ağustos sonunda Aksalların Heybeliada'daki ikametleri sırasında CHP Genel Sekreteri, kendi deyimiyle "İki Paşaya yer bulunması meselesi"ni bu Paşalardan biriyle etraflı şekilde görüştü. Öteki paşaya yer bulunması, CHP'nin asıl hedefini oluşturan "askeri ihtilalden sivil demokratik rejime sükûnetle geçilmesi" hususunu son derece kolaylaştıracaktı. Bilhassa Aksal, Türkeş'in faaliyetlerini dikkatle ve niçin söylememeli, endişeyle izliyordu. CHP Genel Sekreteri cumhurbaşkanlığı konusuna İsmet Paşanın şahsen hiçbir önem vermediğini görerek biraz rahatladı.

Cumhurbaşkanlığı konusunda ilk aleni çıkışı, ekimin ortasında Cemal Gürsel'in kendisi yaptı. Gürsel'in bu çıkışında da, çok hareketinde olduğu gibi bir "saf kurnazlık" vardı.

Gürsel, cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyacağını 17

Ekim Pazartesi günü, tertiplediği bir basın toplantısında açıkladı. Bir akşam sonra, salı gecesi, Ankara'da Prof. Âfet İnan'ın evinde iki arkadaşının, Ekrem Acuner ile Fikret Kuytak'ın İsmet Paşayla buluşacaklarını ve orada bu konunun görüşüleceğini biliyordu. Sanırım basın toplantısında aldığı tavır, o görüşmenin temel konusunu hazırlamak ve bir de olup bittiye getirme amacını güdüyordu.

Basın toplantısında bu sefer, başkanın hemen sağında Alpaslan Türkeş değil, onu Başbakanlık Müsteşarlığında takip etmiş olan Hilmi İncesulu vardı. Gazeteciler sorularını her zamanki gibi yazılı sormuşlar, bunlara yazılı yanıtlar almışlardı. Sorular ve yanıtlar bir broşürde toplanmıştı. Broşürün 21. sayfasındaki bir soruyla onun yanıtı ilgi çekiciydi. Sorunun sahibi, Adapazarı'nda çıkan Sakarya gazetesiydi. Soru şuydu:

"Partiler arasında bir muvazene (denge) temini için kardeşi kardeşe bağlayacak samimi havanın devamını temin etmek üzere Türk milleti zatıâlinizi devlet başkanı olarak görmeyi arzu etse, kabul eder misiniz?" Gürsel, gönlünün sorusu olan buna şu yanıtı vermişti:

"Milletim arzu ederse vazife telakki ederim."

Buna rağmen, cumhurbaşkanlığı konusunda asıl ilgi çekici açıklamayı bir Amerikalı gazetecinin sorusu sağladı.

Joe Alex Morris Amerika'nın meşhur New York Herald Tribune'unun muhabiriydi. Türkiye'ye Yassıada duruşmalarını izlemek için gelmişti. Duruşmalara o sırada iki gün ara verilmişti. Morris, Başkan Gürsel'in bir basın toplantısı bulunduğunu duyunca bundan faydalanmış ve kalkıp Ankara'ya gelmişti. Kırmızı papyonuyla toplantıda hazırdı. Yazılı soru ve yanıtlardan sonra sıra sözlü sorulara geldiğinde Amerikalı gazeteci Cemal Gürsel'den bir siyasi partiye girip girmeyeceğini veya yeni bir siyasi parti kurup kurmayacağını öğrenmek istedi. Devlet Başkanı, ayakta soru soran kırmızı papyonlu gazeteciyi dikkatle dinliyordu. Sorunun tercümesi Başbakanlık basın müşaviri Erdoğan Ulus tarafından kulağına yapıldığında Gürsel biraz önce yakmış olduğu Samsun sigarasından derin bir nefes çekti. Sonra yanıt verdi. Hayır, bir siyasi partiye girmeyecek veya bir parti kurmayacaktı. Görevini tarafsız olarak tamamlayacaktı.

Joe Alex Morris, başkanın yakasını bırakmak niyetinde görünmüyordu. Hemen, öteki sorusunu sordu. Peki, Gürsel ilerde cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyacak mıydı?

Gürsel'in yanıtı, broşürün 21. sayfasındaki işmara rağmen ilgi çekici oldu. Gürsel diyordu ki:

"Millet bana zaten başvuracak. Cumhurbaşkanlığını asla bırakmamamı, bu görevde kalmamı istiyor. Eğer milletin arzusunu ciddi, samimi ve çoğunluğun isteği olarak kabul edersem vazifeden kaçınmam.."

Bu açıklama gazetecileri yerlerinden oynatmaya yetti. Associated Press ajansının Ankara muhabiri İffet Aslan heyecanla sordu:

"Paşam, ne bir partiye gireceksiniz, ne de bir parti kuracaksınız da nasıl edip cumhurbaşkanlığına adaylığınızı koyacaksınız?"

Bu, o anda herkesin aklındaki soruydu. Gürsel sakin bir sesle açıkladı. Yeni anayasa ikinci cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanının yedi yıl için ve tek dereceli seçimle seçilmesini öngörecekti. Şayet vatandaşları isterlerse ve tabii seçerlerse Gürsel yedi yıl için cumhurbaşkanı olarak görev yapmaya hazırdı. Bu, bir defaya mahsus hal olacaktı. İkinci cumhurbaşkanı, yedi yıl sonra, anayasa gereğince iki meclisin ortak toplantısında seçilecekti. Gürsel ilave etti:

"O zaman da, milletim isterse tarafsız bir başkan olarak denge unsuru olmayı isterim."

Yani Gürsel, "geldiğim yerden gitmeyi hiç istemiyorum" diyordu.

Ancak, ihtilalin başının açıklamasında gerçekle ilgisi bulunmayan bazı noktalar vardı. Yeni anayasanın bir defaya mahsus olmak üzere ilk cumhurbaşkanının yedi yıl için ve tek dereceli seçimle seçilmesi maddesini taşıyacağını nereden çıkarmıştı? Tuhaf rastlantı meşhur Bilim Komisyonu anayasa tasarısını tam o sırada tamamlamış ve aynı ayın 17'sinde Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bunu Ankara'ya getirmiş, MBK Genel Sekreterliğine vermişti. Bunda, Gürsel'in söz ettiği şekilde bir madde yoktu. Aksine, cumhurbaşkanının nasıl seçileceği o tasarıda tam bir açıklıkla belirtilmişti. Madde, 93. maddeydi ve şöyle deniliyordu:

"Cumhurbaşkanı TBMM'ce üye tam sayısının üçte iki

çoğunluğu ile bu meclis üyeleri arasından veya dışardan gizli oyla yedi yıl için seçilir. Birinci ve ikinci oylamalarda üçte iki çoğunluk sağlanamazsa üçüncü oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğuyla yetinilir. Bu çoğunluk da sağlanamazsa oyların beşte birinden çoğunu almış olanlar arasında yapılacak sonraki oylamalarda en az oy alan aday dışarda bırakılarak seçime devam edilir ve çoğunluğu sağlayan aday cumhurbaşkanı olur. Cumhurbaşkanı seçimi görüşmesiz yapılır. Bir defa cumhurbaşkanı seçilerek görev süresini dolduran veya bu süre dolmadan önce herhangi bir sebeple ayrılan kimse anayasada cumhurbaşkanlığı için konulmuş olan bir dönemlik süre geçmedikçe yeniden cumhurbaşkanı seçilemez."

Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle seçilmesi bir yana, bir kimse bir defa cumhurbaşkanı olursa araya bir yedi yıl sokulmadan tekrar seçilmesi de olanaksızdı. Gerçi o tarihte düşünülen, MBK'nin bu tasarı üzerinde arzuladığı rötuşu yapması ve anayasanın, bulunacak bir formülle ondan sonra yürürlüğe girmesiydi, ama Gürsel bu açıklamasıyla komitenin de işine karışıyor, kendi kendine birtakım önyargılara varıyordu. Herhalde ihtilalin başının cumhurbaşkanı kalmak, hatta o makamı hiç bırakmamak ateşiyle yandığı çevrenin ortasında artık tamamıyla kesindi.

İsmet Paşa, MBK üyelerinden Ekrem Acuner ve Fikret Kuytak'la, işte bu basın toplantısının tam ertesi akşamı, 18 Ekim, saat 20.30'da, Prof. Âfet İnan'ın Kızılay civarındaki apartman dairesinde buluştu. Bu, tamamıyla gizli bir konuşma oldu ve bundan pek az kimse haber edinebildi. 10 Ekimde Prof. İnan eşini bir otomobil kazasında kaybetmişti. İsmet Paşa ve kayınvaldem İstanbul'dan geldikleri gün kendisine başsağlığı için gitmişlerdi. Bir gün sonra tekrar, yanlarında Aksal da olduğu halde o iş için aynı eve tekrar gittiler.

Acuner ve Kuytak MBK'yi temsil etmiyorlardı. O itibarla komiteye, İsmet Paşayla konuşmalarını rapor etmediler. Bundan dolayıdır ki Türkeş grubunun, cumhurbaşkanlığı konusunda Cemal Gürsel'le İsmet Paşa arasında bir pazarlığın yapıldığından hiç bilgisi olmadı. Pazarlık, özel bir fikir alışverişi niteliğini sonuna kadar muhafaza etti. 14'ler bunun rüzgârını alsalardı belki de başlarına gelecek olanı daha kolay

kestirebilir ve "ölüm korkusu" ile malul saydıkları arkadaşlarının sırtlarını sağlam bir duvara dayadıklarını görerek başka türlü hareket ederler, değişik bir tertibe girerlerdi.

Zaten konuşmanın Âfet İnan'ın evinde yapılmasının ve saat olarak akşamın seçilmesinin nedeni de buydu. İsmet Paşa da, komiteciler de görüşmenin duyulmasını istemiyorlardı. Fikret Kuytak, profesörün akrabasıydı. Âfet Hanıma İsmet Paşayla buluşmak istediklerini o bildirdi. Âfet Hanım uzun yıllar Atatürk'ün en yakınında bulunmuştu ve bir sırrın nasıl saklanacağını çok iyi biliyordu. Nitekim bu tarihi buluşmanın açığa çıkmasının sakıncalı bulunduğu süre hemen hiç kimse tarafından duyulmamış olması seçimin iyi yapıldığının kanıtıdır.

İsmet Paşa saat sekiz buçukta gittiği apartmandan ancak gece yarısı çıktı. Dört saate yakın bir süre elbette ki sadece Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konuşulmadı. Böyle bir fırsat ele geçmişken taraflar başka konularda da görüşlerini birbirlerine anlattılar. Fakat hayati konu devlet başkanlığına Gürsel'in getirilmesinin CHP tarafından sağlanmasıydı. Halbuki İsmet Paşa böyle bir teminatı verecek durumda değildi. Heniz cumhurbaşkanının seçilme tarzı kesinlik kazanmamıştı.

İsmet Paşa gördü ki kendisinden istenilen bir şey vardır: Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymaması. Yani, cumhurbaşkanı, Gürsel'in arzuladığı gibi tek dereceli seçimle de seçilse, kendisini parlamento da seçse İsmet Paşa aday olmasın ve CHP mensupları oylarını Cemal Gürsel'e versinler. Bu, o tarihte Gürsel'in devlet başkanlığının emin çaresi olarak görünüyordu. CHP hâlâ, seçimlerin en muhtemel galibiydi ve ihtilal sonrasının düzenleyicisi olarak görünüyordu. CHP iktidarda bulunursa ve devlet başkanlığı makamını Cemal Gürsel işgale devam ederse ihtilalciler kendilerini güvenlik duygusu içinde hissedeceklerdi.

İsmet Paşa komitecilere, istedikleri güvenceyi vermekte hiçbir güçlük çıkarmadı. Cumhurbaşkanlığı, ayılıp bayıldığı bir mevki değildi. Hayır, cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymayacaktı. Fakat CHP devlet başkanının tek dereceli seçimle seçilmesinin karşısındaydı. İsmet Paşa o akşam bunun sakıncalarını iki MBK üyesine etraflı şekilde anlattı. Bunun

"bir defaya mahsus olarak" bile yapılması bütün bir dönemde tarifsiz karışıklıklar doğuracaktı. İsmet Paşanın bir tek niyeti vardı: Seçimlere, CHP'nin başında girmek. Ondan sonrasını, kendi rolünü bu seçimlerin sonucu tayin edecekti. O itibarla İsmet Paşa "Gürsel Devlet Başkanı - İnönü Başbakan" formülü üzerinde durmadı bile... Çayı görmeden paçaları sıvamanın hiç gereği yoktu. Gürsel'in cumhurbaşkanlığını garanti etmek de elinde değildi. O da, seçmene ait bir hususstu. Fakat İsmet Paşa, cumhurbaşkanlığı adayı olmayabilirdi. Bunu sağlamak, elindeydi.

Gürsel ile MBK'nin o grubuna mensup üyeler istedikleri güvenceyi almışlardı ve bununla yetinmeye hazırdılar. Gürsel'in devlet başkanlığında kalmak için Türkeş'le bir maceraya girmesine ve ülkeyi de maceralara sürüklemesine ihtiyacı kalmamıştı. İhtilali, onunla birlik olanlar yarınlarından emin olarak sivil demokratik rejim yönüne sevkedebilir ve geçişin sükûnet içinde yapılmasını sağlarlardı. Türkeş'le grubu buna karşı çıkmakta devam ettikleri takdirde bertaraf edilmeleri için yeterli güç ve destek Gürsel'le arkadaşlarında vardı. 14'lerin suyunun 18 Ekim akşamı Âfet İnan'ın evinde, Gürsel'e cumhurbaşkanlığının CHP tarafından da sağlanabileceği inancının doğmasıyla tam kaynadığını söylemekte fazla bir yanılgı yoktur. İsmet Paşa adaylığını koymayabileceği güvencesini verdikten sonra ta 1961 seçimlerinin sonuna kadar Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusuna bir daha dönmedi. İsmet Paşanın o akşam Âfet İnan'ın evinde ileri sürdüğü tek şüphe, Cemal Gürsel'in ne olsa dağdağalı geçecek bir sivil demokratik rejim devresinde böyle bir görevi başarıyla yürütebilip yürütemeyeceği endişesi oldu. Acaba Gürsel bunun için yeterli miydi? Birikimi, deneyimi var mıydı? Komite arkadaşları o akşam ve daha sonraları buna olan güvenlerini İsmet Paşaya ifade etmişlerdir. İsmet Paşa, görevinin bilhassa son zamanlarında, yani hastalığının arttığı günlerde bazı oyunlara alet olmasına rağmen Cemal Gürsel'in devlet başkanlığı görevini, herhalde bir başkasından daha fena yapmadığı izlenimine sahip olacak ve bu makama onun getirilmesinden bir pişmanlık duymayacaktır.

İsmet Paşa, o 18 Ekim günü, yani İstanbul'dan dönüşünün ertesi, Erdal'ı General Madanoğlu'na teşekkür için gönderdi. Madanoğlu İsmet Paşanın güvenliği konusunda İstan-

bul'da büyük ilgi göstermiş, onun bulunduğu yerin etrafında hep önlemler aldırmış, bir isteği olup olmadığını sık sık sordurmuştu. İsmet Paşa bu dikkatten dolayı kendisine müteşekkirdi. Madanoğlu da karşılığında İsmet Paşaya, Erdal'la saygılarını bildirdi. Türkeş takımıyla İsmet Paşa arasında bir çatışma, üstü çok az kapalı şekilde devam ederken "öteki grup" İsmet Paşayla tam bir balayı havası içindeydi.

Türkeş takımı İsmet Paşayla bazı komite üyelerinin bu görüşmelerinin rüzgârını mı almıştı –işin iç yüzünü bilmedikleri kesindir– yoksa niyetleri bir iskandil miydi, kesin bir şey söyleyemem ama, o grubun mensuplarının İsmet Paşayı ziyaretleri de bu olayların hemen sonrasında başladı.

CHP Genel Başkanı çarşamba günü partiye gitti. Orada milletvekilleri, yöneticiler, bazı diğer partililer vardı. Onlarla Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusunu görüştü. İş, ihtilalin başının basın toplantısıyla açığa çıktığından, İsmet Paşanın bu konuyu konuşmasının sakıncası kalmamıştı. Tabii, Âfet İnan'ın evindeki görüşme ve verdiği güvence hususunda bir şey söylemedi ama Gürsel'in devlet başkanlığına bir itirazı bulunmadığını hissettirdi. Partililerin çoğu bu fikre karşıydı. Onlar, tam bir CHP iktidarı istiyorlardı ve bunun herhangi bir kimseyle paylaşılmasının aleyhindeydiler. Tabii onlarınki daha fazla duygusaldı. DP'ye karşı asıl mücadeleyi CHP vermişti. Şimdi, iktidarlarına yeni yeni ortaklar da nereden çıkıyordu? Onların kanaatince ihtilalcilerin görevi sivil idare kurulduğunda sona ermeliydi. İsmet Paşa o gün fazla ısrar etmedi. Hangi eğilimde bulunduğunu partililere belli etmişti. Şimdilik bu yeterdi.

O akşam Ayten Sokaktaki evde beklenilmeyen bir ziyaretçi vardı: Ahmet Yıldız. Ahmet Yıldız, İsmet Paşadan randevuyu, İbrahim Saffet Omay aracılığıyla istemişti ve galiba da eve onunla birlikte geldi. Konuşkan Yıldız geldiğinde saat dokuz buçuktu. On bir buçukta gitti. O ziyaret hakkında İsmet Paşanın kendi acendasına düştüğü not şudur: "Ciddi bir konuya girmedik." Ahmet Yıldız o sıralarda daha ziyade Türkeş grubuna yakın görünmekteydi, fakat havayı yoklamayı da ihmal etmiyordu ve herhangi bir hususta angaje olmamaya çaba harcıyordu. Muzaffer Özdağ, ondan bir gün sonra İsmet Paşayı ziyaret etti. O perşembe öğle yemeğinde İsmet

Paşanın konuğu Cihat Abaoğlu'ydu. Becerikli ve girgin Abaoğlu komitecilerin çevresine de sokulmuştu. Üniversite hakkında onlara telkinlerde, tavsiyelerde bulunuyordu. Üstelik bunları gayet ustaca yapıyor ve ihtilalcilerde birtakım sonuçları sanki bizzat kendileri çıkarıyorlarmış hissini uyandırmayı biliyordu. O konuda ihtilalcilerin çoğu hayli geç ayılacaklar ve yargılarını ayıldıklarında vereceklerdir. Yemekte genç doçentin İsmet Paşaya söylediği şuydu: Komitenin Türkeş kanadı mensupları teker teker Ayten Sokağı ziyaret edeceklerdi. Onlarda böyle bir hava ve eğilim sezmişti.

Bunda yanılmıyordu. Ekim sonu, MBK üyelerinin İsmet Paşayla en fazla ilgilendikleri ve onunla temas aradıkları günler oldu. İki taraf da birbiri hakkında son hazırlıklarını yaptıkları için darbe ortaya çıktığında İsmet Paşanın nasıl hareket edeceğine bir teşhis koymaya çalışıyorlardı. Bu devre, 14'lerin CHP'lilerle "iyi ilişkiler" aradıkları devredir de... Ekimin 23'ünde –ki o gün nüfus sayımı vardı– Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş ve Emin Paksüt Ayten Sokağa geldiler ve bir haber getirdiler. Orhan Erkanlı kendilerini Meclise çağırmış, onlardan radyo ve hukuk alanında yardım istemişti. Bu, ilk defa oluyordu. Özellikle 14'ler, ihtilalin CHP'lilerle hiçbir ilgisi bulunmaması görüşünün şampiyonlarıydı. Şimdi ise, bir işbirliği teklifi, bizzat o kanattan geliyordu. İsmet Paşa arkadaşlarına bu yardımdan kaçınmamalarını tavsiye etti, ertesi gün gittiği partide de bu haberi öteki idarecilere verdi.

Kim bilir belki de komiteciler ve bilhassa Türkeş kanadı ekimin sonu için hazırladıkları bir başka darbenin, üniversite darbesinin sessiz geçirilmesinin hazırlıkları içindeydiler.

Halbuki asıl hazırlık, CHP'nin kendisine, arzuladığı cumhurbaşkanlığını vereceği inancı içinde yönünü tutmuş olan Gürsel'in komitede düşündüğü tasfiye hazırlığıydı.

II

Olayların perde arkasında iki hazırlık –MBK'ndeki iki grubun birbirini tasfiyesi hazırlığı– ve iki pazarlık

–Gürsel'in cumhurbaşkanlığının Türkeş'le ve İsmet Paşayla pazarlığı– hemen herkesten habersiz sürerken, 1960 sonbaharında bütün Türkiye'nin gözü Marmara'nın bir küçük adasına çevrikti: Yassıada. DP iktidarının sorumlularının duruşması orada, ekimin ortasında nihayet başladı. Bu, elbette ki Türk tarihinin en büyük davasıydı.

Duruşmaların hangi aşamalardan geçtiğini anlatacak değilim. Bunlar herkesin önünde olmuştur ve o taraflarının bilinmeyen bir kısmı yoktur. Ben o yıl hep İstanbul'da kaldım ve duruşmaları bir başından ötekine aralıksız takip ettim. Dinleyici sıralarının basına ayrılmış kısmında rahat bir yerim vardı. Tam radyoya ait özel kulübenin yanında olduğumdan sırtımı onun duvarına dayayabiliyordum. Sonbahar geçti kış geldi, kış geçti ilkbahar geldi, ilkbahar geçti yaz geldi ve 1961 yazının o unutulmaz sonuna erişildi, ben B/168 numarayı taşıyan yerimden önümde açılan panoramayı hemen her gün ibretle izledim.

Duruşmaların en ilgi çekici günü, ilk günüydü. O gün, bir cumaydı. Biz gazetecileri daha önceden Adaya götürmüş, orayı gezdirmişlerdi, ama tutuklulardan kimseyi göstermemişlerdi. Birçoğunu pek yakından ve uzun yıllardır tanıdığım o adamları, başlarından geçen müthiş maceradan sonra ilk defa görüyordum.

Şimdi, aradan geçen zamanın getirdiği sükûnet içinde o günkü duygularımın ne olduğunu düşünüyorum da sadece bir tek duygunun bana egemen bulunmadığını fark ediyorum. İçimde kinin, ya da hınç çıkmış olmasının buruk lezzetinin zerresi yoktu, ama yüreğimi merhamet ve şefkat da doldurmuyordu. Anlatılması güç bir ruh durumu içindeydim. Bir zamanların kudret sahiplerini birerli kolda, tomsonlu askerlerin arasında, jimnastikhaneden bozma duruşma salonuna getirmişler ve tahta sandalyelerin üzerine oturtmuşlardı. Hemen hepsi şaşkın ve perişandı. Çoğu, kasabın önüne düşmüş koyunları andırıyordu. Biraz "Sonunuzun başka mı olacağını sanıyordunuz?" duygusu, biraz da iğrenme... İğrenme, onca çalımdan sonra bu kadar düşmenin sonucuydu.

Bütün o grup içinde görünüşü en hazin olanı Adnan Menderes'ti. Tamamıyla bitikti. Zayıflamış, sararmış, solmuştu. Ayağa kalktığında titriyordu. O ilk gün mikrofonun

başına geldiğini, yaptığı şikâyeti hatırlıyorum. Bütün salonun gözü ondaydı. Özellikle sanık sandalyelerinde oturanlar, gözü kara, emrinde gittikleri adama dikkatle bakıyorlardı. Diktatör bu muydu? Diktatör şimdi, süt çanağını devirmiş bir kedi veya kabahat işleyip de suçu ortaya çıkmış on dört yaşında bir çocuk izlenimini uyandırıyordu. Ellerini önüne bağlamıştı ve ovuşturuyordu. Mikrofondan uzak durduğunu gören başkanın mikrofona yaklaşması ihtarı karşısında incecik hale gelmiş boynunu eğdi, "Peki efendim" dedi. Eziliyor ve büzülüyordu.

İlk anda konuşmayı başaramadı. Sözcükleri, heceleri bozarak söyleyebiliyordu. Sesi, dişleri takma, bunları su bardağında unutmuş bir insanınki gibi çıkıyordu. Uygun sözcükler bulamıyor, cümlelerini bağlayamıyordu. Söyledikleri tutarsızdı. Sonunda derdini anlatabildi. Konuşmak ihtiyacındaydı. 24 saatin 23 saati odasında tutuluyor, bir saat dolaşmasına izin veriliyordu. Odasında gece ve gündüz bir "subay bey" vardı. Kullandığı bu deyim bile kimseyi güldürmedi. Salona, öylesine dramatik bir hava egemendi.

Hayır, kendisine gösterilen "muameleden çok memnundu." Allah razı olsun, "kumandan bey" kendisiyle belirli zamanlarda konuşuyordu. Ama muhafız subaylarla konuşamıyordu. Onlar kendisiyle konuşmuyorlardı. Halbuki o konuşmak istiyordu. "Akli melekâtım zaafa uğramış bulunuyor" dedi. İstediği, moralini ve asabını düzeltecek bir çarenin bulunmasıydı.

Adnan Menderes, kısa konuşmasını bitirip yerine dönerken arkadaşlarına bir göz atmaktan kendisini alamadı. Fakat bu sırada yüzü basın sıralarına çevrikti ve yüz hatları belliydi. Eminim, hani sanık sandalyelerinden bir alkış sesi yükselse, belki de moralini ve asabını düzeltecek çareyi bulduğundan memnun, başıyla onları selamlayacaktı da... İstediği gözyaşları da bazı gözlerde belirmişti. Gittiği gibi sendeleyerek geldi ve yerine oturdu. Menderes, bütün duruşmalar boyunca bu, "acındırma hissi"ne oynayacaktır.

Fakat o gün, duruşmaların asıl ilgi çekici özelliği Menderes'in hali değildi. Hep düşünmüşümdür ki salona ezik giren Demokrat milletvekilleri, aralarından az istisnayla salondan, maneviyatları kuvvetlenmiş çıktılar ve bu duygu so-

nuna kadar devam etti. Hele duruşmalar uzadıkça kamuoyunda gelişen değişme, Yassıada'da da etkisini gösterdi. Ertesi gün, Yassıada'nın komutanı Tarık Güryay bana anlatıyordu: Sanıklar koğuşlarında "salona biz hâkim olduk" diye, aralarında konuşmuşlar. Tıpkı kudret günlerinde, o alevli Meclis oturumlarından sonra, "Beyfendi"nin masasında toplandıklarında konuştukları gibi...

27 Mayıs sanıklarına özellikle, ilk zamanlar iyi davranıldığını kimse söyleyemez. Kaba bir devrin doğurduğu bütün kinler ve hınçlar o günler aynı kabalıkla karşılık görüyordu. Sonradan bu davranış biçimi, biraz yumuşamış dahi bulunsa, bana anlatmışlardır ki, tutuklu Demokratlar ilk duruşma gününe çıkıncaya kadar gerçek bir yargılamanın olup olmayacağından hep kuşku duymuşlar, hele bunun kamuoyu önünde, açıklıkla, savunma ve söz hakkı tanınarak yapılmasını hiç beklememişlerdir. Bunu görmek, onlara cesaret vermiştir. Bunda, avukatların çıkışları büyük rol oynadı.

O gün, avukatların içinde ilk Burhan Apaydın'ın söz istediği görüldü ve bu isteğin, nasıl karşılanacağı merakla beklendi. Apaydın, Adnan Menderes'in vekiliydi. Başkan Başol kendisine söz verdi. Menderes'in avukatı mikrofonun başına geldi, bütün sanıkların derdi olan birtakım isteklerini söyledi. Müvekkiliyle daha uzun süre ve yalnız görüşmek istiyordu. Son defasında ancak 27 dakika görüşebilmişti ve bu sırada yanlarında dört subay vardı. Sonra, psikolojik moral sorunu ortadaydı. Sanıklar beş aydır tutukluydu; bu sürede aileleriyle temaslarına izin verilmemişti. Bunun sağlanması gerekliydi. Bunu takiben Burhan Apaydın başka bir konuyu ele aldı. Salonda fotoğraf çekmek hakkı Ordu Film Merkezine verilmişti. Bu, duruşmaların açık olmadığını gösteriyordu. Menderes'in avukatı, basın özgürlüğünün bir savunucusu olarak fotoğraf çekme hakkının herkese tanınmasını istiyordu.

Burada, sanıklar arasında kulağıma gelen bir konuşmayı aktarmalıyım. Celâl Bayar o gün, tam önümde oturuyordu. Sanıklardan Samet Ağaoğlu salona biraz geç alındı. Başkan onu, Bayar'ın arkasındaki sandalyeye oturttu. Apaydın konuşurken lafı uzatıyor, bazen başka şey söyleyecekmiş iz-

lenimi doğuyordu. Ordu Film Merkezine fotoğraf çekme izni verilmesinin duruşmaların açık olmadığını gösterdiğini belirttiğinde Ağaoğlu endişeyle Bayar'ın kulağına eğildi ve eski cumhurbaşkanı hayli ağır işittiğinden oldukça yüksek sesle sordu:

"Neden bundan bahsediyor, anlamadım.."

Bayar, eski bir komiteci sezişiyle şu karşılığı verdi:

"Halbuki, bu resim çekme işi kendi aleyhlerine.."

Apaydın meramının tamamını anlattığında Ağaoğlu tekrar Bayar'ın kulağına doğru eğildi ve:

"Evet, şimdi anlaşıldı" dedi.

Halk psikolojisini iyi bildikleri hiçbir zaman inkâr edilemeyecek olan Demokrat büyükler, teşhislerini doğru koymaktaydılar.

O gün sanıkların maneviyatını yükselten çıkış bundan ibaret kalmadı. Başka avukatlar da buna yardımcı oldular. Örneğin Celâl Yardımcı'nın Orhan Arsal diye bir vekili vardı. Adam, son derece etkili bir ses tonuna sahipti ve deli dolu konuşmasını iyi biliyordu. Anlattığına göre "Celâl" kendisinin çok eski bir arkadaşıydı ve "Celâl" iyi çocuktu. Orhan Arsal bir noktada Yüksek Divanın dikkatini çekmeyi görev biliyordu.

"Biz mahkemelerde silah görmeye alışık değiliz" dedi.

Sonra devam etti. Müvekkili, men edilmiş olmadığı halde eşinin, çocuklarının yüzünü beş aydır görmemişti. Bu, bir moral çöküntüye yol açmıştı. Böyle bir çöküntünün üzerine, her bir sanık silahlı askerlerle çevriliydi. Bu ortamda insanda maneviyat mı kalırdı, savunma gücü mü? Başkan derhal bir karar almalı, silahlı muhafızları salondan çıkarmalı, ancak ondan sonra duruşmaya başlanılmalıydı. Adaletin üzerinde gölge vardı. Bu, kaldırılmalıydı.

Konuşmanın, sadece salonda, tahta sandalyeleri üzerinde oturan sanıkları değil, onların ailelerini bile ne kadar coşturduğunu, şimdi, sanki dünmüş gibi hatırlıyorum. Kahramanca çıkış, hemen hepsinin benzine kan getirmişti. Böyle nutuklar DP milletvekillerinin bayıldığı ve etkisi altına kolay girdikleri nutuklar değil miydi? Menderes onları bu tarz konuşmalarla coşturmaz mıydı? Gerçi Orhan Arsal'ı müvekkili Celâl Yardımcı mikrofon başında izledi, avukatının duy-

gusal ve fevri konuştuğunu, çünkü kendisini çok sevdiğini söyledi, halinden bir şikâyeti olmadığını, silahlı muhafızların salonda bulunmalarını da tabii karşıladığını bildirdi.

Celâl Yardımcı'dan başka sanıklar da başkandan söz alarak mikrofon başına geldiler. Zeki Erataman, Hüseyin Ortakçıoğlu, Necmeddin Önder, Osman Turan... Bunlar konuştukça sanıklar, salonun eski Meclisi andırır bir havaya büründüğünü hissediyorlardı. İhtimal akşam, koğuşlarına döndüklerinde belirttikleri inanç, salona egemen oldukları bu benzetmenin de bir sonucudur. Sanıklara gazete verilmesi isteniliyordu, radyonun taraf tutan yayınları protesto ediliyordu. Yassıada Saatinin bantlarının Divan huzuruna getirilerek incelenmesi gerekiyordu, savunmaların hazırlanması için yasalara, Meclis tutanaklarına, birtakım hukuk kitaplarına olan ihtiyaç söyleniliyordu. Bir ara "hepimizi hemen kurşuna dizecekler" duygusunun tutsağı olmuş, onun korkusunu yüreklerinde duymuş kimseler için böyle bir mahkeme mutlulukların en ulusu ve geleceğe daha iyimser bakmak için nedenlerin en iyisiydi.

Adada kime nasıl davranıldı, Adaya gelinceye kadar neler oldu, bunu taraflar, kendileri anlatmışlardır. Ama adaletin önünde bu sanıklara, Menderes devrinde mahkemelere düşenlere tanınan hakların tanınmamış olduğunu söylemek bir insafın icabı olmaz.

O ilk gün, bütün DP grubu sabahleyin bu şekilde arzıendam ettikten sonra, öğleyi takiben bir başka davanın duruşmasına geçildi: Köpek Davası. Afgan Kralı Celâl Bayar'a bir Afgan tazısı hediye etmiş, o da bunu Atatürk Çiftliğindeki hayvanat bahçesine satmış, parasıyla kendisinden istenilen bir çeşmeyi yaptırtmış. Bu, bir suç sayılıyordu! Hem de ihtilal mahkemesinde.. Hiç şüphesiz, Yassıada'dan resimler çekilip yayımlanmasının "onların aleyhinde" olduğunu açıkça gören Celâl Bayar, başlaya başlaya böyle bir duruşmanın başlatılmasından son derece keyif duyuyordu. Halkın "Yahu, bütün suçları bu muymuş?" diyeceğinden emindi.

Benim, MBK üyesi Sami Küçük'le tanışmam böyle bir duruşma gününden dönüşte, vapurda oldu. Üst güvertenin arkasında oturuyorduk ve davalardan konuşuyorduk. Sami Küçük'e köpek davalarına, bebek davalarına niçin gerek

duyduklarını, neden ciddi bir anayasayı ihlal davasıyla yetinmediklerini sordum. Zira Menderes bir şarkıcı hanımdan çocuk yapmış, bu çocuk aldırılmış! Halk bunu, hele Anadolu halkı, bir suç telakki eder miydi? "Bilmem nesine kurban olayım, ne erkek adammış!" demez miydi? Bayar köpeği satmış, tutmuş bir köye su getirtmiş... Bu mu, halkın gözünde suç sayılacaktı? Aksine, bunlar bir yandan olayı, ihtilali küçültürken küçültmek istenilen kimseleri büyültmeyecek miydi?

Sami Küçük asıl, benim bu sözlerimi küçümsedi. Kendileri kurmayca bir plan uyguluyorlardı. Halk psikolojisini onlar kadar iyi kim bilecekti ki?. Anayasanın ihlali, kitlenin elle tutup gözle göremeyeceği bir suçtu. Onu anlayacak az çıkardı. Halbuki köpek davası, bebek davası somut örneklerdi. Bunlarla DP iktidarının ileri gelenleri yıpratılacak, yıpratılacak ve en sonda, anayasanın ihlali suçuyla bunlara kesin darbe indirilecekti.

Sami Küçük, bu "kurmayca plan"ın başarı şansından öylesine emindi ki...

Halbuki bu Demokrat büyüklerin Yassıada'da bir yıla yakın süren yargılanma biçimi ve bir de, o, "gayrı meşru iktisaplar"ın hesabının sorulması şekli bunlar hakkında halkta uyanan yeni duyguların başlıca nedenini oluşturmuştur. Acıma ile başlayan bu hisler bunların haksızlığa uğradıkları inancına kadar son sürat gitmiştir. Hiçbir ihtilal 27 Mayıs ihtilali kadar, başta, haklılığından doğan bir halk desteğinin sahibi olmamış bulunduğu halde... Sami Küçük'ün söz ettiği "kurmayca plan" tam bir fiyasko olmuştur.

Yassıada duruşmaları başladığında İsmet Paşa henüz İstanbul'da, Taşlık'taydı. Ada dönüşü kendisini gördüm, izlenimlerimi anlattım. Büyük bir dikkatle dinledi, fakat bir yorum yapmadı. Sanırım, aklı daha ziyade, Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusunda ve kurulması için çalışmalar yapılan yeni partideydi. Bunların askeri rejimden sivil demokratik rejime geçme aşamasında son derece önemli rol oynayacaklarını biliyordu. Sadece,

"Muhakemeler çok sürer mi?" diye sordu.

"Sanırım" dedim.

Bunu söylerken sandığım, aylardı. Fakat bir trajediyi

andıran hikâyenin bir yıla çok yakın bir süre devam ettirileceğini, doğrusu ya, hatırımdan bile geçirmiyordum. Bilim Komisyonunun anayasa taslağını hazırlaması nasıl yılan masalına dönüp eşyanın çok doğasını değiştirdiyse, Yüksek Adalet Divanının da görevini bir türlü tamamlamaması 1961 seçimlerinin havasını aynı ölçüde etkiledi. İhtilal öncesi, DP için bir talihsizlikler devridir. İhtilal sonrası ise, CHP için...

İsmet Paşa Yassıada'ya hiç gitmedi. Eylülün ortasında bir gün, bir soruşturma kurulu Maltepe'ye geldi ve Yeşilhisar'la Uşak olayları hakkında, tanık olarak ifadesini aldı. İsmet Paşa kimseyi suçlamamaya gayret gösterdi, birtakım soruları "bilmiyorum" diye geçiştirdi. Hiçbir sıfatla bu davada bulunmama arzusunu MBK'ye de, Yüksek Adalet Divanına da belli etmişti. Her ikisi de bu isteğe saygı gösterdiler, dramatik hava taşıyacak bir karşılaşmaya meydan vermediler. İsmet Paşa, siyasi yargı önünde suçlayıcı olmak istemiyordu ve isteğine saygı gösterilmeseydi, herhalde bunu yapacak değildi. Mamafih, duruşmalar sırasında bu, bazı avukatlar tarafından maksatlı bir ısrarla talep olundu. Divan, her seferinde buna gerek olmadığı kararını verdi.

Gerek var mıydı ki?

Cemal Gürsel, İsmet Paşadan bir bakıma cumhurbaşkanlığı güvencesi almış, komitedeki Türkeş grubu "CHP grubu"nu, "CHP grubu" Türkeş grubunu MBK'den tasfiye hazırlıkları içinde, Yassıada'da birtakım fasa fiso davalar devam ediyor... İşte tam bu sırada MBK meşhur "üniversite bombası"nı patlattı. Bu bombanın olumsuz yankılarının özellikle gençler arasında yarattığı derin kızgınlığın 14'ler olayını çok büyük ölçüde kolaylaştırdığı ve 14'lerin güvendikleri "yan kuvvet"lerden biri olan gençlerin desteğinden yoksun bıraktığı bir gerçektir. Ordu, basın, üniversite... 14'ler, aralarından bazılarının tam zibidice sözleriyle, davranışlarıyla bütün bu kurumları 1960'ın sonbaharında tamamıyla aleyhlerine çevirmişlerdi. Bunlar, bir de, seçimsiz iktidarda kalmak istiyorlardı!

"Üniversite bombası" 28 Ekim günü patlatıldı. Bir akşam önce, çok geç vakit, gazetelere MBK'den bir bildiri gitti. Bu bildiriye göre Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden 147 öğretim üyesi görevlerinden alınıyorlardı. Bunların üniversi-

telerde hocalık yapmaları artık yasaktı. İşin asıl hazin tarafı, bu tasarrufu hakkında MBK hiçbir açıklama yapma gereği duymuyor, sadece, görevlerinden alınan 147 kişinin adları bir listeyle yayımlanıyordu. Bu, tam bir "gerekli görme"ydi. Tabii, tepkisi son derece büyük oldu.

Burada, bazı gerçeklerin söylenmesinde zorunluluk vardır. Üniversitedeki tasfiyeyi MBK'deki tasfiye pek kısa süreyle takip ettiği için birincisinin kabahati ikincisinin kurbanlarına yüklenmiştir. Bu, haksız bir suçlamadır. 147'ler MBK'nin oyçokluğuyla görevlerinden alındılar. 14'ler tasfiye edildikten sonra geri kalanlar bu hatayı, günahını daha ziyade tasfiye ettikleri arkadaşlarının sırtına bindirerek giderebilirler, bir yarayı işletmemek akıllılığını gösterebilirlerdi. Yani 147'leri görevlerine iade edebilirlerdi. Göstermediler. Hatta, 1961 seçimlerinden sonra komutanlarla politikacılar Çankaya'da toplanıp meşhur protokolü hazırladıklarında askerler, komitecilerin telkiniyle 147'ler olayını da MBK'nin el sürülemez tasarrufları arasına koydurtmak isteyecekler, fakat İsmet Paşa sert bir çıkış yaparak bunu önleyecektir.

Üniversitedeki tasfiye bir günün, bir haftanın, bir ayın kararı değildir. Nasıl, Babıâli'den geçmek fikri komitecilere Ömer Sami Coşar tipi gazeteciler tarafından verilmişse onlara üniversiteden geçmek hevesi de Cihat Abaoğlu gibi zamanın doçentlerince telkin edilmiştir. Basın mükemmel miydi? Elbette ki değildi. Ya üniversite? O da değildi. Düşünmek lazımdır ki İstanbul Üniversitesi bir Ali Fuat Başgil'i içinden söküp atamamıştı. Ama, bunlar mükemmel değildi de, sanki MBK mi mükemmeldi? Fakat MBK elinde bir kudret tuttuğundan herkese ve her şeye düzen verme hevesi peşindeydi ve kimi kurumların iki satırlık yasalarla adam olacağını sanıyordu.

Komite, "üniversiteyi adam etmek" için akla gelebilecek en kötü yolu tuttu. Bunu bir kişisel sorun saydı ve bir cadı kazanını işletmeye başladı. Her öğretim üyesi hakkında, özel ve gizli bir araştırma yürüttü. Bunlar nasıl tanınıyorlardı, nasıl biliniyorlardı? Yakınlarına sordular, uzaklarına sordular, dostlarına sordular, düşmanlarına sordular, rakiplerine sordular. Sonra da, böylesi bir araştırmadan çıkardıkları sonuçlara göre yüzlerce öğretim üyesi arasında "buna değmiş, buna değmemiş" ayrımı yaptılar.

MBK'nin bunu sadece öğretim üyeleri hakkında yaptığı sanılmamalıdır. Akıllılar aynı tarz bir araştırmayı da gazeteciler için açtırtmışlardır. Şimdi, şu satırları yazarken elimin altında o raporlardan birinin sureti var. Haklarında soruşturma yapılan Milliyet mensupları. Ali Naci Karacan, Ercüment Karacan, Mahmut Cevat Ulunay (Refi Cevat Ulunay), Ömer Sami Coşar, Çetin Altan. Nedense benim elimdeki fotokopide Abdi İpekçi yok. Bunlardan sadece Ömer Sami Coşar, iyi adam. Ötekiler, dünyanın her çeşit kusuruyla malul. Çetin Altan'ın anası hakkındaki iddia da bu metinde. O günleri biraz hatırlayanlar bu ayrımın nedenlerini keşfetmekte fazla güçlük çekmezler. Milliyet, askeri idarenin devam etmesinin sakıncalarını, tehlikelerini her gün belirtiyor ve sivil demokratik rejime geçmedeki "sayılmayacak kadar çok milli menfaat"i her gün sayıp döküyordu. Üniversite hocalarıyla ilgili araştırmanın bundan daha sağlam bir pabuç olduğunu sanmak için hiçbir neden yoktur. MBK kocakarı dedikodularına dayanarak 147 öğretim üyesini bir kalemde âdeta hayat dışı bırakmakta hiçbir sakınca görmedi. Bu hareketin adını o gün Yüzbaşı Numan Esin koyunca, bunun ne kadar hazin bir tasarruf olduğu büsbütün ortaya çıktı. Yüzbaşı Esin'e göre, üniversiteyi bilimselleştirmişlerdi! Bunu okuduğumda, itiraf ederim ki, "Ayranı yok içmeye..." diye başlayan meşhur tekerlemeyi hatırlamadan edemedim.

Kıyamet, önce İstanbul'da koptu. İki rektör, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve Teknik Üniversite Rektörü Fikret Narter istifayı derhal bastılar. Bütün öğrenci örgütleri ayağa kalkmışlardı ve hocalarının hakkını soruyorlardı. İşin en fazla üzüntü veren tarafı, mesleklerinden atılan bu 147 insana savunma hakkının bile tanınmamış olmasıydı. Muzaffer Özdağ "karar verdik, icra ettik, bitti" diyordu. Halbuki başlayan, kendi "son"larıydı. MBK'ye protestolar yağıyor, tecrübesiz kurmaylar bunların bunaltısı içinde ipe sapa gelmez sözler söylüyorlardı. "Temizlik" ilanının ertesi günü, İsmet Paşa, konu üzerinde Cemal Gürsel'in dikkatini ciddiyetle ve önemle çekti.

O gün, Cumhuriyet Bayramıydı. İhtilal idaresi altında Cumhuriyet Bayramı ilk defa kutlanıyordu ve güzel bir tören hazırlanmıştı. Hipodroma İsmet Paşayla eşi de davetliydi. Kendilerine, protokole uygun bir yer ayrılmıştı. Gitmiş,

oraya oturmuşlar. Fakat Gürsel şeref tribününe geldiğinde İsmet Paşayı orada görünce hemen yaverini göndermiş ve İnönüleri davet etmiş. İnönüler töreni Gürsel ve eşiyle beraber izlemişler. Sonra, şeref salonuna geçilmiş.

Gürsel o gün, şeref salonunda bir ara, İsmet Paşanın kulağına eğilmiş,

"Bir kenarda bir parça görüşsek nasıl olur?" demiş.

İsmet Paşayla Gürsel baş başa kaldılar. Devlet Başkanı, İsmet Paşaya, üniversite olayları konusunda duyduğu üzüntüyü belirtti. Yanlış bir iş yaptıklarını anlıyordu. Fakat inancı, üniversitede bir tasfiyeye de lüzum bulunduğuydu.

"Böyle bırakamazdık" dedi.

İsmet Paşa, fikrini açıkça söylemekten çekinmedi. Gerekli olup olmadığını bilmiyordu, ama herhalde yöntem son derece kötüydü. Bu, uyanan tepkiden de anlaşılıyordu.

"Paşa hazretleri, bir düzelme yolunun bulunmasında fayda görüyorum. Sizleri çok yıpratacaktır" dedi.

Gürsel fikre katılıyordu. İsmet Paşa kendisine, bir gün önce aynı konuyu partide de görüştüklerini anlattı. Herkes tasarrufa karşı tavır almıştı. Devlet Başkanı bir "düzelme yolu"nun aranacağı vaadinde bulundu. O kadar üzgündü ki, bırakmış olduğu sigaraya tekrar başlamıştı!

İsmet Paşayla eşine o gün halk büyük tezahürat yaptı ve bu tezahürat bütün ölçüleri aştı. O kadar ki, kalabalık arasından Fazıl Akkoyunlu onları arabasına aldı ve bin güçlükle eve getirdi.

29 Ekimle, kasımın ilk haftası arası, 147'ler konusunda MBK'nin, çeşitli kişi ve grupları uyutması devri oldu. Bu alaturka kurnazlığı niçin yaptılar hiç anlamamışımdır ve asla doğru bulmamışımdır.

Olaydan üç gün sonra, 1 Kasımda üniversiteler törenle açılacaktı. Fakat gençler bu töreni boykot kararı verdiler. Sadece bununla yetinmediler, bir de gösteri tertiplediler. Siyah çelenkleri getirip üniversitelerin kapısına bırakacaklardı. Sıddık Sami Onar istifasının nedenini "üniversite denen bir kurum kalmamıştır. Üniversite tamamen çökmüştür. Artık hayrını görsünler" diye ilan ediyordu. Öğrenciler tekrar sakal bırakıyorlardı ve sokağa dökülüp yeni bir mücadeleye girişeceklerdi. MBK tam bir bunalım içindeydi. Aralarından

Numan Esin gibileri tepkiyi, özellikle CHP'nin tertibine veriyorlardı. O günler Esin, Kurtul Altuğ'u görmüş, ona, CHP'nin 250 bin lira dağıtarak gençleri sokağa dökme hazırlığından haberdar bulunduklarını söylemiş. Kurtul gülmüş:

"Eğer gençler para karşılığı sokağa dökülselerdi 28 Nisanla 27 Mayıs arasında Menderes iki buçuk milyon lira sarfeder, onları 'Yaşasın Menderes!' diye bağırtırdı" karşılığını vermiş.

Bunu biz o hafta, Akis'te, üstü çok az kapalı şekilde yazdık.

MBK'nin 14'ler grubu, pabucun pahalı olduğunu fark edince derhal İstanbul'a koştu ve dört bir yana dağıldı. Bunların hedefi, şu bir haftayı kazasız belasız geçiştirmek, ondan sonra gene bildiklerini okumaktı. Öğrenci yurtlarına, gazetelere gittiler, istenilen bütün güvenceleri verdiler. Evet, bir hata yapılmıştı. Ama bunun düzeltilmesi yolu bulunacaktı. Bir ihtilal idaresi içinde yaşanılıyordu ve karşı taraf, bir kurt gibi gözlüyordu. Eğer MBK'nin gençlik ile, CHP ile bu konuda arasına karakedi girerse, Menderes'in aleyhindeki öğrenci gösterileri ihtilal idaresine karşı tekrarlanırsa bütün devrim tehlikeye girebilirdi. Söz veriyorlardı, soruna bir çözüm yolu bulacaklardı.

Bu kampanyada benim payıma Orhan Erkanlı düştü. O sonbahar hava o kadar güzeldi ki, Özden'le birlikte kalkıp İstanbul'a gittik. 30 Ekim günü, yanımızda Ömerler de bulunduğu halde Maltepe'ye geçtik, orada denize girdik, yüzdük. Orhan Erkanlı beni orada buldu. Türkân Türker o sırada bizim toplum sayfamızı hazırlardı, telefon numarasını ondan almış. Ben uzakta bulunduğumdan, onun işi acele olduğundan telefonda görüştük. 147'lerin tasfiyesi hata olmuştu. Bunu kabul ediyorlardı, bunu düzelteceklerdi. Benden istedikleri, Akis'in bunu bilerek yayınına yön vermesiydi. En kısa zamanda görecektim ki, sorun çözümlenmiştir. Gençleri teskin ederek devrim idaresine büyük bir hizmette bulunacaktım. Devrim, hepimizin değil miydi?

Orhan Erkanlı'ya bizim için işin, bir hatanın düzeltilmesinin sağlanması olduğunu söyledim. İhtilal idaresinin karşısında tavır almanın fırsatını kollamıyorduk. Kendileri hatayı kabul edip çaresini aramak vaadinde bulunduklarına göre

elbette ki Akis'in ilk çıkacak sayısının yayınına bu yön egemen olacaktı.

"Ama düzelteceksiniz, değil mi?" diye ısrarla sordum.

Erkanlı kesin güvence verdi:

"Hiç şüpheniz olmasın."

Ankara'yı aradım, Kurtul'u buldum, konuşmayı anlattım. Dergideki havanın nasıl olması gerektiğini söyledim. O da memnun oldu. Onun bildirdiği, başka MBK üyelerinin de Ankara'da, bilhassa gençlere aynı güvenceyi verdikleriydi. Akis'in 4 Kasım 1960 tarihli sayısının ilk yazısı şöyle başlıyordu;

"Bu hafta Türkiye'nin bütün aydın çevrelerinde, bir defa daha 'üniversite hadisesi' konuşulmaktadır. Ancak, meselenin ele alınış tarzında geçen haftaya nazaran bir büyük fark vardır. Geçen hafta yüreklere karamsarlık olmasa bile üzüntü dolmuş bulunuyordu ve gözlerdeki gözlükler siyahtı. Şu anda herkes memnundur, herkes sevinçlidir. Zira omuzlardaki yük kalkmış, 'üniversite hadisesi' halledilmiştir. Fakat meselenin en mühim tarafı bu değildir.

Haksızlıklar düzeltilecek, hakiki mağdurlar yerlerine iade edilecekler, üniversite muhtariyetine sadece ruhta değil, şekilde de saygılı olunacaktır. Ama bunların yanında bir müşahede, istikbale emniyetle bakılmasının asıl sebebini teşkil etmektedir. 'Üniversite hadisesi'nin halledilişi tarzı Türk milletinin demokratik sistemin işletilmesinde bilgi, tecrübe, hatta ustalık sahibi olduğunu göstermiştir. Bu yanlış tasarruftaki hata payı, cemiyetin bütün müesseselerinin elele vermesi suretiyle bu hatayı işleyen iktidara kabul ettirilmiştir. Bunun için hiçbir şiddet yoluna başvurulmamıştır. Tepki sert, fakat vakur olmuştur. Gazeteler hadiseleri yazarak durumun düzeltilmesi gerektiğini, niçinini de belirtmek suretiyle bildirmişlerdir. Darbe yiyen müesseselerin başındaki muhterem zevat, makam endişesine kapılmaksızın, fakat hareketlerinin protesto mahiyetinde olduğunu söylemekten çekinmeyerek istifa etmişlerdir. Gençler, sevdikleri hocalarını tutacaklarını, insan haklarının icapları yerine getirilinceye kadar sakal bırakacaklarını ve derslere girmeyeceklerini açıklamışlardır. Bütün umumi efkâr (kamuoyu) aynı yolda kanaat izhar edince (belirtince) iktidar hatasını düzeltme yoluna girmiştir.

Bunun, Milli Birlik Komitesine verdiği şeref de bütün Türkiye'de konuşulan bir başka konudur. Sadece Türk milleti değil, onun başında bulunan iktidar da demokratik hüviyetini belli etmiştir. Bu iktidarın bir ihtilal idaresi olması, hadisenin ehemmiyetini tarifsiz şekilde arttırmaktadır. Eğer böyle bir hadise bundan altı ay evvel cereyan etseydi, seçimle gelmiş bulunmasına rağmen DP iktidarı işi hemen prestij davası haline sokar, baş komitecinin ip elden kaçarsa memleketin idare edilemeyeceği yolundaki köhne telakkisi tutuma hâkim olarak hatada ısrar edilir, diklenilir, sertleşilir ve mütemadiyen akan bir çıban açıkta bırakılırdı. Halbuki ihtilal idaresi çıbanı derhal deşip gereğini yapmak suretiyle sadece itibar kazanmamış, her ihtilata (karışıp kaynaşma) gebe bir durumu da ortadan kaldırıvermiştir. Bu, hakiki basiretin ifadesidir."

Fena halde uyutulmuş olduğumu, oyuna geldiğimi, komitenin, hele 14'lerin bu yanlış tasarruflarını düzeltmeye hiç niyetleri bulunmadığını o tarihte nasıl bilebilirdim ki? Uyutulan sadece ben de değildim. Rektörler görevlerine dönüyorlar, öğrenciler sınıflarına giriyorlardı. Düşünmek lazımdır ki koca İsmet Paşanın meşhur acendasının 1 Kasım tarihini taşıyan sayfasında bile yazılı olan şudur:

"Üniversite meselesi düzelme yolunda!"

III

Üniversitede yapılan tasfiyenin, hele MBK'nin onu takip eden tutumunun ihtilalcileri ne kadar yıprattığını bugün gözler önünde canlandırmak kolay değildir. 147 bilim adamının, bilimle ilgisi bulunmayan kimseler tarafından "üniversiteyi ilmileştiriyoruz" diye, kendilerine bir savunma hakkı dahi tanınmaksızın kollarından tutulup ve haysiyetleriyle oynanarak kapı dışarı edilmesi 27 Mayısın hiçbir amacıyla bağdaşmıyordu. Ama daha fenası, MBK'nin, tıpkı Menderes gibi, bir köprüyü geçinceye kadar gökteki ayı vaat etmesi, sonra bu sözünü tutmaması feci bir davranıştı. Hatanın düzeltileceği hususunda İsmet Paşadan öğrencilere, zavallı benden rektörlere kadar herkesin uyutulduğunu anlatmış-

tım. Fakat nasıl uyutulmazdık ki? Ekimin 31'inde MBK Cemal Gürsel'in imzasıyla bir bildiri yayımlıyordu ve bu bildiride Gürsel "hatalarımız varsa bunları en kısa zamanda üniversitenin iştirakiyle düzeltmeye çalışacağız" diyordu. MBK, Ankara Üniversitesi Senato üyeleriyle bir toplantı yapıyor ve orada üniversiteyle ilgili yasaların yeniden ortaklaşa ele alınması, incelenmesi kararlaştırılıyordu. Bir gün sonra Cemal Gürsel "hatadan dönmek, bizim için fazilettir" diyor ve MBK, üniversitelerden tasfiye edilecek üyeleri üniversite senatolarına bıraktığını açıklıyordu. Gerçi bu arada İrfan Solmazer "milli güvenliği bozacak hareketler ihtilal metotlarıyla bastırılacaktır" yollu tehditlerde bulunmuyor değildi ama, komitenin havası anlayış, ılımlılık ve basiret havasıydı. Ancak günler günleri izleyip de komitenin 147'ler konusunda hiçbir düzeltme yapma niyetinde olmadığı anlaşıldığında duyulan düş kırıklığı, küskünlük ve tepki, önce beslenen umutlar derecesinde kuvvetli oldu.

O günler, ülke bir güçlükle karşı karşıya geldiği her sefer olduğu gibi, İsmet Paşa saygınlığı, gördüğü ilgi açısından yine doruktaydı. Kasımın 8'inde, kendisine Ankara Üniversitesinde nasıl tezahürat yapıldığının hikâyesini İsmail Rüştü Aksal'dan dinlediğimi hatırlıyorum. Üniversite, 147'ler olayı dolayısıyla gününde, yani 1 Kasımda açılamamış, tören 8 Kasıma bırakılmıştı. Törene İsmet Paşa da davetliydi. İsmet Paşa bir ara gidip gitmemeyi düşündü. Fakat gençlerden göreceği ilginin belli olmasında fayda vardı. Belki bu, bazı akılları başa getirecekti. Onun için, yanına genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal'ı aldı ve gitti.

Gençler, daha İsmet Paşayı görür görmez tezahürata koyulmuşlar. İçeri girmesi bir macera olmuş. Bütün öğrenciler "Yaşa Paşa.. Varol Paşa.." diye bağırıyorlarmış. Sonra tören başlamış. Üniversite rektörü ve bir öğrenci temsilcisi konuşmuş. Program o kadarmış. Fakat bütün salon "İnönü.. İnönü.. Paşa.. Paşa.." diye bağırmaya başlamış. Hiç kimse yerinden kıpırdamıyormuş, herkes tezahürata katılıyormuş. İsmet Paşa bakmış ki başka bir çare yok, müthiş alkışlar arasında kalkmış, kürsüye gelmiş, kısa bir konuşma yapmış, üniversitelerin hayatımızdaki rolünü belirtmiş. Alkış, tezahürat, kıyamet... Sanki yer yerinden oynamış. Aksal bunları anlatırken son derece memnundu. Gençler, İsmet Paşanın

şahsında sivil demokratik rejime bağlılıklarını kanıtlamışlar ve o sıralarda Türkeş'in hazırlıklarının son aşamasına geldiği bilindiğinden bu iyi, umut verici bir işaret olmuştu. Zaten askeri idarenin en iyisinin ne olduğu 147'ler olayıyla gençliğin kafasına dank etmemiş miydi? Hele, o sözünde durmamak, hele, o sözünde durmamak...

Kasımın ilk günleri kamuoyu 147'lerle meşgulken Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusu, İsmet Paşanın zamanını almakta devam etti. Prof. Âfet İnan'ın evindeki toplantıda İsmet Paşa, bir cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylığını koymayabileceğini bildirmiş, fakat bunun ötesinde bir vaatte bulunma olanağı olmadığını söylemişti. Bu, Gürsel için, cumhurbaşkanlığı yolunda elbette ki bir adımdı. İhtilalin başı bunun yanıtını bir kurucu meclisin oluşturulması çalışmalarına Prof. Turhan Feyzioğlu'nu memur etmekle vermişti. Olay, 31 Ekimde yaşanıyordu. Burada, Feyzioğlu'nun hikâyesini anlatmalıyım.

Turhan Feyzioğlu İsmet Paşaya, 27 Mayısın hemen akabinde, 4 Haziran günü geldi. Söylediği şuydu: "Ben üniversitedeki görevimden, bir ideal için ayrıldım. Politikaya bu idealin gerçekleşmesine yardım edebilmek maksadıyla girdim. Bahsettiğim ideal, demokratik rejimin gerçekleşmesiydi. Daha o zaman, bu idealim gerçekleştiğinde kürsüme döneceğimi söylemiştim. Şimdi, 27 Mayısla Türkiye'de yeni bir devir açılmaktadır. Benim görevim, politika sahasındaki çalışmam sona ermiştir. Müsaade ederseniz, akademik kariyere avdet edeceğim."

İstediği, partinin bir görevlisi olmamaktı. Yoksa, partinin bir üyesi olarak kalacaktı. Akademik kariyer için bir engel değildi.

Bu, elbette ki takdire değer bir davranıştı. Eğer, samimi idiyse... İsmet Paşa tabii ve Turhan Feyzioğlu'nun da beklediği gibi, buna izni olmadığını bildirdi. 27 Mayısla Türkiye'de bir yeni dönem açıldığı kesindi, ama bu dönemin eskisinden daha az çetin olacağının sanılmaması lazımdı. Yenilmesi gereken çok güçlük vardı ve Feyzioğlu kendisine lazımdı.

Turhan Feyzioğlu yapması gereken hareketi yapmış,

alacağını tahmin ettiği karşılığı da almıştı. İsteğini, aylarca tekrarlamadı. Aksine, İsmet Paşanın gösterdiği yönde, partinin bir yetkilisi olarak çalıştı ve çok da faydalı oldu. O günler birçok temas, Feyzioğlu kanalıyla yapılmıştır.

Feyzioğlu isteğini, hayli zaman sonra tekrarladı. Bu sefer, İsmet Paşadan bir izin istemesi söz konusu değildi. Kararını vermişti, bunu bildiriyordu. CHP'deki görevlerinden ayrılacaktı. Partili sıfatını gene koruyordu. Fakat üniversiteye dönecekti. Kendisiyle uzun uzun konuştuğumu, kendisini bu, samimiyetine inanmadığım kararından caydırmak için çalıştığımı hatırlarım. İsmail Rüştü Aksal da aynı şeyi yaptı. Feyzioğlu duruma bir teşhis koymuştu, onun gereğini yerine getiriyordu. İsmet Paşanın ısrarı da bu defa bir sonuç vermedi. Devir, askeri ihtilal rejiminden sivil demokratik idareye geçişin kolay görünmediği ve ülkedeki yeni kudret sahiplerinin partililere rağbet etmedikleri günlerdi. Turhan Feyzioğlu CHP'deki görevlerini bıraktı, az sonra da Orta Doğu Teknik Üniversitesine rektör oldu. Artık ihtilalcilerle ilişkileri CHP ile ilişkilerinden fazlaydı.

O sonbahar, hava tekrar değişti. MBK'deki "CHP grubu" ağır basıyordu. İhtilal, bilhassa 9 Eylülden itibaren İsmet Paşanın düşündüğü yörüngeye giriyora benziyordu. Cemal Gürsel'in kendi cumhurbaşkanlığı konusunda bir güvence almış olması ve Türkeş grubunun hazırlıklarının öteki grubun güvenliğini sarsacak bir şekle dökülmesi olayların gelişme hızını arttırıyordu. Gürsel bir kurucu meclisin oluşturulması ve bunun anayasasının hazırlanması görevinin Turhan Feyzioğlu'na verilmesi kararını bazı komite üyeleriyle görüş birliği içinde aldı. Bunun açıklanması, hatta ilgili kimseye, Feyzioğlu'na bildirilmesi gayet ani oldu. Gürsel, 31 Ekim akşamı bir kuriyenin cebine bir sarı zarf verdi, onu doğruca Orta Doğu Üniversitesine gönderdi. Kuriye Feyzioğlu'nu buldu, ona zarfı tevdi etti. Zarfın içinde, başbakanlığın antetini taşıyan bir kâğıt vardı. Kâğıdı "Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel" imzalamıştı –MBK Başkanı sıfatını Gürsel kullanmamıştı–. Yazıda denilen aynen şuydu:

"1) Bir Kurucu Meclis teşkil edilmesine karar verilmiştir.

2) Bu Meclisin terkip tarzı, vazife mesuliyetlerini tespit etmek üzere en geç yirmi gün zarfında bir anayasanın hazırlanmasına Sayın Turhan Feyzioğlu vazifeli kılınmıştır. Kendisinin Ankara Hukuk Fakültesinde, intihap edeceği azalar ve diğer zevattan mürekkep bir heyetle hemen işe başlamasını rica ederim."

Gürsel, aynı yazıyı taşıyan bir başka zarfı da Ankara Hukuk Fakültesi Dekanlığına göndermişti. Bu, MBK'nin tarihinde yeni bir devre açıyordu. CHP'ye karşı hukuki boykot sona eriyor ve CHP ile hukuki işbirliği başlıyordu. Zira Turhan Feyzioğlu hâlâ CHP'nin bir üyesiydi.

Gürsel'in, bu kararı Devlet Başkanı ve Hükümet Başkanı olarak alırken MBK'ye ne ölçüde haber verdiği, elbette ki benim tam bilgim içinde değildir. Kesinlikle bildiğim, bunun bir "MBK kararı" olmadığıdır. Hele seçilen kişi, komitenin bir grup üyesini çileden çıkartacak nitelik taşıyordu, CHP'li idi. Eğer Gürsel, görevi Feyzioğlu'na vermeyi komitede oylasaydı bir çoğunluğu muhtemelen bulamazdı. Buna rağmen Türkeş grubunun fazla itiraz etmemesi, bunu bir sorun yapmaması şaşırtıcıdır. Grubun Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ gibi üyeleri birkaç şahsi demeçle yetindiler. Takınılan tavrın, tabii, bir nedeni vardı.

Bir defa, bir kurucu meclisin oluşturulması fikri hem MBK içinde, hem de kamuoyunda aylardır pişmişti. Bunu Gürsel ve komitenin "CHP grubu" diye bilinen kısmı hararetle istiyordu. Böylece iktidar sivillerle ve özellikle siyasi partilerle paylaşılmış olacak, askerler bütün sorumluluğu tek başlarına taşımaktan kurtulacaklardı. Sonra, bu Meclis'te sorunlar açıkça görüşülecek, komitenin yaptığı gibi bazı hayati kararlar kapalı kapılar arkasında alınamayacaktı. Kapalı kapılar arkasındaki kararlar kişilerin fikirlerini, eğilimlerini gözler önüne çıkarmıyor, bütün bir heyeti kapsıyor, onun için demagoji fazla geçiyordu. Bir kurucu meclis olunca herkes kendi sözünün sorumlusu olacaktı.

Türkeş grubunun bu görüşe hemen katıldığı sanılmamalıdır. Onlar, kendi deyimleriyle –bu da, ezberlemiş oldukları bir klişeydi– "iktidarın tecezzi (bölünme) kabul etmediği" inancındaydılar, onun için kudretlerini kimseyle paylaşmak niyetinde değillerdi. Nitekim bir meclis oluşturulacağı lafları piyasaya ilk çıktığında –buna bazen danışma meclisi,

bazen kurucu meclis deniliyordu– Türkeş bunları kesinlikle yalanladı ve "kurucu meclis MBK'dir" dedi. O yoruma göre anayasa, bilim heyetinden gelince MBK'de kapalı kapılar arkasında incelenecek, orada metne son şekil verilecek, metin o haliyle halkoyuna sunulacaktı. Böylece MBK, devletin gelecekteki mekanizması üzerinde tek gerçek söz sahibi olacaktı.

Fakat ülkedeki hava, özellikle 9 Eylülde İsmet Paşanın aldığı tavır karşısında o yönde seyretmedi. Komite, ayaklarının altındaki temelin sarsılmaya başladığını hissediyordu. Gerçi "gözü kara ihtilalci"ler hâlâ, "ölüm korkusuna tutulmuş arkadaşlar"ını ya tasfiye ederek, ya kendi taraflarına çekerek bir yeni darbeyi planlamıyor değillerdi, ama onu gerçekleştirinceye kadar daha idareli davranmayı, aşırı görünmemeyi tercih ediyorlardı. Bundan dolayıdır ki "kurucu meclis MBK'dir" fikrinden, bu grup, bir danışma meclisi fikrine yavaş yavaş geldi. Bunlar diyorlardı ki; "Bir meclis mi kurulmak isteniliyor? Peki. Fakat bu meclis, MBK için sadece bir danışma meclisi niteliği taşır ve komiteyi bağlamaz. Karar yetkisi gene komiteye ait kalır."

Bu, elbette ki bir ilerlemeydi ama, Gürsel'le arkadaşlarının aklındakinin gene de çok gerisindeydi. Mamafih, MBK'de bir meclisin kurulmasının "prensip olarak" kabul edilmiş olması, Gürsel'e, Devlet ve Hükümet Başkanı sıfatlarını kullanarak Turhan Feyzioğlu'na o mektubu yazabilme olanağı sağladı.

Bu konuda Abdi İpekçi ile Ömer Sami Coşar "İhtilalin İçyüzü" adlı kitaplarında ilgi çekici bir olay anlatırlar. 20 Eylülde, Türkeş İstanbul'a, Prof. Kubalı'ya telefon etmiş ve bir konu hakkında görüşmek üzere kendisini Ankara'ya davet etmiş. Kubalı, beraberinde Sıddık Sami Onar'la Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nu da getirebilip getiremeyeceğini sormuş. Türkeş "Peki" demiş. Üç profesör o akşamki uçakla başkente gelmişler. Komite tarafından çağrıldıklarını sanarak Meclise gitmişler. Bakmışlar, orada, komitenin bundan haberi yok. Yanlarına Orhan Erkanlı yaklaşmış,

"Siz Ankara Palasa gidin, biz sizi orada bulup akşam yemeğini beraber yiyeceğiz, bazı şeyler konuşacağız" demiş.

Akşam Ankara Palasa sadece Türkeş grubundan beş ko-

mite üyesi gelmiş: Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Baykal ve Özdağ. Bunlar profesörlere, görüşülecek konunun gizli olduğunu söylemişler, kendilerini alıp otelin özel yemek salonuna götürmüşler. Orada demişler ki:

"Son zamanlarda ortaya bir kurucu meclis meselesi atıldı. Siz böyle bir meclisin şimdi kurulmasını uygun bulur musunuz?"

Sıddık Sami Onar, o günler artık bambaşka havalar çaldığı için –daha başında, üniversite bombası da patlamamıştı– "Sakın ha!." demiş ve komite olarak tam yetkiyle görevde kalmalarını istemiş. Prof. Velidedeoğlu da aynı doğrultuda konuşmuş. Sadece Kubalı biraz değişik fikir söylemiş. Komiteçilerin iktidarda kalacakları süre içinde bazı esaslı işlere girişmek istediklerini sezdiğini, öyleyse, temsili mahiyete sahip bir organın sorumluluk ortaklığını sağlamanın komiteyi yıpranmaktan koruyacağını belirtmiş.

Türkeş grubu bu görüşlerden memnun, kendilerini tekrar ve başkasıyla görüştürmeden İstanbul'a geri yollamış.

Gürsel'e, aldığı karardan sonra, bazı Türkeşçilerin çattıklarını, komiteden geçirmeden bu tarz bir tavır takınmasını doğru bulmadıklarını söylediklerini biliyorum. Gürsel onlara demiş ki:

"Ne var bunda? Ben, hukukçulardan ne istiyorum? Nihayet bir görüş. Yirmi gün çalışacaklar ve bana bir tasarı getirecekler. Bir meclisin terkip tarzını ve vazife mesuliyetlerini tespit eden bir anayasa taslağı. Bir meclisin kurulması çalışmalarına başlanmasını komitede kabul etmedik mi?"

Sözün itiraz edilecek tarafı yoktu. O günler görünen, gerçekten sadece buydu. Ortada, bir anayasa vardı. Yeni bir anayasanın kabulü için eskisi, komitede beşte dört bir çoğunluğu şart koşuyordu. Hangi beşte dört çoğunluk? Türkeş grubu aleyhte oy kullandığı takdirde adi çoğunluğun bile oluşacağı şüpheliydi. O itibarla, Gürsel'in belirttiği gibi, ne vardı bunda?

Şu vardı ki, nasıl 147'ler konusunda 14'ler herkesi uyutmuşlarsa, kurucu meclis konusunda da Gürsel 14'leri uyutuyordu. Zira bunlar olup biterken suyun altında başka olaylar cereyan ediyordu ve bunları, o kadar akıllı geçindikleri halde 14'lerin ruhu bile duymuyordu. Gürsel, kurucu meclis anaya-

sasını "bu komite"den geçirmek niyetinde değildi. Daha o günlerden aklında bir "başka komite" vardı. Örneğin yakını olan Adalet Bakanı Âmil Artüs'e, Türkeş grubunu ima ederek "Bunlar bizi tasfiye edeceklerini sanıyorlar. Sansınlar bakalım" diyor ve anlamlı anlamlı, bıyıkaltından gülüyordu. Kendi cumhurbaşkanlığı konusundaysa, CHP ile pazarlığı ilerletmişti.

Turhan Feyzioğlu'nun kurucu meclis anayasasını hazırlama görevini almasından iki gün sonra, Feyzioğlu'nun evinde ve onun da katılmasıyla CHP Genel Sekreteriyle Gürsel'in başyaveri Ağası Şen buluştular. Konu, özellikle Gürsel'in cumhurbaşkanlığının daha bir güvence altına alınmasıydı. Evet, İsmet Paşanın bu göreve adaylığını koymaması Gürsel'in şansını arttırıyordu. Ama Gürsel, ilk devrede devlet başkanının tek dereceli oyla seçilmesinin CHP tarafından kabul edilmesi için ısrar ediyordu. Böyle bir seçimde İsmet Paşa karşısına rakip olarak çıkmaz da CHP oylarının kendisine gelmesi sağlanırsa seçimi kazanması kesinleşecekti. Bunun yanında, bu tarz bir seçim kendisine, ihtiyacı olduğunu söylediği bazı olağanüstü yetkiler verecekti. Aksal ve Feyzioğlu bu konuda karar hakkının kendilerinde olmadığını, bunu İsmet Paşaya aktaracaklarını, fakat CHP'nin cumhurbaşkanının, bir defaya mahsus bile olsa, tek dereceli seçimle seçilmesine taraftar bulunmadığını söylediler. Feyzioğlu daha munis göründü, bazı üstü kapalı sözler vermeyi sakıncalı saymadı. Feyzioğlu sonraları, bir politika felsefesi olarak "üzüm mü yiyeceğiz, bağcıyı mı döveceğiz?" sloganını çok söyleyecek, çok uygulayacaktır. Fakat CHP Genel Sekreteri, bir de resmi sıfatı olduğundan ihtiyatlı bulunmayı tercih etti. Ertesi sabah Ayten Sokaktaki eve geldi ve bir akşam evvelki görüşmeleri İsmet Paşaya bildirdi. İsmet Paşa aynı tavrı koruyordu.

4 Kasımda, Ayten Sokaktaki evin konuğu Turhan Feyzioğlu'ydu. İsmet Paşa, Feyzioğlu'nun gemiyi terk edecekmiş izlenimi veren davranışından sonra kendisiyle fazlaca temas etmemiş, hatta araya bir de soğukluk girmişti. Bu, İsmet Paşayla Feyzioğlu arasında beliren ilk soğukluktur ve İsmet Paşanın Feyzioğlu hakkındaki notunda bir değişikliğin başlangıcı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Feyzioğlu önce kurucu meclis sorununu anlattı. Arkadaşlarını seçmişti. Süheyp Derbil, Muammer Aksoy, Bahri Savcı ve İlhan Arsel'le birlikte çalışacaklardı. Hazırlıkları, Gürsel'in istediği gibi yirmi gün içinde bitirebileceklerini sanıyordu. Kafalarında bazı fikirler vardı. Herhalde, meşhur Bilim Heyetinin durumuna düşmeyecekler, o tecrübe de mevcut olduğu için daha pratik bir çalışma yolu tutacaklardı. Şimdi, bu çalışmalarda İsmet Paşadan ve CHP'den yardım istiyordu. İsmet Paşa,

"Aa! Elbette" dedi ve bunu söylerken samimiydi. Atılan adımın, askeri idareden sivil demokratik rejime geçme yönünde ne derece önemli olduğunu elbette ki fark etmişti. Kurucu meclisle bir büyük aşama yapılıyordu.

Turhan Feyzioğlu ondan sonra, o günler İsmet Paşanın kendi not defterine "malum mesele" diye geçtiği Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusuna geldi. Ağası Şen'le yaptıkları görüşmeyi o da anlattı. Kanaatince, Gürsel'e istediği güvenceyi şimdi vermekte bir sakınca yoktu. İsmet Paşaya, Gürsel'in de içinde bulunduğu güçlüklerden, komitedeki düşünce akımlarından, birtakım hazırlıklardan söz etti. Böyle bir ortamda Gürsel kendisini gelecek için ne kadar güven içinde bulursa sivil demokratik rejime geçişi o ölçüde kolaylaştıracaktı. Onun desteğine şiddetle ihtiyaç vardı.

İsmet Paşa o güne ait notlarında "Malum meseleyi müdafaa eder. Cevap vermedim" demektedir. İsmet Paşa, verebileceği güvencenin kendisinin cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymayabileceği güvencesinden ibaret bulunduğunu hep tekrarlayacak, fakat onun ötesinde, sistemle ilgili bir yükümlülük altına asla girmeyecektir. Nitekim Gürsel, seçimlerden sonra cumhurbaşkanı seçilecek, fakat bu, onun değil, İsmet Paşanın istediği usulle olacaktır.

Turhan Feyzioğlu, İsmet Paşanın yanından ayrıldıktan sonra, dediği gibi, kurucu meclisin kendisinden istenilen anayasasını bir an önce ve kazasız belasız hazırlamak için kolları sıvadı. Feyzioğlu'nun, verilen bir işi yapmaktaki ve sonsuz çalışma kudretini, becerisini kendisini tanıyan herkes yakından bilir. İşi gayet güzel organize etti. Heyetiyle beraber bir ara kalkıp İstanbul'a gitti, İstanbul Üniversitesinin de desteğini sağladı, birtakım kişisel çekişmeleri önledi.

Basın toplantıları tertipledi, oralarda, sanki hiç farkında değilmiş gibi bazı ipuçları verdi. Basın bu ipuçlarını gereği gibi işlemeyi bildi. Zira bu sırada, MBK'nin Türkeş grubu mensupları da kendi fikirlerini yaymaya başlamışlardı. "Ne kurucu meclisi?" diyorlardı. Kurulacak olan, bir danışma meclisi olacaktı. Yassıada duruşmalarının sonu alınmadan bir seçim yapma olanağı var mıydı? Yoktu. Eee, bir meclis ancak seçimle kurulursa bir anlamı olurdu. O halde? O halde meclis bir "fikri forum" yerine geçecek, orada tartışmalar olacak, fakat MBK bütün yetkilerini koruyacaktı. Bu danışma meclisinin oluşum biçimi de ülkeye yeni bir "partiler diktatoryası" getirmeyecekti.

Feyzioğlu ise, çıtlattığı sözlerden, kendisinin ve heyetinin tam da bu görüşte olmadığını belirtiyor, ondan daha ileri gidiyor, örneğin partilerin rolünün önemini söylüyor, sorunu daha başlangıcından kamuoyunun bir sorunu haline getiriyordu. Türkeş ve arkadaşları Feyzioğlu'nun tutumundan hiç, ama hiç memnun değillerdi. Buna rağmen, sonucun kendi ellerinde olduğunu sanmaktan doğan bir kayıtsızlık içinde, çalışmaları fazla umursamıyorlar, örneğin Dündar Taşer Mecliste "Yenisini kuracağımızdan eskisinin hükmü yoktur" diyordu.

Bu sırada İsmet Paşanın kulağına gelenler, MBK içinde bir ayrılığın tam olarak gerçekleşmiş bulunduğu ve "bunun böyle gitmeyeceği" idi. Zaten o günler bu, Ankara'da hemen herkesin ağzındaydı. Tuhaftır, 27 Mayısın arifesinde bir ihtilalin patlamak üzere olduğu nasıl, sadece DP iktidarının meçhulü kalmışsa 13 Kasımın arifesinde de MBK'de bir tasfiyenin yapılacağını sadece 14'ler, zamanını doğru teşhis ederek görememişlerdir. "Zamanını doğru teşhis ederek görememişlerdir" diyorum, çünkü onların kendilerinin de bir tasfiye hazırlığı içinde bulundukları artık bilinmektedir. Hatta, o günler de bilinmekteydi ya... Örneğin 14'lerin akıl hocası Dündar Seyhan'ın bu konudaki bir sözü duyulmuş, söz MBK'ye getirilmiş, üzerinde tartışmalar yapılmıştı. Bunlar tabii, bizim de kulağımıza geliyordu. O günler duyulan başka bir haber, her iki gruba mensup olanların askeri birliklerde destekler aramaya başladıklarıydı. Ancak başkentte iki komite üyesi emri altında birlik bulunduruyordu: Ankara Komutanı Cemal Madanoğlu ve Muhafız Alayı Komutanı Os-

man Köksal. Bu birlikler komutanlarına sadıktı, diğer kuvvetlerin başında olanlar da –Harp Okulunun komutanlığına getirilmiş bulunan Tâlât Aydemir– Gürsel'i ve takımını destekliyorlardı. 14'lerin bir tasfiye için kime ve neye güvendikleri benim için meçhuldür. Askerler arasında durum bu iken gençlik de, tamamıyla İsmet Paşadan yana olduğunu her fırsatta belli ediyordu ve İsmet Paşa, gittiği yerde hep görülmedik bir tezahüratla karşılanıyordu. Bu, 10 Kasımda Büyük Sinemada, Ankara Kolejinde böyle oldu, İsmet Paşanın 5 Kasımda gittiği operada, daha sonraki konserlerde böyle oldu. 14'ler, Dündar Seyhan gibi akıl hocalarının telkinine uyup da bir darbe yaptıklarının ertesi günü 28 Nisan - 27 Mayıs gençliğini gene sokakta ve karşılarında bulacaklardı. Bunun bütün tertipleri o günler, CHP Genel Merkezinde tamdı ve CHP Gençlik Kollarının liderleri tamamıyla hazırlıklıydılar. Bir tasfiye için Gürsel ve arkadaşları ne kadar sağlam zemin üzerindeyseler ötekiler öylesine çürük hayaller üzerine şatolar bina ediyorlardı.

Zaten sonuç da kuvvet dengesini göstermektedir.

Türkeş grubu için kamuoyu önünde son itibar yıkıntısı, "Ülkü ve Kültür Birliği" adını taşıyan bir talihsiz tasarının komiteye getirilmesi ve bunun, Türkeş grubunun fikirlerinin bir tercümanı sayılması oldu. Türkeş grubunun hep söylediği, bu tasarıyla doğrudan doğruya ilgilenmedikleri, onu ancak, bir özel komite tarafından hazırlandıktan sonra gördükleridir. Bilmiyorum, iddia muhtemelen doğrudur. Ama başka bir gerçek, bu tasarı gün ışığına çıktıktan ve niteliği anlaşıldıktan, sivil demokratik rejimi isteyenlerin şiddetli hücumuna uğradıktan sonra onun 14'ler tarafından benimsendiği ve gerçekleştirilmek istendiğidir. 14'ler bu "Ülkü ve Kültür Birliği"ni kendi iktidarlarının bir bakıma SS örgütü yapacaklardı. Hem de, birlik "dış Türkler"le de ilgilenmek görevini aldığına göre Türkiye'yi birtakım dış maceralara sürükleyerek...

Tasarı Türkiye'de bir "Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı" kuruyordu. Bu kuruluşla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı kaldırılıp yerine bir "Devlet Milli Eğitim Başkanlığı" oluşturuluyor, bu başkanlık ve onun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü "Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı"na bağlanıyordu. Tasarının

felsefesi, Türkiye'nin kültürel kalkınmasının politika dışı ve partiler üstü bir örgüt eliyle gerçekleştirilmesiydi. Aslında, devlet içinde bir devlet kuruluyordu ve bu, her türlü denetlemeden uzak bir paramiliter örgüt olacaktı.

Bakınız, Türkiye için düşünülen neydi:

Örgütün başında bir genel başkan bulunacaktır.

Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı için Genelkurmay Başkanı, Yargıtay Başkanı, Danıştay Başkanı, Sayıştay Başkanı, Askeri Yargıtay Başkanı, üniversite rektörleri, müşterek genel sekreter, Ülkü Birliği Başkanı, Milli Eğitim Başkanı, Basın - Yayın Genel Müdürü, Diyanet İşleri Başkanı, Beden Eğitimi Genel Müdürü ve Vakıflar Genel Müdüründen oluşan bir seçim kurulunun üye sayısının üçte iki çoğunluğuyla bir aday seçilecektir.

Bu bir tek adayı Başbakan ve Cumhurbaşkanı, ortak bir kararname ile altı yıl için genel başkan atayacaklardır. Aynı genel başkan daha sonraki devreler için de seçilebilir ve atanır.

Bu genel başkan, ancak "ahlaki zaaf veya idari yetersizlik nedenlerinden biri ile" ve kendisini seçen kurulun üçte iki oyu ile emekliye ayrılabilir... Yani düşüncelerinden, tutumundan, ideolojisinden, siyasetinden ötürü değiştirilebilmesi veya denetlenebilmesi olanaksızdır.

İlk genel başkanı, bu seçim kurulu da değil, doğrudan doğruya Milli Birlik Komitesi atar.

Genel başkanı "ahlaki zaaf veya idari yetersizlik nedenlerinden biri ile" ve ancak üçte iki oyla emekliye ayırabilecek 15 kişilik seçim kurulunun 7 üyesi –yani, Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı çatısı altında toplanacak başkanlık veya genel müdürlüklerin başları– ancak Ülkü ve Kültür Genel Başkanının isteği üzerine atanan kimselerdir. Bu durumda, seçim kurulunun, herhangi bir nedenle, "ahlaki" veya "idari" nedenlerle bile, genel başkanı düşürmeye yetecek üçte iki çoğunluğu sağlayabileceğini sanmak, büyük bir safdillik olur.

Bu düşürülmez, dokunulmaz, denetlenmez genel başkan, bu hiçbir şekilde millet iradesini temsil etmeyen genel başkan, Bakanlar Kurulunun tabii üyesidir. Başkanı Bakanlar Kurulunun tabii üyesi olan bu örgütün üstelik, hükmi şahsiyeti vardır.

Yani bu örgüt devlet üstünde devlettir.

Bütçesini kendisi hazırlar ve genel bütçe yasasına katılmak üzere Maliye Bakanlığına gönderir.

Türkiye, bu örgüt tasarısına göre, 12 bölgeye ayrılmakta, her bölgede örgütün bir müfettişi bulunmaktadır. Örgütün her kolunun illerdeki, ilçelerdeki, bucak ve köylerdeki daire, şube ve temsilcilikleri, bu müfettişlikler yoluyla doğrudan doğruya genel merkeze bağlıdır. Bu örgüte bağlı memurlar üzerinde, normal devlet cihazının ne idari, ne inzibati hiçbir yetkisi yoktur. Bu örgütün valilikler yoluyla, hükümete hiçbir bağlantısı yoktur. Buna karşılık bütün devlet, örgütün valileriyle, kaymakamlarıyla, her türlü araç ve bu Ülkü ve Kültür Birliğinin olanaklarıyla emrinde, hizmetindedir.

Ayrıca birliğin bütün bakanlıklarda temsilcileri vardır. Bütün üniversitelerde, Güzel Sanatlar Akademisinde, kültür derneklerinde, gençlik ve öğrenci örgütlerinde, bankalarda, sanat kurumlarında, Çocuk Esirgeme Kurumunda, Kadınlar Birliğinde, Türk Hava Kurumunda ve başka her türlü sosyal kuruluşlarda temsilcileri vardır. Bunlar bir tür "komiser"dirler.

Bunlardan başka, birliğin birçok "masa"ları da vardır. Bu masalar, ordudan tutun da basın - yayına kadar, dışardaki Türklerden tutun da içerdeki azınlıklara kadar, keşif ve icatlardan tutun da "muzır ideolojiler"e –"MİM", yani "muzır ideolojiler masası"– kadar, yurtiçinde ve dışında her konuya, her çalışma alanına, her yaratıcı etkinliğe, bütün düşünce hayatına, temsilcileri, müfettişleri, memurları vasıtasıyla el uzatmaktadır. Askeri gösteriler bile bu örgütün etkinlikleri içine girmektedir.

Yani hükümet üstü, Meclis üstü, millet ve devlet üstü bir örgüt ki, hiçbir şekilde dokunulmaz, denetlenmez bir örgüt ki, devletin, milletin, hatta dış Türklerin bütün yaptıklarını, Türk toplumunun bütün düşünce hayatını, dolayısıyla siyaset yaşamını denetimi altına almak iddiasındadır. Genel başkan hangi ideolojiye bağlanırsa, Türkiye'de ancak o ideoloji makbul ve meşru olacaktır.

Şimdi, aradan geçen bunca zamanın sonunda ve köprülerin altından bu kadar su akmışken, 1960 sonbaharında ülkede ne tür eğilimlerin bir ara, başarı kazanmanın eşiğine

gelmiş oldukları belki de hafızalardan çıkmıştır. İsmet Paşanın bu tasarı karşısında dehşete düştüğünü hatırlıyorum. Ama dehşete düşen yalnız o değildi. Türkiye'nin, demokratik rejime bağlı bütün kuvvetleri, bir alaturka Hitler'in doğmakta olduğunu görmenin heyecanı ve tepkisi içinde bir anda doğruldular. Bunların arasında, "gözü kara"ların, "gözlerinde ölüm korkusu var" diye küçümsedikleri MBK üyeleri başta geliyordu. Bu ikincilerden olup da görmedikleri "Ülkü ve Kültür Birliği" tasarısının altında imzaları bulunanlar –bunlar, Komite Genel Sekreterliği tarafından gelişigüzel konuluyor, tasarılar komiteye öyle sevkediliyordu– imzalarını derhal geri aldılar. Tepki, tasarının tehlikesi kadar büyük oldu. Türkeş grubu tabii derhal, bu nazi tertibi örgütün savunmasını üzerine aldı. Örgüt sadece Türkeş'in totaliter eğilimlerine bağlı, ırkçı düşüncelerine de tercüman oluyordu. Örgütün bir adım ötesi, "toplama kampları" olacaktı.

Bu hava, ona ilaveten, Feyzioğlu'nun tamamlamak üzere bulunduğu kurucu meclis anayasasını "eski komite"den beşte dört çoğunlukla geçirmenin olanaksızlığının açıkça belli olması Gürsel takımındaki son tereddütleri de ortadan kaldırdı ve Cemal Madanoğlu "baskın basanındır" askeri ilkesine uygun olarak 14'lerin tasfiyesini planladı.

Bir kısmı 12 Kasımı 13 Kasıma bağlayan gece, ele geçmesi gecikenler ise daha sonra, MBK'nin 14 üyesi, bir sarı zarf içinde, altında "Cemal Gürsel - Orgeneral - Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı" imzası bulunan dokuz satırlık bir mektup aldı. Dokuz satırlık unutulmaz mektupta MBK'nin feshedildiği, mektubun muhatapları olanların emekliye sevkedildikleri, bunların "başarmış oldukları yüksek hizmete layık bir şekilde" verilecek dış görevleri beklemeleri bildiriliyor, bu süre içinde evlerinden çıkmamaları, ziyaretçi kabul etmemeleri ihtar olunuyordu.

O gecenin sabahında ise, kurulmuş olan yeni MBK'nin listesi radyoda okunuyordu. Komite, artık, sadece 23 kişiden oluşuyordu.

ALTINCI BÖLÜM

SİVİL DEMOKRATİK REJİME İLK ADIMLAR

I

Eski MBK'nin Cemal Gürsel tarafından kaldırılıp yerine bir yenisinin kurulduğunu İstanbul'da, Kurtul'un Ankara'dan ettiği telefonla öğrendim. Kurtul bildirinin radyodan okunacağını bildiriyor, Gürsel'in akşamüstü Çankaya Köşkünde bir basın toplantısı yapacağını söylüyor, derhal Ankara'ya gelmemi istiyordu. Öğle uçağında bir yer buldum, başkente hareket ettim. Uçakta yanımda bir kurmay subay vardı. Gözüm kendisini bir yerden ısırıyordu ama, hemen çıkaramadım. Tanımadığım insanlarla bir türlü, kolay konuşamam. Hatta bilmediğim bir dükkâna girsem, alışveriş yaparken terlerim. Yanımdaki ufak tefek, zayıf kurmay da aynı yaradılışta olmalı ki o da bana bir şey söylemedi. O gazetelerini açtı, ben gazetelerimi açtım, güzel bir havada Ankara'ya kadar öyle uçtuk. Kurmay subay gayet sakin görünüyordu.

O akşamüstü, Kurtul'la birlikte Çankaya Köşküne gittiğimizde ve Devlet Başkanının gazetecileri beklediği alt kat salonuna girdiğimizde bir de baktım, bizim kurmay subay da orada. Kurtul'a subayın kim olduğunu sordum. "Bilmiyor musunuz?" dedi. "Gözüm ısırıyor, ama" karşılığını verdim. Rafet Aksoyoğlu olduğunu söyledi. Aksoyoğlu'yla –komitenin her zaman, aklı en başında üyelerinden biri olmuştur– çok daha sonraları ahbap olacak ve kendisiyle ilgi çekici konuşmalar yapacaktık. "Çok daha sonraları" dediğim, seçimlerden sonra...

Cemal Gürsel'i ben ilk o basın toplantısında tanıdım ve çok beğendim. Üzerinde orgeneral üniforması vardı. Etrafın-

da yer almış bulunan yeni MBK üyeleri, daha doğrusu, eskilerden kalanlar da resmi elbiseliydiler. Havada hem bir ciddiyet, fakat hem de bir canlılık ve ferahlık hissediliyordu. Cemal Gürsel sakin, soğukkanlı ve kendisinden emin görünüyordu. Bir önemli operasyon yapmış, operasyon başarılı olmuştu. Akşam, elbette ki dramatik bir günün akşamıydı. Buna rağmen devlet başkanı konuşmasını tam bir devlet adamı olgunluğu içinde yaptı, sorulara en iyi yanıtları verdi. Gürsel hakkında o zamana kadar, bilhassa Alpaslan Türkeş'in gayretiyle, bir "başkası tarafından idare edilen adam" izlenimi yaratılmıştı. İhtilalin başının basın toplantısına giden arkadaşlarım hep, böyle bir izlenim edinmişlerdi. Türkeş, devlet başkanının kolunu çekermiş, eteğini çekermiş, lafına karışırmış, elinden metnini alıp kendisi okurmuş. Gerçi ben bu izlenime hiçbir zaman fazla değer vermemiş, sahiden "başkası tarafından idare edilen adam"lara idare edenlerin bu şekilde davranmalarını akıllılık saymadığım için Gürsel'in daha ziyade, böyle görünmeyi tercih ettiğine inanmışımdır, ama gene de o akşam, Çankaya'da gördüğüm adam tatlı bir sürpriz oldu. Tabii Gürsel o sırada, henüz, rahatsızlanmamıştı.

Devlet başkanının o akşam ve daha sonraları, 14'ler hakkında söylediklerini herhangi bir gazetenin koleksiyonlarında bulup okuma olanağı vardır. Böyle darbelerden sonra, bertaraf edilenler konusunda birtakım abartmalara başvurmak bir bakıma alışkanlıktır. Nitekim bu, nasıl 27 Mayıstan sonra DP kodamanları hakkında yapılmışsa, 13 Kasımdan sonra da 14'ler hakkında yapılmıştır. Ama sanırım, 27 Mayıstan o tarihe kadar yaşananları anlatırken operasyonun temelinde yatan gerçek nedeni de gözler önüne sermişimdir. 13 Kasımda, 27 Mayıs hareketini bir askeri idare tarzında devam ettirmek isteyen görüş mağlup oluyor, sivil demokratik rejime bir an önce geçilmesini doğru bulan görüş, iktidara tam egemen duruma geliyordu. 13 Kasımdan 1961 seçimlerine hiç güçlüksüz gidildiğini söylemek istemiyorum. O yolda aşılan çetin engelleri de anlatacağım. Fakat 13 Kasımda bir tehlike bertaraf ediliyordu: Türkiye'de kan dökülmesi ve ordu içinde silahlı çatışma.

Burada bir inancımı ifade etmem lazım. Ben 14'lerden bir kısmıyla, yurda döndüklerinde tanışıp samimi görüşmü-

şümdür. Komitede kalanların arasından dostluk ettiğim kimseler de vardır. 14'ler, iktidarlarını bir askeri idare şeklinde de devam ettirebileceklerine inanırlar, baskına uğradıklarını, kendilerini safdışı bırakanlar kadar becerikli davranmadıklarını sanırlar. 23'lerden bazılarından da, pekâlâ kalabilecekken, ülkenin yararını başka yönde gördüklerinden iktidarı sivillere bıraktıkları görüşünü duymuşumdur. Hatta bunların bir kısmı, olayların aldığı şekil karşısında, kalmadıklarından dolayı pişman olmuşlar ve hata ettiklerini düşünmüşlerdir. "Daha kalmamız lazımdı, ortamı düzeltmemiz gerekirdi" demişlerdir.

Bunlar, bence, aslında 27 Mayısın ne olduğunu iyi anlamamanın doğurduğu yanlış teşhislerdir. MBK'nin esasını oluşturan subayların bir ihtilalin hazırlığına yıllar önce başladıkları, halkalar, zincirler kurdukları artık bilinmektedir. Ama DP iktidarı bir 28 Nisan yaratmasaydı –28 Nisanın olaylarını kastetmiyorum, o günün havasını söylüyorum– hiçbir güç, Türkiye'de 27 Mayısı doğuramazdı. 27 Mayısta, eften püften kurulmuş bir mekanizma sanki dünyanın en mükemmel örgütüymüş gibi, bir elektronik beyin duyarlılığıyla işlemiştir. O sabah, ihtilalcilerin elindeki kuvvet neydi ki? Fazla çekingen birlik komutanlarına gösterilecek yazılı emirler bile bir general bulunarak zor sağlanmıştır. Bütün Türkiye'de ordunun ve halkın, kendiliğinden, aynı yönde hareket etmesi, verilmemiş emirlerin verilmişçesine aynı anda, hareketten hiç haberdar edilmemiş kimseler tarafından uygulamaya konulması bir tek sırrın sonucudur: Şartların. "Kahrolsun diktatörler!" diye bağıran kuvvetlerle gelmiş bir ihtilalin diktatorya, hem de askeri diktatorya olarak devam edebileceğini sanmak dahi, eşi az bulunur bir gaflettir. Düşünmek lazımdır ki 22 Şubatın sergüzeştçileri 27 Mayısın ihtilalcilerine nazaran karşılaştırılamayacak kuvvetlere sahiptiler ve o birlikleri harekete geçirmişlerdi. Ama şartlar bir ihtilalin şartları olmadığından, sergüzeştçiler hüsrana uğramışlardır. Bu hüsranı sadece, sergüzeştçilerin çaplarının küçüklüğüne vermek doğru bir teşhis olmaz. 13 Kasım günü 14'leri tasfiye edenler sadece 27 Mayısı değil, aynı zamanda o 14 kişinin ve kendilerinin kellelerini kurtarmışlardır.

Gürsel'in basın toplantısının akşamı, ihtilalin başı hakkındaki izlenimimi İsmet Paşaya anlattım. Ayten Sokaktaki

ev yeniden askeri koruma altına alınmıştı. Bu Cemal Madanoğlu'nun bir önlemiydi. Kalanlar İsmet Paşanın varlığının ülke ve ihtilal için ne kadar önemli olduğunu biliyorlardı. Ama İsmet Paşayı, kendisinin de, başkalarının da hiç bilmediği bir tehlike bekliyordu. Bu tehlike 19 Kasımı 20 Kasıma bağlayan gece, sabaha karşı, saat iki buçukta patlak verdi.

İsmet Paşa, 14'lerin elenmesini memnunlukla karşıladı. 14'lerin aklından geçenleri biliyordu, bunun getireceği –kendilerine ve ülkeye– tehlikeyi de görüyordu. "İsmet Paşa öğesi" 27 Mayısta ihtilalcilerden yana işlemişti. Çünkü ihtilalciler, Menderes'in elinde öldürülmeye kalkışılan demokratik rejimin savunucusu olarak harekete geçmişlerdi. Bu ideale ihanet etmeye kararlı olanlar, tıpkı Menderes gibi, karşılarında elbette ki "İsmet Paşa öğesi"ni bulacaklardı. Nitekim 13 Kasım operasyonunda da, 22 Şubatta da, 21 Mayısta da bu öğe başarının hangi tarafta kalacağının tayininde en büyük payı aldı. Bu öğe, daha sonraları da, başka hevesler belirdiğinde aynı rolü oynayacaktır ya...

İsmet Paşa, 14'lerin tasfiyesinden üç gün sonra, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin konferans salonunda Atatürk hakkında bir konuşma yaptı. Toplantı, Atatük haftası dolayısıyla düzenlenmişti. Bu, on yıldan beri İsmet Paşanın bir üniversitede yaptığı ilk konuşmaydı ve son olaylar üzerine daha da fazla önem kazanmıştı. Ben o gün İstanbul'daydım. Yassıada duruşmalarını izliyordum. Hikâyeyi, o haftanın pazar günü alelacele Ankara'ya koşup geldiğimizde kayınvaldemden işitmişimdir.

Salon, ayakta duracak bir tek yer kalmamacasına doluymuş ve bunun sonucu son derece sıcakmış. Konuşmacılar Prof. Âfet İnan, Sabiha Gökçen gibi Atatürk'ün yakınları, onunla anıları bulunan kimselermiş. İsmet Paşa, olağanüstü bir tezahürat içinde salona girmiş. Gençler kendisini çılgınca alkışlıyorlarmış. İlk sözü Prof. Âfet İnan almış. Demiş ki: "Aramızda, kendisi tarih olan bir şahsiyet var. Onun için, hep beraber onu dinleyelim."

İsmet Paşa coşkun bir alkış tufanı, tezahürat arasında kürsüye gelmiş ve bir buçuk saat Atatürk'ü anlatmış. Onun devrimlerinin anlamını söylemiş. Bu arada ordudan da söz etmiş ve subayların demokratik bir idareye taraftar oldukla-

rını belirtmiş, nitekim ihtilali yapar yapmaz sivil bir hükümet kurduklarını hatırlatmış. 27 Mayısın hedefinin bu olduğunu bildirmiş. Gençler bu sözler üzerine daha da fazla heyecana gelmişler. İsmet Paşa konuşmasını tamamlayıp kürsüden indiğinde dört bir yanı sarılmış. Kendisine subaylar yol açmışlar, otomobiline kadar onlar götürmüşler. Kayınvaldem "Paşa o akşam çok yoruldu, bilhassa fazla sıcak onu rahatsız etti" dedi.

İsmet Paşa ertesi sabah Finlandiya Büyükelçisini kabul etmiş. Günlerden perşembe... Cuma günü Emin Dırvana'yla konuşmuş, akşamüstü Anadolu Kulübüne gidip bezik oynamış. Gece yemekte Raif Aybar varmış. Onunla geç vakte kadar politika görüşmüş. Cumartesi sabahı 11.00'de bir konuğu varmış: Eski generallerden Pertev Paşa. Öğleden sonra biraz dinlenmiş. Gece, sabaha karşı iki buçukta bir kalp kriziyle uyanmış. Evvela ne olduğunu anlamamış, basit bir ağrı sanmış. Hanımını bile hemen uyandırmamış. Fakat ağrının niteliğinin ne olduğunu anlamakta gecikmemiş. Eve hemen karşıda oturan Prof. Zafer Paykoç'u çağırmışlar. Prof. Paykoç, İsmet Paşanın önemli bir kalp krizi geçirmekte olduğunu saptamış, derhal gerekli tedbirleri almış.

Bize kayınvaldem ertesi sabah, Ankara'dan telefonla durumu bildirdi. Ömerlere de haber vermiş. Öğle uçağında dört kişilik yer bulduk ve alelacele meydana koştuk. Uçağın hareket saatine on dakika kala meydana ulaştığımız halde uçağın kapıları kapanmıştı. Uçak bizi almadı ve kalktı gitti. Hırsımdan deliye dönmüştüm. Meydan komutanı olan hava yarbayıyla bir hayli tartıştık. Sonradan bu, bir dostluğun başlangıcı oldu ya... Ankara'ya gitmekte niçin acelemiz bulunduğunu da söyleyemiyorduk. Meydandan Ayten Sokağa telefon ettik, hem durumu anlattık, hem İsmet Paşadan haber sorduk. Kayınvaldem üzgün bir sesle "iyi" dedi. Nihayet akşam eve vardığımızda hastalığın sandığımızdan, daha doğrusu kayınvaldemin bize söylediğinden çok daha ağır olduğunu gördük. Paşayı yatağına, oturmakla yatmak arasında bir durumda koymuşlardı. Arkasında yastıklar vardı. Yüzü bembeyazdı. Konuşması yasaklanmıştı. Elini öptük. Munis bir şekilde gülümsedi. Kendisini hiç bu kadar bitkin görmemiştim. Prof. Paykoç, krizin ağır olduğunu saklamadı. Tehlikenin devam edip etmediğini sordum. Başıyla, ettiği işareti-

ni verdi, fakat merak etmememizi, asıl önemli anın geçirildiğini söyledi. Nitekim Prof. Paykoç ancak on gün sonra, kasımın otuzunda, İsmet Paşaya nekahat devresine girdiğini bildirecektir. Kalp krizi elbette ki bir talihsizlikti. Ama doktor olarak Zafer Paykoç'u bulmak bir talih oluşturdu.

İsmet Paşanın hastalandığı, tabii gecikmeden duyuldu. Dr. Paykoç'un tavsiyesiyle İstanbul'dan, konsültasyon için meslektaşları geldi. Şimdi bunlardan Reşat Garan'ı ve Muzaffer Esat'ı hatırlıyorum. İsmet Paşayı birlikte muayene ettiler, tedavinin ayhen devamını kararlaştırdılar.

Gazeteciler en fazla merak edenlerdi, her zaman olduğu gibi beni arayıp duruyorlardı. İstanbul'dan doktorlar gelmişti, İstanbul'dan İsmet Paşanın çocukları gelmişti. Olağanüstü bir durum olduğu anlaşılıyordu. Ne vardı? İsmet Paşanın rahatsızlığı neydi? Doktorlarla mutabık kalarak buna "bronşit" dedik. İsmet Paşa ani bir bronşit geçirmekteydi, Sağlık Şûrası toplantısı için Ankara'ya gelen doktorlar konsültasyon yapmışlardı, tedavisini Prof. Paykoç devam ettiriyordu. Ateşi düşmüştü, fakat bir süre konuk kabul etmeyecekti. Halbuki bu sırada İsmet Paşa, Ayten Sokaktaki küçük evin üst katında bulunan yatak odasında ölümle sıkı bir mücadele vermekteydi. Bu mücadelesini, başka mücadeleleri gibi zaferle bitirmeyi bildi. Bunda, yaşama azmi tıbbın getirdiği yardımlar kadar büyük bir rol oynadı. İsmet Paşa, nekahat devresine kadar olan on gün hemen hiçbir şeyle meşgul olmadı. Konuşması gibi gazete okuması da yasak edilmişti. Kriz çok şükür, bir daha gelmedi.

O sıralar Ankara en civcivli günlerini yaşıyordu. Evlerinde tutuklanmış bulunan 14'ler oralardan alınıp askeri güvenlik altına konulmuşlardı. Kendilerinden en fazla çekinilen "İki Orhanlar" idi: Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı. Orhan Kabibay Mürted Havaalanına getirilmiş, Orhan Erkanlı ise, muhafazası için Erzurum'a gönderilmişti. Birkaç gün sonra bunların yurtdışına gönderilme işlemleri başladı. Giderlerken hemen hepsinin yanında bir veya iki havacı, yahut denizci subay vardı. Sevkiyat hiç olaysız oldu. Gürsel duruma egemendi. Ülkenin bütün sağlam kuvvetleri kendisinden yana olduklarını belirtiyor, telgraflar çekiyor, bildiriler yayımlıyorlardı.

Ama bence başka birkaç olay, bundan daha fazla önemliydi. Karışık bir MBK'nin egemen olduğu günlerde bazı hatalı tasarruflar yapılmıştı. 14'lerin tasfiyesiyle bunların giderilebileceği umudu 13 Kasımı takip eden ilk günlerde belirdi. Anlaşılmaz –yahut, 14'lerin aklındaki hatırlanacak olursa kolay anlaşılır– bir "CHP düşmanlığı" ihtilalcileri çelişkide bırakmış, idareyle, daha doğrusu iktidarla bu partinin arasını açmıştı. Açılan bu araya, Peyami Safa tipi adamlar girmişlerdi. Bunlar gazetelerinde, bilhassa Türkeş'in himayesi altında, DP devrindekini aratmayacak tarzda ve şiddette bir "CHP aleyhtarı kampanya" güdüyorlardı. 14'lerin komiteden uzaklaştırılmalarıyla bu hava kayboldu. Feyzioğlu, arkadaşlarıyla birlikte kurucu meclisin anayasasını bir an önce Gürsel'e vermeye çalışıyordu. Kurucu meclisle beraber siyasi yaşam açıklığa kavuşacak, komitenin kapalı kapıları arkasında kararlar alma devri bitecekti. Peyami Safa'ya gelince o, Türkeş'in yurtdışına gönderilmesinin hemen ardından, çalıştığı Havadis gazetesinden bir mektup aldı: Gazeteyle ilişkileri kesilmişti!

Bunun daha önemlisi, komite Yassıada duruşmalarının süratlendirilmesinin çarelerini düşünmeye başladı. Ben tekrar İstanbul'a dönmüştüm. Ada seferlerine devam ediyordum. Birbirinden komik ve önemsiz davalar birbirini izliyordu. Bir Vinileks, bir de İpar davasının ciddi temeli vardı. Onun yanında yok "Değirmen Davaları", yok "Bebek Davaları", yok "Barbara Davaları" ihtilalin gerçek nedenlerini tek tek ortadan kaldırmakta, duruşma salonunu zaman zaman bir tiyatro sahnesine çevirmekteydi. Barbara, Refik Koraltan'ın, hasta olan eşine baksın diye Almanya'dan getirttiği genç ve gürbüz mürebbiyenin adıydı. Bunun için aldığı iki kuruşluk döviz, Meclis Başkanıyla Maliye Bakanını ihtilal mahkemesinin önüne getirmişti. Bu kadarla kalsa, gene iyi. Davanın başladığı gün Başsavcı Egesel kalktı ve o incecik, tatsız sesiyle iddianameyi "Barbara Stanwyck"ten söz ederek okudu. Refik Koraltan'ın avukatı tabii fırsatı kaçırmadı, söz alarak müdahale etti. Koraltan'ın evine gelen mürebbiyenin adı Barbara Kutzke idi. Alaylı bir sesle ekledi:

"Malumu âliniz Barbara Stanwyck Amerikalı bir sinema artistidir ve davamızla bir ilgisinin bulunduğunu da pek sanmıyorum."

Ciddiyet, kimi oturumlarda, Yassıada'dan böylesine uzaklaşmıştı.

Bir başka oturumda da "Bebek Davası"nda, Başbakanın kasasından çıkan kadın donu ile açık fotoğraflar söz konusu olduğunda Adnan Menderes bunların kendisine Refik Koraltan tarafından verildiğini ileri sürdü. Koraltan'ın bu tarz "eşya"ya ne kadar merakı olduğu bilindiğinden salon bir anda kahkahalarla doldu. Menderes bundan cesaret alıp ekledi:

"Bunları ne yapabilirdim ki, Reis Beyfendi? Atamazsın, satamazsın."

Yeni bir kahkaha tufanı Başkan Başol tarafından güç bastırıldı.

O günler Ankara'daki eğilim, bu tür davaların bir an önce ortadan kaldırılması ve Yassıada işinin hızla tamamlanmasıydı. Görülmemiş miktarda dosya, yargılamaları yapılsın diye Yassıada'ya gönderilmişti. Bunların her birine bakılacak olsa, duruşmalar beş yılda ancak biterdi. Gerçi bunlardan büyük bir kısmı, yeni MBK'nin aldığı bazı kararlarla başka yerlere aktarıldı ama, bu sefer de Yassıada Mahkemesinin başkanı ve üyeleri yaptıkları işten biraz fazla hoşlanır olmuşlardı ve avantajlı rolleri oynadıkları piyeslerin çabuk bitmesini, repertuarın çabuk tükenmesini istemiyorlardı. Her akşam radyodaydılar. İktidarda hep kalmayı kuranlar Yassıada duruşmalarını olabildiğince uzatmaya çalışmışlardı. Onlar gittikten sonra "teatral durumlar"a merak, 1961'in sonbaharına kadar Yüksek Adalet Divanını ayakta tuttu. Divan en önemli davayı, anayasanın ihlali davasını mükemmel gördü ama, ona sıra gelinceye kadar ele alınmış bulunan dosyalar ve onların konuları havayı çoktan, geniş ölçüde değiştirmişti.

Bu, ihtilalin talihsizliklerinden biri oldu. Ya maazallah, o sırada televizyon da bulunsaydı!.

Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları kurucu meclis anayasasını Gürsel'e, kendilerine verilen süreden pek kısa bir zaman sonra, 21 Kasımda sundular. O gün İsmet Paşa, Ayten Sokaktaki evinde karantina altındaydı. Bilmiyorum, tasarının tamamlanacağı tarih hakkında bir bilgisi var mıydı. Fakat hastalanıncaya kadar çalışmalardan daima haber almış,

maddelerle ilgilenmiş, özellikle üyelerin tertip tarzı ve nispeti, seçilme şekli üzerinde durmuştu. Feyzioğlu birkaç kez, İsmet Paşaya bizzat bilgi vermişti. Başka hususlarda, partili arkadaşlarıyla görüşmüştü. Ülkenin içinde bulunduğu hava, mecliste CHP'nin egemen olacağını belli ediyordu. Sorun, meclisin yetkilerinin ne olacağıydı. Feyzioğlu, arkadaşlarıyla beraber Başbakanlığa gidip de tasarıyı devlet başkanına verdiğinde bilinen, bu meclisin halkoyuna sunulacak esas anayasayı hazırlayacağıydı. Böylece cumhuriyetin en köklü yasası bir "bilim komisyonu"nun veya bir "ihtilal komitesi"nin elinden alınıyor, görüşmelerini açık yapan bir meclise veriliyordu.

Gürsel, Feyzioğlu ekibinin hazırladığı tasarıyı önce hükümete götürdü. Orada, bu tasarının ilk görüşmesi yapıldı. Hükümet tasarının bazı maddelerinde değişiklikler kararlaştırdı. Değişikliklerin bir tek hedefinin olması kimsenin, tabii bu arada CHP'lilerin gözünden kaçmadı: Hepsi CHP'ye karşıydı, daha doğrusu, kurucu mecliste bir CHP egemenliğinin bulunmasına karşıydı. Bazı bakanlar CHP aleyhtarlığında o derece ileri gittiler ki Ankara'da havanın yeniden mi değişmekte olduğu kuşkusu, bir ara esmedi değil. Bu hareketin başını çekenler Ekrem Alican ile Nâsır Zeytinoğlu'ydu. Bunların isteği, kurucu meclise partiler kontenjanının dışından gelecek üyelerin partisiz olmalarının sağlanmasıydı. Partilere ayrılan kontenjanı da, hükümet düşürdü. Feyzioğlu komisyonu 70 civarında bir üye sayısı belirlemişti. Hükümet 50 üyeyi yeterli saydı.

Burada, işin içindeki işi anlatmalıyım. Hükümet birtakım tarafsız kimselerden oluşuyordu. Bunların çoğu, yerlerinden alınıp getirilmiş, bakan yapılmışlardı. Politika virüsü, Koch basili gibidir: Girdiği yerden kolay çıkmaz. Çiçeği burnunda bakanlar da politika hayatından ayrılmak istemiyorlardı. Şimdi, siyasi etkinlikler başlamak üzereydi ve yeni bir partinin kurulacağını herkes biliyordu. Bunun çalışmaları açıktan yapılıyordu. Kurulacak partinin önderi diye de Ekrem Alican'a bakılıyordu. Kurucu meclis siyasi hayatın forumu olacaktı. Oraya sokulacak tarafsızlar pekâlâ kurulacak partinin iskeletini oluşturabilirdi, oradan yararlı olabilecek transferler yapılabilirdi. Parti, kurucu meclisin açılışına yetiştirilemeyeceğinden böyle bir olanak, tek bir koşulla ger-

çekleşebilirdi: CHP'nin karşısına, bir defa daha yasal baraj kurmakla. Eğer partiler kontenjanının dışından gelecek üyelere partisiz olmak şartı koşulursa CHP kendisine 50 kişilik partiler kontenjanından düşecek payla, yani en kabadayısı 35 kişiyle kalacaktı. Tabii Nâsır Zeytinoğlu gibi hükümet üyeleri buna geçerli bir kulp bulmakta zorluk çekmediler: CHP'nin yıpranmasını önlüyorlardı!

Fakat olayların bu noktasında, beklenilmeyen bir gelişme oldu. MBK artık, 14'lerin, yani CHP'yi kendi çıkarları için rakip gören üyelerin de bulunduğu bir komite değildi. Yeni komite sivil demokratik rejime geçişi, vazgeçilmez bir ilke olarak benimsemişti. Bu rejimde komite üyeleri kendi güvenliklerini bir CHP iktidarında görüyorlardı. Yeni parti eski Demokratların oylarını toplayacak! Buna yardımcı olmaya, 23 MBK üyesinin en ufak bir niyeti yoktu. 23 kişi kendi geleceklerini de belirlemişlerdi. Kurulacak senatoda, tabii üye olacaklardı ve bu görev ömür boyu devam edecekti. Durum böyle olunca komite üyelerinin parti kurmaları, partiye katılmaları söz konusu değildi. İktidarın seçimlerde CHP tarafından alınması ne kadar kolaylaşırsa, MBK bundan o derece memnunluk duyacaktı.

Kurucu meclisin anayasası hükümette görüşüldükten sonra MBK'ye gelecekti ve tasarı, komitenin vereceği şekil altında yasalaşacaktı. Hükümet ne değişiklik yaparsa yapsın son söz gene komitenindi. Buna rağmen MBK o günler, eğiliminin ne olduğunu gösterişli bir tarzda ortaya koydu. Tasarı hükümette görüşülürken Turhan Feyzioğlu komiteye davet edildi ve hazırladıkları metin hakkında üyelere o bilgi verdi. Bu bilgi üzerine, MBK'nin Feyzioğlu tasarısına hükümet tasarısından daha yakın olduğu gazetecilere duyuruldu. Komite bununla da yetinmedi. Hükümet işini bitirmiş bulunduğu halde komitenin isteğiyle tasarıyı tekrar ele aldı ve indirdiği partiler kontenjanını yeniden yükseltti. Kurucu meclisin havası saptanmış, kaderi tayin olunmuştu.

Cemal Gürsel kendisini fena zedeleyen, sonra da hayatına mal olan hastalığına işte bu sırada uğradı. Gelen bir felç, başkanın bir bakıma elini kolunu bağlıyordu. İhtilalin başının tedavisine hemen girişildi, Amerika'dan bir uzman doktor getirildi. Askeri idarenin sivil demokratik rejime dönme-

sinin başlıca iki şampiyonu da kritik bir devreyi yataklarında, doktor nezaretinde geçirdiler. İsmet Paşa kalkar ve ilk yürüyüşünü evinin az ilerisindeki İsmail Rüştü Aksal'ın evine yaparken, felç Cemal Gürsel'i yatağa düşürüyordu. Öteki eski asker gibi, bu eski askeri de sağlam bünyesi ve kuvvetli yaşama isteği kurtardı. Ölüm ya da bütün yetilerin yokolması tehlikesi Gürsel'in de başından kalktı ve hastalığının ağırlığına göre kısa sayılacak bir sürede görevine döndü. Bu, tabii komitenin durumunu daha da sağlamlaştırdı ve hükümete karşı kuvvetlendirdi. Zaten, aslına bakılırsa, bütün bu, 1960-61 devresinde hükümet hiçbir zaman hukuken bir kudret olmadı. Kararlar daima MBK'de alındı. Ancak bunların uygulanmasında toptan hükümetin değil, fakat teker teker bakanların rolü büyük oldu. Nitekim seçimlere gidilirken, yani 1961 yazında, başta İçişleri Bakanı, hükümetin birçok üyesi, zaman zaman Cemal Gürsel'in de desteğiyle, CHP'ye seçimi kazandırtmamanın çabası içinde olacaklardır.

İsmet Paşa hastalığından sonra gazetecilerle ilk defa, Kasımın 28'inde görüştü. Gazeteciler Ayten Sokaktaki eve geldiler. İsmet Paşa, robdöşambrla fotoğraf çektirmekten hiç hoşlanmadığı halde onlara çeşit çeşit poz verdi. Hastalığı hâlâ bronşit olarak biliniyordu ve bir zorlu kalp krizini atlattığından pek az kimsenin haberi vardı. Gazeteciler İsmet Paşadan, yeni partiyle ilgili görüşünü sordular. İsmet Paşa bunu beklediğini, hayırlı olmasını temenni ettiğini söyledi. Birkaç hafta sonra da Ekrem Alican Maliye Bakanlığından istifa ediyor, bunu "siyasi hayatta daha serbest olmak için" yaptığını açıklıyordu. Ancak MBK daha önce, kurulacak yeni parti konusunda bir bildiri yayımlamış, bununla kendisinin hiçbir ilgisi olmadığını belirtmiş, komite üyelerinin veya bakanların bir siyasi partiye ancak görevlerinden istifa suretiyle katılabileceklerini açıklamıştı.

Aralık ayında MBK kurucu meclis anayasasını, Feyzioğlu tasarısı esasına göre kabul etti ve o ayın sonlarında üye seçimleri başladı. İllerden gelecek temsilciler için partili partisiz farkı kaldırılmış olduğundan hemen her yerde seçimleri –bu seçimler bir seçim kurulu tarafından yapılıyordu ve bu kurullarda çoğunluk CHP'de idi– CHP adayları kazanıyordu. Gerçi anayasaya göre CHP'nin kontenjanı 49 idi, ama birçok CHP ileri geleni illerden temsilci olarak kurucu meclise geli-

yorlardı. Örneğin Kemal Satır'la Kasım Gülek Adana, Muammer Aksoy Antalya, Şevket Adalan İzmir'de seçimleri kazandılar. İstanbul, temsilci olarak dört CHP'liyi, daha doğrusu CHP listesinin dört üyesini, İlhami Sancar'ı, Şahap Gürler'i, Prof. Tunaya'yı ve Lütfi Engin'i kurucu meclise gönderdi. Bu durumda CHP'nin kurucu mecliste tam bir egemenlik –ve çoğunluk– sağlaması güç olmadı.

Bu sırada, kamuoyuna yansımamış bir sorun hem MBK'ni, hem hükümeti, hem CHP'yi âdeta ateşe vermişti. İsmet Paşa, kurucu meclise girmek istemiyordu. İsmet Paşa bu eğilimini belli edince İsmail Rüştü Aksal'da da tereddütler başladı. O da, kurucu meclise katılmayı reddediyordu. CHP Genel Başkanıyla, Genel Sekreterinin katılmadıkları bir kurucu meclisin ise hükmü, kıymeti ne olacaktı?

İsmet Paşa, mazeret olarak geçirdiği rahatsızlığı söyledi. Rahatsızlığı elbette ki son derece önemliydi. Ama gerçek neden bu değildi. İsmet Paşa, kurucu meclisle MBK'nin sorunsuz geçinebileceğinden o tarihte kesinlikle emin değildi. Bir çatışma olursa ve kendisi de taraflardan birinin içinde bulunursa durum gene karışacak ve çok şeye tekrar başlamak gerekecekti. Sonra, böyle bir mecliste İsmet Paşanın statüsü ne olacaktı? Ağırlığı ne olacaktı? En önemlisi, mensubu bulunduğu meclisin rolü ve etkisi neydi? Eğer bir askeri idareye sivil süsü vermekten ibaret kalacaksa İsmet Paşanın dışarda olması kendisi için daha büyük kuvvetti.

Görüşmeler, pazarlıklar uzun sürdü ve çetin geçti. Aksal da dayatıyor, eğer İsmet Paşa, bu meclise girmezse kendisinin de girmeyeceğini söylüyordu. İsmet Paşaya en fazla ısrar edenler MBK üyeleriyle Turhan Feyzioğlu oldu. Bunlar bir doğru laf söylüyorlar, İsmet Paşanın oluşturulacak kurucu meclise katılmamasının İsmet Paşanın bu meclisi boykot ettiği izlenimini herkese vereceğini belirtiyorlardı. Böyle bir izlenim ise, anayasayı hazırlayacak olan bu topluluğun itibarını ve otoritesini sıfıra indirmeye yetecek de artacaktı bile...

İsmet Paşa bu konu üzerinde çok düşündü. Sonra, kurucu mecliste bulunmasının gerçekten şart olduğunu kabul etti.

Burada, bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyım. İsmet Paşa niçin kurucu meclise önem veriyor ve onun üyeleri üzerinde titizlik gösteriyordu?

Kurucu meclis ülkenin yeni anayasasını hazırlayacaktı. CHP "ilk hedefler beyannamesi"nde böyle bir anayasanın esaslarını ilan etmişti. İktidar, DP'nin anlayışsızlığı sonucu askeri darbeyle değil, seçimle el değiştirseydi gelecek CHP ağırlıklı meclis, muhtemelen o zaman muhalefette olacak DP'nin de oylarıyla böyle bir anayasayı yasalaştıracaktı.

Niçin DP'nin de oylarıyla?

Çünkü "ilk hedefler beyannamesi"nin esasları 1950 öncesinde DP'nin de katıldığı esaslardı. DP 1950'de iktidar olduğundadır ki, bunlardan caymış, bunları gerçekleştirmemiş, yeniden bir tek parti sistemine dönebilme hevesini beslemişti. O rejimin ideal anayasası ise 1924 anayasasıydı. Ama muhalefete düşmüş bir DP, 1950 öncesinin eğilimine dönecekti.

İsmet Paşa kurucu mecliste bu "ilk hedefler beyannamesi"nin esaslarını anayasanın temeli yapacak bir çoğunluğu bunun için istiyordu. Yoksa kurucu meclis bir CHP iktidarı oluşturmayacaktı ki...

CHP İsmet Paşaya altı kişilik de bir kontenjan hakkı tanımış, istediği altı kişiyi aday göstermesini kararlaştırmıştı. CHP'de toplantı Aralık ayının 30'unda yapıldı. İsmet Paşanın tereddütleri o arada duyulmuş olduğu için gazeteciler hemen CHP Genel Başkanından adaylığını koyup koymayacağını sordular. Koyacağı yanıtını aldıklarında pek sevindiler. Hiç unutmam, bir tanesi,

"Oh, meclisin tadı şimdi geldi" dedi.

Tabii, bir başka aday da İsmail Rüştü Aksal'dı. İsmet Paşanın altı adayı dahil –bunlar Şefik İnan, Ziya Müezzinoğlu, Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Mümtaz Soysal ve İhsan Kabadayı'ydı ki bu sonuncusu İsmet Paşadan ziyade İsmail Rüştü Aksal'ın adayıydı– 44 kişi ilk turda gerekli oyu aldılar ve seçildiler. İkinci turda da beş kişi –bu arada Coşkun Kırca– bunlara katıldı, böylece, başlarında İsmet Paşanın bulunduğu 49 kişi tamamlandı. "Akis" üç mensubunu, Doğan Avcıoğlu ile Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca'yı kurucu mecliste üye görüyordu.

Adı "kurucu meclis" olarak kesinleşti ve yeni parlamento binasında açılması için artık her şey hazırdı ve askeri idare sivil demokratik rejime geçişin ilk hukuki adımını atmıştı.

II

Unutmadığım, hep hatırladığım günlerden biri 1961 Ocağının 6'sıdır. Bir cumaydı. O gün Ankara'da, şimdiki parlamento binasında, Kurucu Meclis açıldı. Başkentte bütün caddeler bayraklarla donatılmıştı. Hava güneşli, fakat soğuktu. Buna rağmen halk sokaklardaydı ve herkesin yüzünde mutluluk ifadesi vardı. Hani neredeyse, rastlaşanlar, birbirlerini hiç tanımasalar bile sarılıp öpüşeceklerdi. Böyle içten coşkunluklar, toplumlarda ender görülüyor.

O sıradaki Ankara Komutanı Korgeneral Cemal Madanoğlu, özellikle Meclisin önünde görkemli bir görüntü hazırlatmıştı. Yayvan merdivenlerin üzerindeki esplanadın kenarlarına, ellerinde bayraklı mızraklar tutan süvariler bir baştan ötekine yerleştirilmişti. Basamakların başında, bu defa koruma amacıyla değil, dekoru güzelleştirmek ve bütün Silahlı Kuvvetlere temsil edilme olanağı vermek için iki tank konulmuştu. Direklerde bayraklar dalgalanıyor, bandolar çalıyor, borular ötüyordu. Mehter takımı bile göz alıcı kıyafetiyle tören yerinde hazırdı. Son derece şık subay ve erler yerlerini almışlardı. Halk zaman zaman onları alkışlıyordu.

Görkemli binanın içi de, dışından daha az görkemli değildi. Tahta kaplı duvarları, kahverengi ve mavinin en zarif bağdaştırmasıyla güzelleştirilmiş dekoru, zarif avizeleri ve başkanlık kürsüsünün üstüne asılmış Türk bayraklarıyla geniş, o zaman insana inanılmaz derecede geniş gelen toplantı salonu âdeta baş döndürüyordu. Fakat asıl heyecan fırtınası, İsmet Paşanın andiçmesi sırasında esti.

Ben o gün evden erkence çıktım. Hem yer bulamamaktan korkuyordum, hem de havayı görmek istiyordum. İsmet Paşa henüz evdeydi. Yemekten sonra biraz dinlenecek, toplantıya öyle gidecekti. Gerçi kalp rahatsızlığı geçmişti ama, doktoru gene de dikkat etmesini istiyordu. Mecliste dinleyiciler, yerlerini saat 13.00'ten başlayarak almaya başlamışlardı ve 14.00'te her taraf doluydu. Ben, basın locasında, gazeteci arkadaşlarla beraberdim. Gelenleri gidenleri seyrediyor, aramızda hep olduğu gibi ve kendi deyimimizle "matrağımızı geçiyorduk."

Dinleyicilerin ilk alkışı, MBK üyelerine oldu. Bunlardan üniformalı bulunanlar hemen tanındılar ve coşkun şekilde alkışlandılar. İkinci alkış salvosu, İsmet Paşa salona girince koptu. CHP Genel Başkanına MBK'nin basın sözcüsü Baha Vefa Karatay yol gösteriyordu. İsmet Paşa içeri girince, baktık, pişkin Kasım Gülek ona doğru seğirtti. Etraftakileri itekledi, İsmet Paşanın yanı başına sokuldu. Foto muhabirleri gülümsediler, ama inatlarına o an flaşlarını patlatmadılar. Zira bu, Kasım Gülek'in beylik numaralarından biriydi. İsmet Paşa bu pişkin politikacıya hiç yüz vermedi.

Gülek, İsmet Paşayı kendi yanına oturtmak istiyordu. İsmet Paşa, İsmail Rüştü Aksal'la birlikte yürüdü. Zaten Karatay da kendisine başka bir yeri, MBK üyelerinin işgal ettikleri ön blokun hemen sağına, yani başkanlık kürsüsünün soluna gelen sıraların ilkini işaret ediyordu. Aksal, İsmet Paşa oturduktan sonra genel başkanının yanından ayrıldı ve her zamanki gibi alçakgönüllülükle, gidip arka sıralardan birine yerleşti. İsmet Paşanın yanına ise Hikmet Kümbetlioğlu geçti.

Günün büyük heyecanı, andiçme töreni sırasında, kâtip, "İsmet İnönü" adını okuyunca başladı. Binanın görkemli salonunu iğne atsan yere düşmeyecek şekilde dolduran kadınlı erkekli, sivilli askerli olağanüstü kalabalık bir anda dalgalandı ve örneğine az rastlanan bir alkış tufanı tahta kaplı duvarlarda bomba gibi patladı. Pek çokları ayağa kalkmış, öyle alkışlıyordu. Gözyaşlarını tutamayanlar kadınlardan ibaret değildi. Avuçlar, patlatılırcasına çırpılıyordu. Görülmemiş bir heyecan dalgası herkesi içine almıştı.

İsmet Paşa, adı okunduğunda, cebinden ant metni yazılı kartonu çıkardı, kendine özgü yürüyüşüyle merdivenlere doğru ilerledi. Tezahürat bütün şiddeti ile, daha doğrusu bütün haşmeti ile devam ediyordu. İsmet Paşa basamakları yavaş adımlarla çıktı, mikrofonun önüne geldi. Alkışlar son haddindeydi. Cumhurbaşkanlığı locasının yanındaki locaya geçmiş bulunan MBK'nin genç ihtilalcileri Türk demokrasisinin bu 1 numaralı savaşçısını coşkun şekilde selamlıyorlardı. Ağlayanlar artmıştı. Salon sesten yıkılacak haldeydi. İsmet Paşa bir an durdu, tezahüratın sonu geleceğe benzemiyordu. İsmet Paşa başı ile selam verdi. Dinleyiciler arasın-

dan biri "Çok şükür, Allah bugünleri de gösterdi Paşam" diye haykırdı. Bu, alkışları büsbütün arttırdı. Sükûnet, ancak bundan sonra, İsmet Paşa gözlüklerini takıp tok ve biraz boğuk sesi ile elindeki kartondan kurucu meclis üyelerine ait yemini okumaya başladığında, o da yavaş yavaş, salonu kapladı. İsmet Paşa şöyle diyordu:

"Yurdun bağımsızlığı ve bütünlüğü, milletin egemenliği ve mutluluğu, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları ilkeleri uğrunda bütün gücümle çalışacağım. Adalet ve ahlak esaslarına bağlılıktan ve yeni anayasayı demokratik ve laik cumhuriyet esaslarına göre kısa zamanda hazırlamak ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsünden ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine andiçerim."

İsmet Paşa "andiçerim" sözcüklerini henüz tamamlamamıştı ki, birincisinden çok daha kuvvetli bir yeni alkış salvosu Meclis binasının şık duvarlarını tekrar sarstı. Bu sefer, hemen herkes ayakta idi. İsmet Paşa, on ay önce Demokrat külhanbeylerin kaba kuvvetiyle indirildiği millet kürsüsünde tekrar, millet temsilcilerinin ve halkın derin sevgisinin biçimlenmesini seyrediyordu. Salonda sanki kıyamet kopmaktaydı. İsmet Paşa gözlüklerini çıkardı, meşin kılıfına koyarak bunu ceketinin sol yan cebine soktu. Başıyla bir defa daha selam verdi. Dinleyiciler artık tutulmaz haldeydiler. Üst sıralardan ihtilal arifesinin ve sonrasının meşhur tezahüratı, bilinen temposuyla yükseldi: "Ya.. Ya.. Ya.. Şa.. Şa.. Şa.. İsmet Paşa çok yaşa!." Tempoya bütün salon katılmakta gecikmedi. MBK üyeleri, çoğu ayakta, hâlâ ve şiddetle alkışlıyorlardı. İsmet Paşa basamakları yavaş yavaş indi, dinmeyen tezahürat arasında yerine oturdu. Alkışların sönmesi için kâtibin, İnönü'den sonra andiçmesi gereken üyenin adını okuması gerekti. İnönü'nün yerine oturmasıyla birlikte salon sanki boşaldı.

O akşam, telefonla hatırını ve nasıl olduğunu soran bir dostuna İsmet Paşa,

"Ooo, çok iyiyim, çok keyifliyim" karşılığını verdi.

Asker, mızıka, bayrak bizde ve çok yerde halkı heyecanlandırır, coşturur. İsmet Paşaya gelince, daima bu çapta olmasa bile, o da her zaman askeri ve sivili, yurttaşların sevgi

tezahüratını çeker. Bunun oyla hiçbir ilgisi yoktur. İsmet Paşaya öyle yerlerde öyle tazahürat yapılmıştır ki, sonra oralardan CHP'ye pek az oy çıktığında çok insan –fakat hiçbir zaman, örneğin eşi değil; o, bunu iyi anlamış kimsedir– şaşmıştır.

Ancak 1961 6 Ocağında Ankara'da gördüğüm bayram havası askerin, mızıkanın ve bayrağın ürünü değildi, İsmet Paşaya yapılan, anlattığım tezahürat da sadece İsmet Paşanın kişiliğini ilgilendirmiyordu. Kurucu Meclis, halkın gözünde, sivil idarenin geri gelmesiydi. Yedi ay içinde askeri idare, en iyi niyeti taşısa dahi, doğa gereği ülke çapında bir sıkıntının nedenini oluşturmuştu. Vatandaş bunalmıştı. Vatandaş, aslında hiç nedeni yokken, devrilen idareyi bile arar olmuştu. Bu, işlemesi ne kadar aksak da olsa, demokratik rejime Türk halkının alışmış bulunmasının sonucudur ve bundan dolayıdır ki Türkiye'de kalıcı bir otoriter idare kurma hevesleri, önünde sonunda o heveslerin sahiplerini hep hüsrana götürecektir. Meclisin salonunu 6 Ocakta sarsan alkışlar o gün ve daha sonraları, bende hep bu inancı uyandırmıştır.

Kurucu Meclis elbette ki, aslında da bir büyük aşamaydı. Fakat İsmet Paşanın 1961 seçimlerinden sonra başbakan oluşuna kadar normal bir sivil idarenin Türkiye'de işlediğini iddia etme olanağı yoktur. Kurucu Meclisin açılmasının arifesinde atılan adımın anlamını daha iyi belirtmek için hükümet, 4 Ocakta istifasını Cemal Gürsel'e verdi. İstifada "demokratik gelişmemizin yeni bir aşamaya girmesi dolayısıyla" Devlet Başkanına bir hareket serbestisinin tanınmak istendiği belirtiliyordu. Bu, Gürsel tarafından da arzulanmaktaydı. Zira ihtilalin başı, ihtilalin ilk günü yapılan ve sonra acısı uzun süre çekilen bir hatanın tamirinde biraz daha ileri gitmek, parti mensuplarına kabinede de yer vermek istiyordu. Niyet iki CHP'liyi ve bir CKMP'liyi hükümete almaktı. Turhan Feyzioğlu Milli Eğitim Bakanlığı için düşünülüyordu. Cihat Baban Basın - Yayın ve Turizm Bakanlığı için.. Komiteciler "ministrable" adam olarak CKMP'den de Ahmet Tahtakılıç'ı gözlerine kestirmişlerdi. Bu husus İsmet Paşaya duyuruldu. İsmet Paşa, partisi mensuplarının hükümete girmelerinde hiçbir sakınca görmediğini bildirdi. Buna karşılık, benim duyduğum, Osman Bölükbaşı bir CKMP'li bakan bu-

lunmasını istememiş. Kısa bir süre sonra bütçenin görüşülmesi Kurucu Mecliste başlayıp da Bölükbaşı bir muhalefet önderi pozunu takındığında bunun nedeni ortaya çıktı. CKMP'nin genel başkanı ortalığa öyle bir hava vermek istiyordu ki, sanki iktidarda bulunan CHP idi, kendisi de muhalefeti temsil ediyordu. Eh, seçim günü geldiğinde CHP'nin karşısında olanlar tutacaklar, CKMP'ye oy vereceklerdi. Ancak Bölükbaşı'nın bu hesabı, sonradan, maalesef doğrulanamayacaktır.

Gürsel yeni kabineyi bir gün içinde, 5 Ocakta ilan etti. Üç partili bakan hükümete girmiş, böylece rejimin ilk koalisyon kabinesi kurulmuştu. Fakat bu hükümet ne istikrarlı, ne de sağlam oldu. Tam bir ay sonra, 4 Şubatta, Gürsel ilk değişikliği yaptı: Kendisinden kurtulunmak istenilen ekzantrik Muharrem Kızıloğlu'nu İçişleri Bakanlığından alıp sadece gösterişi bulunan bir başbakan yardımcılığına getirdi, İçişlerini de briç arkadaşı Nâsır Zeytinoğlu'na verdi. Zeytinoğlu kısa zamanda, gelenin gideni arattığı sözünün büyük doğrulayıcısı olacaktır. Fakat hükümetteki sansasyon, Turhan Feyzioğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığından istifasıyla doğdu. İstifasında Feyzioğlu, Kurucu Meclisteki görevini daha iyi yapabilmek için Milli Eğitim Bakanlığını bıraktığını söylüyordu. Şubatın 6'sında cebine bu istifanameyi koydu, Çankaya'ya çıktı, Gürsel'i gördü ve ondan, affedilmesini istedi. Kendi partisinin idarecilerine haber vermeden... İsmail Rüştü Aksal'ın bundan dolayı kendisine serzenişte bulunduğunu, "Yahu Turhan, insan bir haber verir" dediğini hatırlıyorum.

Feyzioğlu, neden istifasını vermişti? Feyzioğlu, kendisine has zekâsı ve hesaplarıyla 147'ler sorununu çözümleyebilmek için Milli Eğitim Bakanlığını kabul etmişti. Kurucu Meclis hazırlanırken havada böyle bir ihtimal vardı. Gerçi MBK bir değişikliği yasallaştırmamış, yasamanın bu meclise devrinin arifesinde hazırladığı –ve çoğu falso– "ekspres kanunlar"ın arasına bunu sokmamıştı ama Turhan Feyzioğlu ihtilalcileri doğru yola itebileceğine inanıyordu. Bana, Feyzioğlu'nun umudunu yitirmesine neden olan bir olayı anlatmışlardır. Feyzioğlu, bakmış ki iş bir türlü çıkmıyor, komiteye gidip bu sorunu bağlamayı kararlaştırmış. Koltuğunda dosyaları, komiteye gitmiş. Komite, bütün heybetiyle hazır.

Milli Eğitim Bakanı olarak Feyzioğlu konuyu anlatmış, görüşlerini söylemiş, üniversitelerdeki havayı aktarmış. Sanırım, komiteye başkanlık eden Sezai Okan'mış. Fakat belki de, bir başkası.. Başkan, Feyzioğlu konuşmasını tamamlayınca demiş ki:

"Siz şimdi dışarı çıkınız. Biz burada, aramızda, meseleyi görüşürüz."

Feyzioğlu buna şaşmış. Kendi yanında konuşsalar ve bir karara ortak varılsa ya... Ama hayır. Komite buna gerek görmemiş. Zaten karar da aleyhte çıkmış. O zaman Turhan Feyzioğlu, hükümetin filan bir oyuncak sayıldığını, iplerin komite elinde kaldığını fark etmiş ve bakanlıktan ayrılma kararını vermiş.

Kurucu Meclis de, buna yakın bir statüdeydi. Tekrar ediyorum, bu, sivil demokratik idareye geçişte çok önemli bir aşama oluşturmuştur. Ama ülke, Kurucu Meclisin görev süresi boyunca bu meclisin denetlemesi altında idare edilmemiştir. Halbuki çok kimse Kurucu Meclisi gerçek bir parlamento saymış ve orada CHP, tam çoğunlukta bulunduğu için –222 CHP'li, 25 CKMP'li ve 25 bağımsız vardı– o devrenin, hatta bütün 1960-61 devresinin sorumluluğunu ona yüklemiştir. İşin daha da komik bir tarafı olmuştur. Kötülüklerin sorumlusu CHP sayılmış, fakat iyi işlerin MBK tarafından yapıldığı yayılmıştır.

O günler herkes asıl, yeni partilerin kurulması hazırlıklarını ilgiyle izliyordu. Tabii gözler, boş kaldığı düşünülen DP oylarında, yani DP'li kitledeydi. İktidar, yeni partilerin kurulması için bir süre koymuştu ve bu süre 13 Şubatta bitiyordu. Hazırlıklara ilk başlayanlar, eski Hür. P'den olup da CHP'ye geçmemiş bulunanlardır. Fakat bunlar politika sanatkârı olmaktan ziyade laklakiyatta usta kimselerden oluştuğu için onların çalışması uzadı, uzadı, uzadı ve doğrusu istenilirse, Gürsel'in bütün desteğine rağmen partileri ölü doğdu. Bunlar, Menderesçi değillerdi. Öyle görünmeyi kabul etmeyecek kadar da onurluydular. Ama istedikleri oylar DP'nin oylarıydı. Diğer taraftan, ihtilale de sahiden bağlıydılar. Yani, iki cami arasında binamazdılar ve zaten öyle de kaldılar. Buna karşılık bir başka hareket, ocak ayında gelişti. Eski Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala, üzerinde

eski Demokratların gözü bulunan bir adamdı. Partilerini ona kurdurabilirlerse, bunlar, güvenlik içinde gelişebilecekleri inancındaydılar. Aralarına Eminsulardan "asker" de alacaklar ve bunları, Gümüşpala'yla birlikte paratoner gibi kullanacaklardı. Günü geldiğinde bunlardan kurtulmanın zor olmayacağı, o günler eski Demokratların inancıydı.

Gümüşpala'yı, o çevrenin eline düşüren, Cemal Gürsel'in bir hatası, daha doğrusu duygusal bir davranışı oldu. İsmet Paşa bir vasıtayla Gürsel'e, eski Genelkurmay Başkanının kontenjandan Kurucu Meclise sokulması tavsiyesini ulaştırdı. Bu tavsiyeyi yaparken İsmet Paşa Gümüşpala'nın bir Adalet Partisi kuracağını, onun gelişeceğini, iktidarı alacağını tabii düşünmüyordu bile. İsmet Paşanın düşüncesi, ihtilalin bir genelkurmay başkanının bu şekilde "onore edilmesi"nin iyi ve doğru olacağıydı. Kurda, kuşa yem edilmemeliydi. Fakat Gürsel, sanırım duygusal bir nedenden, belki de komite arkadaşlarının etkisiyle bunu yapmadı.

11 Şubat günü, Ankara'da altı parti valiliğe başvurarak kurulduklarını resmen bildirdiler. Bunlardan beş tanesi birtakım fasa fiso partilerdi. Fakat altıncısı Adalet Partisi adını taşıyordu ve baş kurucusu Ragıp Gümüşpala'ydı. Sürenin son günü ise beş partinin kurucuları daha, dilekçelerini valiye veriyorlardı. Bu beş partinin biri Yeni Türkiye Partisiydi ve onun baş kurucusu Ekrem Alican'dı.

Yeni partilerin kurulmasıyla ihtilal sonrası Türkiye'sinde siyasi faaliyet 1961'in Şubatında fiilen başladı. Gerçi hukuken hâlâ bu, yasaktı. Partiler halka açık toplantılar yapamıyordu, kongrelere gidilemiyordu. Ama 27 Mayısın hemen akabinde, mevcut CHP ile CKMP faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bunlar örgütleriyle temas ediyor, direktifler veriyor, politika çiziyor, hatta bildiri yayımlıyorlardı. İsmet Paşanın demeçleriyse, siyasi faaliyetin ta kendisiydi ve bunların ne kadar etkili olduklarını anlatmıştım. Yeni partiler ortaya çıkınca onlar da eskilerin statüsünü kazandılar, yani onlara karşı da ihtilal idaresi bir hoşgörü göstermeye başladı.

Yeni partilerin önemlileri iki taneydi: Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi. Bunların birincisi genel başkan olarak Ekrem Alican'ı seçmişti, öteki Ragıp Gümüşpala'yı. Gerçekleri belirtmek için hemen söylemeliyim ki ihtilal idaresin-

den, özellikle Cemal Gürsel'le çevresinden YTP öz evlat, AP üvey evlat muamelesi gördü. YTP'nin gelişmesini, güçlenmesini devlet başkanı hararetle istiyor, bunu sağlamak için elinden geleni yapıyordu. O devre AP'nin zaman zaman karşılaştığı güçlüklerin bu istekten ileri geldiğini biliyorum. AP'ye gitmek isteyen kitlelere her fırsatta gözdağı veriliyor, bunlar "kuyruk" olarak nitelendirilip AP'de başlarına bela gelebileceği fikri uyandırılıyordu. Ekrem Alican özellikle Nâsır Zeytinoğlu aracılığıyla Gürsel'le teması koruyor, ona partisinin gelişme derecesi hakkında bilgi veriyor, ondan yardım istiyordu. Nâsır Zeytinoğlu İçişleri Bakanlığı koltuğunda oturduğu için taleplerin yerine getirilmesi zor olmuyordu. İsmet Paşa Ayten Sokaktaki evinden ve Kurucu Meclisin kulislerinden bu faaliyeti dikkatle takip ediyordu.

Gürsel'in tutumu neden kaynaklanıyordu? Cumhurbaşkanlığı için CHP'den güvence almamış mıydı? Ama yeni gelecek Mecliste CHP'ye karşı, kendisine daha yakın bir kuvvetli grubun bulunması onu daha da rahatlatacaktı. İsmet Paşaya karşı birtakım kompleksleri böylece törpülenecekti.

İsmet Paşanın Ekrem Alican'a hiçbir zaman fazla bir yakınlığı, fazla bir sempatisi de olmadı. Hatta Ragıp Gümüşpala'yı ondan daha samimi bulduğunu söyleyebilirim. Bazı kimseler Ekrem Alican'ı ziyadesiyle beğenmişler, onu örnek bir "olgun devlet adamı" gözüyle görmüşlerdir. Bu daha çok, politikayla uzaktan aşinalığı bulunanların inancı olmuştur. Türk politika sahnesine Ekrem Alican 1957 seçimlerinden önce Hür. P'nin başarılı bir "bütçe tenkitçisi" olarak adımını attı. Şöhretini de o konuşmasıyla yaptı. Ama Alican'ın o noktadan itibaren bir santim yol aldığını hiç sanmıyorum. Kendisine YTP kurdurtulmuş adam, hep Hür. P'nin bütçe tenkitçisi olarak kaldı. Zaten daha sonra gerçek çapını bol bol gösterecektir ve onun elinde YTP'nin kaderi bu çapı herkese kanıtlayacaktır. Bunda onun bir kusuru yoktur. Bu, nihayet bir yaradılış özelliğidir. Yoksa çok da becerileri vardır.

1960'larda, 1961'lerde Ekrem Alican Cemal Gürsel'in ve o takımdan arkadaşlarının gözünde bir astı ve bunlar kendisine çok güveniyorlardı. Bir "cumhurbaşkanlığı anlaşması"nın o zamanlar, İsmet Paşayla olan anlaşmadan çok daha kesin çizgili olarak Gürsel'le Alican arasında bulunduğunu

pek çok kişi bilir. İsmet Paşanın "Cumhurbaşkanı, ilk seçimde de, parlamento tarafından seçilmelidir" tezindeki ısrarına karşılık Ekrem Alican Gürsel'le veya Zeytinoğlu'yla özel görüşmelerinde ihtilalin başının istediği gibi devlet başkanının, ilk seçimde ve bir defaya mahsus olmak üzere doğrudan doğruya, tek dereceli seçimle seçilmesini kabul ediyor ve destekliyordu.

Cemal Gürsel ve çevresinin Alican'la partisini tutmalarını, desteklemelerini, hatta onlara yardım etmelerini sadece bu özel düşüncelere veya YTP'nin lideri hakkında besledikleri duygulara vermek yapay bir açıklama biçimi olur. Gürsel ve çevresi istiyorlardı ki eski Demokratlar ihtilale düşmanlık etmeyecek bir kuruluş içinde yönlendirilebilsinler. Bu kuruluş İsmet Paşaya, CHP'ye düşmanlık etsin, fakat ihtilale etmesin. İsmet Paşa bu niyetlerin iyi niyet dahi olsa saf tarafını görüyordu ve Cemal Gürsel'le çevresinin CHP'yi yıpratma, aşındırma gayretlerini anlamıyordu. Bunu, Gürsel'in kendisine olmasa dahi arkadaşlarına söylemiştir. Belki bir CHP iktidarı Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığı için ideal değildi ama hiç olmazsa ülkenin bir devre rahat bir CHP iktidarı idaresinde kalması ihtilalin en büyük güvencesini oluşturacaktı.

Bu düşüncelerdir ki 1961'in ilkbaharında iki yeni partiden birinin temelleri sağlam, ne istediğini bilen, müşterileri ve onların eğilimleri açık bir parti, diğerinin ise bir acaip nesne olarak gelişmesine yol açtı. Çok kimse YTP'yi, asıl DP olacak partiye atlamak için bir basamak gözüyle görmüştür ve engel ortadan kalkınca oraya atlamaların nedeni de budur. O devrede ihtilal idaresinin koyduğu baraj birçok yerde DP oylarının bir kısmını Alican'ın partisine akıtmıştır, ama bir yandan Alican'ın çapı, fakat asıl, eşyanın doğası gereği, bunları sonradan AP'de birleştirdi.

YTP'nin de AP'nin de kurucularının kişilikleri ilgi çekicidir. Bu kurucular başta, partilerinin başlıca idarecileri oldular. YTP'nin lider kademesi DP'den 1955 bunalımları sırasında kopmuş, çoğu Hür. P saflarında bir nebze politika yapmış, "İsmet Paşa düşmanlığı" ile "Menderes düşmanlığı" aynı derecede kuvvetli, birçoğu kompleks sahibi, kendilerince iyi niyetler taşıyan, fakat gerçekçi olmayan ve tutumlarını

hiçbir zaman doğru dürüst tayin edememiş kimselerden oluşuyordu. Bunlar aralarına gerçi, DP ile ailevi veya politik yakınlığı bulunan kimseleri, yahut Yassıada sanıklarının avukatlarını almadılar değil. Ekrem Alican sonra, işi Yüksel Menderes'e kadar götürecektir. Ama alt kademelerde, DP'den gelmiş olanlar hiçbir zaman gerçek YTP'li olmadılar ve zaten partiyi de kendi istekleri yönüne götüremediler.

AP'nin önder kademesi daha da bir başkaydı. Burada Eminsularla Türkiye'nin profesyonel "parti kurucuları" bir aradaydı. Onların da içinde DP ile ailevi veya politik yakınlığı bulunan kimseler, Yassıada avukatları vardı. Bunlar, belki de tecrübesizliklerinden ve iddiasızlıklarından, yahut genel başkanın karakteri icabı, örgütü oluşturan eski DP militanlarının daha fazla etkisi altında kaldılar ve onların arzuladığı yönde bir kişiliği partiye verdiler. YTP hep, yukardan idare edilen bir parti olarak kalmışken –en başta, bir bakıma Cemal Gürsel'in kendisi vardı– AP daha demokratik bir manzara gösterdi ve belki de önder takımının her konuda, hele konuların ortaya atılmasında duruma egemen olamayışı zaman zaman AP'lilerin başına dertler açtı.

O günler, ihtilalin üzerinden dokuz, on aylık bir zaman geçmişti ve hem askeri idare artık eskisi kadar sempatik, hatta güçlü değildi, hem de ilk şaşkınlık kaybolmuş, DP militanlarının yüreğine bir cesaret gelmişti. "Kuyruklar" lafı Türkiye'de en çok 1961 ilkbaharında söylenmiştir. Patenti, garip tesadüf, Adnan Menderes'in olan bu laf –Menderes, ispat hakkı taraftarlarını DP'den attığı büyük kongrede bunların başlarından partinin kurtarıldığını, fakat kuyruklarının içerde kaldığını söylemişti– resmi edebiyata bile geçti ve resmi ağızlar tarafından kullanıldı. Gürsel kuyrukları mahvedeceği tehdidini savuruyor, kuyrukların kıpırdanışı dikkatle ve belki de biraz fazla endişeyle,abartmalı bir endişeyle izleniyordu.

DP'nin en ziyade hacı, hoca takımından oluşan bu zümrenin en gösterişli kıpırdanışı Yassıada'da ifade verirken bir kalp krizinden ölen Dr. Lütfi Kırdar'ın cenaze töreninde oldu. İstanbul Valisi Refik Tulga, Ankara'yla görüştükten sonra böyle bir törene izin vermişti. Kırdar'ın ailesi de, buna karşın, cenazenin bir politik gösteri haline getirilmesine en-

gel olacağı taahhüdünde bulunmuştu. Fakat cemaatini Yassıada'dakilerin eşlerinin, yakınlarının oluşturduğu cenaze az zamanda Kırdar ailesinin de, emniyet kuvvetlerinin de kontrolünden çıktı ve çember sakallılar tabutu alarak kaçırdılar, âlâyıvalayla yürüdüler, tekbirler getirdiler, olayı bir güzel istismar ettiler. Eğer ölçü daha taşmamış ve daha tatsız olaylar yaşanmamışsa bunu, Tulga'nın ve Kırdar ailesinin basiretli ve serinkanlı tutumu sağladı.

Ancak Ankara hop oturdu, hop kalktı. Elinde silah tutan bir iktidarın hop oturup hop kalkmasının ne demek olduğunu İsmet Paşa bildiği için bir sert çıkıştan endişeleniyordu. CHP'liler derhal komite üyelerinden arkadaş olduklarını yatıştırma kampanyasına giriştiler. Fakat artık iş komitede bitmiyor, kendi kendisine örgütlenmekte olan bir Silahlı Kuvvetler Birliği şiddetli tepki göstermeye başlıyordu. "İnkılap Mahkemeleri" fikri bu ortam içinde daha da gelişti. "İnkılap Savcıları" faaliyete geçecekler, ihtilale karşı hareketlerin hesabı "İnkılap Mahkemeleri"nde görülecekti. Bu, İsmet Paşanın endişelerini arttırdı.

Bir akşam, Ayten Sokaktaki evde yalnızdık. Yassıada duruşmalarını bırakmış, Ankara'ya gelmiştim. İsmet Paşa duruşmaların nasıl gittiğini sordu. "Çok yavaş" karşılığını verdim. Bunu o da fark ediyor, konunun dağılmasını doğru bulmuyordu. Fakat karışmak da istemiyordu. İstediği, duruşma ve ceza faslının bir parti idaresi değil bir ihtilal idaresi devrinde tamamlanmasıydı. Onun için sonu bekleyecekti. Ama geçen her gün artık bir yeni karışıklığı yanında getiriyor, İsmet Paşa gene kollarını sıvamak zorunda kalıyordu.

O akşam, "İnkılap Mahkemeleri" fikrinin tehlikelerinden söz etti.

"Biz bunu denedik. Biz İstiklal Mahkemeleri kurduk, birçok kimseyi idam sehpasına gönderdik. Fakat sonra yıllarca, çok partili bir demokratik rejime geçemedik" dedi.

Ekledi:

"Atatürk derdi ki: Onların yaptıkları bütün marifetler unutuldu, asıldıkları hatıralarda kaldı."

Tabii, demokratik rejime geçişteki gecikme nedeni, yalnızca İstiklal Mahkemeleri değildi. Ama Kurtuluş Savaşından bir süre sonra kıpırdanışların, böyle kanla bastırılmasına zorunluluk doğması –o zaman da "padişah kuyrukları"

cüret kazanmışlardı– rejime başka bir kimlik vermişti. "İnkılap Mahkemeleri" de böyle bir handikap oluşturacaktı. Üstelik İsmet Paşa ne kıpırdanışlara bazı kimselerin verdiği önemi veriyor, ne de bunların hakkından gelebilmek için özel mahkemeler kurulmasına gerek görüyordu. Bunu, Cemal Gürsel'e özel bir konuşma sırasında söylemek, anlatmak istiyordu.

İki önder İsmet Paşanın yazın Florya'ya yaptığı iadeyi ziyaretten bu yana bir daha karşılıklı görüşmemişler, temasları hep aracılarla olmuştu. Sonra, ikisi de ağır bir hastalık geçirmiş, birbirleriyle ilgilenmişlerdi.

"Bir geçmiş olsun ziyareti normal olmaz mı, Paşam?" dedim.

İsmet Paşa bunu doğru buldu. "İnkılap Mahkemeleri" konusunda bir görüşmenin duyulması türlü yorumlara yol açacaktı. Halbuki hastalık geçirmiş bir İsmet Paşanın hastalık geçirmiş bir Cemal Paşayı ziyaretinden daha doğal ne düşünülebilirdi? 17 Şubat 1961 Cuma günü yapılan "Çankaya ziyareti" bu şekilde hazırlandı. Gerçi o tarihte henüz "Kırdar'ın cenazesi olayı" patlak vermemişti –iki gün sonra patlak verdi– ama Ankara'da ihtilale karşı bir komplonun tertipcileri diye adamlar yakalanıp mahkemeye verilmişlerdi ve eski DP militanlarında bir cüret kendisini belli etmişti, buna karşı öteki kanattan da "İnkılap Mahkemeleri" isteği gelmişti.

İsmet Paşanın ziyaret günü Cemal Gürsel kendi otomobilini Ayten Sokaktaki eve gönderdi ve CHP Genel Başkanını aldırdı. Bu İsmet Paşanın cumhurbaşkanlığı makam otomobiline on bir yıldır ilk binişiydi! Köşkte de, binayı iyi tanıyan bir kimse olarak biraz dolaşmış. Emir subayları kendisini, Gürsel'in bulunduğu odaya büyük holden almak istemişler, o, yol gösterilmesine aldırmadan sol taraftaki yaverler odasına doğru yürümüş. 'Şuradan gidelim' diyerek bilardo salonuna geçmiş. Salonda bilardo masasını görmeyince yanında bulunan Selim Sarper'e "Bilardo masası ne oldu?" diye sormuş. Sarper yanıt vermiş:

"Yukarı salona alındı, efendim. Gürsel Paşa bilardo oynuyor da.."

İsmet Paşa neşeyle gülmüş:

"Çok iyi! Demek bilardo oynuyor... Çok iyi!"

İyi ki makam otomobili, bu konuşmalar, İsmet Paşanın köşkü gezmesi o tarihte duyulmadı. Mutlaka "cumhurbaşkanlığı için hazırlık yapıyor" diye bir güzel propaganda konusu olurdu.

İsmet Paşa, Selim Sarper'in de bulunduğu görüşme sırasında özel mahkemelerin aleyhinde konuşmuş. Görüşmede Dışişleri Bakanının bulunması iç politika üzerindeki spekülasyonları daha da azaltıyordu. Gürsel ülkenin durumunu anlatmış. İsmet Paşanın bu görüşmeden edindiği izlenim, ihtilalin başının hem "kuyruk kıpırdanışları"nı istediği anda ezebilecek güce sahip bulunduğuna inandığı, fakat hem de bunların abartılmasından kendisini kurtaramadığı oldu. Ayten Sokağa memnun döndü ve "İnkılap Mahkemeleri" fikrine devlet başkanının yatkın davranmayacağını anlattı. Gerçekten de birkaç gün sonra Cemal Gürsel böyle bir önleme gerek olmadığını açıktan bildirdi ve bu tehlike de böylece geçiştirilmiş oldu.

Ancak bu "İnkılap Mahkemeleri" söylentileri, Cemal Gürsel'in sert ve şiddetli ihtarları, inkılapçı gazetelerin havası, AP'ye macera için değil de politika yapmak için girmiş, biraz ihtiyatlı ve tedbirli kimseleri ürkütmekte gecikmedi. Cemal Gürsel, en ziyade romantik ruhlu Başyaveri Ağası Şen'in telkiniyle o ilkbahar Türkiye'de bir Kardeşlik Haftası icat edip onun açılışını yaptı. Bütün bir hafta boyunca radyolarda kardeşliğin erdemleri övüldü, nutuklar çekildi, konferanslar tertiplendi. Türkiye'nin ihtiyacı, haftanın tertipçilerince, herkesin birbirine kardeş gözüyle bakmasıydı. Ağası Şen, iyi niyetiyle bunun, böyle bir hafta düzenlendiği takdirde gerçekleşeceğini, hiç olmazsa kolaylaşacağını düşünüyordu. Fakat haftanın Gürsel tarafından açılması pek de Albay Şen'in tam arzuladığı gibi olmadı. Gerçi devlet başkanı radyoda, bu nedenle hazırlanmış olan ve Polly Anna edalı –biliyorsunuz, ihtilalcilerin sevgili kitabıdır– konuşmasını yaptı ama aynı gün, "kuyruk" dediği takımı kastederek şöyle de dedi:

"Memleketteki huzuru kimse bozamaz. Eski rezaletlerin hortlamasına imkân vermeyeceğim. Memleketin huzurunu bozanların, rahat durmayanların kafasını ezmeye kati suretle kararlıyım. Bundan kimse istisna edilemez."

Bu herhalde, bir kardeşlik haftasının açılış gününe çok fazla uyan bir giriş değildi. Ama tehdit ve bazı AP mensuplarının tutuklanmaları Gümüşpala'nın partisinden yeni yeni takımları alıp Alican'ın partisine itti. Bilhassa iki yeni parti arasında henüz bir karar vermemiş olan ve bazı özellikleri dolayısıyla ihtiyatlı davranmayı tercih eden doğu bölgelerinde YTP'nin AP'ye nazaran rağbet görmesi, bir yandan Yusuf Azizoğlu gibi "bölge adamları"nın etkisi sonucuyken, diğer taraftan da Alican'ın Gürsel'e yakın olduğunun duyurulması sayesinde sağlandı. Öyle ya, AP'nin üzerine zaman zaman yıldırımlar düşerken YTP bir paratoner altındaymış gibi güven içinde, işlerini idare ediyordu. Ama bunda, YTP'lilerin AP'liler kadar aşırı gitmemelerinin de rolü oldu.

İsmet Paşanın YTP'yi, AP'den daha bir endişeyle takip etmesi de Alican'ın şahsı hakkındaki değerlerdirmesinin dışında, biraz bu nedenle oldu. Doğuda 1957 seçimlerini CHP kazanmıştı. 1960'ta seçim yapılsaydı, durum öyleydi ki altıokun zaferi daha da ezici hal alırdı. Ama MBK idaresinin talihsiz ve faydasız "ağa aleyhtarı politika"sı hem İsa'yı, hem Musa'yı gücendirmiş ve Muhammet'e de yaranamamıştı. MBK ile CHP birçok gözde paralel göründüğünden doğu, yeni seçimlerde oy vermek için bir parti arıyordu. Bu parti bulunmadığı takdirde birçok seçmenin, ya gerçekleri kavrayacağından, ya da "Neme lazım" diye macera aramayacağından oyunu gene CHP lehinde kullanması muhtemeldi. Halbuki YTP "Gürsel Paşanın partisi" etiketi altında ortaya çıkınca bir alternatif, doğulu seçmen için belirmiş oluyordu. O günler CHP'lilerin hem sızlanmalarını hatırlarım –bu, "Gürsel Paşanın partisi" lafına kızıyorlardı–, hem de Alican'ın partisinin gelişmesini ne kadar dikkatle takip ettiklerini... CHP'lilerin inancına göre AP'ye zaten CHP için hiçbir şans bulunmayan oylar gidecek, bu parti Alican'la Bölükbaşı'nın müşterilerini çekip alacaktı.

İsmet Paşanın Çankaya'da devlet başkanıyla konuşması, şubat sonlarında ve mart içinde ortaya bir laf çıkardı; Seçimler erkene alınacaktı! Seçim için 1961 sonbaharı düşünülmüştü ya... O, 1961 ilkbaharı olacaktı. Hatta akıllarda bir de tarih belirdi: 27 Mayıs. Bunu bazı olaylar da doğrular göründü.

Seçimlerin daha erken yapılmaması ve askeri idarenin bir buçuk yıl sürmesi başlıca iki sebebe dayandırılmıştır:

1) Bir anayasanın hazırlanıp millet tarafından, bir seçim yasasının Meclis tarafından kabul edilmesi,

2) Yassıada duruşmalarının tamamlanıp o faslın kapatılması.

Bunların, bazısı talihsizliğe, bazısı özel maksada dayanan yorumların sonucu olarak uzaması ne ilk gün vaat edildiği gibi üç ay içinde, hatta ne de, zaman zaman söylenmesine rağmen bir öteki 27 Mayısta ülkenin seçime götürülmesine olanak sağladı. Şubat ve mayıs aylarında "erken seçim" sözünün tekrar dolaşması, bu iki sorunun bir an önce tamamlanması çalışmalarına bizzat Cemal Gürsel'in el atması sonucu oldu. Cemal Gürsel bir gün Çankaya'da, –21 Marttı– Yassıada Mahkemesinin Başkanı Salim Başol ile Başsavcı Altay Egesel'i gösterişli bir tarzda kabul etti. Devlet başkanının öğrenmek istediği husus, duruşmaların en çabuk nasıl bitirilebileceğiydi. Ne MBK ve ne onun başkanı, ne bir diğer kuvvet Yassıada yargıçlarının vicdanlarını etkilemiştir. Zaten Başol ve onun yargıç arkadaşları bir baskıyı kabul edebilecek tıynette kimseler değildi. Bu bakımdan Yassıada'da verilen kararlar tam bir serbestlik ve vicdan huzuru içinde verilmiştir. Gerçi o ilkbahar, Başol ile Egesel'in Ankara'ya getirtilip Gürsel'le görüşmeleri, artık eski DP'liler tarafından işletilen fısıltı gazetesinde "türlü – çeşitli" yorumlara yol açmadı değil ama Çankaya'da hükümlerle ilgili tek bir sözün konuşulmadığı bilinmektedir. Başol Gürsel'e, davaların uzama nedenlerini anlattı. Bir dosyanın davası fazla uzamıyordu. Ama dosyalar o kadar çoktu ki ve bunların bazılarında dinlenmesi gereken tanık sayısı öylesine fazlaydı ki işin bir türlü üstesinden gelinemiyordu. Düşünmek lazımdır ki "esas dava" dosyasını mahkeme henüz ele bile alamamıştı. Çankaya konuşmasında buna çare olarak öteki dosyaların bırakılması, daha doğrusu yeni dosya açılmayıp eskilerin süratle tamamlanması ve "anayasanın ihlali davası"na geçilmesi kararlaştırıldı. Bazı davalar bu esas davayla birleştirilebilirdi, bazıları ise normal mahkemelere verilebilirdi. Başol ve Egesel bu talimatla İstanbul'a döndüler.

Anayasanın hazırlanması ise bir başka âlemdi, fakat bo-

şuna kaybedilmiş uzun yaz aylarından sonra, Kurucu Meclisle birlikte bu çalışmalar hem ciddiyet kazanmış, hem de hızlandırılmıştı. Meclisin anayasa komisyonu Enver Ziya Karal'ın başkanlığında, meşhur Bilim Heyetinin nihayet doğurabilmiş olduğu tasarıyı esas alarak çalışıyor, çok maddeyi değiştiriyor, metne daha parlamenter bir ruh veriyor, bu arada yeni devleti "sosyal bir devlet" niteliğinde kuruyordu. Bu komisyonda Emin Paksüt ikinci başkan ve Coşkun Kırca sözcü idiler. Onar Komisyonunun anayasaya soktuğu ve korporatif ruh taşıyan, siyasi parti düşmanlığının kendisini hissettirdiği maddeler kaldırıldı, batılı anlamdaki demokratik anlayış tasarıya egemen oldu, bu tasarı martın ortasında, bir törenle Kurucu Meclis Başkanı Kâzım Orbay'a verildi. Orbay, tasarının genel kurulda görüşülmesini de 30 Martta başlattı. Bu hazırlıklar, seçimlerin olabildiğince geç yapılmasını isteyen ve partisinin gelişmesinden umutlu olan Ekrem Alican'ın kulağına kar suyu kaçırttı.

Bir akşam İsmet Paşa, konuşurken,

"Bölükbaşı'ya dikkat ediyor musun?" diye sordu.

Bölükbaşı'daki değişiklik benim de gözümden kaçmamıştı. Bölükbaşı, CHP ile CKMP karşı karşıyayken ve CHP itibarının doruğundayken bir "erken seçim"in başlıca aleyhtarıydı. Fakat yeni partiler kurulup da bunlar faaliyete geçince ve ilk umut ettiği gibi Demokrat oylar kendisine gelecek yerde daha çok AP ile YTP arasında bölünmeye, o taraflara kaymaya başlayınca CKMP Genel Başkanı erken seçimin erdemlerini sayıp dökmeye başlamıştı. Buna karşın Ekrem Alican böyle bir ihtimali ortadan kaldırmak için elinden geleni yapıyordu.

YTP Genel Başkanı o günler İstanbul'a gitti. Alican, İstanbul'da genellikle Pera Palasta kalırdı. Gene orada kaldı, orada bir de basın toplantısı düzenledi. İstanbul ziyareti gazetecilerle değil, işadamlarıyla görüşmek içindi. Alican seçim demenin para demek olduğunu, parasız hiçbir şeyin yapılmayacağını Hür. P deneyiminden biliyordu. Gerçi o deneyim, sadece paranın da bir şey ifade etmediğini göstermişti, ama bunun gerekliliği gene inkâr edilemezdi. Alican'ın ise İstanbul'un liberal işadamlarından çok dostu, desteği vardı. Bunlar, Alican'ın idaresindeki bir partinin devletçi CHP'nin kar-

şısına çıkmasını çıkarlarının gereği olarak biliyorlardı. Hele Alican'ın Gürsel tarafından da desteklendiğinin duyulmuş olması, bunların sempatisini arttırıyordu. Basın toplantısı, daha özel "finansman toplantıları"ndan sonra yapıldı. Toplantıya katılan gazeteciler arasında bizim Akis'in muhabiri de vardı. Hikâyeyi ondan dinlemişimdir.

Alican İstanbul'a gitmeden önce Ankara'da, "erken seçim" lafları tekrar dolaşmaya başladığında bir demeç vermiş, seçimlere erken gitmenin bunların meşruiyetini zedeleyeceği anlamına gelen sözler söylemişti. Gazeteciler kendisinden, bu fikri biraz açmasını istemişler. Alican önce 27 Mayıs hareketini bir güzel övmüş, bunun ülkede yeni bir devir açtığını anlatmış, şimdi genç partilerin kurulduğunu belirtmiş ve bunlara gelişme olanağı verilmesini istediğini söylemiş.

"YTP'nin kuruluş dilekçesinin üzerindeki mürekkep daha kurumadan seçimlere gidilip de CHP'nin rakipsiz olarak kazanmasına imkân verilebilir mi?" demiş.

Evet, geçiş devresinin olabildiğince kısa kesilmesinin faydasını o da görüyormuş. Ama yeni doğan partilere de şans tanımak gerektiğini aynı inançla savunuyormuş ve bunu eş önemde değerlendiriyormuş.

İşte bu sırada, Alican'ın hiç hoşlanmadığı bir soru sorulmuş. YTP Genel Başkanı seçimlerin erkene alınmasının bunların meşruiyetine halel getireceğini söylerken Ragıp Gümüşpala, AP adına "Biz 15 Mayısta seçimlere hazırız" demişti. AP de yeni kurulmuş bir parti değil miydi?

Soğukkanlı bilinen Alican –aslında, hiddeti burnunda bir zattır ya...– fena halde sinirlenmiş, bunu belli de etmiş. Gümüşpala'dan "Pala" diye söz ederek demiş ki:

"Pala demiş 15 Mayıs. Bir başkası çıksa ve dese ki 15 Nisan! 67 vilayette bu kadar kısa zaman içinde seçime hazır olmanın imkânı var mıdır?"

Sonra, kesin bir edayla şöyle demiş:

"Şubatın ortasında kurulan bir siyasi teşekkülün 15 Mayısta 67 vilayette seçime hazır olmasının maddeten imkânı yoktur. Biz seçimlerin çok erkene alınmasına karşıyız."

Bu, "erken seçim" veya "geç seçim" laflarından tedirgin olmayan adam, İsmet İnönü'ydü. Biz o sırada Ankara'da, Bahçelievler'deki evimize dönmüştük. İsmet Paşa sabahları

yürüyüşler yapıyor, hemen her gün bize uğruyor, bir sütlükahve içiyor, çocukları görüyordu. Yürüyüş, doktorun da tavsiyesiydi ve İsmet Paşa bundan çok yararlandı. Bir gün kendisine "Bu seçim tarihi konusundaki tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordum. Gülerek,

"Koyun can derdinde, kasap et derdinde" dedi.

Sonra ekledi:

"Kendi kendilerine gelin - güvey oluyorlar, canım.."

Anlamadım. Açıkladı:

"Seçimler 15 Ekimde. Bir değişiklik yok. Devlet başkanıyla da bu hususta mutabıkız. Zaten daha önce bitirilmesi mümkün değil. Şimdi, Yassıada duruşmalarıyla hükümlerin o tarihe kadar yetiştirilmesine çalışılıyor. Mütehassısların görüşü, bunun kabil olduğudur."

İsmet Paşa, sivil iktidara Yassıada'dan bir şey kalmamasını, bütün hesapların geçiş döneminde kapatılmasını istiyordu ve bunu her düşüncenin üstünde tutuyordu. Nitekim bizim bu konuşmamızdan birkaç gün sonra, Ankara'daki açıkgöz gazetecilere kesin seçim tarihi duyuruldu: 15 Ekim. Buna karşılık siyasi faaliyete hemen izin verilecekti. Bir gün Gürsel, galiba komite arkadaşlarına da fazla bir ayrıntı vermeden "1 Nisan" gününü ortaya attı. İstim arkadan geldi, komite ve hükümet 1 Nisanı uygun buldular, 1 Nisanda siyasi faaliyet bütün partiler için açıldı. Bu, fiilen, 1961 seçimlerinin de kampanyasının başlama tarihiydi.

Bu arada Gürsel, tekrar kendi cumhurbaşkanlığı konusuna dönmüştü. Bu konunun bütün o devre, ihtilalin başı için taşıdığı önem şaşırtıcıdır. Gürsel Çankaya'dan kesinlikle ayrılmaya yanaşmıyordu ve bunun kendisince gayet makul ve makbul bir nedeni vardı: Millet böyle istiyordu ve ülkenin kendi cumhurbaşkanlığına ihtiyacı büyüktü. O günler Türkiye'ye gelen bir Alman televizyon heyetine devlet başkanının söylediği bir sözü hatırlıyorum. Alman gazeteciler sormuşlar:

"Parlamento isterse cumhurbaşkanlığı için adaylığınızı koyacak mısınız?"

Cemal Gürsel yanıt vermiş:

"Parlamento değil, millet isterse koyacağım.."

Yalnız, bu nasıl olacaktı? Anayasa komisyonu anayasa-

nın tasarısını tamamlamış ve Meclise vermişti. Meclis de bunun görüşmesine başlamıştı. Tasarıda cumhurbaşkanının seçilme biçimi açıkça gösteriliyordu. Cumhurbaşkanı seçimi tek dereceli olarak yapılmayacaktı. Cumhurbaşkanını parlamento seçecekti ve cumhurbaşkanlığına getirilen kimse de, aradan bir devre geçmeden tekrar cumhurbaşkanı olamayacaktı. Yani Cemal Gürsel adaylığını ancak parlamentoda koyabilecekti ve oyu da milletvekilleriyle senatörlerden isteyecekti. O zaman, cumhurbaşkanlığı, parlamentonun oluşum tarzıyla ilgili kalıyordu ve bu iradenin kullanılmasında İsmet Paşanın cumhurbaşkanlığına adaylığını koymamasının etkisi fazla olmayacaktı.

Cemal Gürsel, anayasanın, Kurucu Mecliste görüşülmesi sırasında açıktan veya dolambaçlı yollardan cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili maddenin istediği biçimi almasına çok çalıştı. İhtilalin başı, genel olarak kararlaştırılan seçim tarzını onaylamıyor değildi. Ama bir defaya mahsus olmak üzere, ilk cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle, doğrudan doğruya seçilmesi üzerinde ısrar ediyordu. Bunda sadece, kendisinin Çankaya'da kalma isteği rol oynamıyordu. Komisyon tarafından getirilen anayasa, cumhurbaşkanlarına fazla bir yetki tanımıyordu. Kudret parlamentonun ve hükümet başkanınındı. Gürsel, eğer tıpkı parlamento gibi kendisi de doğrudan doğruya millet tarafından seçilirse bunun eş ağırlıkta iki kuvvet yaratacağını, bu suretle işleri istediği şekilde ve bir yüksek hakem gibi yönetebileceğini düşünüyordu. Cumhurbaşkanı Gürsel böylece devlet içinde devlet olacaktı ve İsmet Paşayla parlamenter demokrasi taraftarlarının itirazlarının nedeni de tam buydu.

Cemal Gürsel'in bu isteği, o ilkbahar İsmet Paşaya duyuruldu. CHP Genel Başkanının yanıtı kesin bir "Hayır!" oldu. Kurucu Mecliste CHP tam çoğunluğa sahip bulunduğundan, artık Gürsel'in dahi bunu dağıtmaya yetecek kudreti olmadığından ve Meclisteki CHP çoğunluğu İsmet Paşanın görüşüne katıldığından Gürsel'in cumhurbaşkanlığına tek dereceli seçimle gelmek hayalinin gerçekleşmesine olanak kalmamıştı.

III

Anayasa 9 Temmuz 1961'de bir pazar günü halkoyuna sunuldu. Bu halkoylaması sonucunun çok kimse için, MBK için, ordu için ve İsmet Paşa için de bir sürpriz yarattığını söylemeliyim. İsmet Paşa, Gürsel, MBK, CKMP adına Osman Bölükbaşı, YTP adına Ekrem Alican, birçok kuruluş Türk milletine bu anayasa hakkında "evet" oyu kullanmasını tavsiye etmişti. Samimiyetle tavsiye etmişti. Halka, işmarla, "hayır" demesi gerektiğini bildiren tek parti Gümüşpala'nın AP'si oldu. Gümüşpala, partisinin açıkça anayasa karşısında tavır almasını sakıncalı hatta tehlikeli buluyordu. Bu, bir tür ihtilalin meşruluğunu tanımamak anlamına gelecekti. AP'nin başı üstünde zaten kara kara bulutlar dolaşmaktaydı. Bunlara bir yenisinin eklenmesini Gümüşpala ve arkadaşları sakıncalı görmüşlerdi. Hele, gerçek eğilimi belli edecek bir formül olduktan sonra... Nitekim halkoylamasından önceki devrede AP bir bildiri yayımlayarak resmi görüşünü söyledi: Anayasada aksaklıklar vardı. Buna rağmen AP'nin idarecileri, "biz, idareciler olarak" bunu destekliyorlardı. Fakat "son ve kati hüküm"ü millete bırakıyorlardı. Bundan daha açık bir "Hayır oyu kullanınız!" emri güç verilebilirdi. Zaten babacan Gürsel, bu işareti anlamayanlar çıkmışsa, onları da aydınlatmakta gecikmedi. AP'nin bildirisinden birkaç gün sonra babacan Gürsel azarlayıcı bir edayla şöyle diyordu:

"AP anayasaya hayır demek niyetindedir!"

Herhalde AP'liler, içlerinden, "Ha şunu bileydin!" diye gülmeyi ihmal etmemişlerdir.

AP hayır oyunun kendi gerçek kararı olduğunu bu şekilde belli ettikten sonra sazı ellerine, bu partiye veya başka partilere girmiş veya ortada bekleyen eski Demokratlar aldılar. Türkiye'de bütün resmi sesler anayasaya evet oyunun verilmesini isterken ve resmi hiçbir ses hayır oyu verilmesini tavsiye etmezken eski Demokratlar kentlerde ve köylerde, kentlerin her mahallesinde, mahallelerin her sokağında, köylerin kendilerinden olan her evinde bütün olanaklarıyla faaliyete geçtiler ve evetin aleyhinde kesin bir tavır aldılar. Söyledikleri, anayasanın şu veya bu maddesinin, yahut tü-

münün Türkiye'nin çıkarlarına şu, şu, şu nedenle aykırı bulunduğu değildi. Resmi ses anayasanın niçin kabul edilmesi gerektiğini bu tarzda açıklamaya çalışırken eski Demokratların muhtarları, örgüt başkanları, kahve hatipleri, tellalları, hatta bohçacı kadınları –bu bohçacı kadınların 1961 halkoylamasında ve seçimlerinde oynadıkları rol hayret vericidir– bambaşka temalar işliyorlardı. Bunlara, hitap ettikleri kimselerin düzeylerine göre sloganlar öğretilmişti. Bohçacı kadınlar dolaştıkları evlerin hanımlarına diyorlardı ki:

"Ah, ah! Sandıklardan maazallah evet oyları çıktı mı, Yassıada'da kim varsa, hepsini asacaklar!."

O tarihte, biraz da radyodaki Yassıada saatinin kitle psikolojisinden hiç habersiz hazırlanması sonucu bir acıma ve şefkat dalgası bütün yurtta esmeye başlamıştı bile ve 27 Mayısa giden günlerde Demokratlara en fazla kızanlar artık onların çektiklerini yeterli görür olmuşlardı. Evet oyunun bunları astıracağını duyan kadınlar telaşlanıyorlar, bu Demokrat propagandasının gönüllü amplifikatörleri haline geliyor, bohçacılardan duyduklarını "Aman komşu, bir bilenden işittim, eğer evet oyu kullanırsak Yassıada'dakileri koyun boğazlar gibi boğazlayacaklarmış" diye başkalarına aktarıyor, Demokratların istedikleri havayı yayıyorlardı.

Köy kahvelerinde ise Demokratların halk hatipleri başka bir masal anlatıyorlardı. "Mr. Referandum" diye bir Amerikalı vardı. Halkoylamasında evet oyları kullanıldı mı, ülkenin idaresi bu Amerikalıya devredilecekti ve ondan sonra her şeyimiz, kızımız ve karımıza kadar, bu Amerikalının olacaktı. Bu propaganda bir ara o kadar yayıldı ki MBK referandumun adını "halkoyu"na çevirmek gereğini duydu. Amerika'nın ve Amerikalının 1961'de bu şekilde kullanılmış olması, tabii daha sonraları, Amerika şampiyonluğuyla bir AP iktidarı Türkiye'nin başına oturduğunda, o günleri hatırlayanları pek şaşırtacaktır.

Köy hatiplerinin yaylarında, başka oklar da vardı. Halkoylaması için herkes, hayırlı olması temennisinde bulunmuyor muydu? Ancak hayırda hayır vardı ve hayırlı oylama hayır demek suretiyle olabilirdi. Bu sırada bazı hamasi deliller de veriliyordu. Sandık başına gidildiğinde sandığa bayrağımızın rengi, kanımızın rengi oy pusulalarının, kırmızı oy

pusulalarının atılması lazımdı –Hayır anlamına gelecek oy pusulaları kırmızı, evet anlamına gelecek oy pusulaları beyaz renkte düzenlenmişti–. Nihayet Demokrat propagandacılar, bir CHP iktidarının gelmesinden şeytan iktidara geçecekmiş gibi korkanlarla konuştuklarında halkoylamasının bir seçim olduğunu söylüyor ve diyorlardı ki:

"Eğer sandıklardan evet oyu çıkarsa CHP iktidarı alacaktır.."

Bunlar gibi daha bin türlü propaganda her tarafta işliyordu ve halkoylamasının sonucu gösterdi ki bu, etkili de olmuştur. Halkoylamasında anayasa 6;5 milyon evet aldı ama, 4 milyon da hayır çıktı. Daha önemlisi, tam 11 ilde evetlerin toplamı hayırların altında kaldı. Kırmızı oyların oranı yüzde 35'in üstündeydi. Beyaz oylar ise yüzde 60'ı biraz geçmişti. Ülkenin bir askeri idare altında olduğu, halkoylamasının buna son vermek niteliği taşımadığı, yani hayır demenin bazı tehlikeler getirebileceği inancının yaygın bulunduğu bir ortam içinde böyle bir Türkiye'de havanın, 27 Mayıs 1960'a, yani on üç buçuk ay önceye göre çok değiştiğinin kanıtını oluşturuyordu. Gerçi o günler bile, "kuyruk" tabir edilen eski Demokratların orada veya burada başkaldırmaları üzerine düzenlenen protesto mitinglerine kalabalık kitleler katılıyordu ama bu başkaldırmaların da bir gerçeğin verdiği cürete dayandığı bu suretle anlaşılmış oluyordu. Zaten eski Demokratlar, büyüklerinin Yassıada'dan çıkarılmasını, hiç olmazsa kellelerinin kurtarılmasını halkoylamasındaki oylarla ilgili görmekteydiler ve canlarını dişlerine takmış bulunmalarının bir sebebi de buydu. Ben halkoylamasından biraz evvel Yassıada'da sıra nihayet anayasanın ihlali suçunun davasına geldiğinde Samet Ağaoğlu'nun avukatı Süreyya Ağaoğlu'nun bir lafının manasını pek iyi kavramıştım. Süreyya Ağaoğlu kardeşinin savunmasını daha sonra yapmasını istemiş ve "Kim bilir, bir ay sonra şartlar bambaşka olabilir" demişti. Eski Demokratların halkoylamasındaki çalışmaları bu sözlerle ne denilmek istenildiğini ortaya çıkardı. Halkoylamasından sonra Time dergisi oyların sonucunu şöyle ifade ediyordu: "Hayır, hayır, 4 milyon kere hayır!" Amerikan dergisinin hatırına tabii "Evet, evet, 6 buçuk milyon kere evet!" demek gelmemişti. O tarihlerde yorumun bu şekilde yapılmasına bizler, ihtilalden yana olanlar kızdık ama, gerçekten de,

bir gazeteci gözüyle, asıl mana ifade eden oylar evetlerden ziyade hayırlardı.

İsmet Paşa halkoylamasından önce İstanbul'a gelmişti. Maltepe'ye, Ömer'in evine indi. Biz de, çoluk çocuk oradaydık. İsmet Paşa Heybeliada'daki evinde kalmak istemedi. Yüksek Adalet Divanı yargıçları ve savcıları Heybeliada'da, kendilerine ayrılan bir otelde kalıyorlardı. İsmet Paşa, eğer kendisi de Heybeliada'ya giderse derhal dedikoduların başlayacağını, yargıçları gördüğünü, onlara talimat verdiğini kulak gazetesinin yaymaya koyulacağını düşündü. MBK idaresi devrinin sonunda eski Demokratların haber uçurma faaliyeti o noktayı bulmuştu ki bununla başa çıkmak belki de artık hiç kimsenin kudreti dahilinde değildi.

Burada bir düşüncemi belirtmek isterim. Sular durulup da ihtilalle devrilmiş olanlar konuşmaya başladıklarında, başlarına gelenin "CHP tarafından yayılmış dedikodular" yüzünden olduğunu söyleyecekler, buna örnekler vereceklerdir. Nisan - mayıs olaylarında öldürülen öğrencilerin sayısının nasıl abartılmış bulunduğunu anlatacaklar, kendilerine fena muamele eden subayların hınçlarının yaygın olan hırsızlık suçlamalarından doğduğunu bildirecekler, dehşetle ürpererek "Aman yarabbi, meğer bizi ne zannediyorlarmış" diyeceklerdir. Belki bunda, kendileri bakımından haklı bir taraf da bulunacaktır.

1961 yazında bu silah tamamıyla tersine işlemekteydi. MBK üyeleri, onların sözümona yaptıkları rezaletler, vurdukları paralar, yasadışı davranışları kulak gazetesinin başlıca nağmeleriydi. Onların şahsında bütün Silahlı Kuvvetler mensuplarına karşı bir kin ve düşmanlık kampanyası açılmıştı. 1960'ın arifesinde Demokratlar hakkında neler söyleniyorsa 1961 yazında bunlar MBK üyeleri ve subaylar hakkında aynen kullanılıyordu ve tabii bundan CHP de nasibini bol bol alıyordu. İdare bu şekilde kötülendikten sonra CHP ve İsmet Paşa böyle bir idarenin kurulmasına neden olmakla suçlanıyorlar, ihtilalin gerçek nedenleri artık hatırlanmıyordu bile...

Peki, bu millet bir buçuk yıl önce bir kesim hakkında söylenenlere inanmıştı, bir buçuk yıl sonra bu kesim tarafından bir başka kesim aleyhinde söylenenlere inanıyordu. Ya-

ni Türkiye'de kitle, her söylenene inanan bir topluluk muydu?

İnanmanın kaynağını, o andaki koşullardan vatandaş çoğunluğunun memnun olup olmadığı hususuna bağlamak lazımdır. 27 Mayısa giden günlerde halk iktidardan şikâyetçi bulunduğu için onun sorumluları hakkındaki her dedikoduyu doğru diye almaktaydı. 1961 yazında da askeri yönetimin doğasındaki aksaklıklar aynı halkı o idarenin sorumluları veya onlarla bir tutulan CHP'liler aleyhindeki söylentilere kulak vermeye itiyordu. Politikacılar hep, hoşnutsuzluğu söylentilerin doğurduğuna inanmayı tercih ederler. Söylentilerin hoşnutsuzluk dolayısıyla inandırıcı hale geldiğini kabul etmek istemezler. Halbuki bunlar, sanırım, bir elmanın iki yarısı gibidir.

İsmet Paşa halkoylaması için bir ara gittiği Ankara'dan döndüğünde Ankara'ya tekrar gitmeye niyetliydi. 21 Temmuzda Kurucu Meclis toplanacaktı ve seçim tarihini ilan edecekti. İsmet Paşa oy kullanmak hususundaki dikkat ve özenine rağmen Ankara seyahatinden vazgeçti. O sayede, halkoylamasını izleyen günler hemen hep kendisiyle birlikte olma fırsatını buldum.

İsmet Paşa oylamanın sonucunu başka türlü tahmin ediyordu. Sanıyordu ki oylamaya katılım fazla olmayacak ve hayır oyları az çıkacaktır. Halkoylamasının sadece anayasanın değil ihtilalin de onaylanıp onaylanmaması diye alınacağını fark ediyor, fakat onaylamayanların bunu sandık başına gidip hayır diyerek değil, sandık başına gitmeyerek ifade edeceklerini hesaplıyordu. Bunların sandık başına gitmeleri İsmet Paşaya, onaylamamakta ne kadar dirençli olduklarını, duygularının nasıl canlanmış bulunduğunu gösterdi.

O günler eve çok CHP'li veya CHP taraftarı kimse geldi. Bunlar halkoylaması hakkında eski Demokratların nasıl propaganda yaptıklarını, halkı nasıl kandırdıklarını, ne yalanlar uydurduklarını, ne hileler bulduklarını anlatıyorlar, sonucu bunlara bağlıyorlardı. Bu, kaybedilen bütün seçimlerden sonra böyle olmuştur. İsmet Paşa bazı seçimlerden önce sonucu başka türlü tahmin etmiştir. Ama sonuç ortaya çıktıktan sonra bu bahanelere pek az rağbet etmiş, daima, temelde yatan daha derin nedenleri aramıştır. Halkoylama-

sından sonra da bu böyle oldu. Bir akşam, yemekte bulunan ve böyle konuşan konuklar gitmişti. Benden bir harita istedi. Maltepe'de harita bulmak kolay değildi. Allahtan Ömer'in çocukları derslerine çalışmak için atlaslarını da beraberlerinde getirmişlerdi. Onda Türkiye haritasını açtık. İsmet Paşa,

"Nereler anayasa aleyhinde oy verdi, göster bakayım" dedi.

Bunlar Bursa, Sakarya, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Kütahya, Bolu, Zonguldak ve Çorum ile Samsun'du. İsmet Paşa sordu:

"Bu bölgeler 1957 seçimlerinde hangi yönde oy vermişlerdi?"

Samsun ve Çorum'un dışındaki illerde DP tek başına, bütün muhalefetin oylarından daha fazla oy toplamıştı. Tabii bu arada, özellikle batı bölgesinde aynı şekilde oy vermiş olan başka iller de vardı. Ama şimdi anayasa konusuna karşı tavır almış bulunan illerin dokuz tanesi "koyu Demokrat" sayılabilecek bir bölgeye dahildi.

"O halde, sonucu sadece bir yoğun propagandanın eseri diye görmek, öyle anlamak kabil midir?"

Elbette ki değildi. Değildi ve bundan dolayıdır ki hayır oyları İsmet Paşadan başka MBK'de ve özellikle, artık bir bütün olarak sesini duyurmak, ağırlığını hissettirmek alışkanlığını kazanmaya başlamış bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerinde bir endişenin nedenini oluşturdu. Bu endişeyi hissetmek İsmet Paşayı daha düşünceli yapıyordu. İsmet Paşa 27 Mayıstan, o günkü askeri hükümet darbesinden 9 Temmuz 1961 halkoylamasına nasıl gelindiğini biliyordu. Ama milletin büyük bir kitlesinin bunu anlamaması, sadece duygularının veya küçük nedenlerin etkisiyle hareket etmesi, aslında ideali olan demokratik rejimin sağlam temellere oturtulması gayretlerine hiç katılmaması ona acı geliyordu. Allahtan ki İsmet Paşanın özelliği böyle durumlarda umutsuzluğa düşmemesi, "ne haliniz varsa görünüz" demeyi hatırına getirmemesi, bir misyon sahibi olduğu inancı içinde görev bildiğini yapmakta devam etmesidir. Ben onun ağzından çok kere "Bizim cemiyetimiz, işte bu! Biz onu hale düzene sokmak için yola çıktık" sözünü işitmişimdir. Ama bu sözde çoğunlukla

toplumun, hâlâ bir düzene girememiş olmasının üzüntüsünü de hissetmişimdir.

İhtilalin yıldönümünde, 1961 Haziranının başında, Ankara'da bir "saray darbesi" oldu. İsmet Paşa o sıralarda Kurucu Mecliste ve partisi içinde birtakım münasebetsiz akımlarla mücadele ediyordu. Kasım Gülek, bir baş belası olarak gene ortaya çıkmıştı. Onunla, bununla tertiplere girişip CHP'yi kişisel pazarlık öğesi olarak kullanmaya çalışıyordu. Bunu yaparken de, parti içinde sözünün edilmesi için örgüte olmadık mavi boncuklar dağıtıyordu. Bu boncuklardan biri, nispi temsil aleyhtarlığıydı. Yukarıya kırptığı göz ise, cumhurbaşkanının tek dereceli seçimi için giriştiği gayretlerdi. Bu ikincisi CHP içinde etkili olmuyordu, ama bir ara nispi temsil esası ciddi şekilde tehlikeye girdi.

O günler çok CHP'li, hele CHP örgütü seçimlerde zaferi çantada keklik sayıyordu. CHP'nin, her seçim çevresinde en fazla oyu toplayacağından bunların hiç kuşkuları yoktu. Daha halkoylamasının kırbacı da sırta inmemiş olduğundan bütün gönüllerde milletvekilliği, senatörlük yatıyordu. Nispi temsil ise bunların sayısını kısıyordu. Öyle ya, sistem çoğunluk sistemi olsa CHP listeleri her yerde tulum çıkacak –bu bir politikacı deyimidir ve tam liste olarak kazanmak anlamına gelmektedir– her aday Meclise girmek fırsatını bulacaktı. Halbuki nispi temsilde CHP listelerinin sadece başına yerleşmiş olanlar kazanacak, ötekiler açıkta kalacaktı. Revamıydı bu, bunca yıl çalışmış örgüt aslanlarına? Kasım Gülek, bir kolunda ekzantrik Muharrem İhsan Kızıloğlu, öteki kolunda aynı yaradılıştaki fakat iyi niyetli Cemil Sait Barlas bunun propagandasını Kurucu Meclisin kulislerinde alabildiğine yapıyor, hayli de taraftar buluyordu. Kurucu Meclisin CHP'li üyeleri de yarının adayları değiller miydi? Onlar da Gülek'in sözlerindeki kerameti anlamakta güçlük çekmiyorlardı. Üstelik Gülek ve arkadaşları bir paravana bulmuşlardı. CHP'nin hemen bütün muhalefet yıllarında çoğunluk sistemine karşı gelmiş olduğu bilindiği için şimdi dillerdeki sistem "dar bölge sistemi" idi. Canım, çoğunluk sisteminin korunması istenilmiyordu ki.. Dar bölge usulü kabul edilse sorun ortadan kalkacaktı. Şurası gerçektir ki o günler buna iltifat eden MBK üyeleri de vardı ve onların da ağırlığının Gülek'e eklenmesi propagandanın etkisini arttırıyordu.

CHP'nin 1 Nisanda siyasi faaliyete izin verilmesinden sonraki ilk parti meclisi toplantısının arifesinde bu konu çok ciddi bir sorun olarak İsmet Paşanın karşısına çıktı. İsmet Paşa da, İsmail Rüştü Aksal da nispi temsili CHP'nin ve ülkenin yalnızca çıkarı saymıyorlar, partilerinin onuru olarak da görüyorlardı. Yıllarca nispi temsil, nispi temsil de, sonra, tam çoğunluğa sahip bulunduğun bir Meclis bu usulün aksi bir temsil sistemi kabul etsin! Buna Gülek tipi bir politikacının aklı yatsa da İsmet Paşayla Aksal'ın akılları yatmıyordu. CHP'nin iki önderi parti meclisi toplantısına bu konuda özel iki toplantıda alınmış kararla gitmeyi tasarladılar. Karanfil Sokaktaki genel merkeze bir gece daha ziyade parti meclisi üyeleri, ikinci gece daha ziyade kurucu meclisteki CHP'li temsilciler çağrıldılar. O tarihte henüz siyasi faaliyete resmen izin verilmemiş bulunduğundan toplantılar gece yapılıyordu. Toplantılara İsmail Rüştü Aksal başkanlık edecekti. Ayten Sokaktaki evde İsmet Paşa "Gerekirse ben de gelirim. Nispi temsilden dönülmesini katiyen kabul etmem" dedi. İsmail Rüştü Aksal konuyu tek başına kıvırabileceği inancındaydı. Gerçekten de iki gece Aksal nispi temsil esasının erdemlerini ve bunun CHP için taşıdığı anlamı başarıyla anlattı, kabul ettirdi.

İyi ki de ettirmiş! Aksi halde 15 Ekim seçimlerinde CHP Millet Meclisine de ancak Senatoya sokabildiği nispette üye sokabilecek ve azınlıkta kalacakmış. O takdirde Türkiye'de neler olacaktı, onu 15 Ekimle 27 Ekim arasındaki dramatik günlerin hikâyesini anlatmama sıra geldiğinde söyleyeceğim. 1950'nin arifesinde de Nihat Erim ve taraftarları aynı yanlış görüşü partiye egemen kılmamışlar mıydı? Buna rağmen nispi temsilin karşısında olanlar gene de Kurucu Meclisteki talihlerini denemekten geri kalmadılar. Gülek tarafından desteklenen Cemil Sait Barlas ve Sırrı Atalay Seçim Yasasının o maddesinin görüşülmesi sırasında kürsüye geldiler ve Barlas işi "Bu sistem kabul edildiği takdirde memlekette bir ihtilal olur" diyecek kadar ileri götürdü. Kanaatince İtalya'da Mussolini nispi temsil sistemi yüzünden Roma'ya yürüyerek diktatörlüğünü ilan etmişti! Kurucu Meclisteki CHP çoğunluğu tabii, zaten bir ilke saptandığından, bu görüşe katılmadı.

Bu tehlike atlatıldıktan sonra yolun üzerine "Nâsır Zeytinoğlu belası" çıktı. CHP Muharrem İhsan Kızıloğlu'nun İçişleri Bakanlığından çok çekmişti. Fakat Zeytinoğlu onu bir bastırdı ki... Zeytinoğlu daha bakanlığının başında CHP'lileri yurt gezisi yapmaktan alıkoymaya kalkışmış, bu girişimi fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Siyasi faaliyet başladığında bir başka yasak kararıyla CHP'lilerin "Nâsır Zeytinoğlu CHP'nin nasırına basmaktan vazgeçsin" feryatlarına neden oldu. Bakınız, sorun aslında, CHP açısından ne kadar masumdu:

Siyasi faaliyet, partilerin kongrelerini yapmaları demekti. Ocak ve bucak kaldırılmıştı. En ufak örgüt ilçedeydi. Demek ki, ilk kongreler ilçe kongreleri olacaktı. Ama CHP'nin ilçe kongrelerine kimler katılacaktı? İlçelerde CHP'nin binlerle üyesi vardı. Bunların hepsi bir toplantıya çağrılamazdı ya... O zaman kongreleri stadyumlarda veya açık havada yapmak lazımdı. Demek ki ilçe kongreleri gene delegelerden oluşacaktı. Kim seçecekti bu delegeleri? Daha ufak topluluklar. Köyler. CHP ocak ve bucak örgütlerinin kaldırıldığını düşünerek iyi bir yönetmelik hazırlamıştı. Köylerdeki CHP üyeleri bir yerde toplanacaklar, tartışmasız, konuşmasız, yani kongre havasına girmeksizin ilçe kongresinde kendilerini temsil edecek delegeleri veya delegeyi seçeceklerdi. Nâsır Zeytinoğlu buna "Yasak!" dedi. Tabii, ta seçimlere kadar CHP'nin bir çoğunluk sağlayamaması için can havliyle –tam deyim budur– çalışacak olan İçişleri Bakanı bunu derken henüz köyde hiç örgütü, yani üyesi bulunmayan AP ile özellikle sevgilisi YTP'yi düşünüyor ve onlar köye gitmeyeceklerine göre CHP'nin de köye girmesini engellemeyi hedef tutuyordu. Bu yasak kararı birkaç hafta yürürlükte kaldı. Fakat elüstünde CHP Zeytinoğlu'ndan kudretli bulunduğu için onun haklı görüşü bakanı bir defa daha çark etmeye zorladı. Ancak elaltında Zeytinoğlu'nun kudretli olması sonradan CHP'ye çok zarar vermekte devam edecektir.

O bitti, İsmet Paşa yeni bir dertle karşılaştı. Gene, kendi partisi çevrelerinden gelen bir sorun.

Bir akşam Ayten Sokaktaki eve yemeğe gitmiştim. Mayısın dördüydü ve bir perşembeydi. Baktım İsmet Paşa "Maskaralar!" diye söyleniyor. Anladım ki gene birilerine fena halde kızmış. Ne olduğunu sordum. Hemen parladı.

"Başkalarıyla uğraştığım yetmiyormuş gibi, bir de bizim maskaralarla uğraşacağım.."

O gün İsmet Paşanın başka işi varmış, Kurucu Meclise gitmeyecekmiş. Öğleden sonra telefon gelmiş, İsmet Paşayı acele Meclise çağırıyorlarmış. Olayı söylemişler de: Birtakım CHP'li kurucular bir önerge vermişler, yargıçlar arasında 147'lerin tasfiyesine benzer bir tasfiye istiyorlarmış. Bunun duygusal havası da Mecliste yapılmış, onun için bir oylama takdirinde akılların değil de duyguların egemen olması ihtimal dahiline girmiş. Anlaşılmış ki patavatsızlığı ancak İsmet Paşanın önleyebileceği ortamın içine düşülmüş. Aklını başında tutan CHP'liler "İmdat!." diyorlarmış.

Olay, anayasanın ikinci görüşülmesi sonunda patlamış. Tasarının tamamlanmasına dört madde kalmışken ve "eski organ, kurum ve kurulların durumu" hakkındaki geçici bir madde görüşülürken 85 imzalı bir önerge verilmiş. 85'lerin büyük çoğunluğu tabii CHP'liymiş ve başı da Ratip Tahir Burak'la Sırrı Atalay çekiyormuş –Bu Sırrı Atalay'ı hiç anlayamamışımdır. O kadar iyi niyetli, mert ve samimi bir adam, fakat o kadar yanlış fikirlerin kör savunucusu ve maksatlıların gönüllü aleti!–. Önergede yargıçlar arasında, Yüksek Hâkimler Kurulu tarafından en geç dört ay içinde geniş bir tasfiye yapılması isteniliyormuş. Ratip Tahir Burak kürsüye gelmiş, geçmiş devirde birtakım yargıçların gerek kendisine, gerek başkalarına yaptıklarını, nasıl taraf tuttuklarını, nasıl Menderes'in kulu gibi davrandıklarını anlatmış, gözleri bile yaşartmış. Çektiklerini, bunların çektirdiklerini dile getirmiş. Canlı örnekler vermiş. Teklif hakkında görüşme açılması oya konmuş, Meclis bunu kabul ederek eğilimini belirtmiş. Tabii itiraz edenler olmuş, ama onlar ortalıkta kalmışlar. Anayasa komisyonu bakmış ki iş sarpa sarıyor, hemen süre istemiş. İşte, İsmet Paşaya bu sırada haber salınmış.

İsmet Paşa derhal Meclise koşmuş. O sırada herkes kulisteymiş. Önergeden yana olanlarla karşısındakiler âdeta boğaz boğazaymışlar. Tartışmalar yer yer el şakalarına kadar gidiyormuş. İsmet Paşa, yanında Aksal'la birlikte grupların arasına girmiş ve böyle bir mantıkdışı tasfiyenin, herhangi bir tasfiyenin şiddetle karşısında tavır almış. Demiş ki:

"Dün ve daha evvel yapılan tasfiyelerin hiçbir faydası olmamıştır. İnsan karakteri bulunduğu kaba göre şekil alır. Eğer böyle bir tasfiyeye girişilirse memlekete zarar gelecektir. Memlekette hiç emniyet kalmayacaktır."

İsmet Paşa tabii, başta itirazlarla karşılanmış. Tasfiyenin samimi bir taraftarı şöyle demiş:

"Efendim, bu adamlar ben DP'nin yargıcıyım, demiştir. Suçları bu derece açık olanlar vardır."

İsmet Paşa derhal karşılık vermiş:

"Adam damgalı, adam fena. Bugün ne olduğuna bakmadan intikam mı güdüyoruz? Bunun hiçbir faydası yoktur. Bana elli yıldan beri böyle bir uygulama gösterin ki muvaffak olmuş bulunsun. Diyelim ki tasfiye yaptınız. Dört ay zarfında tasfiye edileceklerin dosyaları ele alınacak. Türlü garaz, türlü iftira, türlü şikâyetler ve şahsi hesaplar alabildiğine işleyecek. Diyelim ki tasfiyenin yüzde sekseninde haklı, yüzde yirmisinde haksız oldunuz. Bu yüzde yirminin günahı, ötekinin asla kefareti olmaz. Bu adamların çoğu türlü şiddet kanunları karşısında bu şekilde hareket etmiş olamazlar mı? Bakalım adamın hareketi kanunlardan mı, yoksa siyasi kanaatlerinden mi? Nasıl ayıracaksınız, bunu?"

Temsilciler Meclisi bu kulis kampanyasından sonra tekrar toplanmış. İsmet Paşaya,

"Netice ne oldu?" diye sordum.

"Ne olacak, reddedildi. Ama 110 oya karşı 59 oy çıktı" dedi.

"Maskaralar"a hiddeti, bunların en son iki tasfiyenin, Eminsularla 147'lerin nasıl tepki yarattığını, bu işlerin nasıl haksızlıklara yol açtığını görmeye yanaşmamalarıydı.

"Sanki nasıl yargıçların, yargıtay üyelerinin bulunduğunu ben bilmiyormuşum" diye söylendi.

Olay, İsmet Paşanın nazarında bir ilke sorunuydu. "Maskaralar"a kızgındı ama, zaferin kendisinde kalmış olmasından dolayı da mutluydu. Zaten dünyada İsmet Paşayı, geç de gelse, bileğinin hakkı olan bir zaferden daha fazla hiçbir şey sevindirmezdi.

Zorluklar bununla da bitmedi. Anayasa, kurucu mecliste tamamlanmıştı, ama bunun MBK'nin de onayından geçmesi lazımdı. Komite tasarıyı uzun uzun inceledi ve üzerin-

de birçok değişiklik yaptı. Metin tekrar Meclise geldi, Meclis bu değişikliklerin büyük kısmını reddetti. Saptanan yönteme göre bir ortak komisyonun kurulması lazımdı. O kuruldu. Bu sırada İsmet Paşa ve arkadaşları komitedeki sağduyu sahibi üyelerle temas halindeydiler, pişmiş aşa soğuk su katılmasını önlemeye çalışıyorlardı. Bunda başarılı da oldular, zira ortak komisyonda MBK temsilcileri fazla ısrar etmediler, anayasa esas ruhuna uygun şekilde halkoyuna sunulacak halini aldı.

İşte, 6 Hazirandaki "saray darbesi" böyle bir ortamda ve bütün bunlardan sonra patlak verdi.

Önce, olayı anlatayım. 1 Haziranda bakanlar kurulunun bir kararıyla Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel bu görevinden alındı ve Washington'daki Türk Askeri Müşavir Heyeti Başkanlığına getirildi. Tansel'in yerine vekâleten, Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Süleyman Tulgan getirildi. Bir hafta sonra yeni bir kararname çıktı. İrfan Tansel tekrar Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanıyordu. İki kararnamenin de altında Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel'in imzası vardı. Birinci kararnameyi Ankara göklerinde jetlerin –özellikle Çankaya Köşkü üstünden– alçak uçuşları takip etti. İkinci kararnameden sonra ise Gürsel'in havacı başyaveri Albay Ağası Şen emekliliğini istedi. Ankara Komutanlığından alınan Cemal Madanoğlu MBK üyeliğinden istifa etti, birkaç gün sonra da ordunun üst kademelerinde bazı değişiklikler yapıldı: Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş emekli oldu, Kara Kuvvetleri Komutanı Celâl Alkoç emekli oldu ve yerine Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Muhiddin Önür getirildi. Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özak oradan ayrıldı, yerini Tümamiral Necdet Uran'a bıraktı. Hava Kuvvetlerinden de birçok komutan ve yüksek rütbeli subay emekliye sevkedildi.

Olayın içyüzü bu basit hikâyenin herkese anlatabileceği açıklıktadır: Cemal Gürsel Türk Silahlı Kuvvetlerini temsil ettiğine inandığı bir grubun etkisiyle bir hareket yaptı, fakat Türk Silahlı Kuvvetlerindeki öteki grup daha ağır bastı, gücün kendi elinde olduğunu kanıtladı, bunun üzerine Gürsel birincileri bıraktı ikincilerin şartlarını kabul etti ve ikinciler birincilerin kellelerini değil, ama yıldızlarını istediğin-

den bu yıldızları onların ayakları altına attı. Ancak bu şekilde davranmakla Gürsel kendi fiili egemenliğine de son vermiş oluyordu. Nitekim Yassıada kararlarının infazı konusunda da, inisiyatif Gürsel'in elinde olmayacak ve Gürsel, baştan itibaren aleyhinde olduğu, aleyhinde kalacağını İsmet Paşaya temin ettiği bir uygulamanın gerçekleşmesini önleyemeyecek, önlemeyecektir.

Bu iki grup nasıl oluştu? Hareketin temelinde yatan, karşılıklı güvensizliktir. 14'lerin tasfiyesinden sonra MBK'de kimi üyeler, ellerinde kuvvet bulunan başka üyelerin kendilerine de aynı işi yapabileceği, hatta komiteyi tamamıyla ortadan kaldırabileceği endişesiyle dışardan, askeri birlik komutanlarından destek aradılar. Korktukları arkadaşları Ankara Komutanı Cemal Madanoğlu'yla Muhafız Alayı Komutanı Osman Köksal'dı. Bu desteği sağlayanlar da daha sonra kendi aralarında birleştiler ve MBK'nin kendileri hakkında bir tasarrufta bulunamamasının çaresini bunda gördüler. Gürsel'in etrafında bir grupla Silahlı Kuvvetler Birliği adını alan bir başka grubun kurulmasının gerçek şekli budur. Fakat böyle her halde olduğu gibi iki taraf da kendisini bir güven ihtiyacının değil, bir idealin etrafında birleşmiş görüyordu.

Ben o günler bu iki grubun iki hareketli ve faal mensubuyla yakın görüşüyordum. Bir tanesi Ağası Şen'di. Cumhurbaşkanının başyaveri bir gün beni görmeye, Akis'e geldi. Önce sandım ki kendisini Gürsel göndermiştir ve gene İsmet Paşayla ilgili bir mesaj vardır. Öyle değildi. Ağası Şen kendiliğinden gelmişti. Bir yazısı vardı, acaba bunu Akis'te yayımlar mıydık? Tabii, imzasını saklı tutarak... Akis'in etkisini biliyordu, fikrinin Akis'te yer almasını istiyordu. Yazı ilgi çekici bir yazıydı. O hafta benim başyazımın yerini ona verdik. Bu, bir dostluğun başlangıcı oldu.

Ağası Şen'in endişesi vardı. Komitenin bazı üyeleri orduyu politikaya karıştırmanın hevesi ve çabası içindeydiler. En çok şikâyet ettiği kimselerin başında Mucip Ataklı geliyordu. Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel'e çengel atmışlardı. Niyetleri, demokratik rejime geçilmesini engellemekti.

Öteki gruptan ahbabım, o sırada İstanbul'da 66. Tümene komuta eden Faruk Güventürk'tü. Zaman zaman tüme-

ninde veya Küçükçekmece'deki meşhur kebapçıda birlikte yemek yiyorduk, bana dertlerini söylüyordu. Gürsel'in etrafında bir çevre oluşmuştu. Bu çevre orduyu politikaya karıştırmanın hevesi ve çabası içindeydi. En ziyade şikâyet ettiği kimselerin başında Madanoğlu ve Köksal geliyordu. Bunlar kuvvetli adam olmanın peşindeydiler ve niyetleri demokratik rejime geçilmesini engellemekti.

İki grup da birbiri hakkında tamamıyla aynı suçlamayı yaptığı için bundaki haksızlığı görüyor ve kendilerine söylüyordum. Fakat suçlamaların temelinde kişisel hesaplar yattığından kimseyi yatıştırma olanağı yoktu. İlk darbeyi, Ağası Şen'in yardımıyla Gürsel'i ikna eden birinci grup yaptı. İkinci grup buna şiddetli tepki gösterdi, çünkü o günler elde bir "tasfiye listesi" dolaşıyordu. Bu listeyi Güventürk'te gördüm ve tabii listedeki adlardan biri de kendisine aitti. İlk kuvvet denemesi başarı kazandığı takdirde listedekiler tasfiye edilecekler, Madanoğlu ve arkadaşları kendilerine göre bir ordu kurup duruma kayıtsız şartsız egemen olacaklar, MBK'yi de dağıtacaklardı.

Aslına bakılırsa, fikir gerçekten de buydu. Ama Madanoğlu ve arkadaşları bunu, kendilerince, seçime bir an önce gitmek için yapacaklardı.

İkinci grup, birinci grubun tasfiyeye Tansel'le başladığını görünce elindeki bütün kuvvetleri harekete geçirdi. Ağası Şen ve arkadaşlarının iddiası, kendi zincirlerindeki zayıf halkanın Gürsel olduğuydu. Onlara göre eğer Gürsel dayatabilseydi zaferi kazanabilirlerdi. Benim bildiğim Gürsel'in, Çankaya üzerinden jetler uçmaya başlayınca ürktüğü, kendisine verilen ültimatomu kabul ettiğidir. O akşam MBK üyelerini Köşke, yemeğe davet etmiş. Orada, Tansel'i tekrar Hava Kuvvetleri Komutanlığına getireceği sözünü dramatik bir hava içinde vermiş. Böyle olunca, ikinci grup bir tasfiye hareketine girişti ve bu sefer o, kendine göre bir ordu yaptı. Halbuki bir süre sonra bu orduda yeni çekişmeler ve gruplaşmalar olacak, birtakım karacılarla havacılar ayrılacak, arkadan havacıların kendi aralarında da patırtılar kopacaktır.

Kendine göre bir ordu, kendine göre bir ordu... Bu, 1960'tan itibaren çok kimsenin yıldızlarını yiyen bir heves oldu ve

eğer ülkenin başına ciddi, kanlı dertler açmadıysa bir talihin sonucu olarak açmadı. Türkiye'de kimsenin "kendine göre bir ordu" yapma gücü bulunmadığı acaba bugün anlaşılmış mıdır, şüphe ederim.

İsmet Paşa "saray darbesi" dediğim bu hareketi köşesinden, sakin sakin izledi. Onun da iki gruptan görüştüğü kimseler vardı ve bunlar Ağası Şen'le Faruk Güventürk'ün bana söylediklerini ona da söylüyorlardı.

İsmet Paşaya 5 Haziran akşamı Kemali Beyazıt geldi. Onunla birlikte Aksal'ın evine gittiler ve orada durumu değerlendirdiler. İki taraf da orduya politika karıştırmamanın ve demokratik rejimi bir an önce kurmanın şampiyonluğunu yapıyorlardı. Bu durumda İsmet Paşanın taraflardan birini tutması için neden yoktu. Ertesi gün Rauf Bayındır İsmet Paşadan randevu istedi ve Madanoğlu'ndan haber getirdi. Madanoğlu komitede, neredeyse, iktidarı İsmet Paşaya bırakıp gitmeyi savunduğu iddia edilecek kadar "CHP'li" diye söyleniyor, hatta bu yüzden hücumlara uğruyordu. İsmet Paşayla vasıtalı ilişkilerinde de daima dikkatli ve muhabbetli olmuştu.

Bunları konuştuğumuz bir akşam İsmet Paşa görüşünü bana şöyle anlattı:

"Orduyu politikaya karıştırmak hevesinde olanların daima, ellerinde hazır bir hareket sebebi vardır: Karşıda bir grup orduyu politikaya karıştırmak istemektedir, onlar buna mani olmak için ortaya çıkmaktadırlar! Bu hep, böyle olagelmiştir."

Parti meclisi bu olaylardan birkaç gün sonra, 10 Haziranda toplandı. Orada, ordunun Cemal Gürsel'e karşı tavır alması sorunu görüşüldü ve CHP'nin taraf tutmasının doğru bulunmadığı tezi benimsendi. Parti meclisi bittiği gün Aksal yeni haberler getirdi. İki ayrı gruptan iki kişiyle, Ağası Şen'le ve Ekrem Acuner'le konuşmuştu. İkisi de durumu kendi açılarından söylemişlerdi. Anlaşılıyordu ki konulan ilk teşhisler, anlattığım teşhisler, doğrudur.

Aynı gün, İsmet Paşayı Selim Sarper ziyaret etti. Sarper daha ziyaretinin başında, bunu Cemal Gürsel'in bilgisi altında yaptığını söyledi. Durum hakkında bilgi verdi. Cemal Gürsel orduda yeni bir örgütlenme olduğunu öğrendik-

ten sonra bunu dağıtma teşebbüsüne geçmiş, fakat üstesinden gelememiş. Ancak, başka endişeleri de varmış. Kasım Gülek, Gürsel'i ziyaret etmiş ve İsmet Paşadan olumsuz söz etmiş, Gürsel pirelenmiş. Sarper, "Sizden olumlu bir vaat götürebilir miyim?" diye sordu. Tabii, iş gene cumhurbaşkanlığı işiydi. Gürsel bu konuda çocuk gibi ısrarlıydı. İsmet Paşa böyle bir vaadin götürülmesini kabul etmedi.

Gene aynı gün, Cemal Paşadan bir başka mesajcı geldi: Behçet Kemal Çağlar. Çağlar, Gürsel'in İsmet Paşayı görmek istediğini bildiriyordu. İsmet Paşa "Aaa, tabii. Görüşürüz" karşılığını verdi. Biraz sonra Başbakanlıktan ertesi gün saat 11.00 için randevu verildi.

İsmet Paşa 13 Haziranda Başbakanlığa gitti. O Başbakanlığa girerken Tansel Başbakanlıktan çıkıyordu. Gürsel konuşmada İsmet Paşaya 6 Haziran olayının kendisine göre açıklamasını yapmış. Bu konuşma hakkında İsmet Paşanın kendi acendasına düştüğü not şudur: "Saat 11'de Başbakanlıkta Org. Cemal Gürsel'le görüştüm. Ordudan şikâyet etti. Sükûnet bulmuş. Ram olmuş."

Gürsel, yüreğindeki cumhurbaşkanlığı konusunu açamamış.

Bu ziyaret İsmet Paşanın Gürsel'e fena halde kızmasına yol açan bir patavatsızlığa da yol açtı. İsmet Paşa Başbakanlıktan çıkarken gazeteciler etrafını sarmış, İsmet Paşa hiçbir şey söylememiş. Arkadan Gürsel çıkmış. Gazeteciler ziyarete ilişkin soru sorunca hazret ne buyurmuş, dersiniz?

"Sıhhatimi merak etmiş de, onun için geldi!" demiş.

İsmet Paşa ertesi gün bu, kendisi aleyhinde bin türlü küçük düşürücü yoruma yol açan sözleri gazetede okuyunca adamakıllı içerledi,

"Hani şeytan diyor ki!." diye söylendi.

Ama Allahtan İsmet Paşa, şeytana meytana uyacak adam değildi.

IV

Halkoylaması yapılmıştı ve siyasi faaliyete izin verilmesine bir hafta kalmıştı. İsmet Paşa üzgün bir tavırla, daha doğrusu canı sıkkın halde Cumhuriyet gazetesini gösterdi.

"Nedir bu, canım?" dedi.

Gazete, 15 Temmuz 1961 tarihini taşıyordu ve Yassıada'da Başsavcı Egesel'in 107 sanığın idamını istediğini bildiriyordu. Olayı biliyordum, zira o oturumda ben de Adadaydım. Egesel gerçekten kalkmış ve akıl almaz isteklerde bulunmuştu. Ona kalsa, ihtilalden bir yıl sonra Türkiye'de kanın gövdeyi götürmesi lazımdı ve adalet yerini ancak böyle bulacaktı. Tabii mahkemelerde bir savcının sözleri son söz değildir. İddia makamını işgal edenler gökteki ayı isterler, birkaç sokak lambasıyla yetinebilirler. Ama seçimlere giden bir ülkede bir sabah halkın kalktığında, gazetesinde, 107 kişinin kellesinin istendiğini okumasının tatlı bir hava yaratmayacağını İsmet Paşa görüyor ve hissediyordu.

Bu "hava meselesi"nin ihtilal sonrası seçimlerindeki rolü kesin etkili oldu. Eğer millet 1960 yazında sandık başına götürülebilseydi –hatta sonbaharında–, CHP karşısında bütünleşmiş bir DP dahi bulunsa çoğunluğu rahatlıkla alabilirdi. Zira o günler mazlum ve mağdur, İsmet Paşanın CHP'siydi. Ona bin türlü zulmü ise DP reva görmüştü. DP idaresinin baskısının, yaptığı tedhişin, neden olduğu acının, onun polisinin işkencelerinin anıları öylesine tazeydi ki, bırakınız tarafsız seçmenleri, Demokratların kendilerinin bile ondan sıtkı sıyrılmıştı. Fakat bir yıl sonra, 1961'in yazında gazetelerde görülen manşetler Cumhuriyet'teki gibiydi, mazlum da, mağdur da artık DP veya onun taraflılarıydı. Kabuk değiştirmiş Milli Emniyetin veya iki sıkıyönetimin zehir hafiyeleri gün geçmiyordu ki bir "yeni komplo" keşfetmesinler ve şu kadar, bu kadar insanın tutuklandığı haberi açıklanmasın. Böyle bir haber açıklandı mı konuşkan Gürsel de hemen bir demeç veriyor, jetlerle kemik yığını haline getirilecek kimselerden, darağaçlarından, kurşunlardan ve süngülerden söz ediyordu. Bunlar, halkın ezik yüreğine biraz daha eziklik veriyordu.

Bu konuda bir akşam, bir ortak ahbabımızın evinde bazı komite üyeleriyle, özellikle Osman Köksal'la yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum. O yaz Köksal, Gürsel'e hâlâ pek yakındı ve hem Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteriydi, hem de Muhafız Alayına komuta ediyordu. İstanbul'da ihtilal sonrasının belki de en komik olayı yaşanmış, birtakım adamlar,

Menderes'le arkadaşlarını Yassıada'dan kaçırmayı planlamak suçundan yakalanmışlardı. Bu işi nasıl yapacaklardı, bilir misiniz? Yenikapı sahillerinden Yassıada'ya bir tünel kazarak!. Bu yoldaki ihbar sadece sıkıyönetimin iltifatına mazhar olmamış, ihtilalin başı Gürsel de o dehşetengiz demeçlerinden birini patlatmış, "Alimallah herkesi toz ederiz!" anlamında tehditler savurmuştu.

Osman Köksal'a,

"Olur mu böyle şey?" dedim ve görüşümü anlattım.

"Sayın Gürsel devlet başkanı! Bir devlet başkanı, hele o zat aynı zamanda bir ihtilalin başı da olursa ya ağzını açtığında, ağzından çıkanı yerine getirir, ya da ağzını açmaz. Siz inanır mısınız ki Yassıada'ya tünel kazıp Menderes'i kaçırmak fikri bir ciddi fikir olabilir? Devlet başkanı bunun üzerinde durur mu? Durunca ne oluyor: Kaş yapılmak istenilirken göz çıkartılıyor.."

Osman Köksal bende hep, ciddi ve makul bir insan etkisi bırakmıştır. Sözlerimi doğru buldu, kendisinin de bu tarz tutumları onaylamadığını söyledi, Gürsel'e laf anlatmanın güçlüklerinden söz etti. Gürsel'e laf anlatmak belki güçtü ama, Gürsel'in lafları, olayları mütemadiyen, arzulanmayan bir yöne itiyor, bu yönü değiştirmek için de MBK yapay yollar peşinde koşuyor, havanın kontrolü elden çıkıyordu.

1961'in Temmuz sonu ve Ağustos başı, Gürsel'in hep AP ile uğraşmasıyla geçti ve Gürsel AP ile uğraştıkça Gümüşpala'nın partisinin kuvveti arttı. Demokratlar artık, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, oy vermeleri gereken partinin AP olduğunu anlamışlardı. AP İstanbul'da, Trakya'da, Marmara'da, Ege'de ve Karadeniz bölgesinde sürekli güçleniyordu. Buralarda YTP yoktu. Buna karşılık ihtiyatlı doğu, Gürsel'in hışmını çeken partiye fazla yüz vermiyor, daha ziyade YTP'nin etrafında toplanıyordu. Orta Anadolu'da ise kararsızlar CKMP'den yana görünüyorlardı. DP'nin oylarının bölünmesi ihtilalin yararı gereğiyken bunlar üç bölgede üç ayrı kuruluşun elinde toplanıyordu ve herkes görüyordu ki anormal devre sona erdiğinde bunların tamamı, ülke düzeyinde AP'ye gidecektir.

Gürsel'in AP ile takışması temmuzun son haftasında o duruma geldi ki, ihtilalin başı Gümüşpala'ya çok sert bir

mektup yazdı, akıl almaz tehditlerde bulundu. Üstelik mektup, tam metin halinde basına da verildi. Gürsel'e göre AP yasal sınırların dışına çoktan çıkmıştı. Aman yarabbi, Devlet Başkanı Gümüşpala'ya neler söylemiyordu neler... Diyordu ki: "Sizin hüsnüniyetinizin arkasında memlekette ne vahim ve ne tehlikeli bir oyun oynandığını fark etmediğinizi kabul edemiyorum." Diyordu ki: "Bulunduğumuz ahval içinde yarınki faaliyet metotlarının memleketi korkunç buhranlara sürükleyecek çok kötü bir yol olduğunu artık anlamalısınız." Diyordu ki: "İyi biliniz ki hükümet elinde partinizin faaliyetleri hakkında çok hazin bilgiler toplanmıştır." Diyordu ki: "Partinizde esaslı bir tasfiye yapmadıkça ve milletçe de bilinen çok fena çalışma yollarından ayrılıp temiz ve demokratik nizamın istediği nezih gayretlere yönelmedikçe sizi, hatta bir parti olarak dahi kabul etmek, benim için mümkün değildir". Diyordu ki: "Tarihin hakkınızda vereceği hazin ve feci hükümler yalnız sizin askeri şerefinizi kaybettirmekle kalmayacak, nesilleriniz de yaşadığı müddetçe bu şaşmaz hükümlerin azap ve ıstırabını çekeceklerdir."

Böyle bir mektuptan sonra bir ihtilal yönetimi bu partiyi kapatır, değil mi?

Aslına bakılırsa Gürsel'i böyle bir yola iten Alican ve Zeytinoğlu'yla YTP'nin diğer mensup ve koruyucularının istedikleri buydu. AP kapatılırsa ona gidecek DP oylarının YTP'ye yöneleceği hesaplanıyordu ve bu, Gürsel'e kendi cumhurbaşkanlığının tek güvencesi gibi gösteriliyordu. Bölükbaşı da aynı tezin şampiyonuydu. İki küçük parti de, ancak AP'nin başına bir kaza getirilebildiği takdirde Türkiye'nin siyasi hayatında bir şansa sahip olabileceklerini umuyorlardı. "İstismar" her ikisinin de ağzındaki laftı. Ama bunun anlamı "kendi yapamadıkları istismar"dı. Nitekim YTP'nin o günlerdeki sözcüsü Öncü gazetesinin bir başlığını hiç unutmayacağım. Bu, birinci sayfanın tepesinde dört sütunluk bir manşetti ve iki haber veriyordu:

1) Gürsel, cumhurbaşkanı adayı,

2) Yüksel Menderes YTP'ye girdi.

Sadece bu, 1961 yazında dönen kaşkarikolar hakkında bir fikir verebilir.

Buna rağmen Gürsel AP'yi kapattıramadı, zira İsmet

Paşa ve CHP onun üzerine koruma kanatlarını gerdiler. Seçimlere birçok yasak konulmak isteniliyordu, aynı nedenle o da yapılamadı. Nihayet, seçim propagandalarını sınırlayan bir tasarının Kurucu Meclisten geçirilmek yolu araştırıldı. CHP Meclisteki kendi çoğunluğunun buna kesinlikle oy vermeyeceğini bildirince o da suya düştü.

AP'nin, seçim propagandasını ihtilal düşmanlığı ve DP'ye sempati temaları üzerine bina ettiği, kendi saflarına ve aday listelerine eski Demokrat büyüklerin yakınlarını doldurduğu doğrudur. Ama ötekiler başka şey mi yapıyorlardı? Yüksel Menderes'i alan YTP'nin bir önderi, Aydın Yalçın, vaktiyle o kadar hücum ettiği ve yerdiği DP devrini Türkiye'nin "altın devri" ilan etmekten çekinmiyordu ve Osman Bölükbaşı Balıkesir'de "Ben DP'ye onlardan bin kere yakınım!" diye bağırıyordu. CHP'den başka fikir, program söyleyen yoktu, sadece İsmet Paşa ve arkadaşları kalkınmaya muhtaç Türkiye'nin iktisadi ve sosyal politikasının ne olduğunu anlatmaya çalışıyorlardı, onların dışındaki herkes duygularla oynamayı, onları kışkırtıp onlardan yararlanmayı düşünüyordu. Bir de Gürsel kendi cumhurbaşkanlığının peşindeydi. Komite ve orduda örgütlenmiş olan grup ise seçimleri CHP'ye kazandırıp ihtilali ona devretmek, bu suretle rahat etmek isteği içindeydi. Ama komite ve o grup, yazık ki, bunun çaresini iyi saptayamamışlardı, zaten seçim gününe kadar da taktik yanlışlarına devam edeceklerdi.

Gürsel'in Gümüşpala'ya mektubundan sonra ortaya "yeni tedbirler" lafı çıkarıldı. Bir gün İsmet Paşa "Neymiş o tedbirler?" diye sordu. Kimse bir şey bilmiyordu. İnkılap Mahkemeleri tasarısı suya düşmüştü. Akıllevveller başka bir tertip düşündüler. Türkiye'nin iki büyük kentinde, Ankara'da ve İstanbul'da sıkıyönetim vardı. Dediler ki: Türkiye'yi iki bölgeye ayırırız ve inkılapla ilgili olarak işlenecek suçlardan Ankara'nın doğusunda olanları Ankara sıkıyönetim mahkemelerinde, batısında işlenecekleri de İstanbul sıkıyönetim mahkemelerinde yargılarız. Bu, hiç gürültüsüz ve patırtısız, sıkıyönetimi bütün Türkiye'ye egemen kılmaktı.

Akılda başka düşünceler de vardı ve bunlar, havası yapılsın diye o günler gazetecilerin kulaklarına fısıldanıyordu. Gerek görüldüğü takdirde meskenler, dernek ve kulüplere

ait binalar, işyerleri, şahısların üzerleri gece ve gündüz aranabilecekti. Şüpheli kimseler tecrit edilebilecekti. Gazete, kitap gibi yayınlar gerekirse sansür edilebilecek, gerekirse basımevleri kapatılabilecekti. Gezi özgürlüğü kısıtlanabilecekti. Geceleri dolaşmak yasak edilebilecekti. Yani Menderes'in Tahkikat Komisyonu Türkiye'ye nasıl bir rejim getirmişse, "serbest seçimler"in arifesinde ona benzer, hatta ondan ileri bir yönetim yürürlüğe konulacaktı. Bu projelerin bir hayal olduğu sanılmamalıdır. 4 Ağustos 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesini açanlar bunları ve bunlara benzer tedbirleri "komitenin düşünceleri" olarak bulacaklardır.

1960'ta Demokratlar 1925'in Takrir-i Sükûn Kanununu 1960 Türkiyesinde uygulanabilir sanmışlar, meşhur ve uğursuz Tahkikat Komisyonunu kurmuşlardı. Şimdi başkaları bunu 1961 Türkiyesinde uygulama çağırısı yapıyorlardı. Olacak şey, değil!

Durum, İsmet Paşayı telaşlandırdı. İsmet Paşa, eşiyle birlikte yeniden Ankara'ya gelmişti. CHP'nin gençlik kurultayı vardı. Ona gitti, nutuk söyledi. Yaptığı, sükûnet tavsiyesiydi. Seçimlerin, üzerlerine bir toz düşürülmeksizin gerçekleştirilmesi başlıca hedef bilinmeliydi. Halbuki havadaki tasarılar tam aksi izlenimi veriyordu. O zaman bizzat İsmet Paşayla ve onun yakın arkadaşlarıyla, Aksallarla, Satırlarla, Feyzioğlularla komitecilerin arasında yoğun bir kulis faaliyeti başladı. İsmet Paşa, seçimlere bu tarz bir hava içinde gidilmesini, parti kapatılmaya kalkışılmasını, propagandaların sınırlandırılmasını, bazı kimselerin seçilme haklarının akıl ve mantıkdışı yollarla kaldırılmasını asla kabul etmeyeceğini ihtilalcilere en kesin dille bildirdi.

Bir akşam, Ayten Sokaktaki evde bu "seçilme hakkı" konusunda İsmet Paşa, görüşlerini anlattı. Yok Samet Ağaoğlu'nun veya Namık Gedik'in karısı, yok Menderes'in oğlu, yok Hayrettin Erkmen'in kardeşi, bunlar yeni siyaset hayatında yeni partilerin milletvekilleri veya senatörleri olacaklardı. Bu, ihtilalcileri çileden çıkarıyordu ve o günlerdeki hava içinde, gergin asapla, çıkarmaması da güçtü. İsmet Paşa onlara şunu söylüyordu:

"Peki, kimlerin seçilme hakkını kaldıracaksınız? Aynı soyadını taşıyanların mı? Evli kız kardeşler değişik soyadı

kullanırlar. Birinci derecede akrabaları mı, ikinci derecede akrabaları mı, üçüncü derecede akrabaları mı? Ne faydası var? Enişteyi aday olmaktan menedebilir misiniz? Kayınbiraderi? Baldızı? Demek ki bir ciddi sınır koyup meselenin temelinde yatan unsuru değiştirmeniz imkânı yoktur. O halde, üstelik hiç faydası da olmayacakken seçimlere niçin gölge düşürmeli?"

O akşam İsmet Paşa seçimlerin neden her türlü şüpheden, kuşkudan arınmış olmasını istediğini anlattı:

"Bir ihtilal oldu. Şimdi onu demokratik rejime çeviriyoruz. Buna karşı koymak isteyecekler çıkmayacak mı, sanırsın? Eğer kurulacak yeni meclis, temelinde, meşru oylara dayanırsa bu meclisle ben, o meclisin teşekkül tarzı ne olursa olsun böyle hevesleri, gerektiğinde yenebilirim. Ama millet seçimlerin cereyan tarzı konusunda tereddütlere sahip bulunursa suni sistemi alaşağı etmek son derece kolaylaşır..."

Bu sözlerin ne anlam taşıdığını bir 23 Şubat sabahı daha iyi anlayacaktım.

İsmet Paşa ve arkadaşlarının komite üyeleriyle temasları komitedeki havayı değiştirdi, ama bu, AP'nin başı üzerine asılmış kılıcı yerinden hemen indirmedi. O günler bir sıkıyönetim mahkemesi siyasi bir suçtan dolayı Türkiye'deki ilk idam hükmünü verdi. İdama mahkûm edilen Ahmet Çiftçi adında, fazla normal sayılması olanaksız biriydi. Fakat Ahmet Çiftçi AP mensubuydu. Fazla normal sayılması olanaksız bir parti mensubundan o partinin kendisine gitmek, AP'nin başına çorap örmeye azimli bulunanlar için zor olmadı. İstanbul'daki sıkıyönetim bir dosya hazırlayıp Ankara'ya gönderdi ve hükümet bu dosyayı ele aldı. AP'nin kapatılması işi hükümetin üzerine üzerine yıkılmak isteniliyordu.

Kabinede CHP'li, CKMP'li ve YTP'li bakan vardı, fakat AP'lisi yoktu. Eğer o günler bir de AP'linin hükümete alınması düşünülmüş olsaydı çok iyi edilirdi. Bu yapılmadı ve AP'nin DP sayılması gerektiği daha açık damgalandı. Üvey evlat muamelesi görmek seçimlerin arifesinde AP için ne kadar tehlikeli olmuşsa bu, seçim günü, onun işine o kadar yaramıştır.

AP'nin dosyasının hükümette görüşülmesi sırasında İsmet Paşa Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olarak kabinede

bulunan Cihat Baban'ı eve çağırttı. Önce ondan durum hakkında bilgi aldı, sonra kesin talimatını verdi. Parti kapatılması yolu açılmayacaktı. Cihat Baban, temsil ettiği partinin gücüyle böyle bir teşebbüse karşı koymalıydı. İsmet Paşa,

"Bir suç varsa teşekküller değil, onu işleyen şahıslar sorumlu tutulmalı ve cezalandırılmalıdır" dedi.

Hükümetteki görüşmeler sırasında CKMP'li Ahmet Tahtakılıç ve YTP'li Cahit Talas lafı daha ziyade ağızlarında gevelemişler. Zira, doğrusu ya AP'nin kapatılmasını yüreklerinden istemekteydiler. Fakat bunu açıkça ifade de edememişler. Bazı partilerin kötü yolda olduklarını, tehlikeli propagandalar yaptıklarını, istismar kapılarını açtıklarını belirtmişler, bunlara karşı tedbirler konulmasını doğru bulmuşlar. Buna karşılık Cihat Baban, İsmet Paşadan aldığı yetkiyle kesin bir tavır takınmış ve kurumlara, kuruluşlara ilişilmemesini istemiş.

CHP kendi görüşünü sadece kabinenin kapalı kapıları arkasında ve komite kulislerinde söylemekle yetinmedi. Ağustosun ortalarında İstanbul'da il kongresi vardı. Kongreye Aksal gidecekti. Aksal orada açıkça, CHP'nin siyasi parti kapatılmasını istemediğini ilan etti. Tabii bu davranışlar etkili oluyordu. Hükümetteki "Truva atları" AP'yi kapatamayacaklarını anlayınca, son çare olarak, seçim propagandasını kayıtlayan bir tasarıyla ortaya çıktılar. Ancak bu tasarının mutlaka Kurucu Meclisten geçmesi, yani oradaki CHP çoğunluğunun oyunu alması gerekiyordu. Bu da olanaksız görünüyordu. Tasarı hükümette sürüncemede kaldı. Bir gün MBK tasarıyla kendisinin hiçbir ilişkisi olmadığını ilan etti. Hükümet baktı ki, dört bir yandan saldırıya uğruyor, Meclise sevkettiği tasarıyı geri aldığını bildirdi, o badire de böylece atladı.

Fakat bu sırada yeni bir gayret ortaya çıktı. Partilerin seçime bir kardeşlik havası içinde gitmeleri lazımdı. Düşmanlık olmamalıydı. Başkan Gürsel bütün parti önderlerini toplayabilir, onlara bu düşünceleri içeren bir belge imzalatabilirdi. İmzalar basıldı mı, kardeşlik havası da şıp diye doğardı. Ah, sosyal sorunların kâğıt üstünde çözümlenebileceğini düşünen biraz platonik, biraz saf, biraz idealist, biraz şarklı zihniyet! Yassıada'da bir savcı 107 kelle istiyor, ihtila-

lin başı kemik yığınlarından söz ediyor, yurdun çeşitli taraflarında ufak kademe CHP'lileri satmadık çalım bırakmıyorlar, buna karşılık eski Demokratlar intikam almanın yollarını kulaklara fısıldıyorlar, ülkedeki görüntü bu, sonra beş adam, altı adam bir masanın başında bir kâğıdı imzaladılar mı her şey, bir sihirli değnek dokunmuşçasına tozpembe renge bürünüverecek. Tasarının saçmalığını, biz Akis'te, daha ilk günden söyledik.

Buna rağmen fikir yürüdü. Komite üyelerinde de bu konuda aynı saflık vardı. "Evlat acısı - kuyruk acısı" hikâyesini bir türlü hatırlamak istemiyorlar, iyi niyetli bir çırpınış içinde seçimleri nasıl olaysız yapabileceklerini ve bunu CHP'ye nasıl kazandırabileceklerini düşünüyorlardı. "Yuvarlak masa" lafları Ahmet Emin Yalman'ın yazılarından başka gazetelerin sütunlarına geçti, oralarda ciddi teklif halini aldı, komite çevrelerinde hevesler uyandırdı, Gürsel böyle bir rol oynamakta zevk buldu ve ağustosun ikinci yarısında teşebbüse geçildi.

İsmet Paşa "yuvarlak masa toplantısı"nı ciddiye almadı, bir önem de vermedi. Evde konuşmalarımızda ben bu tasarının saçmalığını, boşluğunu söylediğimde bunlara itiraz etmiyor, fakat şöyle diyordu:

"Canım, mademki istiyorlar..."

MBK toplantının hazırlığı için bir ön faaliyete o günler geçti. Zaten bu faaliyetin şeklini Mucip Ataklı daha önceden söylemişti. Bir MBK heyeti partilerin ileri gelenleriyle tek tek görüşecek, görüş alacak, toplantı ondan sonra düzenlenecekti.

Ağustosun 16'sı bir çarşambaydı. O gün İsmet Paşa, yanında İsmail Rüştü Aksal, Kurucu Meclisin kısa süren bir oturumundan çıktı. Koridorda yanına bir subay geldi, MBK'den bir heyetin kendileriyle görüşmek istediğini söyledi. İsmet Paşanın o saatte bir il heyetiyle randevusu vardı. Fakat sorunun önemli olduğunu anlayınca randevusunu geri bıraktı, Meclisin bir odasında kendisini bekleyen komitecilerin yanına İsmail Rüştü Aksal'la birlikte gitti. Komiteciler yedi kişiydi: Acuner, Köksal, Küçük, Okan, Yıldız, Özgür, Kaplan. Konuşmalar on ikide başladı, biri yirmi geçe bitti.

Komitecilerin o gün İsmet Paşadan öğrenmek istedikleri

önemli bir konu, İsmet Paşanın seçim sonuçlarını nasıl gördüğü idi. Aksal'dan duymuşumdur, İsmet Paşa bunu hiç hayal etmeden söylemiş. Yani, seçimleri CHP'nin kazanabileceğini de, kazanamayabileceğini de belirtmiş. Bu komitecileri pirelendirmiş. Zira CHP tarafından kazanılmayacak bir seçimle iktidarı "düşman eli"ne devretmek komitecilerin de, orduda örgütlenmiş olan grubun da hiç hoşuna giden bir ihtimal değildi.

Havanın buruklaştığını ve komitecilerin zihinlerinde tereddütlerin belirdiğini görünce İsmail Rüştü Aksal bir müdahalede bulunmuş, daha doğrusu, soru kendisine yöneltildiğinde gayet iyimser bir eda takınmış, İsmet Paşanın daima böyle "çok ihtiyatlı" konuştuğunu hatırlatmış, fakat yurttan aldıkları bütün haberlerde bir CHP zaferini kuşkuya düşürecek kanı bulunmadığını dile getirmiş. Karamsar yaradılışlı genel sekreterin seçimleri bir tehlikeye sokmamak için bu pembe renkli sözleri nasıl söylediğini, doğrusu ya, o gün orada olup seyredebilmeyi pek isterdim. Konuşmanın bundan sonraki kısmı genel durumun değerlendirilmesiyle geçmiş, İsmet Paşa ve Aksal genç, yapay birtakım tedbirler alınmasına kalkışılmamasını istemişler, gerçek bir sükûnet havasının iktidar sakin hareket ederse mümkün olacağını söylemişler. CHP o günler iktidardan bir tür, gölge etmemesini istiyor, başka ihsan talebinde bulunmuyordu. Ama iktidar kimdi, o bilinmiyordu. Elinde bir kudret tutanlar değişik hesaplarla ağırlıklarını başka başka kefelere koyuyorlardı.

MBK heyetinin parti önderleriyle görüşmesi ertesi gün de devam etti. Perşembe sabahı Alican, daha sonra Gümüşpala görüşlerini anlattılar. Heyet Alican'la iki saat, Gümüşpala'yla üç buçuk saat beraber kaldı. Alican ve Gümüşpala'nın CHP'den şikâyetleri çoktu. CHP'liler hemen her yerde baskı yapıyor, ihbarlarda bulunuyor, muhaliflerini bazen sürüm sürüm süründürüyorlardı. Bu tip CHP'lilere resmi makamlar da alet oluyorlardı. CHP'nin kulağı mutlaka bükülmeliydi, zira onların davranışları tepkilere yol açıyordu ve bu yüzden hava gerginleşiyor, sertleşiyordu.

Komiteciler aynı gün, İsmail Rüştü Aksal'ı tekrar çağırdılar. O ikinci görüşme iki buçuk saat sürdü. Aksal orada görüşülenleri akşam İsmet Paşaya ayrıntılarıyla anlattı. Ko-

nuşma, öteki parti önderleriyle yapılan temasların hikâyesini aktarma şeklinde olmuş. Komitecilerin, aşırı CHP'liler hakkında şikâyetleri doğru buldukları anlaşılıyordu. Aksal'dan CHP'de bir tasfiyeyi düşünüp düşünmediğini sormuşlar. Aksal böyle bir hususu şiddetle reddetmiş. Zaten kanısı, komitecilerin ısrar etmek niyetinde olmadıkları, daha ziyade bir sondaj yaptıkları merkezindeydi. Aksal orada, propagandaları kısıtlayan tasarıya Kurucu Mecliste CHP'nin oy vermeyeceğini bir defa daha hatırlatmış. Kendi örgütüne gelince, onların daima uyarıldıklarını bildirmiş, genel başkanın bütün mesajlarında sükûnet tavsiye edildiğini hatırlatmış. Buna rağmen istenmeyen bazı olaylar çıkıyorsa bunun sorumluluğunun kişisel sayılması gerektiğini belirtmiş.

MBK heyeti hızını parti ileri gelenleriyle temaslarda alamadı. Ertesi hafta baktık, biz de, yani gazeteciler de fikirlerimizi söylemeye davet edildik. Bir salı günü Meclise çağırdılar. Bizim grupta ben vardım, Kurtul Altuğ vardı, Ulus'un sahibi olarak Kemal Satır vardı, Bülent Ecevit vardı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vardı. Belki birkaç kişi daha bulunuyordu. Ben, yuvarlak masa toplantısı gibi toplantıları anlamsız bulduğumu saklamadım. Seçimlerin havasının yapay tedbirlerle yapılamayacağını da belirttim. "Seçimlere gidilirken memleketin idare tarzı vatandaşa sükûnet vermelidir" dedim. Zaten o günler Akis'te sürekli bunu telkin ediyor, bu görüşü savunuyorduk. Bunları işitmekten kurmayların fazla memnun olduklarını sanmıyorum. Onlar, kurmayca planlarla toplumsal sorunları da istedikleri iyi yola sokabilecekleri inancını koruyorlardı. Sanırım bu, kurmaylığın neden olduğu masum bir "mesleki deformasyon"dur.

O toplantıda Satır, Ecevit ve Altuğ az konuştular. Onlar da bana yakın görüşler söylediler. Buna karşılık Yakup Kadri bir saçmaladı ki, komiteciler "Meşhur Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu mudur?" diye şaşmaktan kendilerini alamadılar. Sözleri, beş yaşındaki çocuğun sözleriydi. Hepimiz güldük.

Komiteciler, gazetecilerle görüşme faslını da aştıktan sonra genel sekreterler düzeyindeki ilk yuvarlak masa toplantısını Ağustosun 31'inde tertiplediler. Buna Halk Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve CKMP'den başka,

Gürsel'in isteği üzerine MSP diye bilinen Memleketçi Serbest Parti de katıldı. MBK heyeti biraz hakem, biraz telkinci rolündeydi. Orada ciddi ciddi görüşülenler, hele MBK heyetinin, çeşitli temaslarından edindiği izlenimle ortaya attığı bazı çocuksu teklifler, ülke seçimlere giderken maddi veya manevi kudret sahiplerinin neyle meşgul olduklarını göstermek bakımından ibret vericidir. Örneğin MBK istiyordu ki seçimlerin dürüstlüğü konusunda hiçbir tartışma açmamayı bütün partiler peşinen kabul ve bunu taahhüt etsinler. Başka bir arzu partilerin, idare mekanizmasına baskı yapmayacaklarına dair söz vermeleriydi. MBK partileri dış politika konusunda da bağlamayı doğru görüyordu. Bu çeşit onaylar alındı mı her güçlüğün giderileceği sanılıyordu. Sanki politikada yaptırımı bulunmayan yükümlülük olurmuş gibi...

Halbuki, daha toplantının ikinci günü partiler birbirlerini ağır şekilde suçlamaya başladılar. CHP'nin nazarında AP ve YTP eski Demokratların oylarını toplayabilmek için halkın arasına ayrılık sokuyor, düşmanlıklar körüklüyor, bu çeşit tohumları örgütlüyorlardı. Buna karşılık o ikisinin iddiası CHP'nin her yerde, sırtını askere dayayarak baskı yaptığı ve 1961 seçimlerini bir tür 1946 seçimlerine çevirmek istediğiydi.

Bu boş tartışmalar genel sekreterler düzeyinde birkaç gün devam etti. Aksal gene geliyor ve İsmet Paşaya bilgi veriyordu. Toplantıda CHP'yi, Aksal'la birlikte Feyzioğlu, Paksüt ve Melen temsil ediyorlardı. Laf uzadı, uzadı, uzadı, en sonda bir redaksiyon komitesi kurularak onun bir metin hazırlaması uygun bulundu. Metin tabii, genel başkanların onaylamasıyla hazırlanacaktı. Önderler bunu Gürsel'in huzurunda, bir törenle imzalayacaklardı, yuvarlak masa konferansının doruk toplantısı da böyle yapılacaktı.

İsmet Paşa, mademki mutlaka isteniliyordu, birkaç büyük ilkenin bir taahhütname olarak imzalanması taraftarıydı. İhtilalin yasal yanı tartışılmayacaktı, devrimler tartışılmayacaktı, Yassıada kararları tartışılmayacaktı. Aksal'a,

"Sadece bunları sağlayabilsek, gene bir faydası olur" dedi.

Ama tabii bu bile sağlanamayacak, seçimlere gidilirken bu konuların hepsi kampanyada kullanılacak, hele Osman Bölükbaşı işin tam ticaretini yapacaktır.

Redaksiyon komitesi istenilen metni hazırladıktan sonra önderler 5 Eylülde, bir salı günü, Gürsel'in başkanlığında ve cafcaflı şekilde Çankaya'da toplandılar. Toplantı için Köşkün alt kattaki büyük salonu hazırlanmıştı. Ortada yuvarlak bir masa vardı. Köşkün giriş kapısında Harbiyeli bir teğmen gelenlerin yakalarına o günün anlamını belirten bir kokart takıyordu. Salonda egemen renk, kırmızıydı. Bir kapıya büyük bir Türk bayrağı asılmıştı. Onun üstünde kartal, süngü ve sancaktan oluşan bir kompozisyon vardı. Yuvarlak masanın üzerinde, Gürsel'in oturacağı koltuğun önünde küçük bir Türk bayrağı, ötekilerin koltuklarının önünde aynı boyda parti bayrakları vardı. Bir de, gözlemci sıraları ayrılmıştı. Bakanlar kurulu üyeleri, kuvvet komutanları töreni o sıfatla izleyeceklerdi. Herhalde, sonradan imzasını inkâr eden biri çıkarsa bunlar onun yakasına yapışacaklardı. Bir de, gazeteciler vardı. Basına ait sandalyelerin ilkini Akis'e, bizim Kurtul Altuğ'a ayırmışlar. "A" harfinden dolayı...

Gürsel ve heyetler imza saatinde salona girdiler, yerlerini aldılar. Önce Gürsel konuştu. Onu takiben her önder, hazırlanan metnin altına imzasını basarken birkaç söz söyledi. Metin nedense gizli tutuldu. İsmet Paşanın sözlerine başlama şekli ilgi çekiciydi. Şöyle başladı:

"Sayın Devlet Başkanımızın lüzumlu gördükleri bu beyanname.."

Gümüşpala ise buna uymalarını "mütekabiliyet (karşılıklı olma) esası"na bağladı. Bölükbaşı hiç gelmemiş, daha o günden bu "beyanname"yi tanımamak ve seçimlerde AP ile YTP aleyhine istismar etmek niyetinde olduğundan imzasını inkâr ediyor olmak istememişti. CKMP adına imzayı bir başkası bastı.

Bu bildiriyle birlikte, bir bildiri imzalama salgını seçimlere giden Türkiye'de hemen belirdi. Bir gün bütün gazete temsilcilerini topladılar, onlara bir taahhütname imzalattılar. Arkadan bütün partilerin bütün kademelerinin aynı şeyi yapması istendi. Yani ilçelerde, illerde yuvarlak masa konferansları düzenlenecekti. Arkadan bir adım daha atıldı, eylülün ortasında bir gün Baytarlar Derneği dedi ki: Türkiye'deki bütün kuruluşlarla böyle bir konferans yapıp bildiri imzalayalım!.

Allahtan iyi niyetli komiteciler işi oraya götürmediler.

Halbuki asıl, 15 Eylül yaklaşıyordu. Yassıada'da bir cuma günü başlayan duruşmalar bir başka cuma günü, 11 Ağustosta bitmiş ve heyet, kararları hazırlamak için Heybeliada'ya çekilmişti. Hükümler 15 Eylül günü açıklanacaktı. Türkiye o günü ve verilecek cezaları bekliyordu. Cezalardan da önemlisi ve merak konusu, idam hükümlerinin –idam hükümlerinin bulunacağından hiç kimsenin kuşkusu yoktu– infaz edilip edilmeyeceğiydi.

YEDİNCİ BÖLÜM

YASSIADA VE İNFAZLAR

I

İsmet Paşanın, eğer Yassıada duruşmalarında idam kararları verilirse bunların infaz edilip edilmeyecekleri konusunu Cemal Gürsel'le ilk defa olarak görüşmesi 1961 yılının 3 Martında oldu. İsmet Paşa o gün üzüntülüydü. Arka arkaya iki arkadaşını, iki iyi arkadaşını kaybetmişti. Hasan Âli Yücel'i ve Cafer Tüzel'i. Yücel'in cenazesi 2 Martta kaldırılmıştı. İsmet Paşa 3 Martta Tüzel'in töreninde hazır bulundu.

Ölümler yaşlı kimselerde daima, gençlere göre daha derin iz bırakır. İsmet Paşa bu kuralın bir istisnası değildir. Kendi kuşağından arkadaşları yavaş yavaş tükendikçe İsmet Paşayı bir hüzün sarardı. Gerçi bunu gene bir takılmayla, ucu kendisine dokunan bir şakayla ifade ederdi, ama gözlerinin buğulanmasını önleyemezdi. Üstelik Yücel ve Tüzel kendisinden çok daha sonraki bir kuşağa mensuptular.

İsmet Paşa o 3 Mar günü, öğleden sonra Başbakanlığa, Fahri Özdilek'i görmeye gitti. Özdilek kabinede yeni bir göreve getirilmişti. Kendisini kutladı. Bu arada iki konu daha görüşüldü: İnkılap Mahkemeleri hikâyesi ve Planlama Dairesi. İsmet Paşa İnkılap Mahkemeleri kurmanın gereksizliğine ve neden olacağı zararlara dikkati bir defa daha çekti. Fahri Özdilek zaten bunlara Gürsel'in de izin vermediğini bildirdi.

Gürsel, İsmet Paşanın Başbakanlıkta bulunduğunu duymuştu. Kendisini makamına davet etti. İki önder orada uzunca bir süre konuştular. Önce devlet başkanının sağlığı

üzerinde duruldu. Gürsel şimdi daha iyi olduğunu söyledi. İsmet Paşa kendisini, İnkılap Mahkemeleri kurulmasına izin vermediğinden dolayı kutladı. Daha sonra seçimlere geçildi. İsmet Paşa ihtilalin başına, önemli bulunanın bu seçimlerin tam bir dürüstlük içinde yapılması olduğunu söyledi. Gürsel de aynı görüşteydi. Yassıada davaları ve idam kararları verilmesi ihtimali, bunu takiben görüşüldü.

Devlet başkanı duruşmaların gidişine ilişkin bilgi verdi. "O kadar çok marifetleri var ki.." diyordu. Bundan dolayı işler uzamış, dosyalar çoğalmıştı. Fakat bunların bir derlenip toparlanması için harekete geçilmişti. İki önder bu duruşmaların sonu alınmadan bir seçime gidilemeyeceği konusunda ortak düşüncelere sahiptiler. Zaten bu konuşmanın yapıldığı tarihte henüz anayasa halkoylamasına bile sunulmamıştı. Gürsel,

"Bakalım mahkemenin kararları nasıl çıkacak?" dedi.

İsmet Paşa idamlar konusundaki düşüncesini ihtilalin başına orada söyledi. O zamana kadar iki önder çeşitli sorunları konuşmuşlar, Yassıada duruşmalarına da dokunmuşlardı. Fakat bu temas hep "adalet hükmünü serbestçe verecektir" tarzından öteye geçmemişti. İsmet Paşa o gün, bu hükümlerin içinde idam kararlarının da bulunabileceği ihtimalini belirtti ve bu hükümlerin verilmesinin adaleti, fakat infaz edilip edilmemelerinin ihtilal idaresini ilgilendirdiğini hatırlattı. Gürsel, idam yapmayacağını kesin olarak bildirdi. İsmet Paşanın acendasının 3 Mart 1961 tarihini taşıyan yaprağında yazan, aynen şudur:

"Cemal Gürsel makamında imiş. Davet etti. Çok samimi konuştu.

1- Sıhhati üzerinde,

2- İnkılap mahkemelerine müsaade etmediği için tebrik,

3- Seçimler üzerine,

4- Davalar - İdam yapmayacak. Kararlı."

İsmet Paşa bu karardan duyduğu sevinci dile getirdi. Kendisinin de ihtilalin böyle bir sonuca bağlanması için elinden geleni esirgemeyeceğini söyledi. Gürsel,

"Sizin yardımınız çok kıymetli olacaktır. Fakat komiteye infaz yaptırtmayacağım katidir" diye düşüncesini tekrar belirtti.

Ancak o tarihte henüz, bir "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" düşüncesi yahut bu yolda yapılaşmalar vardı da bunun etkisi, gücü Gürsel üzerinde hissettirilmiş değildi. Genelkurmay Başkanı Sunay'la Devlet Başkanı Gürsel'in bu birliğin fiilen etkisi altına girmeleri, Tansel'le ilgili 6 Haziran olaylarıyladır. 3 Martta Gürsel ülkede duruma kendisinin tamamıyla egemen bulunduğunu sanıyor ve bunun hep böyle kalacağından kuşku duymuyordu. Bu kudretiyle idamların infazını önleme hususundaki niyeti samimi ve ciddiydi.

3 Mart ile aynı yılın 28 Haziranı arasındaki günler köprülerin altından, Türkiye'de çok su aktı. Üç kişinin kaderini değiştirmiş olan işte bu sulardır. 28 Haziranda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bütün silahlı kuvvetlere bir emri duyuruyordu. Bu son derece gizli emir, bütün subaylara okutulacak, emrin anlaşıldığı kendilerine imza ettirilecek ve bu genelge kasalarda saklanacaktı. Emir, âdeta Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir ahdi (andı) oluyordu.

Bu, "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" sözün gerçek anlamında bir ordu cuntası olarak örgütlenmişti. Türkiye'nin birçok merkezlerinde örgütün kolları ve âdeta şubeleri vardı. Fakat asıl faaliyet Ankara'da ve İstanbul'daydı. Her rütbeden oluşan ve mensupları yemin ettirilmiş olan genel kurulu Ankara'da, Jandarma Okulunun şeref salonunda, İstanbul'da Harp Akademilerinde –Dündar Seyhan'ın deyimiyle– "her gün mesaiden sonra açıkoturum misali" toplantılar yapıyordu. Bu toplantılarda birlik üyeleri gündemdeki maddelere göre tartışmalara girişiyorlar; herkes fikrini söylüyordu. Görüşmeler sonunda kararlar alınıyor, bunlar yazılı olarak saptanıyordu.

Silahlı Kuvvetler Birliğinin üç kişiden oluşan bir de özel karargâhı vardı: Kurmay Albay Tâlât Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat ve Deniz Albayı Nazım Özkan. Özel karargâhın mensupları normal olarak haftada iki gün, gerekirse herhangi bir gün genel kurulun kararlarını Genelkurmay Başkanına aktarıyorlar, Orgeneral Sunay da bunların gereğini yerine getiriyordu. Sunay'ın imzasını taşıyan 28 Haziran 1961 tarihli genelgenin esasları bu özel karargâh tarafından kendisine "Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin prensipleri" olarak yansıtılmıştı. Genelgenin 3. maddesinin e fıkrası "genel

seçimler Yassıada muhakemeleri sona erdikten ve cezalar infaz edildikten sonra yapılacaktır. Bu tarih 29 Ekim 1961'i geçemez"dir ama, aynı maddenin d fıkrası aynen şöyledir: "Yassıada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanının verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz edilecektir."

Türkiye'de bu kararla nasıl, Türk ordusunu bölmeden ve onu kendi arasında silahlı çatışmaya sürüklemeden seçimsiz bir idare devam ettirilemez idiyse, aynı kararla ve aynı yaptırımlarla "birinci derecede suçlular"ın Yüksek Adalet Divanından giyecekleri hükümler üzerinde fiili tasarruf olanağı da ortadan kaldırılıyordu. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'la beraber Adnan Menderes, bu genelge gereği astırılmıştır ve onu bu acıklı kaderinden kurtarmak, onun için, hiç kimsenin kudreti dahilinde olmamıştır, olamamıştır. Bütün karşı çabalara rağmen...

Zaman geçip de aynı köprülerin altından, Türkiye'de daha başka sular aktığında gerçi o ve bu. hatta bir Tâlât Aydemir'in ta kendisi çıkıp idamların infazını başkalarına mal etmeye, hiç olmazsa kendi üstlerinden atmaya çalışacaklardır, ama tarihi gerçekler elbette ki değişmeyecektir.

1961'in yazında bu genelge kamuoyu tarafından bilinmiyordu, fakat Yüksek Adalet Divanının "birinci derecede sorumlular" hakkında idam kararları alacağı hissediliyordu. Bunların avukatları bir ilkeye dört elle sarılmaktaydılar. Müvekkilleri siyasi tasarruflarda bulunmuşlardı. Bunlardan dolayı da iktidarı kaybetmişlerdi. Kendilerine daha ne ceza verilecekti?

Tabii bu bir demagojiydi ve iktidarı seçimle bırakanla iktidarı bırakmamak için bir ihtilale yol açanı aynı sepetin içine koymaktı.

O günler işlenen başka bir hukuki tez siyasi suçluların öldürülmemesi gerektiğiydi. Ama bu, hükümlerin verilmesini değil bunların onayını ilgilendirmekteydi ve böyle suçlara ölüm cezası Türkiye'de yasayla kabul edilmişti. Yassıada duruşmalarının havasından ise ihtilalin sanık yaptığı kimselerin suçluluklarının adaletçe de tescil edildiği seziliyordu. Mekanizma baştan öyle kurulmuştu ki, bu, artık kaçınılmaz bir sonuçtu. İhtilal ilk gün, suçlu bulduklarını bir duvarın dibi-

ne dizer, hepsini makineli tüfek ateşinden geçirirdi. Bunu yapmadı. İhtilal, ihtilale yol açan hareketlerin baş sorumlularını tutar, mahkemeye vermeksizin yurtdışına çıkarır, o faslı kapardı. Sonradan 14'lere yapıldığı gibi.. İhtilal bunu da yapmadı –keşke yapsaydı–. Çok geniş bir sorumlu kitlesini adaletin önüne çıkardı, onları normal usullerle yargıladı. Böyle olunca ihtilalin meşruluğu ancak devrilen idarenin gayrı meşruluğuyla kesinlik kazanacaktı ve gayrı meşru bir idarenin sorumlularının cezasız kalmalarına da olanak yoktu. Türk Ceza Kanunu ise bu suçun ve her suçun cezasını belirlemişti. Devrilen idarenin sorumlularının beraat etmesi demek, kendilerine karşı harekete geçenlerin adalet önünde onların yerlerini almalarının gerektiği demekti. Kaldı ki DP iktidarı, hiçbir şey yapmış bulunmasa, Meclisin yetkilerini Menderes'in emrindeki 15 kişilik sivil cuntaya teslim etmek suretiyle rejimi fiilen değiştirmeye kalkışmıştı.

Belki de, bütün bu değerlendirmelerin o sırada sadece benim değil, herkesin aklında olması ve herkesin, Yassıada'dan mutlaka "birinci derecede sorumlular"a ölüm cezasının çıkacağını anlaması sonucudur ki, Türkiye'de iki yönde iki kuvvetli kampanya açıldı. "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği"nin önderi durumunda olanlar ve o, 28 Haziran 1961 genelgesinin ana çizgilerini belirlemiş bulunanlar ülkede havanın birtakım idamların yapılmasını kolaylaştıracak şekle girmesini istiyorlardı. Adamlar asılmalı, adamlar mutlaka asılmalıydı. Bunlar yazın ortasında radyoyu ellerine geçirdiler ve başkalarını bırakınız, herhalde DP'nin radyosunu 1955'lerden itibaren her zaman iğrenerek dinlemiş olan beni bile çileden çıkartan bir yayın programı uygulamaya başladılar.

Yassıada duruşmaları sırasında irtibat bürosuna bağlı bir genç kurmay binbaşı tanımıştım. İrtibat bürosunun halkla ilişkiler bölümünü düzenleyenlerden biriydi. Radyoda Yassıada ve ihtilalle ilgili programlar yapıyor, yaptırıyordu. Herhalde, Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin mensuplarındandı ve verileceğini anladığı idam hükümlerinin onaylanıp infazı için büyük bir çaba içindeydi. Eminim, ülke çıkarlarını bunda görüyordu. Samimiyetle. Binbaşı bir de ünlü gazeteci bulmuştu. Bunlar o programı hazırladılar.

Program dediğim şuydu: Yassıada'da yargılanmakta olanları, hatta olmayan Demokratları alıyorlardı ve veryansın ediyorlardı. Ama ne veryansın etmek! Bunların ne hırsızlıkları, ne ırzsızlıkları, ne namussuzlukları, ne vurgunculukları kalıyor, herkesin bildiği en açık gerçekler çarpıtılıyor, bir basit ev "muhteşem köşk" oluyor, yalan suçlamalar en kaba sözler kullanılarak sıralanıyor, kısacası o gazeteci hasta ruhunun bütün komplekslerini devlet radyosunun mikrofonlarından kusuyordu.

Yayın öyle hal aldı ki buna bir gün dayanamadım ve Akis'in 7 Ağustos 1961 tarihli sayısına "Sakin sakin konuşalım.." diye bir başyazı yazdım. Bunda diyordum ki:

"Bu mecmuanın, benim, Akis'in dört bir taraftaki ve memleketin gidişi üzerinde söz sahibi sayısız okuyucularının DP iktidarı lehinde bir tek iyi his besleyebileceğimiz, onun hakkında olumlu inanca sahip bulunacağımız, onun hasretini duyabileceğimiz düşünülebilir mi? Hatta bizim, onun sorumlularını, yönetici takımını mazur görebileceğimiz hatıra getirilebilir mi?

Ya size, radyoyu dinlerken içime böyle hislerin geldiğini söylersem? Ya size dersem ki 'İnan olsun, bu radyoyu bazen Server Somuncuoğlu radyosuyla karıştırıyorum' ve anlatırsam ki, dün kullanılan kötü sözler, küfürler nasıl asap bozuyor idiyse bugün sarf edilen uygunsuz, pek yakışıksız deyimler de amme vicdanını aynı derecede rahatsız etmektedir?"

Sonra devam ediyordum:

"Radyoda pek gecikmiş bir 'düşükler edebiyatı' suni şekilde ısıtılıp sunuluyor. Bir devlet radyosunun ağırbaşlılığıyla bağdaşamayacak kulak tırmalayıcı deyimler konuşmalarda peşpeşe sıralanıyor. 'Boynuz tüccarı', 'Politikacı azmanı', 'Haramiler reisi' bunların sadece birkaçıdır. Bunlar, düşüklerin gayrı meşru iktisaplarının hikâyesi sırasında kullanılıyor."

Hareketin yakışıksızlığını şöyle anlatıyordum:

"Bir defa, hırsızlıkların teşhiri yolu olarak talihsiz bir yol seçilmiştir. İhtilalin on dördüncü ayında ve söylenmesi gereken her şey söylenip de Yassıada duruşmaları savunma safhasına geldiğinde devlet radyosunda, cevaplandırılması imkânsız bir kampanyanın açılması en basit psikoloji bilgi-

siyle kabili telif (uyumlu) değildir. (...) İhtilalden bu kadar sonra, bütün kinler ve hınçlar soğumuşken devlet radyosu tarafından reva görülenler pek az kimsece tasvip olunmaktadır. Bu ademi tasvip, ister istemez karşı tarafa karşı bir acıma hissine, hatta sempatiye yol açmaktadır. Bizim ihtilalimiz, ta başından beri normalin dışında bir seyir takip ettiğine göre bugün geldiğimiz noktada bütün şartları göz önünde tutarak davranışlarımızı ayarlamamızda sayısız milli menfaat vardır. Kaş yapayım derken göz, hem de göre göre çıkarılıyorsa tutumu hemen değiştirmek lazımdır."

Bu radyonun 1961 seçimlerini nasıl etkilediğini bugün hayal edebilmek bile güçtür. Bu radyo 1961'in CHP'sini –zira her şey sonda ona mal ediliyordu– 1960'ın DP'si yapıp çıkarıyordu. Halbuki CHP'nin bunda en ufak payı yoktu. Düşünmek lazımdır ki bunun düğmesini, o yayın başladığında ben, iğrenerek kapatıyordum.

Olayın tartışmasını o sıralarda, Yassıada'dan dönerken vapurda yaptık. Söz konusu gazeteci arkadaşımdı. "Yahu, sen çocuk musun? Sonra bu heriflerin hiçbirini asmazlar" diye direniyor ve yaptığı edebiyatı savunuyordu. Etrafımızda çok subay vardı ve bizi ilgiyle dinliyorlardı. Sonradan, o tartışmanın kendisinde ne kadar endişe uyandırdığını söylediğim binbaşıdan dinlemişimdir. Binbaşı bana "Bir çuval inciri berbat ediyordunuz" demiştir. Zira konu asma-asılmaya gelince ben bunun da aleyhinde bulunmuş ve "adamlar"ın niçin illa asılmaları gerektiğini sormuştum. Zaten o konuda fikrimi daha önce, gene bir başyazı olarak yazmıştım. Yazı "İdam Kararı Verilirse" başlığını taşıyordu ve 26 Haziran 1961'de yayımlandı.

Dediğim, şuydu:

"İdam kararı verilirse, bunun infazının mı, yoksa müebbet hapse veya sürgüne tahvilinin (değiştirilmesi) mi milli menfaatlerimize en uygun tutum olacağı elbette o andaki şartlarla birinci derecede âlâkalı bulunacaktır. Bugünden görülen, sadece birkaç basit hakikattir. Evvela, Yassıada Divanı gibi adilliği bizzat sanıklar tarafından teslim edilmiş bir makamın ölüm cezasına layık bulacağı kimseler hakkındaki bu cezanın infazının memlekette kıl kıpırdatmayacağı bilinmelidir. Türkiye'deki kuvvet muvazenesi (dengesi) bir ufak

dalgalanmayı bile imkânsız kılacak mahiyettedir. Menderes'in en hararetli taraftarı, üstadın kanatlı beyaz atlarla kurtarılacağı tezinin şampiyonudur. Yoksa kendisi tarafından değil!

Dost yabancı çevrelerin, bilhassa anglosaksonların kansız ihtilalin kansız kalmasını istedikleri biliniyor. Centilmen ihtilalin bu karakterindeki değişiklik, hele olaydan on dört, on beş ay sonra vuku bulacağına göre, şüphesiz bizi sevimsiz kılacak ve aleyhimizde hava yaratacaktır. Ancak, milletlerarası münasebetlerin bugünkü durumunda dostlukları ve düşmanlıkları bambaşka faktörler ayarlamaktadır. Devletlerin hafızalarının beşerin hafızasından da çok nisyanla mâlûl bulunduğu milletlerarası münasebetler tarihi ile sabittir. Bu bakımdan ne içten, ne dıştan bir tazyik MBK'nin kararına tesir kudretine sahiptir. Mesele, günü geldiğinde, sadece bizim, memleketin sağlam kuvvetlerinin kendi aramızda halledeceğimiz bir iç meselemiz olarak ele alınacak, değerlendirilecektir.

İdam kararı verilirse bunların infazı, bazı kimselerin sandığının tamamen aksine, kısa vadede hiçbir huzursuzluk yaratmayacaktır. Bilakis, bazı azgınlıklar son bulacak, cüretkârlığın sarhoşu haline gelen birtakım şirretler, sokak veya sütun külhanbeyleri süt dökmüş kediye döneceklerdir. Buna mukabil, memleketin politika hayatına tedavi kabul etmez bir huzursuzluk tohumu mutlaka ekilmiş olacaktır. Kan dökmemenin, kan dökmeye nazaran birçok fazilet taşıdığını inkâr nasıl mümkün olabilir? Memleketin uzun vadedeki menfaatleriyle kısa vadedeki menfaatlerinin burada bir çatışma halinde olduğunu sezmemek imkânsızdır. Yaratılacak olan bir âdet, siyasi mücadelelerde yeni bir anane (gelenek), değişik usuller olacaktır. Bir memlekette idam sehpalarının kurulması yolunu açmak, bundan sonra Türkiye'yi hep demokratik idare altında yaşatmaya azimli olduğumuza göre müstakbel iktidarların, bilhassa birinci iktidarın işini kolaylaştırır mı, zorlaştırır mı? Bunlar, hep inceden inceye düşünülmesi gereken hususlardır.

Buna mukabil, verilecek bir idam kararının infazı yoluna gidilmemesinin kısa vadede çok huzursuzluğa yol açmasını beklemek lazımdır. Bir demagoji ve küstahlık, ^arfara, taf-

rafuruşluk dalgasının ikinci cumhuriyetimizin emekleme adımlarını kösteklemesini göze almak şarttır. DP'nin zaten ağır yükünün handikapı mevcutken, o vadide bir yeni huzursuzluk kaldırılabilir mi? Elbette ki yeni iktidar bir başarılı iktidar olursa sular kısa zamanda durulur, cezalarını çeken düşükler milletin merhamet hislerini dahi artık tahrik etmeksizin unutulup giderler ve her şey bitip sokağa salıverildiklerinde hiç kimse dönüp de suratlarına bakmaz bile..

Görülüyor ki her şey, bugünden çok yarının iktidarının başarı derecesine bağlı kalıyor. Öyle ölüler vardır ki dirilerden tehlikelidir. Öyle de ölüler mevcuttur ki, son nefesleriyle birlikte bir mesele olma hassaları da çıkıp gider. Bunlar bin yüzlü madalyonun bin cephesinden sadece birkaçıdır. Asıl kabul edilmesi gereken husus, bu konuda bir kararın basite alınmaması, her şeyin inceden inceye hesaplanması lüzumudur. Zira aradaki fark, kıl payıdır."

Binbaşı konuşmamın kendisinde uyandırdığı endişeleri, bu anıyı anarken şöyle anlatır:

"Konuşan sadece Akis başyazarı olsaydı, gene neyse.. Tesiri bir belirli ölçüde kalırdı. Ama, İsmet Paşanın da damadıydınız ve sizi dinleyen subayların çehrelerinden anlıyordum ki fikirlerin İsmet Paşa tarafından da paylaşılıp paylaşılmadığını fena halde merak ediyorlardı.."

Zaten İsmet Paşanın ne düşündüğü bilinmesin diyedir ki, idamların MBK tarafından görüşülmesi günü, CHP Başkanının Cemal Gürsel'e bu konuda yazdığı mektup komitede bile yüksek sesle okunmayacak, "isteyen okusun, istemeyen okumasın" diye ortaya konulacaktır.

O binbaşının adı Mustafa Ok, gazetecininki, ne yazık, Bedii Faik'tir.

Günler geçtikçe idamların infazının sağlanması için "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" tarafından yapılan propagandanın ve baskının şiddeti artıyordu. Bu birliğin başındakiler ulusal çıkarların idamların infaz edilmesinde mi, yoksa edilmemesinde mi olduğunun düşünülmesini bile istemiyorlardı. İçlerinde en katıları, sonradan 22 Şubatı yapanlardı. Bunların, daha o gün, beyaz ihtilali kana bulamak suretiyle demokratik rejime geçilmesini önlemek istedikleri, rengi kırmızı olduktan sonra ihtilalin iktidarı kolay bırakamayacağı-

nı hesapladıkları, bu suretle kendi kişisel geleceklerini düşündükleri çok söylenmiştir. Ben buna ihtimal vermem. O günler, ikiye ayrılmış MBK içinde herkes karşı tarafı seçim istememek, orduyu politikaya karıştırmak istemekle suçluyor, kendisini seçimi isteyen ve ordunun politikaya karıştırılmasını istemeyen grup olarak gösteriyordu. Ordu, subaylarının imza bastığı 28 Haziran 1961 genelgesiyle kilitlenmişti ve yemini saydığı bu genelgenin gereğinin gerçekleştirilmesini şart görüyordu. Kaldı ki, dediğim gibi, bu genelgenin bir fıkrası idamların infazı ise bir diğeri seçimlerin en geç 29 Ekime kadar yapılmasıydı. Yani birinin karşısında olmak ötekinin de mi karşısında olmak demekti?

Aynı konuda bir konuşmanın General Güventürk ve subaylarıyla benim aramda, gene 66. Tümenin bahçesinde geçtiğini hatırlıyorum. Benim söylediğim hep ayni şeydi. Ben, idamların infazıyla infaz edilmemesi arasındaki ulusal çıkar payının kıl farkı olduğunu söylüyor ve karşımdakileri bu noktada düşünmeye davet ediyordum. Onların bunu bile kabul etmeye tahammülleri yoktu. Güventürk, karargâhının genç subaylarını da topladı. Hiç unutmam, çardak altında karışık ızgara et yiyorduk ve tabaklarımız boşaldıkça yenileri geliyordu. Genç subaylar, hatta Güventürk ateş püskürüyorlar, Yassıada'nın yargıçları ne karar verirlerse onların tamamının infaz edilmesini kimsenin önleyemeyeceğini söylüyorlardı. Gerekirse düzinelerle insanı asacaklardı. "Kimse"den İsmet Paşayı amaçladıkları açıktı. Genç subaylardan bir kısmını tanıyordum. Yassıada yolunda kendileriyle konuşmuş, görüşmüştüm. Bir tanesi bir muhabere yüzbaşısıydı. En fazla hiddetlendikleri "kuyruklar"dı. Bunların "Menderes'i asamazlar!" dedikleri kendilerine duyurulduğunda genç subaylar "Bak, Menderes'i de, ötekileri de nasıl asarız" diye direniyorlar ve bunu yapmadıkları takdirde ülkede, Demokratların şımarıklıklarından kanın gövdeyi götüreceğini söylüyorlardı.

Aradan birkaç yıl geçti. Anadol marka arabam vardı ve arızalanmıştı. Anadol'un tamir atölyesi de Dolapdere'deydi. Otomobili oraya götürdüm. Atölyenin müdüründen ilgisini rica ettim. Genç müdür bana baktı:

"Beni tanımadınız, herhalde" dedi.

Gözüm ısırıyordu ama, çıkaramadım. Güldü:

"Tabii, o zaman üniformalıydım..."

Evet, Güventürk'ün karargâhındaki muhabere yüzbaşısıydı.. Çok samimi bir sesle,

"O gün haklı olan, anladım ki sizdiniz" dedi.

1961 sonbaharının genç subayları, genellikle, böyle bir değişime uğramışlardır. Bu da onların iyi niyet, samimiyet, fakat ileriyi göremediklerinin ve deneyimsizliklerinin bir sonucudur.

Menderes'in ve Zorlu'yla Polatkan'ın asılmalarında rol oynayan ikinci çevre, bir "kuyruklar" çevresi oldu. Onların tutturdukları tema, Menderes'in asılamayacağı, buna cüret edilemeyeceğiydi. "Hodri meydan!" diyorlar, gizli broşürler yayımlıyorlar, tuhaftır, bunları da subaylara gönderiyorlardı. Birtakım fanatik DP'lilerin bu kampanyaya safiyetle katıldıklarını, eğer kampanya gelişirse Menderes'in asılmasına gerçekten cesaret edilmeyeceğine inandıklarını sanırım. Ama ben, işin içinde hep bir bityeniği sezmiş, "Menderes asılamaz!" diyenlerin sadece Menderes'in asılmasını istemeyenlerden ibaret kalmayıp bunlara büyük ölçüde, Menderes'in asılmasını isteyen etkili çevrelerin katılmış olmasından kuşkulanmışımdır. Evet, Fatih veya Eyüp camilerinin kapılarındaki taşbasma posterlerde Menderes beyaz atlara bindirilip Yassıada'lardan uçuruluyordu ama bu saçmalıklar ordunun da kulağına amplifikatörlerle ulaştırılıyordu.

Burada, bir iyi bilenden işittiğim hikâyeyi anlatmalıyım. İzmir suikastinden sonra Maliye Vekili Cavit Bey idama mahkûm olmuş. Cavit Bey Selanikli ve dünyanın sarraflarıyla, mali çevreleriyle ilişkileri sıkı. Bunlar ve Türkiye'deki yakınları bir kampanyaya girişmişler: Cavit Bey idam edilemez, zira Cavit Bey eğer idam edilirse bütün batı âlemi, farmasonlar, bankacılar Türkiye'nin aleyhinde cephe alırlar! Propaganda Mustafa Kemal'e yansıtılmış. Gazi bir düşünmüş ve şöyle demiş:

"Bir asın bakalım, ne olacak..."

Menderes'in biraz aynı mantığa kurban gittiğinde hiç gerçek payı yok değildir.

Hazin.

Yassıada'da karar günü olan 15 Eylül yaklaşırken "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği"nin adamları MBK üyeleri-

nin, etki sahibi kimselerin, ters düşüncede olduklarını bildikleri, fakat "kuyruk"lukla suçlanamayacak şahısların üzerindeki kontrollerini sıkılaştırdılar, onları daha bir baskı altına aldılar. Ben, MBK üyelerinden duymuşumdur, yani idamların hepsinin müebbet hapse çevrilmesini isteyen MBK üyelerinden duymuşumdur –onların sayısı o günler 13 idi, çoğunluğa sahiptiler ve başlarında Cemal Gürsel vardı–, seyahatlerinde takip edilmişler, subaylarla konuşmaları zaptedilmiş, hatta telefonları dinlenmiş. 6 Haziranı yapan kuvvet, 15 Eylüle gelinirken ikinci bir zorlama hareketini gerçekleştirmek için bütün hazırlıklarını tamamlamıştı ve kader, Menderes'in etrafında ağlarını örmüştü. Karargâhlarda, özellikle İstanbul'da ve Ankara'da pek az subay vardı ki Yassıada'da verilecek idam kararlarının infaz edilmemesini kabul edecek bir ruh durumu, bir psikoz içinde bulunsun. MBK'deki infaz aleyhtarları evlerinde yatamıyorlar, her gece yer değiştiriyorlardı.

İş, bir inat haline gelmişti. Ordu imza atmıştı, seçimlerin 29 Ekime kadar yapılması nasıl bir onur sözüyse idam kararlarının infazı da aynı anlamı taşıyordu.

15 Eylül 1961 gününe işte böyle varıldı.

O gün, Yassıada'nın jimnastikhaneden bozma duruşma salonunda heyecanlı olanlar sadece sanıklar değildi. Hepimiz biraz tedirgin, biraz huysuzduk. Dinleyici sıraları tamamıyla dolmuştu. DP'nin büyükleri içeriye yirmi kişilik kafileler halinde alındılar. Birinci kafilenin başında Celâl Bayar vardı. Onun hemen arkasında Adnan Menderes'i değil de Medeni Berk'i görmek ilk sürprizi yarattı ve salonda bir uğultu dolaştı. Akıbeti Bayar'dan da çok merak edilen eski başbakan neredeydi? İlk grup sanığı yargıçlar kurulu izledi. Salim Başol'un yerini almasından itibaren havayı öyle bir sessizlik kapladı ki, sinek uçsa kanadının sesi duyulabilirdi ve bunda abartma yoktur. Başol, o tarihte millet tarafından o kadar iyi bilinen sesiyle gene çok iyi bilinen "Sanıklar getirildiler..." tiradını tamamladıktan sonra karar kısmına geçti:

"Türk milleti adına yargı hakkını kullanmaya yetkili Yüksek Adalet Divanı..."

Sanıklar sıra numaralarına göre gruplara ayrılmışlardı. Grup grup salona alınacaklar ve her biri hakkındaki hüküm bildirilecekti. Bunu, bir spiker yapacaktı. Başkan, hemen al-

tında oturan spikere hükümleri okumasını bildirdi. Spiker "Celâl Bayar" dedi.

Celâl Bayar, oybirliğiyle ölüme mahkûm edilmişti.

O günkü Yassıada'yı hiçbir zaman unutmayacağım. O gün on yıllık bir iktidarın bütün büyükleri, kendilerini çok zaman bir başka salonda, Mecliste öylesine çalımlı gördüğüm kimseler, herkese meydan okuyan, çaplarına göre küçük veya büyük dağları yarattıkları inancında olanlar süklüm püklüm, sararmış, solmuş halde, çok azının başı dik, önümden geçtiler. Sabahın onundan akşamın üç buçuğuna kadar... Spiker tekdüze bir sesle her birinin günahına isabet eden ceza payını söylüyordu: 4 yıl 2 ay, 5 yıl, 6 yıl, 7 yıl, 10 yıl, 15 yıl, müebbet hapis ve bazen ölüm.. Arada "beraat" lafı da işitiliyordu. Fakat o, öylesine azdı ki.. Bunlar hapishanelerde geçecek yıllar, darağaçlarında bitecek ömürlerdi. Ürpermemek elde değildi...

Bu insanlar nereden nereye gelmişler, sonra nereye gitmek üzere bu Adada toplanmışlardı!

II

Adnan Menderes'i ben son defa, 1961'in o unutulmaz 15 Eylül günü, Yassıada'daki odasına gördüm. Saat 13.30'a yaklaşıyordu. İki metre üzerine iki buçuk metrelik odanın penceresinden alabildiğine mavi bir deniz uzanıyor ve su çok ilerde, aynı rengin daha açık tonundaki bir gökle birleşiyordu. İki kurşuni savaş gemisi inanılmaz kalınlıkta duman çıkararak ortalarda dolaşıyordu. Daha beride bir hücumbotu, dümdüz sular üzerinde, sakin yatıyordu.

Odada göze ilk çarpan, beyaz bir madeni yataktı. Hastanelerde veya yatılı okullarda bulunan cinsten bir karyola... Karyola, odanın hemen hemen yarısını kaplıyordu. Sol duvarın dibinde bir kanape vardı. Kanapeye, gelişigüzel gazeteler serpiştirilmişti. Daha ilerde, duvarla pencerenin meydana getirdiği köşede bir masa duruyordu. Odanın eşyasını bir dolapla bir koltuk tamamlıyordu.

Karyolanın yanına konmuş bir oksijen tüpü ve onun kenarında duran beyaz bluzlu iki kişi odaya bir hastane havası

veriyordu. Yatakta Adnan Menderes, Türkiye'nin bu, harikulade kadere sahip "Sabık Başbakan"ı yatıyordu.

Menderes'in başı sağa kaymıştı. Daha ziyade kumral renkteki saçları dağılmış, tıraşı uzamıştı. Kendinden tamamıyla geçmişti. Gözleri hafif aralıktı ve terden ıslak yüzü irin sarısıydı. Üzerinde mavi çizgili pijaması bulunuyordu. Ceketinin önü açılmıştı. Koluna bir pazubent sarılıydı ve karyolasının yanındaki aletten oksijen veriliyordu. Burnunda, bunun çatallı ucu vardı. İlk bakışta, koma halindeki bir adamı hatırlatıyordu. Zayıflamış, çizgileri çekilmişti. Çökmüş, bitmiş, sönmüş bir insan olduğu derhal hissediliyordu. Birkaç saat önce Celâl Bayar'ın, hakkındaki idam cezasını dinlerkenki metin, hatta vakur halini görmüştüm. DP iktidarının iki başı arasında bir kıyaslama yapmaktan kendimi alamadım. Hayır, Bayar başka topraktı.

Menderes o günün sabahında, şafak henüz sökmeden, biriktirmiş olduğu uyku haplarını toptan yutarak intihara teşebbüs etmişti. Bütün gece dar odasında, hemen hiç durmadan, bir duvardan ötekine yürümüş, sürekli sigara içmişti. Saat dörtte, odada nöbetçi bulunan subay, bir kısa müddet sonra akıbetini öğrenmek üzere Yüksek Adalet Divanının karşısına çıkacak olan eski başbakanın bir garip uykuya ansızın ve hiç beklenilmedik sırada daldığını fark etmişti. Subay, anormal bir olayın cereyan ettiğini anlayarak derhal komutanlığa koşmuştu.

İlk yetişenler, garnizon hastanesinin doktorları olmuş, Menderes'in midesini yıkamışlardı. Sonra, İstanbul'dan uzmanlar, bu arada meşhur Sedat Tavat getirilmişti.

Menderes kurtarılmıştı.

Beni ve diğer gazetecileri odaya götüren Ada Komutanı Tarık Güryay şöyle dedi:

"Doktorlar henüz tam teşhis koyamadılar. Bu, ya fazla miktarda uyku hapı almaktan, ya da, geçirilen bir korku şokundan olurmuş. Tahlilin neticesi alındığında durum anlaşılacak. Kendisi içerde. Yatıyor. Baygın halde. Gözlerinizle göreceksiniz ya... Gösteriyoruz ki, adına kuyruk dediğimiz o aşağılık insanlar gene beyaz ata bindirip adamı uçurmasınlar veya kendisini öldürdüğümüz, yok ettiğimiz yolunda haberler yaymasınlar."

Bir zamanların kudretli adamına, Adnan Menderes'e bir daha baktım. Ne kadar hazin, fakat ne de ibret verici bir manzaraydı, bu. Şu soluk, kansız dudakların ucunda bir zamanlar Türkiye gibi bir ülkenin, Türk milleti gibi bir milletin kaderinin asılı kalmış olduğuna inanmak öylesine güçtü ki... Kaptan, gemisi batarken, tayfalarının başında bulunmak cesaretini gösterememişti, buna karşılık, teşebbüsünü de kuvveden fiile çıkaramayarak bu acıklı ve perişan tabloyu yaratmıştı.

Dışarı çıktım. Bol güneşli ve rüzgârın hemen tek yaprağı kıpırdatmadığı nefis bir sonbahar havası Marmara'nın bu kuru adasına bile güzellik getirmişti.

Hazin.

Bu sırada bir başka dram Ankara'da oynanmaktaydı. İdam cezalarının infaz edilip edilmemesini hukuken hükme bağlayacak olan MBK üyeleri kafalarında bir kararı vermiş bulunmalarına rağmen derin ve hiç şaşırtıcı olmayan bir heyecanın içindeydiler. Komiteciler bütün gözlerin üzerlerine dikilmiş bulunduğunu biliyorlardı. Millet onlara bakıyordu. Yabancı âlem onlara bakıyordu. Dışişleri Bakanı Selim Sarper o günler iki büyük ve dost ülkenin başkanından ve hükümdarından gelen mesajları MBK Başkanı Cemal Gürsel'e iletmişti. Bunlar komite üyelerine duyurulmuştu. Amerika Cumhurbaşkanı Kennedy ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Yassıada sanıkları için şefaat ediyorlardı. O günler, bir NATO manevrası dolayısıyla Türkiye'de çok miktarda Amerikan askeri vardı. Kennedy böyle bir sırada "radikal tedbirler"e gitmenin bazı nahoş söylentilere yol açabilmesinden endişe ediyordu. Diyordu ki "Acaba bu radikal hareketleri biraz ertelemek olanağı var mı? O suretle daha iyi düşünme fırsatı da ele geçirilmiş olur." Kraliçe ise, suçlu görülecekleri hayatlarının bağışlanmasını diliyordu.

Bir de, İsmet Paşanın mektubu vardı. Daha doğrusu üç mektubu. Üç ayrı yere gönderilen aynı mektubu...

İsmet Paşa bu mektubunu 13 Eylülde, yani hükümlerin açıklanmasından iki gün önce yazdı. Hitap ettiği kimse "Orgeneral Cemal Gürsel - Sayın Silahlı Kuvvetler Başkumandanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı" idi. İsmet Paşa bu mektubunda idamların infazının tamamıyla karşısında olduğunu en açık dille bildiriyor, "siyasi suçlardan dolayı ölüm

cezası bugün dünyada kalmamış gibidir" diyordu. İsmet Paşanın hiçbir tereddüte yer bırakmayacak tarzda söylediği şuydu:

"Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek milli menfaatlere her suretle aykırıdır. Kansız bir ihtilal yapıldı. Böyle bir ihtilalden bir buçuk sene sonra geçmiş bir iktidar erkânının siyasi suçlardan dolayı idam edilmeleri, siyasi idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azami ölçüde arttırmış olacaktır. Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak ve müteessir olacaklardır."

İsmet Paşa bu görüşünü işin başından itibaren, ilk Adalet Bakanı Abdullah Gözübüyük'ten Cemal Gürsel'e ve temas ettiği komite üyelerine ifade etmişti. Mektubunda bunu da belirtiyordu:

"İnfaz meselelerinde düşündüklerimi şimdiye kadar muhtelif vesilelerle size ve temas edebildiğim MBK üyelerine tam bir açıklık ve kesinlikle söylemekte kusur etmedim."

Mektup şöyle bitiyordu:

"Şimdi resmi vazife olarak son kararı vereceğiniz anda MBK'ye bu konudaki düşüncelerimin resmen bildirilmesini sizden niyaz ederim."

Fakat bu mektup komite üyelerine 13 Eylülde gösterilmedi. 14 Eylülde öğleden önce, ihtilalciler Mecliste kendi aralarında, gayrı resmi olarak toplandıklarında ortaya çıktı. O toplantı daha ziyade sohbet şeklinde oldu, çeşitli konular görüşüldü. Tabii akıllardaki, hep Yassıada'ydı.

Komitenin resmi toplantısı 15 Eylül günü öğleden sonra başladı. İlk toplantıya Gürsel katılmadı. O, Çankaya'daydı. Onay işlemleri şöyle cereyan edecekti: Yüksek Adalet Divanının verdiği idam hükümlerine ait dosyalar uçakla ve özel kuriyeyle başkente getirilecek, komiteye sunulacaktı. Komite bunlar üzerinde kararını bildirecekti.

Öğleden sonraki toplantı devam ederken bu dosyalar, saat 17.00'ye dek gelmedi. Fakat o toplantıda ilgi çekici bir olay yaşandı.

Komiteciler arasında üç eğilim vardı. Bir kısım üyeler divan tarafından verilmiş bütün idam kararlarının müebbet hapse dönüştürülmesini istiyordu. Bir grup, ki onu oluştu-

ranların sayısı azdı, bunların hepsinin onayı ve infazı taraftarıydı. Bir üçüncü fikir ise bazı idam hükümlerinin onayı, bazılarının ise müebbet hapse dönüştürülmesiydi. MBK 15 Eylül günü öğleden sonra toplandığında ihtilalciler Yassıada'da kaç idam kararı verildiğini, bunların hangilerinin oybirliğiyle, hangilerinin çoğunlukla alındığını biliyorlardı. İyi bilmedikleri, aralarında kimin, kesinlikle hangi eğilimde olduğuydu. Sezilen, Gürsel'e yakın veya sol görüşte bulunan komitecilerin hiç idam yapılmamasını istedikleri, buna karşılık orduyla ilişki kurmuş olan ve kendilerine karşı tarafca "cuntacılar" adı takılmış bulunan grubun idamların lehinde vaziyet aldığıydı. Bunların en aşırıları bütün idamların infazı gerektiğine inanıyorlardı. Fakat başlıca ağırlık ilk iki grup arasında taksim edilmişti. Bu grupların ikisi de, 13 kişilik bir çoğunluğun kendilerinde olduğunu sanıyorlardı.

14 Eylül sabah toplantısında idamların infazına aleyhtar olanlar bir çıkış yaptılar ve İsmet Paşanın mektubunun komitede okunmasını istediler. Bir mektubun varlığı duyulmuştu, ancak içeriği açıklanmamıştı. Tabii komitecilerin hiçbirinin, mektupta İsmet Paşanın nasıl bir tavır takındığı konusunda kuşkusu yoktu. Zaten bundan dolayıdır ki infaz aleyhtarları o çıkışı yapıyorlardı. Buna karşılık ötekiler itiraz ettiler. Komiteyi etki altında bırakmaya hiç kimsenin hakkı yoktu. İsmet Paşanın görüşü komiteyi bağlayacak mıydı? Yoo!. O halde, mektup neden okunsundu? Buna "O halde neden okunmasın?" karşılığı verildi ve tartışmalar hem uzadı, hem heyecan kazandı.

Mektup, toplantıya katılan Fahri Özdilek'teydi. Gürsel bunu o sabah kendisine vermişti. Gürsel de mektubun okunması taraftarıydı, Fahri Özdilek de... Fakat Gürsel'in, bu mektubu alır almaz komiteyi toplayıp onu üyelere okumamış olması şaşırtıcıdır. Herhalde Gürsel'in aklından gene birtakım planlar geçmekteydi.

Komite mektubun okunup okunmaması konusunda bir "ılımlı karar" aldı. Mektup ortaya çıkarılıp masanın üzerine konulurdu, bunu isteyen okur, istemeyen okumazdı.

Nitekim öyle yapıldı, bir süre sonra 15 Eylül saat 18.00'de komite Gürsel'in başkanlığında toplanacaktı. O zamana kadar dosyalar başkente ulaşacaktı.

Hükümler oylandığı zaman azınlıkta kalan ve buna pek

şaşan idam aleyhtarlarının inancı, o zamana kadar kendilerinden olan birtakım üyelerin bu bir saat içinde kamp değiştirmiş bulunduğudur. Buna karşılık çoğunluğu oluşturan taraf, bu çoğunluğa hep sahip olduklarını söylemektedirler.

Gerçek şudur: İnfaz aleyhtarlarından dört kişi, kendi üzerlerine yapılan Silahlı Kuvvetler Birliği şantajına boyun eğerek üç kişinin idamına razı olmuşladır. Aksi halde bütün idamların İmralı'da subaylarca infaz olunacağı tehdidi Demokles kılıcı gibi başları üzerine asılmıştır.

Boylece 9-13 dengesi tam tersine dönmüştür. 4 kişiden üçü hemen o saatte, görüşme sırasında dönmüştür: Ahmet Yıldız, Mehmet Özgüneş ve Muzaffer Yurdakuler ile Vehbi Ersü.

Saat 17.00 ile 18.00 arasında idamlardan yana olan bir komite üyesi, Sezai Okan'la idamların aleyhindeki bir komite üyesi, Osman Köksal Çankaya'ya çıktılar, orada bir çay içtiler. Özdilek, Ulay ve Sarper de bu arada Köşke gittiler. Onlar da infaz istemeyenlerdendi. Çoğunluğun kendi taraflarında olduğu inancı içinde Gürsel'e bir tavsiyede bulunuldu: Komitede bir görüşme açmaya lüzum yoktu, doğrudan doğruya oylamaya geçmek daha iyiydi. Gürsel bunu kabul etti. Köşkten önce ziyaretçiler çıktı, sonra da, arkasında iki refakat otomobili bulunan Gürsel'in Cadillac'ı Yenişehir'e indi.

Bu olaylardan kısa bir süre önce Ankara'ya 18 kilometre mesafedeki Mürtet Havaalanına dört jet uçağından oluşan bir filo iniyordu. Jetlerin birinde bir deniz albayıyla bir hava binbaşısı vardı. Deniz albayının –Bülent Tarkan– kolunun altında deri bir çanta bulunuyordu. Albay çantaya sımsıkı sarılmıştı. Emanetin pek kıymetli olduğu, gösterilen dikkatten anlaşılıyordu.

Jetlerin pist sonunda durmalarından birkaç dakika sonra bir helikopter, koltuğundaki çantayla deniz albayını ve havacı binbaşıyı alarak Mürtet'ten havalandı. Başkentin üzerinde bir tur yaptı. Evvela Bakanlıklar tarafına doğru yöneldi. İçişleri Bakanlığının geniş avlusuna inecek sanıldı. Sonra birden yön değiştirdi ve Yedek Subay Okuluna doğru uçtu. Okulun üzerinden süratle geçerek hemen yanındaki askeri Gülhane Hastanesinin arkasına rastlayan talim alanına süzüldü. Talim alanında gri bir Chevrolet otomobil ve üç tane pikap harekete hazır bekliyordu. Helikopterin teker-

lekleri yere değdiği anda kapısı açıldı. Elindeki çantayla Albay Bülent Tarkan yere atladı. Onu havacı binbaşı takip etti. Koşarak gri Chevrolet'ye bindiler. Otomobil ve üç pikap aniden hareket ettiler. Bütün bunlar otuz kırk saniyenin içine sığdırılmıştı.

Dört araba en azından 120 kilometre süratle Büyük Millet Meclisine doğru yola çıktı. Öylesine hızlı gidiyorlardı ki helikopterin inmesinden bir iki saniye sonra talim alanına yetişmiş olan bir foto muhabiri altındaki Harley motosikletiyle otomobilleri yakalamak olanağı bulamadı.

Dört otomobil aynı hızla Meclisin geniş avlusuna girdiler. Büyük merdivenlerin önünde sert bir fren yaparak durdular. Durmalarıyla içerdekilerin yere atlamaları bir oldu. Gri Chevrolet'den deniz albayıyla havacı binbaşıdan başka bir de karacı yüzbaşı indiler. Diğer üç pikaptan ise saniye içinde yirmi beş kadar hava subayı boşalıverdi. Sağ elleri kalçalarının üzerindeydi. Etrafı dikkatle gözden geçiriyorlardı. Deniz albayı ve hava binbaşısı merdivenleri kocaman adımlarla çıkarlarken havacı subaylar etrafa yayıldılar ve temkinli adımlarla Meclisin D bloku kapısına doğru âdeta süzüldüler. Haklarında idam hükmü verilen on beş suçluya ait dosyaları MBK'nin onayına sunulmak üzere başkente getiren iki kuriye Meclisin büyük kapısında kaybolurken yirmi beş havacı subay da ağır ağır D blokunun döner kapısından içeri girdiler.

O akşam, Meclis, silahlı subaylarla doluydu.

MBK'nin tarihi toplantısını Cemal Gürsel açtı. Sivil giyinmişti. Üzerinde ince çizgili mavi bir elbise vardı. Hükümlerin oya sunuluş şeklini söyledi. Önce, idam hükümlerinin infaz edilip edilmemesini oylayacaktı. Oylama, MBK'nin alışılmış oylama usulüyle, el kaldırma suretiyle yapılacaktı. Komitenin bütün üyeleri –Madanoğlu istifa ettiğinden 22 kişi kalmışlardı– toplantıda hazırdı.

Salonda derin bir sessizlik vardı. Gürsel önce bu idam hükümlerinin infazından yana olanların ellerini kaldırmalarını istedi. Kalkan eller çoğunluğu oluşturuyordu. Sadece dokuz kişinin eli kalkmamıştı: Özdilek, Ulay, Köksal, Küçük, Karaman, Gürsoytrak, Özgür, Karavelioğlu ve Gürsel'in kendisi.

İdamların infazı aleyhinde olanlar birbirlerine, Gürsel onlara baktı. Bu, kendileri için tam bir sürprizdi. Komite en önemli kararını vermişti. Bundan sonraki oylamalar ilgi çekici olmadı. Çoğunlukla alınmış idam hükümlerinin de infazı pek az taraftar buldu. Büyük kitle bunların müebbet hapse dönüştürülmesini istiyordu (4'e karşı 18). Celâl Bayar'ın idam cezasının, yaşı dolayısıyla infaz edilmemesi kolaylıkla karara bağlandı (1'e karşı 21). Komite bir tutanak tutulup tutulmaması, bildirimin kim tarafından yapılması, bunun nasıl ilan edilmesi gerektiği gibi ikinci sınıf sorunları görüştü. Saat 21.00'de toplantı bitti. Gazeteciler kapıdaydı, Gürsel,

"Kararı İstanbul Basın Bürosu açıklayacaktır" dedi.

Yassıada'dan gelen kuriyeler Yassıada'ya o gece, dosyalarıyla döndükten sonradır ki MBK irtibat bürosu, kararları açıklayan bildiriyi basına verdi.

Saat 00.30 idi.

Ankara ertesi sabah, gene heyecanlı uyandı. Gazeteler kapışılıyordu. Bütün manşetler idam hükümleri hakkındaki MBK kararına ayrılmıştı. İki infazın yapılmış bulunduğundan henüz hiç kimsenin haberi yoktu. Gazeteler Menderes'in intihar teşebbüsünü yazıyorlar ve hasta yatağında çekilmiş fotoğrafını yayımlıyorlardı. Onun o hali hiçbir infazın henüz yapılmamış olduğu inancını doğuruyordu.

Polatkan'ın talihsiz ailesi bu inançladır ki o sabah, bir umutla son girişimlerini yaptılar. Eski Maliye Bakanının kardeşleri, eniştesi önce Başbakanlığa gittiler, fakat orada kimseyle görüşemediler. İsmet Paşa, Ayten Sokakta kapı komşularıydı. Oturdukları evle İsmet Paşanın evi arasında sadece bizim eskiden oturduğumuz ev vardı. Oraya koştular. Gözyaşları içindeydiler. İsmet Paşanın elini öptüler, ondan şefaat rica ettiler. İsmet Paşa ve özellikle kayınvaldem son derece derin bir üzüntünün içindeydiler. İsmet Paşa derhal elinden geleni yapacağını söyledi. "Ne olur, geç kalmayın Paşam" diyorlardı. Onlar gittiler.

Bu sırada evin telefonu çaldı. Kayınvaldem açtı. Karşısında Berrin Menderes vardı. O da, kocasının kurtarılması için İsmet Paşanın şefaatini istiyordu. Kayınvaldem titrek bir sesle ve Bayan Menderes kadar üzgün, kendisini teselli-

ye çalıştı. İsmet Paşanın hemen harekete geçeceğini bildirdi, "İnşallah bir hayırlı netice alırız" dedi. Bir saat kadar sonra Berrin Menderes, kendisi, Ayten Sokaktaki eve gelecekti.

Kayınvaldem, durmadan,

"Paşacığım, ne olur gidin, onlara bunun yapılmaması gerektiğini söyleyin. Sizin sözünüzü kırmazlar" diyordu.

İsmet Paşa Gürsel'e telefon etti, kendisini derhal ziyaret edeceğini bildirdi. Saat dokuz buçuk olmamıştı. İsmet Paşa acele Başbakanlığa gitti.

Gürsel'le görüşmesi uzun sürmedi. Aldığı haber acıydı: Zorlu ve Polatkan hakkındaki hükümler sabaha karşı İmralı'da infaz edilmişti. Fakat Adnan Menderes henüz komadan çıkmamıştı, onun için o Yassıada'daydı. İsmet Paşa,

"Onu kurtarmak lazım" dedi.

Gürsel bunun nasıl yapılacağını, yapılabileceğini bilmiyordu. Kendisinin bu konuda bir veto hakkı yoktu. Yetkili kurul MBK idi ve MBK kararını vermişti. İsmet Paşa şiddetle ısrar etti.

"Menderes'i kurtarmak lazımdır. Onun hakkındaki hükmü tekrar komiteye götürünüz.."

Gürsel kararsızdı, gücü hakkında eskisi kadar iyimser değildi. Saat 11.00'de parti önderlerini, Bölükbaşı hariç, Başbakanlıkta toplantıya çağırmıştı.

"Teşrif edecekşiniz. Yeniden görüşürüz" dedi.

İsmet Paşa, Menderes hakkındaki hükmün de bu arada infaz edilmeyeceğine dair güvence istiyordu. Gürsel bunu vermekte sakınca görmedi. Halbuki ipleri artık kendisi çekmiyordu. İsmet Paşa Ayten Sokağa döndü. Berrin Menderes'in ziyareti bu sırada oldu.

Bayan Menderes gözleri yaşlı, fakat başı dikti.

"Paşa Hazretleri, onu ancak siz kurtarabilirsiniz" diyor ve ağlıyordu. Gözleri yaşlı olan başka biri, kayınvaldemdi.

"Paşam, Hanımefendinin hakkı var" diye Bayan Menderes'i destekliyordu. İsmet Paşa iki yaslı kadına Gürsel'le o sabahki temasını kısaca söyledi, Menderes'in hayatta olduğunu, 11.00'de yeniden toplanılacağını bildirdi.

"Merak buyurmayınız, ne mümkünse onu yapacağım. Temin etmemiz gereken ilk husus bir acele tertibin önlenmesidir" diyordu.

Kayınvaldem de gene, Bayan Menderes'e mümkün olan teselliyi vermeye çalıştı. Berrin Menderes, hiç olmazsa eşinin sağ olduğunu öğrenmiş olmaktan biraz rahatlamış olarak, belki biraz umutlu, evine dönmek üzere Ayten Sokaktan ayrıldı.

Saat 11.00'de İsmet Paşa yeniden Başbakanlığa giriyordu. Önderler toplantısına katılanlar, İsmet Paşadan başka, Gümüşpala, Alican ve Adakan'dı. Enver Adakan, Memleketçi Serbest Partiyi temsil ediyordu.

Gürsel durumu anlattı. Zorlu ve Polatkan hakkındaki idam kararları infaz edilmişti. Menderes'in rahatsızlığı devam ediyordu. Şu sırada sağdı ve tedavisine çalışılmaktaydı. Ülkede her şey sakindi, hiçbir olay olmamıştı.

Sesini yükselten İsmet Paşa oldu. Zaten herkes, eğer bir şey yapılabilecek olursa ancak İsmet Paşanın kudretinin bunu yaptırtabileceğini düşünüyordu. İsmet Paşa sabahleyin ileri sürdüğü teklifi daha kesin bir dille tekrarladı.

"Adam hasta. Yatakta. Hasta hasta, yataktan kaldırıp mı asacaksınız? Ele güne karşı ne diyeceğiz? Komitenin karar verdiğini söylüyorsunuz. Bu, yeni bir durumdur. Komiteyi tekrar toplarsınız, yeniden görüşürsünüz. İnfazın ertelenmesi yolunda bir karar alırsınız. Sonra, duruma bakarız.."

Öteki önderlerin hepsi de İsmet Paşanın sözleri doğrultusunda konuştular. Menderes'in kurtarılması genel bir istekti. Gürsel, her zamanki gibi kararsızdı. Söyledikleri pek birbirini tutmuyordu. İsmet Paşa bir yanıt istediğini bildirdi. Endişesi, kendileri Ankara'da böyle oyalanırlarken Menderes'i İstanbul'da asıvermeleriydi. Bunun yapılmayacağı hususunda Gürsel'den tekrar güvence istedi.

Gürsel, arzulanan güvenceyi gene verdi. Fakat bunu, neye dayanarak veriyordu, sezmek olanaksızdı. Zira MBK'yi tekrar toplamamasının nedeni ikiydi. Bir defa, İsmet Paşanın da açık tavır almasına rağmen ihtilalcilerin, kararlarında bir değişiklik yapmayacaklarını biliyordu. Belki "kaypak oylar"dan bir veya ikisi öbür tarafa kayardı. Ama bu, amaca ulaşılmasına yetmeyecekti. İkincisi, Gürsel emindi ki infaz hükmünü ele geçirmiş olanlar, bunun değiştirilmesi ihtimali belirdiğinde hiç vakit kaybetmeden Menderes'i asacaklar ve bunda hukuken haklı da olacaklardı. O takdirde, hem de

tam seçimlerin arifesinde MBK bir prestij kaybına uğrayacaktı. Tabii Gürsel'in, parti önderlerine bunları böyle, olduğu gibi söylemesine olanak yoktu. Kudret, artık kendi elinde değildi. Eğer MBK değişik bir hüküm verseydi ne olurdu, bilinmez. Tansel'in Washington'a tayininde olduğu gibi gene fiili bir baskı yapılıp hüküm istenilen –yani, 28 Haziran 1961 tarihli genelgedeki ilkeye uygun– şekle mi sokulurdu, yoksa o şıkkın da ötesine mi gidilir ve rejim bir karanlık içine mi sokulurdu, bilinmez. Yahut Türk Silahlı Kuvvetler Birliği adına hareket edenler "Ne yapalım, mademki meşru organ MBK böyle düşündü, kararının başımız üstünde yeri var" mı derdi? O konuda bir şey söylemek artık bir spekülasyondur. Ama komite bir defa, bu doğrultuda karar verdikten sonra bunu bizzat değiştirse bile "Asamazlar! Asamayacaklar! Kılına dokunamazlar!" propagandaları karşısında derin bir kırgınlık duyan kuvvetler, herhalde, yeni kararı uygulamayacaklardı. 16 Eylül günü Türkiye'de bir aksi kararı uygulatmaya kudreti yetecek bir kişi ya da kurum yoktu.

İsmet Paşa toplantıdan çıkıp doğruca eve geldi. Kendisini kayınvaldem heyecan içinde bekliyordu. İsmet Paşa ona durumu kısaca anlattı. Kayınvaldem,

"Ne olursunuz Paşam, onlara tekrar söyleyin. Sizi kırmazlar" diyordu.

İsmet Paşanın eşi dünyada ender rastlanan iyilikte bir kimsedir ve herkes için sevgi besleyen biridir. Ama Menderes ailesi kendisi için aynı zamanda, bir eski dost aileydi. Bir devrin içinden birlikte gelmişlerdi. Ortak ahbaplıkları, birlikte yaşamış oldukları günler vardı. Gerçi hiçbir zaman yakın bulunmamışlardı ama, hep aynı çevreden olmuşlardı. Bayan İnönü'yle Bayan Menderes'in başka bir eş özellikleri, sanırım ikisinin de, "kocalarının mesleği"nin dışında kalmayı bilmiş olmalarıdır.

İsmet Paşanın Başbakanlıktan dönmesinden sonra, saat 16.00'da tekrar Başbakanlığa gidişine kadar Ayten Sokağın telefonu hemen sürekli meşgul kaldı. İsmet Paşalar Gürsel'in kalemini sık sık arıyorlar, İsmet Paşanın talep etmiş olduğu yanıtın ne zaman, hangi vasıtayla verilebileceğini soruyorlardı. Evde derin ve gerçek hüzün vardı. Ben o gün İstanbul'dan döndüğümde kayınvaldemi başı örtülü, oturduğu koltukta sallanır buldum. İki eli iki dizinin üzerindeydi. Zor-

lu ile Polatkan'ın akıbetlerini öğrenmiş olması onun, hiç olmazsa Menderes'in kurtarılması için İsmet Paşayı daha çok zorlamasının bir nedeniydi.

"Zavallılar! Birinin yaşlı annesi vardır. Polatkan'ın çocukları ne kadar küçükler... Babasız büyümeleri yazık değil mi? Niçin yaparlar bunu..." diye üzüntüsünü belli ediyordu.

İsmet Paşa, Menderes hakkındaki idam hükmünün infazının geciktirilmesinin peşindeydi. Zaman kazanılabilirse, teşebbüslerini daha rahat ve etkili yapabileceğinden emindi. Ateş böylece biraz küllenecek, duygulardaki gerginlik azalacaktı. Bu zamanı kazanmaya çalışırken endişesi hep, adamı kaşla göz arasında asıvermeleriydi ve Gürsel'le telefonlarında en çok bu husus üzerinde duruyordu.

Sonunda beklenen yanıt geldi. Bu bir yanıt değildi de, daha doğrusu, yanıtın nerede kim tarafından verileceğinin bildirilmesiydi. Bu yanıtı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay verecekti. Saat 16.15'te Başbakanlıkta, Selim Sarper'in Dışişleri Bakanlığı odasında buluşulacaktı. Haberde fazla umut verici bir nokta yoktu, ama hiç olmazsa İsmet Paşanın ısrarlarının dikkate alınmış bulunduğunu gösteriyordu.

İsmet Paşa ve Sunay, yanlarında Selim Sarper de bulunduğu halde uzun uzun görüştüler. İsmet Paşa eve döndüğünde saat yediye geliyordu. Sunay, Menderes'in idam hükmünün niçin mutlaka infaz edilmesi geektiğini söylemişti. İsmet Paşa aksi yöndeki kanıtlarını ortaya koymuş, bunların ve Sunay'ın söylediği fikirlerin tartışmasını yapmış, fakat bir sonuç alamamıştı. Anlaşılıyordu ki ordunun kilitli durumu Genelkurmay Başkanına da fazla bir hareket serbestisi bırakmıyordu. Sunay, Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin de kâğıt üzerindeki önderiydi. O günler Mürtet'te, Türk Silahlı Kuvvetler Birliği cuntasının çalımlı mensuplarından Tâlât Aydemir "Ellerinden ancak üçünün kellesini alabildik!" diye hayıflanmakta ve bütün idam hükümlerinin onaylanmamış bulunması karşısında üzüntüsünü söylemekteydi.

Selim Sarper'in odasındaki görüşmede Sunay bir ara İsmet Paşaya,

"Paşam, belki de şu anda, biz burada konuşurken İstanbul'da Adnan Menderes'i asmışlardır bile..." demiş.

İsmet Paşa telaşlanmış ve böyle bir hareketin mutlaka

önlenmesi gerektiğini belirtmiş. Ancak Sunay'ın da elinde bunu yapacak olanak elbette ki bulunmamaktaydı. Hüküm onaylanmış, imzalanmış, dosya infaz için gönderilmişti. Bu değiştirilmediğine göre oradakilerin görevi, Menderes hastalığından kurtulur kurtulmaz, hükmün gereğini yerine getirmekten ibaretti. Kim kimi kınayacaktı ki?

Türk Silahlı Kuvvetlerinin başındaki Cevdet Sunay'ın aldığı bu kesin tavır, İsmet Paşanın Menderes'i kurtarma çabalarının sonunu oluşturdu. Bunu bir siyasi yatırım diye değil, infazın ülke çıkarları aleyhinde olduğu düşüncesinde bulunduğundan ve sonuç almak için yaptığından gösterişli başka teşebbüslere girişmedi. Sonradan bazı kimseler "Eğer İsmet Paşa açıktan bir demeç verseydi, basın toplantısı tertipleseydi, yok şunu yapsaydı, yok bunu yapsaydı Menderes'i asmaya cesaret edemezlerdi" diyeceklerdir. Halbuki İsmet Paşa daha ağzını açarken Menderes İstanbul'da, belki de hasta döşeğinden o an kaldırılıp alelacele asılacaktı. Yassıada'ya da, İmralı'ya da "karşı kuvvetler" tam egemendi ve her istediklerini yaptıracak güçteydiler. Ellerinde geçerli bir hukuki ferman da bulunuyordu: MBK'nin kararı.

16 Eylül akşamı İsmet Paşa da, ona bunu bildiren Cevdet Sunay da, Cemal Gürsel de, olaylardan bilgisi olan herkes kaderin, Menderes'in etrafında ağlarını örmüş olduğunu ve bu ağların hiç kimse tarafından kesilmesinin olanaksızlığını kesinlikle bilmekteydi.

Ama aynı anda, başkentte, telaş içinde bir "iki ahbap çavuşlar" vardı. Bunlar, o sırada Adalet Partisinin başında olan Ragıp Gümüşpala ile Şinasi Osma'ydı. 27 Mayısın ilk Genelkurmay Başkanıyla Malatya'daki ihtilal idaresinin ilk belediye başkanının Menderes'in şahsıyla, hatta infazların prensibiyle bir ilgileri yoktu. Fakat idamlar AP'yi ta temelinden sarsmıştı ve parti çatırdıyordu. Zira anlaşılmıştı ki AP'nin kurucuları, eski DP oylarını devşirmek için "idamlara katiyen müsaade edilmeyeceği" yolunda bütün DP örgütüne söz vermişlerdi. Halbuki, şimdi, idamlar "çatır çatır" yapılıyordu. "İki ahbap çavuşlar"ın hiç olmazsa, "ellerinden gelen"i yerine getirmiş olduklarını söyleyebilmek için spektaküler hareketlere ihtiyacı vardı.

17 Eylül Pazar sabahı Ragıp Gümüşpala Sıtkı Ulay'ın evine bunun için telefon açtı.

III

O pazar sabahı Sıtkı Ulay AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'dan telefon aldıktan sonra MBK toplantısına gitti ve eski Genelkurmay Başkanının görüşme isteğinde bulunduğunu söyledi. Komite cuma gününden beri devamlı toplanmakta ve "son durum"u görüşmekteydi. Ülkede her şey sakin görünüyordu. Herhalde, suyun üstü hiç kaynamıyordu. Aksine, alışılandan bile fazla durgunluk vardı. Halk Salim Başol'u, Yassıada'dan dönüşünde Ankara istasyonunda hararetle alkışlamıştı. Bunun bir tertip olmadığını herkesten çok komiteciler bilecek mevkide bulunduklarından bu memnunluk uyandırmış ve iyi bir işaret yerine geçmişti. Yassıada'da duruşmaların vakur ve adil cereyan etmiş olduğundan kimse kuşku duymuyordu. İlk iki infaz da bir olaya yol açmamıştı. Cumartesi akşamı ben dergide Ordu Film Merkezi tarafından gönderilmiş, Zorlu'nun ve Polatkan'ın idam sehpasındaki resimlerini gördüm. Hani, fotoğraflar vardır erotiktir, fotoğraflar vardır pornografiktir. Onun gibi, bazı resimler vardır, acıklıdır, bazıları ise sadece çirkindir. Bunlar, çok çirkindi. Kurtal'la, bunları yayımlamamaya karar verdik. Sadece bunları görmek insanda, infazların ne kadar hatalı bir karar olduğu inancını doğurmaya yetiyordu. Ama ihtilal idaresi kendisini, bunları yayımlama zorunda sanıyordu. Korkuyordu ki halk arasında DP büyüklerinin asılmadıkları, asılamadıkları, bilhassa Menderes'in Hazreti Eyüp tarafından bir atın sırtına atılarak göğe kaçırıldığı efsanesi yayılsın... Bunun kendi gücünü, saygınlığını sarsacağını, karışıklıkların çıkmasına neden olacağını, kan dökületeceğini düşünüyordu.

Bunlar hep, ülkenin iyiliği için düşüncelerdir. MBK'nin tasarrufları gerçekten, onları ilgilendiren kısa vadede, tahmin ettikleri ve arzuladıkları sonuçları doğurdu. Başta Menderes, üç DP büyüğü "çatır çatır" asıldılar ve Türkiye'de çıt çıkmadı. Ama bu, önceden görülmeyen bir sonuç değildi. Eğer infazlar yapılmasaydı ülke birtakım şımarmışlar tarafından gerçekten karıştırılır mıydı, sorun o noktanın doğru vurgulanmasıdır. Buna karşılık, infazların yapılmasının uzun vadede Menderes'e yaramış olduğunu –Menderes'e de-

ğil de, Menderes tacirlerine– aradan birkaç yıl geçtiğinde yadsıma olanağı kalmayacaktır.

17 Eylül günü AP'nin en büyük başlarıyla üç MBK üyesi arasında geçmiş olay bu teşekkülün o günlerdeki idarecilerinin Menderes'in akıbetiyle ilgilenme nedenini gözler önüne biraz hazin tarzda sermektedir. Bu, Menderes'le ilginin, bugün bile yapay tarafının ne kadar çok olduğu hususunda bir fikir verebilir.

AP'nin büyük başlarıyla görüşmeye komite, üç üyesini memur etti: Sıtkı Ulay, Suphi Karaman ve Rafet Aksoyoğlu. Randevu yeri Başbakanlık. Randevu saati 16.00 idi. MBK heyetinden bir tek kişi, Rafet Aksoyoğlu idamların infazı için oy kullanmıştı. Öteki ikisi, tarihi komite toplantısında bunların aleyhinde tavır almıştı. Ama oylamadan sonra herkes çoğunluğa uymuş ve çoğunluğun kararı kendi kararları olmuştu.

Başka bir ilgi çekici nokta: Randevu saati geldiğinde Menderes İmralı'da idam edilmişti. Ancak komite, bu saati saptarken Menderes idam edilmemişti ve randevu saatinde hükmün infaz olunmuş bulunacağı kimse tarafından bilinmiyordu.

AP'nin iki temsilcisi, "iki ahbap çavuşlar", Gümüşpala ve Osma, Başbakanlığa perişan geldiler. Söylediklerine göre berbat bir durumdaydılar. Kendilerine "Niçin?" diye soruldu. Anlattılar. AP örgütü isyan halindeydi ve her yerde dağılmak üzereydi. Menderes de idam olunursa bu dağılma fiilen gerçekleşecekti. AP'nin varlığının ülke çıkarları bakımından önemini söylediler. Bir olumsuz akımı AP yönlendirmişti ve o örgütte, o ılımlılar müfritler üzerinde egemendiler. Ama bunun nedeni, Menderes'in idam ettirilmeyeceği yolundaki eski askerlerin vaatleriydi. Şimdi, bu vaatler boşa çıkarsa müfritler başkaldıracaklardı. Bu nedenle –başka değil– eski Başbakan hakkındaki idam hükmü infaz olunmamalıydı.

MBK temsilcileri infazın yapılmamasına niçin olanak olmadığını Karaman'ın ve bilhassa Ulay'ın ağzından anlattılar. Ancak hep düşünüyorlardı ki Gümüşpala ve Osma, AP'yi kurtarma etiketi altında Menderes'i de kurtarmanın peşindedirler. Ulay ile Karaman üstelik bu yönde oy kullanmışlardı. Ama oy bir kere, bilinen şekilde gerçekleştikten sonra bu-

nun uygulamasını durdurmak mümkün değildi. Bunu AP heyetine anlattılar. O zaman Gümüşpala, üç ihtilalciyi donduran bir teklifte bulundu. Canım, eğer Adnan Menderes idam sehpasına götürülmeden ölse ne olacaktı? Ölüsü asılacak değildi ya... İdamdan önce öldüğü ilan edilecek, sorun kapanacaktı. Komite üyeleri itiraz ettiler. Menderes ölmemişti. Alınan haberler, ölümden –intihar yoluyla ölümden– kurtarıldığını bildiriyordu. AP'nin büyük başları ısrar ettiler: Bir formülün bulunması AP'yi ve kendilerini kurtaracaktı. Kimse bilmiyordu, nasıl müşkül bir mevkide olduklarını... Amaçları ülkeye hizmetti, amaçları demokratik rejimi kurtarmaktı, kan dökülmemesinin, karışıklık çıkmamasının teminiydi. Gene Gümüşpala aklındaki çareyi en açık şekilde ifade etti. Peki, acaba Menderes zehirlenmek ya da boğulmak suretiyle ölemez miydi? Yani, adamın mutlaka idam sehpasına götürülüp orada resminin çekilmesine ve bunun ilanına lüzum var mıydı?

İşte o zaman, bütün heyet ve heyet içinde olup da infazın lehinde kanaat bildirmiş olan Rafet Aksoyoğlu, özellikle, gürlediler.

"Paşa, Paşa! Siz bize neyi teklif ediyorsunuz, biliyor musunuz?" diye bağırdılar.

Sonra aynı sert edayla devam ettiler:

"Siz bize, cinayet teklif ediyorsunuz. Biz, katil değiliz. Biz, sorumluluklarını müdrik, yetki sahibi idarecileriz. Biz, adalet tarafından hakkında hüküm verilmiş bin kişiyi asarız ve bundan kılımız kıpırdamaz, en ufak endişe duymayız. Ama biz, hukukun icabının dışında bir tek kimseyi öldürmeyiz. Karışıklık mı çıkacakmış. Görelim bakalım, buna cesaret edecek kabadayıyı. Paşa, kendinize geliniz ve ne söylediğinizi biliniz."

Kurmay albayın ve arkadaşlarının tepesinin attığı hissediliyordu. Bu hava, AP'nin büyük başlarının hem yumuşamalarına, hem laflarında daha dikkatli olmalarına, hem de geri çekilmelerine yol açtı. Şinasi Osma dönüş yollarının keşfine çıktı. Canım, genel başkan ülke çıkarlarını düşünerek böyle bir fikir söylemişti. Bunun, herkes için iyi olacağını sanmıştı. Gümüşpala da ona katıldı. Mademki bir çare yoktu, ne yapalım, kendileri ellerinden geleni yapmışlar, onca girişimde bulunmuşlardı ya...

Söylemedikleri, gazetelere de bunu bildirmiş olduklarıydı. MBK üyeleri o zaman bunu keşfettiler ve komite toplantısından itibaren bazı gazetecilerin kendi peşlerini niçin bırakmadıklarını anladılar. Gümüşpala ve Osma koyunun değil, kasabın derdindeydiler. Başbakanlıktan o kadar üzgün ayrılmadılar. Menderes sağ kalsaydı kendi gelecekleri güvence altında olur muydu? Dünya kadar AP idarecisi vardır ki, bunlar hep aynı ruh durumu içinde kalacaklardır... Evin sahiplerine kapıları kapalı tutarak evin sofrasında oturur kalmak...

Bu kapalı görüşmenin benim için asıl acıklı yanı, bütün bunların Menderes İmralı'da üç ayaklı bir sehpada sallanırken görüşülmüş olmasıdır. Nitekim eski Başbakan hakkındaki hükmün infaz edildiğinin ilanından sonra Gümüşpala Berrin Menderes'e bir başsağlığı ziyaretinde bulunmak istediğini bildirdiğinde –gazetelere de haber vererek– Berrin Menderes kendisini kabul etmedi.

Pek de iyi etti.

Gümüşpala ile Osma'nın korktukları başlarına gelmekte gecikmedi. Daha Menderes'in idam edilmiş bulunduğu öğrenilmeden, sadece Yassıada kararlarının ilanıyla AP Türkiye'nin çok yerinde karışmış ve istifalar başlamıştı. 18 Eylül Pazartesi günü gazetelerde, Menderes'in, sırtında beyaz gömlekle fotoğrafı görüldüğünde karışıklık tam bir hiddet ve kızgınlığa dönüştü. Genel merkeze telgraflar yağıyor ve bunlarda eski Demokratlar kendilerinin aldatılmış olduklarını ağır sözlerle belirtiyorlardı. Tepki bilhassa Ege'de fazla oldu. İzmir'de kitle halinde istifalar AP merkez yöneticilerini çok heyecanlandırdı.

O günler, Ege'nin çeşitli illerinden gelen AP yöneticileri –yerel yöneticiler– partinin İzmir il merkezini âdeta bastılar. Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla il başkanlarıyla her örgütten iki yönetici soluğu İzmir'de almışlardı. Hemen il merkezinde bir toplantı yaparak İzmir örgütünü ana örgüt olarak sigaya çekmeye başladılar. Fakat asıl toplantı, il merkezinde daha önce en ateşli eski Demokratların yapmış bulundukları ufak tefek hasardan dolayı il ikinci başkanı Mehmet Karaoğlu'nun görkemli yazıhanesinde geçti. Yazıhane, o gün ayrı bir gün gördü. Oda ağzına dek doluydu. Her kafa-

dan bir ses çıkıyor ve bir türlü anlaşmak mümkün olmuyordu. Görüşmelerin ağırlık merkezini, Yassıada'da verilen idam hükümlerinin infazı oluşturdu. Bu nedenle AP'nin yüksek kademesi zehirli oklara hedef oldu. En çok hücuma uğrayanlar Genel Başkan Ragıp Gümüşpala ile Genel Sekreter Şinasi Osma'ydı. Demek ki "iki ahbap çavuşlar" Menderes'in asılarak değil de zehirlenerek veya boğularak öldürülmesini tavsiye ederlerken kendilerini denize düşmüş durumda görüyorlardı ve bunda haksız da değillerdi. Papara yemede onları, Merkez İdare Kurulu üyeleri izliyordu. AP'nin belkemiğini oluşturan Ege bölgesinin il başkanları Gümüşpala'nın ve genel idare kurulunun tezelden istifasını istediler. Zaten toplantının gerçek nedeni de buydu.

Hele toplantıda söz konusu edilen bir telefon konuşması işin tuzu biberi oldu ve il başkanlarının hiddetini daha da arttırdı. Bir gün önce, AP İzmir il merkezinin taşlandığı ve masa camlarının kırıldığı –hep, en militan Demokratlar tarafından– haberi genel merkeze gelir gelmez Şinasi Osma'nın ağzıyla bir tavsiyede bulunulmuş, örgüte birtakım yükümlülükler üstlenmesi söylenmişti. Osma, genel merkez tarafından yetkili kılınan Mehmet Karaoğlu'na demişti ki:

"Arkadaşlara teminat ver. Yassıada'da kimse asılmayacak. Size çocuklarım üzerine yemin ederim. Sen de çocukların üzerine yemin ederek bunu arkadaşlarına ilet. Aman, seçimler öncesi bölünmeyelim..."

Karaoğlu da bu güvence üzerine arkadaşlarına yemin ve billah ederek Yassıada'da kimsenin asılmayacağını bildirmişti. Ne var ki bir gün sonra yayımlanan MBK irtibat bürosu bildirileri AP'nin büyük başlarını yeniden yalanlamış ve Ege'deki fırtınayı kasırgaya çevirmişti. Bu konuşma söz konusu edilince Karaoğlu'nun yazıhanesindeki il başkanları daha da köpürdüler ve Ankara'ya gitme kararı verdiler. Altı ili temsilen on sekiz kişilik bir heyet, hemen o gün beş otomobillik bir kafile halinde, pürhiddet Ankara'ya hareket etti.

O günler Ankara'ya gelen il başkanları, Ege'li il başkanlarından ibaret değildi. Başkentin otellerinde daha dünya kadar AP il başkanı vardı. Bunlar genel merkezi sıkıştırıyor, verilen sözün –infaz yaptırılmayacağı sözünün– niçin tutulmadığını soruyorlardı. Gümüşpala ve Osma, Başbakanlıkta-

ki toplantıda olduklarından da perişandılar. Berrin Menderes tarafından kabul edilmek için, ortaya Cavit Oral gibi aracılar da koyarak yeni girişimlerde bulundular. Bu defa Bayan Menderes'i bir heyet halinde görmek fırsatını yakaladılar. Sonra il başkanlarını bir toplantıda karşılarına aldılar, özellikle Menderes'i kurtarmak için tertipledikleri girişimleri anlattılar, kendilerini temize çıkarmaya çalıştılar.

Yöneticileri tarafından verilmiş bütün sözlere karşın, infazların yapılması AP'de iki eğilim doğurdu. Bir kısım ateşli ve sinirli eski Demokratlar seçimlere hiç girilmemesini, bunların boykot edilmesini istiyorlardı. Bir başka eğilim ise genel başkanlığa derhal Ali Fuat Başgil'in getirilmesiydi. Herhalde, AP'nin bir sert tepkiyi açıkça göstermesi isteniliyordu. Buna karşılık yeni partide eskinin mirasçıları vardı ve bunlar parmaklarının ucuna kadar gelmiş olan fırsatın kaçırılmasını hiç istemiyorlardı. DP saflarında bunlar üçüncü sınıf, beşinci sınıf kimselerdi. Milletvekilliği nöbetinin bir gün kendilerine gelmesi söz konusu bile değildi. Halbuki artık AP'nin birinci adamları sayılıyorlardı ve kuvvetli bir parti ellerindeydi. Bunu kullanarak Meclise girdikleri ve demokrasi çarkı bir kere işletilmeye başlandıktan sonra suların durulacağından emindiler. Bunlar, o zahmetli ve karışık günlerde AP'yi ellerinde tutmayı bildiler. Onların zaferi, biraz da rejimin zaferi oldu. Zira eğer AP 1961 seçimlerine girmeseydi, yahut Ali Fuat Başgil gibi birinin idaresinde girseydi herhalde 15 Ekimle 25 Ekim arasındaki kritik günler pek kolay atlatılamazdı.

Bu sırada İsmet Paşa, hep Ankara'da kaldı. CHP'de yoğun bir çalışma vardı. CHP'liler seçimleri kazanacaklarından en ufak bir kuşku duymuyorlardı. İsmet Paşanın da tahmini bir çoğunluğu sağlayacakları merkezindeydi. Parti meclisi toplandı ve CHP'nin seçim bildirisini açıkladı. Bu, gerçekten, mükemmel bir bildiriydi ve duyguların değil de aklın, mantığın egemen olacağı bir "ilk seçim"de oyların o bildirinin sahibi partiye gideceği sanılırdı. Ama yargılamalar, idan lar, Kayseri'ye tıkılan yüzlerce siyasi mahkûm o günlerin Türkiyesini duyguların öne çıktığı bir ülke durumuna getirmişti.

Seçim tahmini konusunda CHP'nin genel merkezinde

Kemal Satır, Emin Paksüt ve Turhan Feyzioğlu'yla birlikte yaptığımız hesapları hatırlıyorum. Bana, her ilden gelen haberleri değerlendirerek ve anayasa oylamasının sonuçlarını da göz önüne alarak nerelerden CHP'nin ne kadar milletvekili ve senatör çıkaracağını söylüyorlardı. Üçü de son derece iyimserdi ve özellikle Emin Paksüt bir zaferi kesin görüyordu. O gün ortaya dökülen hesaplara göre CHP 300'e yakın milletvekilliği alıyor, Senatoda ise daha da kesin bir çoğunluk sağlıyordu.

Ben CHP merkezindeyken bizim arkadaşlar AP ve YTP ile CKMP merkezlerinde o partilerin yetkilileriyle aynı konuyu görüşmekteydiler. Bu görüşmelerden edindikleri izlenimler hiçbir partinin kendisini CHP'den daha fazla sayıda milletvekili veya senatör çıkaracak güçte sanmadığı oldu. Fakat üç partinin üçü de CHP dışındaki rakiplerini geride bırakacağından emindi. Üçü de iddialıydı. Üçü de birbirini kötülüyordu. AP'ye göre mücadele AP ile CHP arasında olacaktı. YTP'liler mücadeleyi YTP ile CHP arasında görüyorlardı. CKMP'liler ise bunun CKMP ile CHP arasında geçeceğinden emindiler.

Biz, Akis olarak 1961 seçimlerinin "seçim haritası"nı bütün bu bilgileri ve izlenimleri değerlendirerek, onlara bizim muhabirlerimizin verdikleri haberleri katarak hazırladık. Tahminimiz CHP'nin 240 civarında milletvekilliği kazanacağıydı. Tabii harita, tam bir fiyasko oldu.

Fakat o günlerin "büyük basın"ını açmak, yanılanın sadece bizden ibaret kalmadığını göstermeye yetecektir. AP'deki spektaküler –ve çok abartılan– dağılma hesapları şaşırtıyor, CHP'nin ise ayağı kaygan kum üstünde bir dev olduğu dikkatlerden kaçıyordu. Bunlara, seçim kampanyası devrinde başka ve maksatlı birtakım çabalar da eklendi. Bunların sahipleri, CHP'nin bir çoğunluk kazanmamasını en ziyade kişisel nedenlerle isteyen bazı bakanlardı.

1961 seçimlerinin mücadelesi dört parti arasında değil, iki parti arasında oldu: "Cumhuriyet Halk Partisi" ve "Cumhuriyet Halk Partisi olmayan parti". Bu bazı yerde AP idi, bazı yerde YTP, bazı yerde de CKMP. Zaten seçim sonuçları da bunu kanıtlayacaktır. 1961 seçimlerinde 47 ilde bir parti, bir tek parti en fazla milletvekilliğini kazandı. Bu illerden 21

tanesi AP'ye, 14 tanesi CHP'ye gitti. CKMP 6 ve YTP 6 ilde bu başarıyı gösterdiler. Geri kalan 20 ilde iki parti eşit sayıda milletvekili çıkardı. Bu 20 ilin 20'sinde de partilerden biri CHP oldu. CHP ile eşit sayıda milletvekilliğini paylaşan parti 5 ilde AP, 3 ilde CKMP ve 12 ilde YTP'dir. Gerçi kampanya sırasında Gümüşpala ile Bölükbaşı takıştılar, Bölükbaşı kendi rakiplerini kötüledi, fakat asıl saldırıların hedefini CHP oluşturdu. Nispi temsil, CHP karşısındaki dağınık oyların kaybolmalarını da önledi ve bunların hepsi değerlendirildi.

Kampanyada CHP aleyhinde işlenilen temayı bu partinin "devlet" olduğu günlerdeki bazı anılar oluşturdu. Türkiye, önce kuruluş günlerinde, sonra savaş yıllarında sıkıntılı ve güç dönemler geçirmiştir. Bunların hesabı hep CHP'nin günah defterine yazılmıştır, fakat sevap defterinde kuruluşun bedeli ile savaşa Türkiye'nin sokulmamış olmasının taşıdığı önem daima silik kalmıştır. Halk "devlet"ten korktuğu için CHP'den korkmuş, CHP halka umacı gibi gösterilmiştir. Gerçekten de, demokratik rejime geçtiğimiz tarihten bu yana CHP bütün seçim kampanyalarında açık konuşmuş, halktan bazı çabaların, özverinin isteneceğini saklamamış, buna karşılık büyük rakipleri seçmene gökteki yıldızları indirme sözü vermekte hiç sakınca görmemişlerdir. Gerçi ucuzluk bekleyen halk bir kısa süre pahalılıkla, özgürlük bekleyen çevreler özgürlüksüzlüğün en koyusuyla karşılaşmışlar, başlarına getirdiklerini başlarından atmak daha bile çok zahmete, fedakârlığa lüzum hissettirmiştir, ama gene de her seçimde aynı oyunun beş aşağı on yukarı tekrarlanması Türkiye'de önlenememiştir.

Bazı becerikli bakanlar, tam seçimlerin arifesinde, sandık başına gidilmesinden bazen bir gün önce, yurdun şurasında burasında öyle tertipler uygulatmışlardır ki –halk iktidara bir CHP iktidarı gözüyle baktığından– doğan hoşnutsuzluğun bütün yükü bu partinin sırtına binmiştir. Şimdi, bunlardan bazılarını, sonucu kendilerini hayrete düşürmüş seçimlerin sonunda, başkente döndüklerinde Turhan Feyzioğlu'ndan veya Avni Doğan'dan işitmiş olduğumu hatırlıyorum.

Karadeniz bölgesinde o günlere kadar, mısır alamayan-

lara ucuz fiyatla buğday dağıtılırmış. Tam seçimlere gidilirken bu dağıtım kesilmiş. CHP'nin bir kısmı üstelik Kurucu Meclis üyesi olan adayları telaşlanmışlar, başvuru üstüne başvuru yapmışlar, fakat hiçbir sonuç alamamışlar. Tabii rakip adaylar derhal, koyulmuşlar propagandaya: "İşte, CHP geliyor! Daha şimdiden başladılar. Yeniden sıkıntı çekmek isterseniz, oyunuzu ona verin. Yok, aklınızı başınıza toplayacaksanız biz buradayız."

Maraş'ta CHP adaylarının arkasına bir adam takılmış. Adaylar hangi köyden ayrılsalar, cipi içinde o adam ortaya çıkıyormuş. Adam, Elbistan'ın Ziraat Bankası Müdürü. Köylünün bankaya olan borçlarını tahsil edecek, köylü para verecek durumda değilse haciz koyacak. Köylü arasında derhal, söylenti yayılıyor: "İşte, CHP geliyor! Daha şimdiden başladılar.." Banka müdürünün arkasından görünenler ise öteki partilerin adaylarıdır ve onların söyledikleri, eğer kendilerine oy verilirse bu banka müdürlerine hadlerinin bildirileceğidir.

Kayseri'de çiftçi tohumsuzluktan kıvranıyor. Seçimlere pek az zaman var. Kayseri'nin CHP adayları da dişli kimseler. Başlarında Turhan Feyzioğlu bulunuyor. Bunlar Ankara'ya koşuyorlar. Tarım Bakanının verdiği yanıt: "Onlar tohumlukları satıyorlar! Veremem.."

"İşte, CHP geliyor! Şimdiden başladılar.." propagandasının malzemesi Kayseri'de de sağlanmıştır.

Kastamonu'da seçimlere bir hafta kadar zaman var. Bir bildiri: Köylünün, satmak için eşek sırtında getirdiği ruhsatlı odunun kente sokulması yasaktır! Herkes tutuşuyor. Olur mu böyle şey? Sızıltı dünyayı tutuyor. CHP adayları etki sahibi ya. Üstelik bunlardan biri de Avni Doğan. İlgililere koşuyorlar. Ama ilgililer Nuh diyor, peygamber demiyorlar. Bir de gülünç mazeret: Depo yapılacak da, ondan odunları bırakmıyoruz...

"İşte, CHP geliyor! Şimdiden başladılar..."

Seçimlerden sonra ben bu örnekleri yüzlerle duyacaktım.

Meramım, CHP'nin 1961 seçimlerinde, genellikle sanıldığı gibi bir çoğunluk kazanamaması minaresine kılıf uydurmak değil. Bunda rol oynayan başka unsurları, 27 Mayıs günlerinin havasının geçmiş olduğunu, tafra satan yerel

CHP yöneticilerini, askeri idarenin başarısız, talihsiz tasarruflarını, artık CHP'nin iktidar sayıldığını, infazların yarattığı veya kamçıladığı duyguları, CHP'nin mükellefiyet getireceği korkusunu söyledim. Bu, "bazı bakan marifetleri"ni söylemezsem, anlatılanlar eksik kalır. Yoksa 1961 seçimlerinin sonucu elbette ki bir tek nedene bağlanamaz ve esasında halk, tek başına bir CHP iktidarını görmekten korkmuştur. "Marifetli bakanlar"ın başını ise, sonradan daha da başka roller oynayacak olan Nâsır Zeytinoğlu çekiyordu. Zeytinoğlu o günler "tarafsız İçişleri Bakanı"ydı ve bu sıfatıyla bütün idari örgütü elinde tutuyordu.

Ben o seçim kampanyasının çok kısmını, İsmet Paşanın yanında izleme olanağı buldum. Gittiğimiz ilk yer, İsmet Paşanın seçim bölgesi Malatya oldu. Ankara'dan partilisi partisizi, başta İsmet Paşa bir otobüse dolduk. Ver elini, Malatya! Bizi Kayseri'de Turhan Feyzioğlu ile arkadaşları karşıladı. Kayseri'ye girerken, Himmetdede'de epeyce şaka yapıldı. Artık siyasi rakiplerini yollarda durduran, yollarını kesen bir iktidar yoktu. Geceyi Darende'de geçirdik. Ertesi sabah, büyük tezahürat arasında Malatya'ya girdik. "İsmet Paşa sevgisi"nin Malatya'da yadırganacak bir tarafı yoktur. CHP Genel Başkanı hükümet alanında, kendi büyük heykelinin altında konuştu. Bu gayet efendice yapılan, bir devlet adamına yaraşan konuşmaydı. Zaten İsmet Paşa bütün o kampanya boyunca bir tek defa şirretlik etmedi, bir tek kırıcı laf söylemedi. Bunların patenti, hemen daima olduğu gibi gene Osman Bölükbaşı'daydı.

Malatya'dan Ankara'ya uçakla döndük. Yapılacak radyo konuşmaları vardı. İsmet Paşanın onları hazırlaması lazımdı.

İzmir'e de, İsmet Paşayla birlikte gittim. İsmet Paşa İzmir'de de gayet canlı karşılandı, halk kendisiyle çok ilgilendi, konuşması ilgi gördü. İzmirli CHP yöneticileri bu defa daha bir umutluydular.

Buna karşılık AP Genel Başkanının seyahatleri daha az gösterişli ve daha çok olaylı geçti. Oyunu AP'ye vermeye niyetli halk, Gümüşpala'nın karşılamalarında, toplantılarında, ziyaretlerinde kendini fazla göstermiyor, gösterişe heveslenmiyor, Menderes devrindeki tavrını takınmıyordu. Tabii, bir

sempati görünüyordu. Ama, sonradan AP takımından duymuşumdur, çok yerdeki tenhalık kendilerini korkutmuş. Birbirlerine "Ne oluyoruz?" diye sormuşlar. Yerel önderlerin, halkın kendilerinden yana olduğu güvencesini kuşkuyla karşılamışlar. Sanki CHP için 1950 tekrarlanıyordu. O seçimde de oyunu DP'ye vermeye niyetli halk, iktidardaki İsmet Paşayı büyük kalabalıklarla karşılıyor, âdeta CHP'ye bir kumpas kuruyor ve Fahrettin Kerim Gökay'a, göğsünü gere gere "İşte Paşam, İstanbul!" dedirtiyordu.

Bu kampanya sırasında bazı olaylar AP'ye eğilimli kitleleri kararlarında daha inançlı yaptı. Büyük kentlerdeki AP il başkanları zaman zaman tutuklanıp bir süre hapislerde kaldılar. Bu ne kendilerine zarar verdi, ne de partilerine. Aksine, infazlarla gelişmiş olan "Ya, siz öyle mi yaparsınız? İşte, biz de böyle yaparız... Sandık başına gittik mi, oyumuzu kime veririz, görürsünüz" havası daha da bir kuvvet kazandı. Sanırım o günler bunlar hiç yapılmasaydı, kışkırtma yerine geçen tedbirler alınmasaydı duygular daha az rol oynardı.

İsmet Paşayla birlikte yaptığımız son seçim gezisi İstanbul'a oldu. İstanbul da son derece parlak bir karşılama yaptı. Miting günü yağmurun yağmasına rağmen muazzam bir kalabalık CHP Genel Başkanını hevesle dinledi. Seçimleri CHP'nin kazanacağından pek az kuşku vardı. Hatta, çok kimsede hiç kuşku yoktu. Buna rağmen İsmet Paşa, kendisini Ankara'ya götürecek trenin hareketinden birkaç saat önce Taşlık'ta kabul ettiği iki yabancı gazetecinin, seçimlerden sonra şahsen ne yapacağı yolundaki sorularını şöyle yanıtladı:

"Bir tek kararım vardır: Partimin başında seçimlere girmek! Şimdi yaptığım odur. İktidarı kazandığımız takdirde ne yapacağım hususunda o zaman karar vereceğim..."

İsmet Paşanın hiçbir zaman, çayı görmeden paçalarını sıvama alışkanlığı olmamıştır. Hatta, çayı gördüğü halde, bunun çay olduğundan iyice emin oluncaya dek elini paçalarına hiç atmadığını çok görmüşümdür.

Türkiye'de, 15 Ekim gününe böyle varıldı.

İsmet Paşalar Ayten Sokakta oturuyorlardı, biz Bahçelievler'e taşınmıştık. O sabah İsmet Paşa çok erken kalktı. İstanbul'dan Ömerler geleceklerdi, birkaç gün babasında kala-

caklardı. Tabii, oylarını kullandıktan sonra... İsmet Paşa oy kullanılması konusunda son derece titizdir. Sabah kahvaltıyı birlikte yaptık. İsmet Paşaların oy kullanacağı sandık, karşı taraftaki ilkokulun salonundaydı. Paşa hanımını aldı, elinden tuttu, gidip oylarını verdiler. Döndüklerinde saat henüz on olmuştu. Ayten Sokak kalabalıktı. Evin kapısı önünde halk birikmişti. Bunlar İnönüleri heyecanla alkışladılar. İsmet Paşa içeri girdiğinde oldukça sevinçliydi,

"Çok iyi!. Çok iyi.." dedi.

Bu sevincini de şöyle açıkladı:

"Sandık başındakiler, sabahtan bu yana iştirakin gayet yüksek olduğunu söylediler. Anlaşılıyor ki vatandaş vazife başındadır.."

Ömerler öğleye doğru geldiler. Tabii herkeste bir merak ve heyecan vardı ama, o 15 Ekim günü Ayten Sokaktaki evde politika öylesine az konuşuldu ki... Zaman zaman eve telefonlar geliyor, birtakım haberler veriliyordu. Bunlara pek aldırış eden yoktu. Her partinin başına, önce, iyi haberlerin duyurulduğunu İsmet Paşalar kaç yıldır çoktan öğrenmişlerdi.

Akşam üzerine doğru İsmet Paşa, salondaki geniş koltuğa oturup beni yanına çağırdı,

"Nasıl görüyorsun?" diye sordu.

Otomobille kenti dolaşmış, sandıkların başını görmüş, ilgiyi fark etmiştim. Bunları anlattım. Seçimlerin kesin olmayan sonuçları hakkında kuşkulu değildim. Bu sefer bir hile söz konusu olamayacağına göre ülkede rastladığımız havanın seçim sandıklarına aynen yansıyacağını sanıyordum. İsmet Paşa,

"Gene de yeni bir çetin devreye gireceğiz. Memleketin meselesi çok.." dedi.

Ben kendisine, seçimlerin kesin olmayan sonuçları hakkındaki düşüncesini sordum.

"İyi görünüyor. Ümitliler. Kazanacağımızı söylüyorlar.." diye karşılık vermekle yetindi.

Hemen daima olduğu gibi kafasında, seçimleri CHP kazandığı takdirde ne yapacağına ilişkin düşünceler vardı ama, bir başka düşünce de bunları CHP'nin kazanmaması halinde nasıl davranılması gerektiği hakkındaydı. "En fena

ihtimal"e de İsmet Paşa kendisini daima hazırlardı. Belki de, en büyük zaferlerin İsmet Paşanın başını döndürmemesi, buna karşılık en acımasız yenilgilerin de onu yıkmaması bu ölçülü ihtiyatın sonucudur.

Seçimlerin sonucu bu tutumunda haksız olmadığını gösterdi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİR DÖNEMİN SONU

Seçimlerin sonucunun Ankara'da uyandırdığı ilk tepki hayret ve şaşkınlık oldu. Bilhassa kudret sahipleri, yani MBK ve onun artık arkasında bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri Birliğinin mensupları kendilerini bir "CHP galibiyeti"ne öylesine alıştırmışlardı ki bunun gerçekleşmediğini gördüklerinde inanamadılar. Fakat oyların dağılışı ortadaydı. Gerçi CHP, her yerde "ikinci" olduğu için Millet Meclisine en fazla milletvekilini –172– sokmuştu, ama çoğunluk sistemiyle yapılan Senato seçimleri gerçek galibin kim olduğunu belli ediyordu. Orada AP 72 sandalye kazanmış, buna karşılık CHP onun yarısını dahi tutamayarak 33'te kalmıştı. YTP'nin bile 29 senatörü vardı. "CHP'nin karşısındaki cephe" parlamentoda kuvvetli ve kesin bir çoğunluğu eline geçirmişti. Huysuz Bölükbaşı'nın CKMP'sinin tamamı dahi istisna olunsa aynı paraleldeki AP ve YTP oylarının Millet Meclisindeki tutarı 227 idi. 226 ise bir çoğunluk için yeterliydi. Kaldı ki, böyle bir iktidar kurulduğu takdirde Bölükbaşı'nın bölüğünden manga manga asker o yöne doğru CKMP'den mutlaka ayrılacaktı.

Bu mantıki düşüncelerin sonucu AP daha ilk günden kendisini "memleketin yeni iktidarı" ilan etmekten geri kalmadı. Sadece ikinci ve üçüncü sınıf partililer değil, bizzat Genel Başkan Ragıp Gümüşpala böyle konuşuyordu ve AP içinde kuvvetli bir grup Türkiye'nin cumhurbaşkanını da başbakanını da bulmuştu. İsviçre'ye kaçmış olan Ali Fuat Başgil dönüp Çankaya'ya yerleşiyordu. O sıfatıyla AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'yı da hükümeti kurmakla görevlendirecekti. En ihtiyatlı AP'liler ilk iktidarın bir koalisyon iktidarı olacağı düşüncesindeydiler. Ama iyimserlikten daha

ileri gidenler Meclis içi bir transferin derhal gerçekleşebileceğini ve AP'nin bir "tek parti hükümeti" kuracağını söylüyorlardı. Herhalde Ankara'da o yıl 15 Ekim ile 20 Ekim arasında türlü hesaplar yapılıyor, çok kimse çeşitli hayaller besliyor, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, parlamentonun başkanlıkları, bakanlıklar kendi kendine dolduruluyor, kendi kendine boşaltılıyordu.

İsmet Paşa sessiz ve sakindi, bir tavır almak için olayların gelişmesini, hiç olmazsa aydınlanmasını bekliyordu. CHP'de de çeşitli eğilimler vardı. Bunların en mantıki ve yaygın olanı muhalefette kalınmasıydı. Mademki seçmenin oyları bir yönde belirmişti, o halde ulusal iradeye boyun eğmek lazımdı. Hiç kimsenin seçimlerin yapılış biçimi üzerinde kuşkusu yoktu. Partiler, kazandıkları sandalyeleri tamamıyla meşru olarak almışlardı. Ama şu iktidar kurulursa şöyle olur, bu iktidar kurulursa böyle olur... Bunlar, söz konusu iktidar kurulup işe başladığında düşünülecek hususlardı. İsmail Rüştü Aksal'ın başlıca şampiyonlarından olduğu teze göre bu kuvvette bir CHP muhalefette, korkulan çok kötülüğün yapılmasını önleyecek güce sahip olur, ülkenin en sağlam çevrelerini kendi etrafına toplayabilirdi.

Başka bir eğilim, bütün partilerin bir "Milli Koalisyon" yapmalarıydı. Mademki hiçbir siyasi parti çoğunluk sağlayamamıştı, bunların hepsi bir araya gelebilir ve ülkeyi gül gibi idare edebilirlerdi. Bunu isteyen, bunu düşünen CHP'liler vardı, fakat bunların unuttuğu, muhalefetsiz bir demokratik meclisin her zaman dikensiz bir gül bahçesi olmayacağı, belki de dikenin gülünden fazla bulunacağıydı. Hiçbir parti tek başına iktidarı kazanamamıştı ama, partilerin iki cephe halinde çarpışmış bulunduklarını hatırdan çıkarmamak lazımdı.

Kaldı ki 15 Ekimle 20 Ekim arasında iktidarı çantada keklik gören AP'nin yöneticileri CHP'nin de katılacağı bir "Milli Koalisyonu" tamamıyla, hiç çekinmeden reddediyor, YTP ve CKMP ile işbirliği yapabileceklerini söylüyor, hatta Osma bunu "CHP ile bir koalisyon yapacağımızı hiç zannetmiyoruz. Fakat vatanperverliklerinden ve milli duygularından asla şüphe etmediğimiz YTP ve CKMP ile bir arada çalışmamız mümkündür" gibi pek zarif bir anlatım içinde açık-

lıyor, Kâmuran Evliyaoğlu'ysa şeytanla koalisyon yapabileceklerini, fakat CHP ile yapmayacaklarını söylüyordu. AP'nin dışında Osman Bölükbaşı da CHP'li bir "Milli Koalisyona" hiç hevesli görünmüyordu.

O günler "Milli Koalisyon" düşüncesinin şampiyonları MBK üyeleri oldular. İhtilalciler sırtlarına yeniden üniformalarını giydiler ve parti parti dolaşarak bunları bir araya getirmeye çalıştılar. Tıpkı yuvarlak masa toplantısı sırasında olduğu gibi idealist kurmaylar kâğıt üzerinde birtakım işlerin çözümlenebileceği inancındaydılar. Bu gayretleri, tabii, ordunun nasıl kaynamakta oduğunu bilmenin verdiği endişeden de geliyordu. İktidar pazarlıklarına hırsla sarılmış olan politikacılar dünyanın farkında değilken MBK üyeleri, temaslarını korudukları Türk Silahlı Kuvvetler Birliği içinde hangi niyet ve eğilimlerin geliştiğini görüyorlardı.

Karışmış olan başka bir büyük kuruluş, CHP idi. Bir panik havası, eziklik, karamsarlık bu eski büyük partiye egemendi. İsmet Paşa Ayten Sokaktaki evde bana,

"Sen bilmezsin, bu 1950'de de böyle oldu. Fakat o zaman fırtına çok daha şiddetliydi" dedi.

Partide herkes herkesi suçluyor, seçim sonuçlarının sorumluluğu omuzlardan omuzlara atılıyordu. Aranan bir nedendi ve bu öylesine kolay bulunuyordu ki... Kimi "genel merkez" diyordu, kimi "MBK" diyordu, kimi "hükümet"... Kimi de "idamların infazı" diyordu. Yılgınlık dalga dalga yayılıyor, bu yılgınlık bazı akıllara başka çareler de getiriyordu. Hayır, bu seferki olmamıştı, sil baştan yapılmak gerekirdi! "Zaten bu millet böyledir, oyunu gene kullanmayı bilmedi. Ne olacak bunun sonu?" tarzında, yanıtı kendi içinde sorular zihinleri karıştırıyor, suları bulandırıyordu.

İsmet Paşa bu havayı çabuk dağıttı. Söylediğine göre akıllar 1950'de başa daha geç ve daha güç gelmişti. Bir basın toplantısı tertipledi ve durumu sükûnetle anlattı. Alınan sonuç kötü ve tehlikeli bir sonuç değildi. CHP Meclisin en fazla milletvekiline sahip partisiydi. Muhalefette kalabilirdi, ülkenin çıkarları gerektirirse koalisyonlar yapabilirdi. Seçim sonuçları CHP'ye ülkeyi istediği gibi yönetme olanağını vermemişti. Ama onun rızasının aksi bir tarzda ülkenin yönetilmesi de bu sonuçlarla olanaksızdı. Sorun, partinin, ilkelerine

sadık kalarak ve cesaretle, üzerine düşen görevi yapmakta tereddüt göstermemesiydi. Bu sözler düşük maneviyatı kuvvetlendirdi, örgüt içinde yer yer bir canlılık ve geleceğe umut başladı.

İsmet Paşanın basın toplantısını takiben parti meclisi toplandı. Parti meclisi gördü ki öteki partilerin, kendilerini 1961 seçimlerinin galibi ilan eden partilerin hali de CHP'nin halinden parlak değildir, bunlar ne yapacaklarını, nasıl yapacaklarını CHP kadar dahi bilmemektedirler. Varılan karar, inisiyatifin genel başkana bırakılarak beklenilmesiydi.

Bakalım, zaman ne gösterecekti.

Ankara'da politikacılar bu şekilde, seçimleri izleyen beş gün içinde, denizdeki balığın pazarlığını yaparlarken ve bunlardan bazılarının çalımlarından geçilmezken İstanbul'da ordu bir ikinci ihtilale karar veriyor, hatta dünya kadar komutan bunun protokolünün altına imzasını basıyordu. Olayın ortaya çıktığı gün 21 Ekim, saati 14.30, yeri Yıldız'daki Harp Akademileriydi. Protokol gayet basitti: Seçimler ordunun umduğu sonucu vermemişti, onun için ordu bu seçimleri tanımıyordu! Protokolün ilk maddesinde şöyle deniliyordu: "Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce fiilen duruma müdahale edecektir". Bir başka madde ise, bu kararın uygulamasının 25 Ekim 1961'den sonraya bırakılmayacağını belirtiyordu. Durum, 26 Mayıs 1960'tan çok daha kesindi. Bir askeri ihtilal, bir hükümet darbesi düşünülmüyordu. Ordu iktidara el koyacaktı. O kadar! Bu protokolün altına imza basanların çok büyük kısmı kuşkusuz iyimserlikle, ülke sevgisiyle ve Türkiye'nin hayrına olacak diye böyle bir kararı almışlardı.. –Bazılarının ve özellikle birtakım kışkırtıcı albayların gerçek amaçları sonradan anlaşılmıştır ya...– Ama bunu yaparken bir basiret göstermedikleri, hatta bu kadar önemli bir sorunda ince eleyip sık dokumadıkları ve günün heyecanı içinde –yıkılan iktidar geri geliyor heyecanı– fazla hafif davrandıkları bir gerçektir. Ülkeye ve dünyaya "şeref sözü"nün, Türk Silahlı Kuvvetlerinin şeref sözünün ne menem bir şeref sözü olduğunu, acaba, sonradan nasıl anlatabileceklerdi? Bu gerçeğin dört dramatik gün içinde orduca, hem de politikacıların tamamı

adam gibi davranmadıkları halde, görülmüş olması tasarıların aceleye geldiğinin bir başka kanıtıdır.

Yeni ihtilalin kararı İsmet Paşa tarafından hemen o gün öğrenildi. İsmet Paşa protokoldeki ilk imzanın Refik Tulga'ya ait olduğunu da haber almıştı. Bana hemen İstanbul'a gitmemi, korgenerali görmemi, kendi kişisel düşüncelerinin ne olduğunu ona en açık şekilde söylememi bildirdi. İsmet Paşa seçim sonuçlarının ordu tarafından kabul edilmemesini sadece doğru bulmuyor değildi. Bunun karşısında en kesin tavrı alacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması, bütün bir ihtilalin şeref tasarrufuydu. Ülkenin istenmeyen bir yönetim altına düşmemesinin tedbirleri başka türlü alınabilirdi. Sağlam kuvvetler bunu sağlayacak güçteydiler.

İstanbul'a vardığım sabah Tulga'yı aradım. Akşamüstü saat beşte, Beyazıt'ın altındaki güzel eskizaman evine, çaya çağırdı. Orada kendisiyle başbaşa –Bayan Tulga odaya bazen giriyor, çok az kalıp çıkıyordu– iki buçuk saat konuştum. Sanırım kendisine İsmet Paşanın düşüncelerini anlatabildim. Önce Tulga, bir ihtilale karar vermiş olduklarından tabii hiç söz etmeksizin kendi görüşlerini söyledi. Seçimler doğru sonuç vermemişti işte. Ulusal iradenin belirmesi gerekirdi, ama ortaya çıkan ulusal irade değildi. Bir defa, okuyup yazması dahi bulunmayanların millet kaderinde söz sahibi olabileceklerine, bu hakkı doğru dürüst kullanabileceklerine inanmıyorlardı. Niyetleri seçimsiz bir askeri idare değildi. Bunun verdiği sonuç görülmüştü. Ama iktidarın milletin "hakiki ve ehliyetli" temsilcilerine bırakılması gerekirdi. Bunu sağlayacaklar, bunun olmasına nezaret edeceklerdi. Bu sefer "ihtilal sonrası"nı da düşünmüşler ve planlamışlardı. Bir keşmekeş yaşanmayacaktı.

"Oy hakkını nasıl kısıtlayacaksınız?" diye sordum. Tedbir basitti. Herkes oy sahibi olacaktı. Her oy sahibi oyunu istediğine verecekti. Bir ufak koşulla: Basılı liste olmayacak, oylar başkasına yazdırılamayacak, her seçmen oyunu mühürlü boş kâğıda sandığın başında bizzat yazacaktı. Tulga:

"Yazabilen yazar, yazamayan yazabilecek hale geldiğinde oyunu kullanır" dedi.

Düşündükleri öteki tedbirler de hep böyle, basite indirgenmiş tertiplerdi. Meclisler, hükümetler, yüksek kurullar...

Bu fikirlerin yalnız orduda değil, iyi niyetli çok aydın çevrede, hatta CHP gibi siyasi partilerde de bulunduğunu biliyordum. Halk aldatılıyor, duygularıyla hareket ediyor, cahil bulunduğundan gerçekleri göremiyordu!

"Peki, dedim, okuyup yazma bilenler onlardan daha mı sağlıklı düşünüyorlar? Cahilleri kandıranlar kim? Okuyup yazması olanlar değil mi?"

Sonra, Ankara'da bana anlatılan bir olayı aktardım. Giresun'da seçim propagandası yapmışlar. Kimler? Yükseköğrenimli adaylar! Demişler ki: Eğer oyunuzu bize verirseniz, sizin şehitlerinizin intikamını alacağız.. Tulga'ya sordum:

"Kimdir dersiniz, bu şehitler?"

Tabii, Menderes'le adamları sanmıştı. Hayır, Topal Osman'la adamlarıydı! 1961 seçimlerinin propagandasına yükseköğrenimli adayların cahil halka vaadi Topal Osman'ın intikamını almaktı.

"Ne günahı var, okuyup yazma bilmeyenlerin?" dedim.

Ya, doğuya ne demek lazımdı? Doğu ki okuyup yazma bilen oranının en düşük olduğu bölgedir, oyunu 1950'de vermişti CHP'ye, 1954'te bütünüyle DP'ye dönmüştü, 1957'de oyları alan gene CHP idi, seçim 1960'ta olsaydı oylar tümünden CHP olacaktı, bu seçimde ise YTP kazanmıştı. Bu bölge bir seçimde kandırılmış, ötekinde doğruyu görmüş, sonra gene kanmış mıydı? Çocuk oyuncağı mıydı, bu? Demek, seçim sonuçlarını daha açık anlatan başka öğeler gerekirdi. Sordum:

"Siz, MBK iktidarının icraatından memnun musunuz? Sizce, iyi hükümet etmişler midir?"

Tulga, tereddütsüz "Hayır" dedi, fakat "ama" diye ekledi.

Fark, işte bu "ama"da idi. Halk, uzağı göremiyor, düşünmüyor, güncel olayların etkisiyle oyunu kullanıyordu.

"Sizin de başarılı bulmadığınız bir iktidar milletin bir geniş kısmından aleyhte oy almış. Ne var bunda şaşacak?"

Konuşmamız bu hava içinde geçti. Korgeneral tabii en ziyade İsmet Paşanın nasıl bir tavır alabileceğiyle ilgilendi. Bir ordu hareketinin bu defa İsmet Paşayı yanında değil,

karşısında bulacağı anlaşılıyordu. İsmet Paşa doğmuş olan "güven ihtiyacı"nı bir eski ihtilalci asker olarak kabul ediyordu. Fakat bunu sağlamanın yolu ordunun iktidara el koyması değildi. Bu inceliğin fark edilmesi gerekirdi.

Tulga'nın akşam, orduevinde gene bu konuyla ilgili bulunduğu anlaşılan bir toplantısı vardı. Ben Taşlık'a dönecektim. Korgeneral beni eve bırakmayı incelikle teklif etti. Yolda daha çok havadan sudan konuştuk. Tulga "İsmet Paşa unsuru"nun hangi doğrultuda oynayacağını artık biliyordu.

Ertesi gün Ankara'ya geldim, konuşmamın izlenimlerini İsmet Paşaya anlattım.

Başkent, tabii kaynıyordu. Ordu bir AP iktidarı istemez, bunu ihtilalin güvenliğine aykırı bulurken AP'den bir kanat cumhurbaşkanlığı için Ali Fuat Başgil'in adaylığını partiye kabul ettirtmeye çalışıyordu. Hem de, ne gayretle... İhtiyar profesör Avrupa'dan dönmüştü ve bir "millet babası" gibi yollarda el öptürterek, gösterilere neden olarak, sanki bir zafer kazanmış da zaferinin meyvelerini toplamaya Çankaya'ya gidiyormuşçasına Ankara'ya gelmişti. Mecliste, belki gerçekten de Başgil'in cumhurbaşkanlığını sağlayacak yeterlilikte oy vardı. Gerçi AP'nin yönetici takımı kendi adaylarının Gümüşpala olduğunu bildiriyor, Başgil'i reddediyordu, ama gerçek hava bambaşka ve çok daha alevliydi. İsmet Paşanın o günler ordunun Ankara'daki yüksek kademeleriyle de teması oldu ve benim İstanbul'da Tulga'ya anlattıklarımı o Ankara'da kendisi dile getirdi. Aynı sırada MBK üyeleri çalışmalarını büsbütün hızlandırmışlardı ve açık formüller de söylüyorlardı. Bir defa, cumhurbaşkanının mutlaka Gürsel olması lazımdı. TBMM'nin açılması için bu, şartların başında geliyordu. Cumhurbaşkanı Gürsel, demokratik kurallara uygun olarak, hükümeti kurma görevini "Mecliste en fazla üyesi bulunan parti"nin genel başkanına verecekti. Bu da İsmet Paşa değil miydi? İsmet Paşa hükümeti kurabilirdi veya kuramazdı. O takdirde başka formüller, gene demokratik kurallara uygun olarak aranabilirdi. Parlamentonun içinde! Bütün iş, önce şu çatının altına rejimin sokulmasıydı. Bunlar 23 ve 24 Ekim günleri partilerin yavaş yavaş ayılmaya başlayan, İstanbul'daki kararı öğrenmiş olan ve hangi noktada bulunulduğunu fark eden büyük başlarına açık şekilde söylendi. Partiler bir anlayış göstermedikleri takdirde parla-

mentonun açılmasına elinde silah tutanları razı etmek hiç kimsenin gücü dahilinde olmayacaktı. Başta Cevdet Sunay, kuvvet komutanları müdahale taraftarı değildiler. Ama bunlar –özellikle Sunay– kendi ağırlığını bir şart altında koyabilecekti: Parti önderleriyle hemen tertiplenecek bir toplantıda onlar "ordunun temel şartları"nı kabul edeceklerine ilişkin bir sözü orduya verebilirse... 23 Ekim günü Genelkurmayda yapılan büyük bir toplantıda Genelkurmay Başkanı Türk Silahlı Kuvvetlerinin yüksek temsilcilerine bu sözü verebildi. Bu temsilciler arasında hava, İsmet Paşanın aldığı kesin tavırla zaten yumuşamış, ülkenin bir maceraya sürükleneceği endişesi temiz yüreklerde doğmuştu. Mademki İsmet Paşa "başka formül"ün varlığını söylüyordu... Sunay, 23 Ekim toplantısından istediği kararı çıkarttı. Parti önderleri Türk Silahlı Kuvvetlerinin koşullarını kabul ettikleri takdirde İstanbul Protokolü uygulanmayacaktı. Bu, aslında, Türk ordusunun üzerinden de büyük bir vebalin kalkmasıydı.

İsmet Paşa 23 Ekimi çok etkin geçirdi. Önce Başbakanlıkta, öteki parti önderleriyle birlikte Gürsel'i gördü. Gürsel, lafları ağzında gevelemeden herkese durumu açık açık anlattı. Genelkurmay Başkanlığındaki toplantıda Sunay, ordunun temsilcilerine, istedikleri sözü verebilecek miydi, veremeyecek miydi?

Önderler, bu sözün verilmesini kabul ettiler. Koşulların tamamını ve ayrıntılarını bilmiyorlardı ama, özünü öğrenmişlerdi.

Gürsel aynı gün öğleden sonra bu görüşmelerin sonucunu Çankaya'da toplanan komutanlara bildirdi. Komutanlar ise, daha önce kendi aralarında kararlaştırılmış olan koşulların listesini verdiler. Bunlar, bir gün sonra imzalandığında üç tane olduğu için hep üç taneymiş gibi bilinir. Fakat 23 Ekimde, öğleden sonra komutanların Gürsel'e ve Gürsel'in akşam parti önderlerine verdiği listedeki şartlar şuydu:

1) Gürsel'in cumhurbaşkanlığı sorunu,

2) Eminsuların geri gelmemesi sorunu,

3) 147'lerin üniversitelere alınmaması sorunu,

4) Yassıada suçlularının bağışlanmaması sorunu.

Bunlar gece, Adalet Bakanlığındaki kitaplık salonunda yapılan Önderler – Bakanlar toplantısında ele alındı. Bakan-

lara MBK üyeleri, Silahlı Kuvvetler adına bir brifing yapmışlar, rollerini öğretmişlerdi. Zaten birçok konuda bakanlar "ilgililer"le o gece temas ettiler.

Ordunun koşulları önderler –tabii aslında İsmet Paşa– tarafından iki şekilde değiştirilebildi. İsmet Paşanın kesin ısrarıyla 147'lere konulmak istenilen ambargo tamamıyla kalktı. İlk iki maddeye bir sulandırma yapılmadı. Gürsel cumhurbaşkanı olacaktı. Eminsular orduya dönmeyeceklerdi. Son maddeye İsmet Paşa bir "şimdilik" ekini koydurttu. Ama bunların sağlanması sabaha kadar çalışmayı gerektirdi. 24 Ekim günü liderlerin Çankaya'da, komutanların önünde imzaladıkları protokol işte bu protokol oldu.

25 Ekim günü Ankara sakinleşmişti. Tabii, hevesi kursağında kalmış bazı siviller –Başgil iki ihtilalci, Özdilek ve Ulay tarafından senatörlükten bile istifa ettirtilip İstanbul'a geri postalanmıştı– ve bazı askerler –22 Şubatın ihtilalci albayları ve başka fırsatçılar– vardı ama esen hava umut, sevinç, başarı havasıydı.

Yeni Türkiye'nin yeni parlamentosu açıldığında, saatler tam 15.05'i gösteriyordu. Açılış konuşmasını, üniformasının içinde dik, fakat heyecanlı duran ve gözleri yaşlı Cemal Gürsel yaptı. Askeri erkân locası büyük komutanlarla doluydu. Gürsel konuştuktan sonra Özdilek en yaşlı üyeyi parlamentonun bu ilk oturumuna başkanlık etmek üzere çağırdı. En yaşlı üye –İsmet Paşa– fraklı olarak kürsüye çıkarken salonun CHP sıraları, MBK sıraları, dinleyici sıraları ve askeri erkân locası alkışlarla inliyordu. Buna karşılık AP sıraları sessizdi.

İhtilal bir sivil demokratik rejime dönmüştü ve bu yaşlı askeri, deneyimli devlet adamını selamlayanlar, bu dönüşün hem ne kadar geç olduğunu bilenler, hem de değerini anlayanlardı. Ötekiler, bulduklarını rahat bulmuşladı.

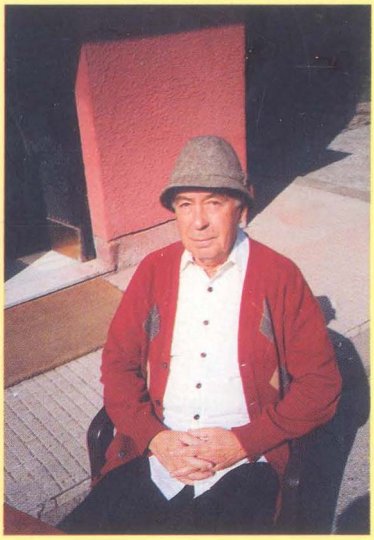
Türkiye'nin önünde yeni bir dönem açılıyordu.

BEŞİNCİ KİTABIN SONU

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
(1944 – 1973)

1. Kitap :	Tek Partiden Çok Partiye	(1944 – 1950)
2. Kitap :	DP'nin Altın Yılları	(1950 – 1954)
3. Kitap :	DP Yokuş Aşağı	(1954 – 1957)
4. Kitap :	Demokrasiden Darbeye	(1957 – 1960)
5. Kitap :	Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim	(1960 – 1961)
6. Kitap :	Darbeden Demokrasiye	(1961 – 1965)
7. Kitap :	İsmet Paşanın Son Yılları	(1965 – 1973)

Demokrasimizin
İsmet Paşalı Yılları
1944 - 1973

YARI SİLAHLI, YARI KÜLAHLI BİR ARA REJİM 1960 – 1961

Kitaplar yaşayan varlıklardır.

Hele kitap dizileri büsbütün öyledirler. Bir planlama yaparsınız. Ele alacağınız zamanı parsellersiniz. "5 kitap olacak" dersiniz. "6 kitap olacak" dersiniz. Bir bakarsınız, biçtiğiniz süreçlerin içinden bir tanesi olağanüstü bir ilginin odak merkezini oluşturmuş. Onun üzerine, mecburen –meşhur bir şarkıda söylendiği gibi "mecburiyet"ten– o dönemi bir ayrı ilgiyle ele almak durumunda kalırsınız. Özellikle televizyonda yayımlanan bir dizi 1960 –1961 dönemini o hale getirdi. 1960–1961 arası mutlaka bir "inanılır ve belgesel nitelik taşıyan başvuru kitabı" olmak görevini üstlenmeliydi.

Bundan dolayıdır ki ilk planlamadaki 5. kitap, "Darbeden Demokrasiye (1960–1965)" ikiye bölündü ve ortaya bu, Milli Birlik Komitesi iktidarını kapsayan "Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960–1961)"e yer açtı.

Dizinin yazarının "külahlı bir fotoğraf"ının bu sayfada yer alması da kitabın adının getirdiği ilhamın sonucudur.

Böylece dizinin kitap sayısı altıdan yediye çıkmış bulunuyor. 6. kitap "Darbeden Demokrasiye (1961–1965)" başlığını taşıyacaktır. Dizi "İsmet Paşanın Son Yılları (1965–1973)" başlıklı 7. kitapla son bulacaktır.

ISBN 975 - 494 - 176 - 9 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 276 - 5 (5. kitap)
91 . 06 . Y . 0105 . 0398

kapak baskısı pan matbaacılık ankara 230 76 90

KDV da b KDV DAHİL 330002